

ENIGMA

1919 | Herman Lipót naplója 2.
Május 1. | Városdekoráció | Kassák
Nyolcak | Mácza-vita | Berény
Tanácsköztársaság | Vörös posztó

ENIGMA

MŰVÉSZETELMÉLETI FOLYÓIRAT

A kiadvány megjelenését támogatta a Nemzeti Kulturális Alap.

Lektorálta: Pataki Gábor

Az Enigma az MTA Magyar Tudományos Művek Tára által regisztrált tudományos folyóirat, illetve Open Access rendszerű oktatási segédanyag.

ENIGMA művészetelméleti folyóirat

Alapította: Szabó Ágnes

Kiadja a Meridián-2000 Kiadói, Oktatási és Művészeti Bt.

Felelős kiadó: Vajdovich Györgyi

1037 Budapest, Erdőalja út 165/b, Tel.: 250-6247, e-mail: enigmafolyoirat@t-online.hu

Főszerkesztő: Markója Csilla

Szerkesztő: Bardoly István

Arculatterv: Kelényi Gabi

Tördelőszerkesztő: Zrinyifalvi Gábor

Terjesztő: Holczer Miklós, Tel.: 06-30-932-8899, e-mail: emholczer@gmail.com

Az ENIGMA kapható a nagyobb könyvesboltokban.

A lap előfizethető és régebbi számai megrendelhetők a kiadóban az enigmafolyoirat@t-online.hu címen.

Még kapható számaink listája megtekinthető a kiadó honlapján: <http://meridiankiado.hu>

ISSN: 1218-8069

1919 MŰVÉSZ-SZEMMEL 2.

Szerkesztette: Markója Csilla és Bardoly István

HÍVÓSZÓ – HERMAN LIPÓT 1919-ES NAPLÓJA 2.

Egy csalódás története – Néhány szó Herman Lipót 1919-es naplójának második része elé 5

„Érdekes, de szörnyen drága kísérlet” – Herman Lipót naplójegyzetei (1919. augusztustól decemberig) 7

MERIDIÁN – A NYOLCAK ÉS AZ AKTIVISTÁK 1919-BEN

Rockenbauer Zoltán 80
A Nyolcak 1919-ben

Barki Gergely 102
„A proletárdiktatura jót tesz az egészségnek” – Berény Róbert, 1919

Szeredi Merse Pál 128
A „mácastílus irodalmi diktátora Lukács György sznob uszályában” – Az aktivisták a Tanácsköztársaságban

TRÓPUSOK – VÖRÖS POSZTÓ

Markója Csilla 147
„Vörös posztó” – Városinstalláció 1919. május 1-én a források tükrében

EGY CSALÓDÁS TÖRTÉNETE

NÉHÁNY SZÓ HERMAN LIPÓT 1919-ES NAPLÓINAK MÁSODIK RÉSZÉ ELÉ

„Most, hogy csendes részvétlenségben kimúlott a kommunizmus, illenék pár halotti sort írni szegényről. Igaz, hogy halottakról vagy jót, vagy semmit. De egy ilyen érdekes, de szörnyen drága kísérletről mégiscsak kell pár szót ejteni. Nem tudományos boncolgatást – hiszen erről könyvekben tán még igen sok szó esik, de szubjektív érzéseket kifejező sorokat. Mindenekelőtt konstatálni kell, hogy állandó állapotnak tán még Kun- vagy Szamuely-féle rajongó kommunisták sem tekintették ezt a kísérletet. Egy rendszer, mely azt tételezi fel, hogy az emberek alaptermészetükben változnak meg, hogy elhagyják fő tulajdonságukat: az önzést, egy ideális állapot kedvéért, már alapjában van elhibázva. A kommunista társadalmi rend ahelyett, hogy megjavította volna az embereket, rettenetesen ártott az erkölcsöknek, hamisságra és csalásra kényszerítette őket. S a vezetők lapjaik útján példát mutattak a hazudozásban, az igaz tények letagadásában, a dolgok s események ferde beállításában a tömegnek az erkölcstelenségből.” – jegyezte fel több száz füzeté egyikébe a Tanácsköztársaság bukásának napjaiban Herman Lipót festő. Ránk maradt naplója, melynek második részét a szereplőket, eseményeket, tehát a kontextust bemutató, értelmező tanulmányokkal kiegészítve adjuk közre, nem csupán azért unikális, mert nem visszaemlékezésről, hanem az eseményekkel egyidőben rögzített feljegyzések füzéről van szó, hanem azért is, mert az idilli pástor-jelenetek, bibliai témák és klasszikus aktok közkedvelt festője a legkevésbé sem tartozott a baloldali elkötelezettségű vagy avantgárd művészek táborához. Inkább konzervatívnak számított, aki 1919 traumáját hatalmas, több méteres *Illés próféta/ Utolsó Ítélet*-ábrázolásban dolgozta fel, s aki így jellemezte önmagát: „Én egyelőre szolidabb vagyok, mint valaha, csakis a régieket bújom. Ma pl. Daumier-t fedeztem fel újra, tegnap Rembrandtot. Nekem elég modernnek ezek is.” Az élet és a művésztsárok azonban úgy akarták, hogy a szakszervezet élére kerülve a művészek csendes többségét képviselje a Tanácsköztársaság viharos napjaiban, így rálátása nyílt a 133 nap legfontosabb művészeti eseményeire, például a május 1-ei ünnepi városdekoráció születésére, amit így kommentált: „Ha olvassa az ember az újságban a rémregényeket lefőző történeteket a Lenin-fiúk rettenetes dolgairól, utólag is elréml a gondolatra, hogy milyen szörnyűségek vettek bennünket körül az elmúlt 4 1/2 hónap alatt. Hogy ezzel a rettenetes Szamuelyvel egyszer együtt ültünk a Fészek zongoratermében, mikor a május 1-ei díszítést beszélte meg a fiúkkal (milyen elégtétel, hogy abban nem vállaltam munkát). Hogy amikor a szakszervezetben lefőztük a túlzó Uitzokat és Nemes Lampértheiket, tulajdonképpen milyen közel állottam ahhoz, hogy Lenin-fiúkkal vonjanak felelősségre, amiért a népbiztosság

hivatalos szervei ellen, a direktórium tagok ellen foglaltunk állást.” Naplójából kiderül, hogy hozzá hasonlóan sokan csalódástörténetként élték meg a proletárdiktatúra napjait, az előző számunkban elemzett, balul elsült művészkataszter-kísérlet után a megélhetésüket is veszélyben érezték. Voltak, akik vélhetően nem meggyőződésből, hanem a honoráriumért, vagy más okokból, esetleg opportunizmusból vettek részt a május elseji díszítésben. Zala György például önként ajánlkozott megcsonkított Milleniumi Emlékműve elfedésére egy Marx-szoborcsoporttal, majd, hogy a mű jövőjét is bebiztosítsa, a dekorációk végleges otthonának szánt Proletármúzeum szobrászati tanácsadójának jelentkezett, viszont 1920-ban már azt nyilatkozta a sajtónak, hogy mindközben az öngyilkosság gondolata is megfordult a fejében. Az újonnan közreadott források reményeink szerint segítenek elkerülni a leegyszerűsítő sztereotípiákat, az értelmező tanulmányokkal pedig arra törekedtünk, hogy felhívjuk a figyelmet az olyan belső törésvonalakra, mint a szociáldemokraták és a kommunisták között kirobbant ún. Mácza-vita, vagy Kassák Lajos szembefordulása Kun Bélával, az avantgárd megosztottsága, a Vörös Május már a korban is vegyes fogadtatása, tehát mindazokra a kevésbé kutatott eseményekre és jelenségekre fókuszáltunk, melyek tovább árnyalhatják 1919 centenáriumára készülve az eddig kialakított, már így is összetett képet.

Herman Lipót: Illés próféta (Utolsó Ítélet), 1921 k., lappang. Repr. Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Adattár, Budapest

(– a szerk.)

„ÉRDEKES, DE SZÖRNYEN DRÁGA KÍSÉRLET”

HERMAN LIPÓT NAPLÓJEGYZETEI (1919. AUGUSZTUSTÓL DECEMBERIG)¹

Szőlős-Kis-Lak, 1919. augusztus 3.

Most, hogy csendes részvétlenségben kimúlott a kommunizmus, illenék pár halotti sort írni szegényről. Igaz, hogy halottakról vagy jót, vagy semmit. De egy ilyen érdekes, de szörnyen drága kísérletről mégiscsak kell pár szót ejteni. Nem tudományos boncolgatást – hiszen erről könyvekben tán még igen sok szó esik, de szubjektív érzéseket kifejező sorokat. Mindenekelőtt konstatálni kell, hogy állandó állapotnak tán még Kun- vagy Szamuely-féle rajongó kommunisták sem tekintették ezt a kísérletet. Egy rendszer, mely azt tételezi fel, hogy az emberek alaptermészetükben változnak meg, hogy elhagyják fő tulajdonságukat: az önzést, egy ideális állapot kedvéért, már alapjában van elhibázva. A kommunista társadalmi rend ahelyett, hogy megjavította volna az embereket, rettenetesen ártott az erkölcsöknek, hamisságra és csalásra kényszerítette őket. S a vezetők lapjaik útján példát mutattak a hazudozásban, az igaz tények letagadásában, a dolgok s események ferde beállításában a tömegnek az erkölcstelenségből. Nemcsak a termelést bénította meg teljesen, de az egészséges szocializmusnak is évekre nagy visszaesést okozott, különösen azért, mert tulajdonképpen az ipari munkásság fogja megfizetni ennek a nagyon költséges kísérletnek az árát. Most átmenetileg egy szocialista kormány vette át a kormányt, mely valószínűleg választani lesz kénytelen. A választás nem tudom, hogy milyen eredménnyel fog járni a szocialistákra. Azt hiszem, nem jönnek be többséggel, lesz valamilyen nemzeti keresztény szocialista frakció, mely az antiszemitizmust saját céljaira fel tudja majd használni. A békeszerződés nagy súlyokat fog rakni az ország vállaira, s ha a blokád megszüntetése pillanatnyilag enyhít is az élelmezés és ipari ellátás nehézségein, a szükségszerűen bekövetkező devalváció, a fehér pénznek teljes elértéktelenedése nagy nyomort zúdít majd a nép nyakába. Kevés lesz

¹ Herman Lipót naplói [továbbiakban: Herman naplók] Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Adattár, ltz.: 19920/1977. 4441 = 1?4593 = 153. oldal. – A kéziratot kiolvasta, sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta: Bardoly István. Szerkesztette: Markója Csilla. Jelzések: < > törölt, de kiolvasható szöveg; <...> kiolvashatatlan szöveg; [] utólagos szerkesztői betoldás. – Köszönettel tartozunk Pálinskás Rékának, a Magyar Nemzeti Galéria Adattára vezetőjének többrendbeli segítségéért, és Szücs György művészettörténésznek, a múzeum főigazgató-helyettesének, értékes észrevételeiért.

a vállalkozó tőke, s bizony a munkabérek meglepő módon süllyedni fognak. Még ha igaz is lesz a reménység, hogy pár esztendei angol megszállás következik, abból a tényből, hogy gyarmattá válunk, nem sok jót várhatunk. S ami bennünket közvetlenül érint, a művészet sorsa nem kecsegtet valami sok jóval. Az általános elszegényedés, az állam kis teherbírása keserves küzdelmet juttat osztályrészüil minden művésznek, kivéve az egészen életképeket, s internacionális értéket termelőket, melyből nálunk igen kevés van. Azt hiszem, az olcsó vásári árutermelésnek ideje következik el, ami a művészet természetszerű leromlásához fog vezetni, ha csak valami nagyon szerencsés véletlen nem segít ezen a dolgon.

Budapest, 1919. augusztus 4.

4 nap Boglárón, illetve Kis-Lakon sógornőmnél, közben itthon felfordult a világ, a kommunista kormány lemondott, helyette ideiglenesen egy szocialista minisztérium. Ma a pesti utcán végignézhettük a román csapatok bevonulását. Azt hiszem, minden jobbra fordul, a prolik már pakolnak, már pofozzák őket. Szamuely öngyilkos, Kunt, s társainak egy részét letartóztatták állítólag,² a purim után jön a böjtje.

Budapest, 1919. augusztus 5.

Ma a megszállásnak már kézzelfoghatóbb bizonyítékai, a berendezkedés sok ismérve. Az átmeneti magyar kormánynak úgy látszik igen kevés beleszólási joga van a dolgok állásába, a városparancsnokságot egy román ezredes vette át.³ Azt hiszem, ez helyesebb is, mert így hamarabb áll helyre a rend. A vörösöket lassanként teljesen leszerelik, néhol pofonok kíséretében. Hallom a Kultuszminisztériumban is nagy verést kaptak a népbiztoshelyettesek, s a kommunizmussal kontaktusban állók. Tegnap a Fészekben is nagy hűhó volt, vannak most igen hangosak, akik bosszúért lihegnek. De már intézkedések történnek arra nézve, hogy a helyiséget a volt Fészek kapja vissza, ami által megszabadulunk az áldatlan napi kontroverziáktól, melyekre igazán nincsen semmi szükség. Azt hiszem, lassanként most visszatér az élet az üres vérerekbe, talán a boltokban is kapunk nemsokára egyet-mást, s talán az élelmiszer is olcsóbb lesz valamivel, ha valóban megindulnak az élelmiszerszállító vonatok. Kétségtelen, hogy még sokáig lesznek zökkenők, míg a régi, teljes életmód visszatér,

² A Forradalmi Kormányzótanács 1919. augusztus 1-én lemondott. Kun Béla és a népbiztosok egy része családtagjaikkal két vonaton még aznap késő este Ausztriába menekültek, ahol előbb Heidemühlében, majd Karlsteinben helyezték őket el. Szamuely egy embercsempész segítségével Savanyúkútnál lépte át a határt, de egy osztrák járőr megállította, s mikor ruhája átvizsgálását elrendelte, a nála lévő pisztollyal öngyilkos lett. Borsányi György: *Kun Béla*. Budapest, 1979. 198–200.

³ 1919. augusztus 4-én román csapatok szállták meg Budapestet. A román városparancsnok Ștefan Holban (1869–1939) tábornok lett, majd Traian Moșoiu (1868–1932) tábornok.

de hát ezen nem lehet csodálkozni. Az emberek az elkövetkező nehézségek dacára nagyon örülnek, hogy a rettentő nyomás alól, melyet a kommunizmus okozott, végre felszabadultak. Hogy velünk, festőkkel hogy fog alakulni a helyzet, azt egyelőre senki nem tudja megmondani. Azt hiszem, abban az arányban, ahogy a régi életmód visszatér, úgy lesznek újabb élet- és kereseti lehetőségek, ha valamivel gyengébbek is.

Budapest, 1919. augusztus 7.

Bár késő van már, mert sokáig beszélgettünk Duditséknál, majd később Gárdossal⁴ itt benn nálam, mégis le kell pár adatot jegyezni a körülöttünk történő dolgokról. Már második napja pogromjelenségek az utcán, előbb a zsidó technikusokat és orvosjelölteket, ma már az utcán a villanyosokról rázták le a hitsorsosainkat, s verték véresre őket vasbotokkal s boxerekkel.⁵ Ebédnél Julcsánál,⁶ kihez a házmesterné állított be az éjjel figyelmeztetéssel, hogy ne menjen az utcára ki, hanem inkább jöjjön le hozzá, ha egyedül van, s fél. Ez legalább egy jóindulatú nő, mely a mostani ideges tömeglélek állapotban ritka. Végigmentem ismételve az utcán, egyszer láttam is egy véresre vert nagyorrú embert, melyet a román katona mosolyogva vezetett el.⁷ Általában meglehetősen kevés katonát, rendőrt pedig egyáltalán nem láttam az utcán, csak későbbben, estefelé, akkor meglehetősen helyre is állt a rend. A dolog magyarázata igen egyszerű, a kommunista vezérek legnagyobb része zsidó volt, most megszöktek a nép dühe elől (ha bécsi internáltságba is), s most a felingerelt nép zsidóvért akar látni. Az, hogy most ártatlanok is bűnhődnek, azzal természetesen nem sokat törődnek az emberek, kik tapsolnak ennek a tümenénynak. Hát hiszen az ember elég sokat tapasztalhat az idők folyamán. Többek közt pl. hogy az én

⁴ Dudits Andor (1866–1944) szobrász; Gárdos Aladár (1878–1944) szobrász. Mindketten a Budapest XI., Kelenhegyi út 12/14. alatti műteremházban éltek, ahol Herman Lipót is.

⁵ „Egyszóval a román védelem felkelti a nemzeti érzést, s ennek egyetlen megnyilvánulási módja: üsd a zsidót!” – írta 1919. augusztus 5-én naplójába Ágoston Péter: – idézi: Ormos Mária: *A katedrától a halálsorig. Ágoston Péter 1874–1925*. Budapest, 2011. 163. – A zsidóság szerepéről és történetéről az első világháború, a Népköztársaság, a Tanácsköztársaság és a fehérterror idején: Móricz Zsigmond: *Naplójegyzetek 1919*. Sajtó alá rendezte: Cséve Anna. Budapest, 2006. – valamint: Komoróczy Géza: *A zsidók története Magyarországon. II. 1849-től napjainkig*. Pozsony, 2012. 328–416.

⁶ Herman Lipót unokanővére, a IX., Ráday utca 49. alatt éltek.

⁷ „A zsidókat kezdik bántani, ahol többen vannak együtt a keresztények, s hangoztatják, hogy fehérterror lesz”, és „Tegnap is több csoport vonult fel a városban s bántalmazta a zsidókat. Ma román katonák védelme alatt jött egy a közellátásiba, s ott a zsidókat a hivatali szobákban verték, s aztán elhurcolták. A feleségem tanúja volt, amint Fazekast, az eddigi vezetőt bántalmazták, s a tisztviselők nézték, hogy mint csinálják ezt, de nem védtek, pedig évek óta van ott. Az egyetemen a Múzeum körüli épületben szintén bántalmazták a zsidókat. Egyszóval a románok védelme felkelti a nemzeti érzést, s ennek egyetlen megnyilvánulási módja: Üsd a zsidót.” – írta naplójába Ágoston Péter 1919. augusztus 6-án, illetve 7-én. Részletek Ágoston Péter naplójából. Sajtó alá rend. Szabó Ágnes. *Párttörténeti Közlemények*, 9. 1963. 160., 161.

működéssel sincsenek megelégedve, dacára 4 1/2 hónapi, sokszor nagy nehézségekbe ütköző munkámnak. Holmi Királyfalvy, Merész, Tatz stb. nevű festők, aztán Vass Viktor szerű szobrászok⁸ direkt ellenséges magatartást tanúsítanak velem szemben, amit én nagyrészt az ideges hangulatnak tudok be. Odaát ma este Duditséknál sem igen akarták a zsidó faj pártját fogni, főleg az Udvary házaspár, sem Zboray⁹ (bár utóbbi meglehetősen mérsékletet tanúsít). Ezért kellett kissé visszavonulnunk Gárdossal és Rózsimmal,¹⁰ hogy magunk közt leszögezzük sorsunk mostoha voltát. Munkámért ugyan természetszerűleg nem számíthatok általános hálára és elismeretetésre, de miután némi érzékenységet mégsem tudok elnyomni, hát tagadhatatlanul kissé bánt. De erősen bírom benne, hogy juttat majd a sors ezért elégtételt. Éppen csak várni kell. Tegnap délután a szobrászok gyűlést tartottak, kimondták feloszlátásukat, szakszervezetből való kilépésüket. Utána az össz-intézőbizottság gyűlésén a vezetőség is (én is) lemondtunk, a szakszervezet működésének felfüggesztését határoztuk el, s csupán a likvidálást végezzük el, mely remélhetőleg (ha közben agyon nem vernek az utcán) pár nap alatt el lesz intézve. Azt hiszem, most aztán igazán befejeztem a közszereplés háládatlan szerepét, bár nincs kizárva, hogy ebből a hálátlan szerepből kifolyólag, mikor erős lélekkel kellett az össz művészek érdekében kínlódnom, még felelősségre vonás, vagy legalábbis kényelmetlen vegzálásban lesz még részem.

A restauráció állami életünkben hatalmas iramban halad, ma reggel József főherceg, tábornagy kinevezett egy tisztán polgári elemekből álló ideiglenes kormányt (Friedrich miniszterelnök).¹¹ A szocialista kormányt lemondatták. A rend ezzel (lásd a pogromokat) ugyan még nem állott teljesen helyre, sőt lehetnek a napokban még újabb meglepetések is, de mint minden helyzet új alakulásánál, itt is sok zavarnak kell még eloszlania. Mindenesetre igaza volt annak az ismerősnek, ki azt mondta még a bolsevizmus korában, hogy hasonlít a dolog egy ingához, melyet erősen balra húztak, mire ez most kileng egészen jobbra. Ez az előbbi akció reakciója. De természetesen így sem maradhat majd a dolog, oda-vissza lengések után majd megáll talán a középben – míg újra el nem indítják.

Budapest, 1919. augusztus 8.

Most már nyugodtan bevallhatom, hogy éppen úgy, mint a harctéri naplómban, nem mertem teljesen őszintén bevallani, hogy hogy gondolkodom a történető eseményekről, mert féltem a cenzúrától s diktátori megtorlástól, éppen úgy a kommunista

⁸ Királyfalvy Kraft Károly (1879–1964) festő; Merész Gyula (1888–1949) festő; Tatz László (1888–1951) festő; Vass Viktor (1873–1955) szobrász.

⁹ Zboray Miklós (1866–1940) jogász, ügyvéd, politikus.

¹⁰ Radó Jozefa Rózsi (1898–1984), Herman Lipót modellje, majd élettársa, utóbb felesége.

¹¹ Friedrich István (1883–1951) politikus, gyáros, miniszterelnök, a Keresztény Nemzeti Párt elnöke. A Friedrich-kormány 1919. augusztus 7. – november 28. között volt hivatalban.

uralom alatt is félnem kellett, hogy házkutatást tartanak, s végigolvasva a naplókönyvet alapos kifogásokat emelhetnek esetleges bolsevik ellenes gondolkozásom miatt. De ha figyelmesen olvassa az ember az egyes naplócikkeket, hamarosan rájöhet, hogy nem valami nagy lelkesedés fűtötte kedélyemet, inkább a gond, hogy a vállalt hivatalomnak elég ravaszul megfeleljek, hogy a kormányzó körök elég jó szocialistának tartsanak, viszont ez a nem kommunista érzelmű társaimnak (mely 95 percentet tett ki legalábbis) ne okozzon kárt. Hogy ezt a működésemet nem méltányolják most, talán ostobaságuk menti. Hiszen akkor sem voltak elég előrelátók, mikor én határozottan éreztem, hogy ezt az egész ügyet nem szabad másnak tekinteni, mint átmenetnek. A mostani helyzeten, mely pedig szintén elég sötét, sem szabad kétségbeesni. Nem lesz ez végeredményben olyan reakciós, mint első pillanatban látszik. Kétségtelenül sok zsidó fejet törnek majd be, sok ártatlan embert bojkottálnak ki hivatalából, sok embert akarnak majd lehetetlenné tenni, nagy lesz sok helyütt a nyomor, de kialakulnak majd idővel a dolgok.

(este) Ma jelentékenyen csendesebben telt a nap, az utcákon nagyobb őrzáratok cirkáltak, s mintha valamennyire hercigebb lett volna a villanyosok utazóközönsége. Hallottam híreket, melyek szerint ma a zsidók sem hagyták magukat, hanem visszafizettek a tegnapiakért. Természetesen ezekről biztosat nem lehet tudni. Bizonyos, hogy sokkal nagyobb nyugalommal lehetett az utcán járni, mint tegnap. Az egyedüli lapban, mely most a papírhány miatt megjelenhet, a *Budapesti Közlöny*ben már nyugalomra való felszólítás is jelent meg – elég későn.¹² Ezek a nyugtalanságok még sokáig tarthatnak, ami eléggé kellemetlen. A Fészekben kissé rovancsoltam, meg akartam csinálni a leszámolást, mellyel aztán véget vethetek nyilvános szereplésemnek jó időre. Éppen elég volt. Jó lesz végre már saját dolgaimmel is foglalkozni. Horváth úr Zsigán¹³ keresztül már életjelt adott magáról, kér, hogy látogassam meg. Úgy látszik, folytatni szeretné a képvisárlást. Szinyeit¹⁴ is meg kell látogatnom.

Budapest, 1919. augusztus 9.

<Ma megint kényelmetlen érzéseim vannak, ami a közállapotokat illeti. Hiába, ez a bizonytalanság még igen soká kíséri életünket. Minden nap hoz új meglepetéseket, ha egyik nap el is ül az izgalom, másnap újfajta foglalja el a helyét. Azt már látom, hogy ahelyett, hogy kevesbülnének a frontok, egyelőre szaporodnak. Az antiszemitáknak a malmára hajtja a vizet a sok elkövetett gázság, mely nap-nap után kiderül, hihetetlen borzalmakról mesélnek az emberek, melyeket a Szamuely Tibor követett el hóhéraival, azontúl a híres Lenin-fiúk, kiket lassanként összefogdosnak, s vallomásra bírnak. Halom, hogy az újságírók közül is befognak sokat, majdnem mindenkit, kinek valamilyen

¹² Friedrich István: A közönséghez. *Budapesti Közlöny*, 1919. augusztus 8. 2.

¹³ Horváth Károly Kisfaludi Strobl Zsigmond (1884–1975) szobrásszal és Herman Lipóttal közös műkereskedelmi vállalkozásba kezdett 1919 januárjában.

¹⁴ Szinyei Merse Pál (1845–1920) festő.

módon köze volt a nemzetközi rezsimhez. Én, bár teljesen tisztának érzem magam, ebben a monstre banditaságban lehetséges, hogy szintén nem kerülöm el az esetleges kihallgattatásomat, melyet, ha a rendőrök ejtenek meg, esetleg nem fog némely ütlegetől s egyéb inzultusoktól mentes lenni. Azt hiszem, tiszta tendenciám, melyekkel a művészek útját vezettem, s melyek példások voltak, ki fognak menteni.>

Budapest, 1919. augusztus 10.

Az, hogy valaki „kommunista” jelenleg, ugyanannyit jelent, mint az „apagyilkos”. Mérhetetlen az elkeseredettség ellenük, az ország pusztulását teljesen az ő számájukra írják. Biz ez nagyon nagy részben igaz, mert az elvesztett háború után ez a kommunista örülés adta be a szegény országnak a kulcsot, de viszont az a meggyőződésem, hogy az ország minden 7 egyiptomi csapás dacára, mely érte, mégsem pusztult el. Hallatlan nagy veszteségei támadtak, évekre elszegényedett, munkássága óriási munkája mellett is éhen halhat, kultúrája visszafejlődik, mert az államnak a legszükségesebbre sem telik – mégis erős a bizodalom, hogy kiheveri mindeme bajokat idővel. Igaz ugyan, hogy az úgynevezett újjáépítés még mindig várat magára (egyelőre még rombolnak a Szent Imrések és az Ébredő magyarok¹⁵), de a magyar nép természete az, hogy kényelmes, keletien tunya s későn ébred tudatára annak, hogy megfeszített erővel kellene hozzáfogni a munkához. Csodálatosan igazak ezek az olvasókönyvbe illő mondatok. Azt hiszem, hogy a megvert és megvetett zsidók fogják legelőször elkezdni a munkát. A paraszt remélhetőleg meg se zavartatja magát dolgában, az nem sokat törődik az egésszel. Az csak akkor hördül fel, ha majd most elveszik a holmiját. Hogy mi lesz a művészekkel, az nagy kérdés. Nem lehet egész holtbizonyosra állítani, hogy tönkremennek, mert ha szükséglet volt eddig a kép és szobor, megmarad majd ez utána is, ha a megfelelő eszközök hiányoznak is a műkedvelőknél. De nagyon sok titkos vagyon, s újjazdag létezik, s sok is alakul a nagy nyomor tetején. Pl. a kereskedők, vállalkozók, kikre most nagy munka vár, mert hiszen mindenből kifogytunk. A munkások természetesen nem sokat támogathatják a kultúrát, de ezt ők semmi körülmények közt nem tennék, azt hiszem csak a zsidó kereskedőkre, orvosokra, ügyvédekre lehet támaszkodni. Hogy az új „Magyar Nemzeti Művészek Egyesület”-ének¹⁶ milyen kilátásai lesznek, az igen érdekes dolog. Azt hiszem, ennek a nemzeti egyesületnek, mint a legtöbb alakulatnak, némi konzervatív, sőt reakciós jellege lesz, de ez a mi szempontunkból nem sokat számít. Hiszen hivatalos támogatás minimális lesz, inkább saját erejére lesz

¹⁵ Az Ébredő Magyarok Egyesülete 1919. december 10-én alakult szélsőjobboldali, fajvédő szervezet. Célja: „a keresztény és magyar nemzeti közszellem felébresztése, a keresztény fajiség védelme úgy gazdasági, kulturális, mint társadalmi téren.” A Szent Imre Kör, a Katolikus Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Szent Imre Köre, 1888-ban alakult, a Tanácsköztársaság alatt betiltották, de december 17-től ismét működött. Komoróczy 2012. i. m. 398–408.

¹⁶ Képzőművészek Nemzeti Szövetsége.

utalva mindenki. Én nem félek – azt tudom. Vissza kell térnem ama elvemhez, hogy ha ama energiának, amelyet közügyekre pazaroltam, csak negyedrészt használom fel saját boldogulásom támogatására, már éppen elég jól tudok majd megélni.

(este) Délben a Korzón hallottam, hogy az éjjel Sidlót, Lányit, Basch Árpádot, s Czigány Dezsőt¹⁷ a rendőrségre vitték, majd némi utánjárás után ismét kieresztették őket. Holnap azonban kihallgatásra vannak rendelve. Csodálatos dolog, hogy milyen szeszélyesen viszik el az embereket, éppen a „legfehérebbeket”. Bizonyára valami följelentés következtében. Hiszen ez a pech mindenkit érhet, azt hiszem velem is megtörténhetik, éppen olyan alaptalan módon, mint Sidló esetében, kiről köztudomású, hogy milyen nemzeti szín érzelmű volt. Hiszen ez volt egyik fő oka, hogy a szobrászok vezetőjévé választattam annak idején. Talán meghalljuk holnap a közelebbi dolgokat. Délután az Otthonban voltam, meghallgattam a Kóbor Tamás¹⁸ elnöklése mellett lefolytatott rendkívüli közgyűlést a klubnak, mely éppen olyan izgága volt, mint amilyen a művészek gyűlése szokott lenni. A miénk néha még rendezettebb is, most is látszott, hogy minden egy jó vezetéstől függ. Ha erélyes és okos az elnök, mindent elérhet. Azt hiszem nekem nemigen lesz már alkalmam, hogy ebbéli képességeimet gyümölcsöztethessem, mert a közszereplésből éppen elég volt. – Az általános hangulat az, hogy itt igen nehéz lesz a megélhetés, s a legjobb volna másutt szerencsét próbálni. Vértessel¹⁹ találkoztam ma, ki azt mondja, hogy Bécsben kapott jó szerződést a *Zeit* című napilapnál.

Budapest, 1919. augusztus 11.

Elég rossz hangulatban vagyok. Talán a különböző hírektől és a tünetektől, melyek nem nagyon tetszenek, annál is inkább, mert semmiféle terrornak nem vagyok híve. Sidlóval beszéltem ma, tőle, a zsidótól, kevésbé szimpatikus leírását hallottam a

¹⁷ Sidló Ferenc (1882–1954) szobrász; Lányi Dezső (1879–1951) szobrász, Czigány Dezső (1883–1937) festő; Basch Árpád (1873–1944) festő – nem tartóztatták le őket.

¹⁸ Kóbor Tamás (1867–1942) író. „Nagy Lajos visszaemlékezése szerint 1919 augusztusában az Otthon Körben gyülekeztek az újságírók, hogy megvitassák az eseményeket. Ezen az összezejövetelen Kóbor Tamás is felszólalt. Néhány mondatára emlékszem hozzávetőlegesen: »Mi, polgári hírlapírók hálával tartozunk a kommunistáknak. Mi egész pályánkon a polgári társadalmat szolgáltuk, a kommunisták minket ellenségeiknek tekintettek. Mégis kíméletesen bántak velünk. Nem törtek az életünkre, nem fosztottak meg szabadságunktól, megadták nekünk az életlehetőséget. De még ha nem is így történt volna, mi akkor sem állhatunk kegyetlen és felesleges bosszúállás szolgálatába. A mi kötelességünk mindenkor, tehát most is, a bajba jutottak, az üldözöttek védelme. Csak ez a feladat méltó a tisztességes ember tollához». Nagy Lajos: *A menekülő ember*. Budapest, 1984. 120. – idézi: Sánta Gábor: „A kiábrándult urbanitás poétája”. *Budapesti Negyed*, 8, 1993, 1. 17–18. – Ld. még: Kóbor Tamás: *A bolsevizmusról a bolsevizmus alatt*. Budapest, 1919.

¹⁹ Vértés Marcell (1895–1961) grafikus. Bécsben 1920-ban megnyert egy plakátversenyt, s megjelentette a fehérterror kegyetlenségeit ábrázoló *Rajzok a magyar pokolból* c. albumát 1921-ben.

befogottak sorsának. Hallom ma különben, hogy Kernstokot is letartóztatták,²⁰ ki pedig a fogdában bolondnak tettei magát s megfigyelés alatt van. – Színeyit látogattam meg délben, nagyon szíves volt az öreg, mesélt életéből, művészi pályafutásáról, majd tanácsokkal látott el, melyek abban konkludálódtak, hogy lehetőleg lelkiismeretes, természet utáni tanulmányokat készítsék, s ha egy részletet festek le a természetből, ne gondoljak semmi másra, mint arra, amit látok. Ha lesz lehetősége annak, hogy dolgozzam, úgy szót fogadok. Hiszen magam érzem a legjobban, mennyire szükségem van becsületes, lelkiismeretes tanulásra – csak lehetne már egy kissé nyugodtan dolgozni. Egyelőre tartanom kell tőle, hogy úgy járok, mint Sidlóék. Színeyi erre az esetre azt mondta, hogy csak forduljak hozzá, ő a fia révén megtesz mindent érdekében, mert tudja, hogy milyen becsületesen szolgálatjára állottam a művészeknek az elmúlt 4 1/2 hónap alatt s neki is. – Reméljük, hogy nem lesz rá szükség.

Budapest, 1919. augusztus 12.

A ma esti hivatalos *Budapesti Közlöny*ben gyilkosságra bujtással, rablással és fosztogatással, pénzhamisítással s egyéb bűncselekményekkel vádolt Kun Béla és társai ügyében jelent meg egy közlemény.²¹ Ez a monstre per nem kis szenzációnak ígérkezik, ha Ausztria kiadja a „bűnösöket”.²² Más egyébbel úgysem szolgálhat ez a szegény ország Európának, mint ezzel a világtörténelemben páratlannak ígérkező törvényszéki tárgyalással. A letartóztatások és kihallgatások természetesen tovább folynak, akiknek sikerült betekintést nyerniük az ügyekbe, nem valami épületes dolgokat mesélnek a vallatás módjáról, most úgy látszik, vissza akarják fizetni a detektívek a vörösök terrorját a fehérterrorral. Nem valami túlságosan jó érzéssel járkel az ember az új helyzetben, dacára a proletárdiktatúra megszűnése által okozott depresszió megszűnésének. A direktórium tagjai barátaik egyelőre természetesen nem mutatkoznak a Fészekben, hol délutánonként a kertben nagy viták rendeződnek, vérszomjas fehérek akarnak bosszút állni a 4 1/2 hónapos terroron. Kutatnak emberek után, kiken állhatnak kedvükre bosszút, szidnak természetesen engem is (ha nem vagyok ott), s a legkevesebben gondolnak arra, hogy hát a mesterségünkkel mi lesz az új helyzetben? Egyik-másik józanabb természetesen gondol erre is, s bizony nem minden aggodalom nélkül. Magamra nézve nem látom abszolút reménytelen-

²⁰ Kernstok Károlyt 1919. augusztus 2-án Nyergesújfalun letartóztatták, lakását feldúlták és Esztergomba vitték, majd Budapestre a gyűjtőfogházba.

²¹ Hirdetmény! Gyilkosságok büntetteire való felbujtás, rablás, pénzhamisítás büntette és egyéb büntetendő cselekményekkel terhelt Kun Béla és társai bűnügyében... *Budapesti Közlöny*, 1919. augusztus 12. 1.

²² Karl Renner osztrák kancellár és kormánya nem járult hozzá a magyar kormány többszöri sürgetésére sem Kun Béla és társai kiadatásához. Későbbi Szovjet-Oroszországba távozásuk fogolycsere egyezmény keretében történt. Borsányi 1976. i. m. 100–110.

nek a helyzetet. Első jövedelmem természetesen az, hogy nem fogok közügyekkel foglalkozni. Energiámat, mely a festésen felül megmarad, a magam boldogulására akarom felhasználni. Ez talán háládatosabb mesterségnek fog bizonyulni, mint a szakszervezeti elnökösködés.

Budapest, 1919. augusztus 14.

(d. e.) Tegnap meglátogattam kis tanítványomat Pollatschek Lilyt,²³ szépen halad, ügyes kis lány. Ott beszélgettem náluk hosszabb ideig, nézegettem a könyveket, melyeket apja vásárolt neki, miután az az ambíciója, hogy a könyvgyűjtésben engem utolérjen. Azt hiszem, a nagy szegénységben, mely most következik, kevesebb alkalmam lesz ezen szenvedélyemnek hódolni. Horváthot is meglátogattuk tegnapelőtt Strobl Zsigával, folytatni akarja a képvásárlást, azontúl vidéki kiállításokat tervez – esetleg a megszállott területeken. Teljesen csak nem apadnak ki a források, azért tán lehet majd még valamicske üzletet kötni. A munkához egyelőre még csak ímmel-ámmal látok, bár törekednem kéne befejezni a munkában lévő festményeimet. Hogy mit csináljak a legközelebbi jövőben, azzal még nem vagyok tisztában. Feiks Jenő,²⁴ kivel vacsora után hazamenet szoktam beszélgetni (néha délben a korzón is) azt ajánlja, hogy Berlinbe menjek, hol direkt az én számomra teremne babér, egész temperamentumom oda predestinál. Zádor²⁵ is el akar menni, talán Hollandiába, útba ejtven Lipcsében a *Leipziger Illustrierte*-t, mely számára rajzokat küldene. Nagy szükség esetén magam is rá tudnám adni az illusztrációra, de azt hiszem, erre mégsem fog sor kerülni. Túlságosan aprópénzre való váltása volna a talentumnak. Azt hiszem, a portré sokkal jövedelmezőbb, s művészetileg is kielégítőbb dolog volna. Emellett nyugodtan lehetne kedvem szerint foglalkozni a nekem fekvő kompozíció festéssel. – A fő dolog volna még mindig egy csomó jó képet csinálni, hogy legyen kellő alkalomkor mit bemutatni. Politikával eddig nem foglalkoztam, ezután sem fogok, ezt még ki kell terjeszteni a művészetpolitikára is, amely annál is inkább fog könnyen menni, mert az egyesületesi terén most jó ideig nem fog teremni fű. A szakszervezet remélhetőleg jó időre megdöglött, abszolúte semmi értelme nincs egy tőkés társadalomban, sőt, miután a megélhetés igen megnehezedik a pályánkon, a Képzőművészek Egyesülete²⁶ sem tehet sokat. Eddig is úgy volt, hogy az ügyes emberek teljesen a maguk szakállára működtek, most különösen az lesz a cél. Azok a befejező morajlások, művészetpolitikán való kérődzések, melyek a Fészek kertjét teszik délutánonként hangossá, semmit sem jelentenek. Semmi következményük nem lesz. Azt hiszem, még a volt direktóriumi tagoknak is meg fognak bocsájtani bizonyos idő múlva, pedig most még feljelentésekkel, kipofozásokkal, s egyéb terrorisztikus módszerekkel fenyegetőznek.

²³ Pollatschek Lily (1905–?) festő, Pollatschek Elemér orvos leánya, Herman Lipót magántanítványa.

²⁴ Feiks Jenő (1878–1939) festő, illusztrátor.

²⁵ Zádor István (1882–1963) grafikus.

²⁶ Magyar Képzőművészek Egyesülete.

Budapest, 1919. augusztus 15.

Nem jól érzem magam, kényelmetlenül érint sok minden, ami körülöttünk történik. Az az izgatottság gyűlölködő levegő és hangulat, az az antiszemita izgatás, mely, mint a tehetetlen dühnek megnyilvánulása irányul ártatlan emberek ellen. A politikában (mely különben abszolúte nem érdekel) egy meglehetősen reakciós irányzat nyilvánul meg, mi természetesen tehetetlenségével a nehézségekkel szemben, rövid idő múlva már bukásra van predesztinálva. A mi mesterségünkben nincsen sok jóra kilátás, akivel csak beszél az ember, az kifele, külföldre gravitál. Ha leül az ember a Fészek kertjében, gyűlölködés és embervadászásra való bujtogatás éppen olyan emberek részéről, kik meglehetősen semmire valók. – Az a depresszív érzés, mely 4 1/2 hónapon keresztül fogva tartott, csak pillanatokra szűnt meg. A diktatúra bukása fölötti megkönnyebbülést az új nehézségek fölötti bosszankodás váltja fel. Ma hallom, hogy Jánsszkyék²⁷ is letartóztatták. Állítólag valami közük volt a kommunistákhoz.

Budapest, 1919. augusztus 17.

Tegnap az Ébredő Magyarok kiragasztottak egy pogromizáló plakátot, melyet aztán a román hadvezetőség cenzúrája eltávolíttatott.²⁸ A plakát érthető izgalmat és megdöbbenést keltett – hogy hát így lesz ez most már! Kétségtelen, hogy a zsidóknak Magyarországon egy ideig nem lesz valami jó dolga, minden bűnét a népbiztosi rendszernek az ő vérükkel szeretnék lemosni. Bizonyos, hogy a proletárdiktatúra ideje alatt – bár sok borzalomról hallottunk suttogni – ezekre a rémségekre, melyek most derülnek napfényre, mégse gondoltunk, s valószínűleg sokan azok közül sem, kik szívvel-lélekkel tölték a kommunizmus szekerét. – Hallom, hogy Kernstok az ügyészség fogházában rabruhában ül. Állítólag meleg barátságban volt a népbiztosokkal, kiknek családtagjai az ő nyergesújfalui festőiskolájában dolgoztak, így a

²⁷ Jánsszky Béla (1884-1945) építész. „A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Tanácsa végérvényes határozattal kimondja, hogy Jánsszky Béla építész ama ténykedését, amellyel az 1919. évi május hó 1.-ei utcai díszítő munkálatokban részt vett és ezzel a kommunista, nemzetellenes eszmék dicsőítését és propagálását szolgálta, továbbá a proletárdiktatúra első idejében az építési ügyek vezetésében közreműködött, amivel a diktatúra fennállását támogatta, – a terrornak és anyagi szükségnek, mint enyhítő körülményeknek figyelembe vételével – rosszalja.” *Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye*, 54, 1920, 5/6. 32.

²⁸ Erről írt Ágoston Péter is aznap: „A falakon plakátok vannak, amelyekben az ébredő magyarok megesküsznek arra, hogy addig nem nyugosznak, amíg egyetlen zsidó van az országban, s erre a munkára felhívják a közönséget. A románok, úgy látszik, nem bánják ezt az agitációt, s nyomtatványozást, mert hiszen román cenzúra van. De úgy tesznek, mintha bántaná őket, mert az esti lapban már nyilatkozat jelent meg, hogy ez a plakát a cenzúra megkerülésével jelent meg s eljárás indult.” Ágoston Péter naplójából 1963. i. m. 165.

hírhedt Szamuely menyasszonya vagy szeretője is, azonkívül direktóriumi tag volt Nyergesen.²⁹ Kár, hogy ez a tehetséges festő ennyire belebonyolódott a politikába, ahelyett hogy csak a munkájának élt volna. – Hiú ember, ki politikai vezető szerepre vágyott. Hallom, hogy valami akció indul szabadon bocsájtása érdekében. Kérdés, hogy sikerrel-e? Festők közül, úgy tudom, még nemigen tartóztattak le másokat, állítólag Birót keresik, meg az iparművész Lórántot³⁰ a május 1-e adminisztrálása miatt. Feiks, ki bejár a rendőrségre rajzolni, meséli, hogy Szabadossal³¹ beszélt, ki szintén fogoly. Valamivel könnyebben fogja fel a dolgot, talán nem is lesz súlyosabb baja. – A művészek ügyében nagyon jóindulatúnak mutatkozott, s általában – úgy tudom – sok burzsujon segített. – Ma itt a Gellért Szállóban, hol a román parancsnokság van legújabbán, nagy a mozgolódás, sok málhát vittek el, úgyhogy úgy tűnt, mintha újra költözködnének, de esti értesülesem szerint (szintén Feikstől), itt maradnak. De az új Friedrich-kormányral nincsen nagyon megelégedve az Antant misszió, s ezért ez nem hosszú életű. – Az élelmezés és egyéb ellátás egyelőre láthatólag nem nagyon romlott, a lapok nagy javulást ígérnek be. Valószínű, hogy ez meg is történik. Rados dr.³² volt ma délelőtt nálam, nagyon lehangolt az egyetemi zsidóüldözések miatt, amit nem is lehet csodálni.³³ Ő le is mondott már a kórházi főorvosi állásáról, valamint egyetemi előadó tisztségéről, s terve Németországba menni, hogy ott működjék a tudományos pályán. Azt meséli, hogy a zsidó orvosokat minden téren háttérbe akarják szorítani, amin nem is csodálkozom túlságosan, hiszen minden téren ez történik egyelőre. Nem csodálnám, ha a mi mesterségünkben is megindulna az üldözés. Egyes jelek erre mutatnak.

Budapest, 1919. augusztus 18.

Ha olvassa az ember az újságban (*Esti Hírek*) a rémregényeket lefőző történeteket a Lenin-fiúk rettenetes dolgairól, utólag is elrémül a gondolatra, hogy milyen szörnyűségek vettek bennünket körül az elmúlt 4 1/2 hónap alatt. Hogy ezzel a rettenetes Szamuelyvel egyszer együtt ültünk a Fészek zongoratermében, mikor a május

²⁹ Szilágyi Jolán (1895–1971) festő, grafikus, 1919-ben ment feleségül Szamuelyhez. Dolgozott Nyerges-újfalun, a szabadiskolában. Kernstok tagja volt az Esztergom megyei direktóriumnak, amely tisztsége alól 1919. április 23-án kérte felmentését Lukács György népbiztos. *A Magyar Tanácsköztársaság képzőművészeti élete*. Sajtó alá rend. Kiss Dezső. Szerk. és bev. Németh Lajos. Budapest, 1960. 43., 52.

³⁰ Biró Mihály (1886–1948) festő, grafikus; Lóránt (Grünhut) István ld.: Gerelyes Ede: *A magyar múzeumügy a két forradalom időszakában 1918–1919*. Budapest, 1967. 357.

³¹ Szabados Sándor (1874–1937) újságíró, szociáldemokrata, majd kommunista politikus, 1919. április 5-től közoktatásügyi népbiztos.

³² Rados Endrét 1919. május 1-én a Balassa Kórházba nevezték ki szemész főorvosnak. A Budapesti Kir. Orvosegyesület, 1920. május 28-i közgyűlésén kizárta tagjai sorából. *Világ*, 1920. május 29. 2.

³³ Ld. részletesen: Kovács Mária: *Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus. A magyar orvosi, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 1945 között*. Budapest, 2001. 62–65., 90–91., 112–117.

1-ei díszítést beszélte meg a fiúkkal (milyen elégtétel, hogy abban nem vállaltam munkát). Hogy amikor a szakszervezetben lefőztük a túlzó Uitzokat és Nemes Lampérthekeket,³⁴ tulajdonképpen milyen közel állottam ahhoz, hogy Lenin-fiúkkal vonjanak felelősségre, amiért a népbiztosság hivatalos szervei ellen, a direktórium tagok ellen foglaltunk állást. Bizonyos, hogy Berény és Pór³⁵ nem tudtak ezekről a rémtettekről, melyekkel a proletárdiktatúra egyes szervei dolgoztak, s valószínűleg sok olyan funkcionáriusa volt a rendszernek, mely semmit sem tudott róluk, vagy legalábbis nem akart tudni, s strucc módjára bedugta a fejét a homokba. Bizonyára akad egy csomó jóhiszemű ember, akit most befognak s bűnhődik más vétkeiért. Megérthető a polgárság szörnyű felháborodása a 4 1/2 hónapi szörnyű raboskodása miatt, a tehetetlensége miatt, hogy a terrort, mely nyakára ült, nem tudta lerázni. De félt, hogy minden elkövetett igazságtalanság most is visszahat, s újabb gyűlölséget olt az emberekbe egymás iránt. Természetesen a hatóság s bíróság mostani eljárása meg sem közelíti legtávolabbról sem az előbbi rezsिम rettetetességeit, még ha valóban kissé igyekeznék is megtorolni ezeket a szörnyűségeket.

Budapest, 1919. augusztus 19.

Némi enyhülés mutatkozik a közhangulat irányításában. A holnapi díszesnek ígérkező körmenetet lefűjták, úgy látszik, féltek tüntetésektől. Lehetséges, hogy a következő kormány előhírnöke gyanánt tartották okosabbnak a dolog mérséklését vagy pedig egyszerűen nem akartak tápot adni az amúgy is erősen felizgatott keresztény néphangulatnak. Az újságban egy másik cikk is figyelemreméltó, mely figyelmeztet arra, hogy ne bánják a rendőrség olyan brutalitással a befogott emberekkel, mint azok a vörös terror idején. Az utcákon a Szociáldemokrata Pártnak egy felhívása is megjelenhetett, ez is a reakció gyengülését mutatja, hogy ezt megengedik. Beszélnek róla, hogy liberálisabb átmeneti kormány fogja a napokban átvenni az uralmat, Garami-Lovász-kombináció.³⁶ Ezzel gyengülne a József főherceg – Friedrich keresztény rezsिम. Engem mindezeknél jobban érdekel, hogy az üzletekbe kezd visszatérni az élet, több és olcsóbb élelmiszer kapható, csupán a szénhiánnyal van baj! Érdekel, hogy hát a mi üzletünk mikor indul végre meg. Azt hiszem e dologban is javulni

³⁴ Uitz Béla (1887–1972) festő; Nemes Lampérth József (1891–1924) festő.

³⁵ Berény Róbert (1887–1953) festő; Pór Bertalan (1880–1964) festő, a Nyolcak művészcsoporthoz tartozott. Mindketten részt vettek a művészeti direktórium munkájában.

³⁶ Lovász Márton (1864–1927), liberális politikus, a Károlyi-kormány egykori minisztere bécsi emigrációjában találkozott Garami Ernő (1876–1935) szociáldemokrata politikussal – mindketten emigráltak a kommunista hatalomátvétel után – s közölte vele, hogy talán néhány napon belül kormányalakítási felkérést kap József főhercegtől; kérte Garamit, hogy lépjen be kormányába. Garami a felkérést nem fogadta el, mert József főherceget nem tartotta erre legitim személynek. Garami Ernő: *Forrongó Magyarország*. 4. kiad. Budapest, 1989. 156.

fognak a kilátások. Hoffmann³⁷ érkezett meg, fájdalmas meglepetést okoztak neki az itt látottak. Érezte ő is a kényelmetlen reakciót, s látta, hogy bizony hálátlan teremtések a művészek. Állásának megszűnése sem érinti jól.

Budapest, 1919. augusztus 20.

Ma reggelre statáriumot hirdető plakátok az utcán. Semmiféle zavargás nem történt tehát az utcán, pedig állítólag az „Ébredő Magyarok” a szent ünnepnap alkalmával szerettek volna egy kis zavart csinálni. De délután mesélte itt egy lelkes cionista, hogy az amerikai misszió vezetője (Mr. Weiss³⁸) útján, ki zsidó, sőt cionista, letiltatták az ünnepélyes körmenetet (melyre állítólag már agent provocateur-ök voltak szerződötve, kik esetleg szentségsértést követtek volna el a Szent Jobb ellen, és erre megindult volna a pogrom), s kiíratta a statáriumot. Nem tudom, hogy így igaz-e a dolog, de bizonyára volt benne valami, hiszen érthető a huligánok zavart okozni akarása. Ma reggel különben Duditsné is figyelmeztette szomszédnőnket, hogy vegye le az ajtójára kitett pogromízü feliratot, mert a szomszéd érzelmeit sérti, ami természetesen igaz is. Annál is inkább időszerű volt ez, mert egy kis baj történt a Madarász családban,³⁹ a mostoha öccséről a tegnapi lap szerint kisült, hogy egy ellenforradalmi komplottot⁴⁰ elárult a Korvinnak, minek eredményeképpen két embert kivégeztek. (Egyikük valami zsidó ügyvéd volt.) A plakát lekerült az ajtóról, s egy exkuzáló levelet írt nekem, melyben kér, jöjjen át hozzá, majd megmagyarázza a dolgot. Át is mentem s békességben kimagyarázódott a dolog, bár én fenntartottam véleményemet, hogy nem kellett volna kiakasztani az ajtóra.

Budapest, 1919. augusztus 23.

Reggel Stefi, sógornőm német cselédlánya jelent meg a hírrel, hogy megérkeztek Bogláráról, Gyula bátyám a hét elején megjelent Kislakon, most Bogláron várja

³⁷ Dr. Hoffmann Lajos ügyvéd, a Magyar Rajzoló Művészek Szakszervezete titkára.

³⁸ Weiss százados Harry H. Bandholtz tábornok, a misszió vezetőjének törzséhez tartozott.

³⁹ Madarász Viktor (1830-1917) festő családjáról van szó, akik a Kelenhegyi úti műteremházban éltek. Második felesége Ziska Jolán volt. Madarász Viktor György nevű fiát azzal vádolták, hogy segített Stenczel János ügyvédet és Nikolényi Dezső rendőrfogalmazót a vörös őrség kezére juttatni, akik kivégezték őket. Madarász „elmondja, hogy Mezei mondotta el neki a készülő ellenforradalmi tervet. Délután Korvin Ottóhoz mentek, előadták neki az ügyet, aki meghagyta, hogy továbbra is figyeljék ezt a mozgalmat, ha valamit tudnak, ezt azonnal jelentsék. Este újból elmentek Korvin Nádor-utcai lakására, aki újra bízta őket, hogy látszólag vegyenek részt az ellenforradalmi mozgalomban, s arról őt kimerítően értesítsék. Ezt Madarász és Mezei megtagadták, bár Korvin előtt vállalták. Madarászt szembesítik Korvinnal, aki megerősíti a vallomásban előadottakat.” Ld.: A kommunista gyilkosok pöre. *Pesti Napló*, 1919. december 6. 4.

⁴⁰ összeesküvés

Ilonkát, hogy vele utazzék Bécsbe, ott lakást kell keresnie, mert ott telepednek meg. Évi még 1-2 hétig itt marad Inci néniéknél. Gyula persze szeretné, ha én is lejönnék Boglárra megbeszélni egyet-mást. Délfelé sógornóm is feljött hozzám, meghizlalta a vidék. Délelőtt az adóvégrehajtó jött a hátralékos 460 korona miatt foglalni. Ebéd sógornómnél. Délután Józsaékhoz mentem, majd a Baross térre Lóránthoz, kinél Kovács Pál⁴¹ nevű iparművészhez mentünk, ez feleségével együtt paratífuszban fekszik s az ajtón levő vörös cédula dacára bementünk hozzá érdeklődni a munkanélküli segélyekből fennmaradt összegek visszaszolgáltatása felől, azt mondta Gádor⁴² már elintézte. Így erre egyelőre nincs gondunk. Visszajövet konstatálhattam, hogy az üzletekbe lassanként visszatér az élet, talán mégiscsak kezdődik itt újra valami.

A Beszerzési csoportunk csúnyán elkracholt, nem hinné az ember mennyi könnyelmű csaló van a világon, s főleg az ember közvetlen közelében. De jó tanulság ez a jövőre. A Fészek kertjében undorító társaság, s undorító beszédjük, mindig csak azt keresik, kin tölthetnék ki bosszújukat a proletárdiktatúra miatt. (A vidékről nagy, fehér ellenterror hírek, úgyszintén a rendőrségről.) Buzgókodnak, hogy kellemetlenséget okozhassanak mindenkinek ki valamilyen módon szerepelt – azt hiszem ez részben ellenük fog elsülni. A politikából most aztán igazán elég volt jó időre. Bizton bízom benne, hogy ezúttal alaposan ráuntam. Este Feiks mesélt egy s mást, bejár a rendőrségre. Kéri Pali⁴³ is le van tartóztatva, neki nagy szerepe volt ebben a felfordulásban.⁴⁴ Kernstokot egyelőre szabadon bocsájtották⁴⁵ – Ernst (1. kép) és még Lázár⁴⁶ is megjelentek a Fészekben érdeklődni. Az első fecskék.

⁴¹ Lóránt (Grünhut) István iparművész; Kovács Pál iparművész a Budapest VII., Rottenbiller u. 1. alatt lakott.

⁴² Gádor István (1891–1984) keramikus.

⁴³ Kéri Pál (1882–1961) újságíró.

⁴⁴ Kernstok Károly szintén felvetette Kéri felelősségét – elismeréssel említve Kéri becsületes kiállítását a Tisza gyilkossági perben – 1921-ben írt naplójegyzeteiben: „azok a rövid, tömör s a haladásnak szókinsével telített vezércikkek, amelyek hol nemzetiségellenes politikát, hol háborús uszítást, hol szociálpolitikát, hol királyhűséget ragyogtattak, elősegítették az ország közvéleményének egy olyan OGYOE-szerű [okosabb gyerekek országos egyesülete – a társaság Molnár Ferenc és *Az Est* újságírói körül csoportosultak a Berger kávéházban] hamis dialektikáját, mely segítette a feudális-papi-banki urakat, de a kommünt is.” Kernstok Károly emigrációban írt feljegyzései és önéletrajza. Sajtó alá rend. Markója Csilla, Bardoly István. *Enigma*, 17. 2010. no 65. 38.

⁴⁵ Kernstok Károly a kőbányai gyűjtőfogházból Márffy Ödön révén, Polányi Károly művészetbarát ügyész segítségével szabadult. (Rockenbauer Zoltán: *Márffy. Életműkatalógus*. Budapest–Párizs, 2006. 79–80.) Pekár Gyula miniszter javaslatára azonban megfigyelés alatt tartották (*A Magyar Tanácsköztársaság képzőművészeti élete* 1960. i. m. 151–152.). 1919 őszén előbb Bécsbe majd Münchenbe ment.

⁴⁶ Lázár Béla (1869–1950) művészettörténész, az Ernst Múzeum igazgatója.

Budapest, 1919. augusztus 24.

2 napja nyomdászsztrájk van, a félhivatalos sem jelenik meg. Ma kapjuk a hírt, hogy a kormány valóban lemondott, úgyszintén József főherceg is a kormányzóságról, oka, mert az Antant nem ismerte el őket.⁴⁷ Pár nap múlva megjelennek az összes lapok, s talán megindul egyébként is az élet. Úgy mondják, nagy udvarlások történnek, úgy a románok (franciák és olaszok), mint (angol, amerikai, cseh) részről irányunkban, hogy szövetségesnek kapjanak meg bennünket, ami az egyensúly szempontjából érthető is. Bár a szerb barátság liberalitás szempontjából nagyon szimpatikus, azért kérdés, nem-e volna praktikusabb a románokkal való egyesülés, mely az olasz és francia hátvédet szerezne meg számunkra. Különben törődjenek ezzel az erre hivatottak. Engem csakis abból a szempontból érdekelnek ezen ügyek, hogy hát Pesttel és az itteni művészmegélhetéssel mi lesz. Most, őszintén szólva, egyelőre azért nincs nagy kedvem elmenni innen, bár ma Lengyel Menyhért⁴⁸ is ajánlotta, hogy menjünk együtt Berlinbe a télen, bátyám, kihez sógornőm ma délben leutazott Boglárra, szeretné, ha Bécsbe mennék hozzájuk, de én még nem döntöttem. Várok még tavaszig. Be is kéne fejezni itteni képeimet, hogy valamivel elkezdhessem másutt a pályámat, de jelenlegi dolgaimtól nem vagyok nagyon főzve. Valami rendesebb dolgot kéne kezdeni. Most Rózi apjáról festek egy portrét, ma vasárnap volt, zavartak a vendégek, no meg az öreg Kacziány lábatlankodása,⁴⁹ ki szintén megjelent egy kis pirosra alapozott deklivel, s ő is festett. Ez persze nem valami kellemes módja a munkának. A portré ma rosszabb is lett, de talán holnapután helyrepopozom a visszaesést. Szeretnék belejönni a portréfestésbe. Nagyon élvezetes foglalkozás, ha az ember a karakterbe belemerülhet.

Budapest, 1919. augusztus 27.

Bár politikával egyáltalában keveset óhajtok foglalkozni, mégsem mulaszthatom el, hogy a feltűnő jelenségeket itt le ne írjam, valamikor tán érdekes lesz a dolgok e furcsa, de azért törvényszerű egymásutánján elmélkedni. Az őrült baloldali bolsevizmusra természetszerűleg egy szélsőjobboldali reakció következett; keresztény Magyarországot akarnak, akik pillanatnyilag a kormányon ülnek, mégpedig valóban azért, mert a közhangulat ezt akarja. Nem hiszem ugyanis, hogy Friedrich, a 36 éves kormányfő, valami túlságosan kiforrott politikai elveket vallana azokon felül, hogy a hatalmat meg akarja tartani. Hogy – az azóta kormányzói tisztéről lemondott –

⁴⁷ József főherceg kormányzói tisztéről, illetve Friedrich miniszterelnök 1919. augusztus 23-án mondott le, miután Clemenceau táviratban közölte, „a kormány nem a nép akaratából létesült, hanem egy rendőr-csoport által végrehajtott államcsínynek köszönheti létét.” *Budapesti Közlöny*, 1919. augusztus 24. 1-2.

⁴⁸ Lengyel Menyhért (1880–1974) író, publicista.

⁴⁹ Kacziány Ödön (1852–1933) festő. A Kelenhegyi úti műteremházban lakott.

József főherceget támogatta, szintén nem vezethető másra, minthogy királyt szeretne belőle csinálni, s minden időben jól jártak azok az egyének, kik szolgáltatokat tettek az udvarnak. Istenem! lehet belőle még magyar gróf, sőt, herceg is. De lehetséges az is, hogy egyéni politikai babérokra is vágyódik eddig kevésbé feltűnt barátaival együtt. Azt minden esetre megtanulta Kun Béláéktól, hogy a hatalmat nem szabad könnyen kiadni a kézből. Nem is teszi ezt, ők akarnak választatni a nemzetgyűlésbe, amely természetesen olyan színű volna, mint amilyennek ők képzelik el. Talán nem is volna rossz, ha a reakció még egy ideig uralmon maradván jobban lejárna magát. A szocialisták, amiért olyan gerinctelenek voltak a kommunistákkal szemben, megérdemlik ezt a leckét, mely törekvéseiknek 20–25 évre való visszavetését eredményezte. Igaz, nehéz kívánni tőlük magasabb erkölcsi érzéket, mint amilyen az uraké. De ilyen ostobának mégsem szabadott volna lenni, hogy esztelen módon egy pár fantasztának megengedni minden értéknek a lerombolását. A pesti életben különben csodálatos az átalakulás. A blokád megszűnésének pusztá hírére előkerültek a holmik, a kirakatok telve, s az élelmezés határozottan megjavult. Szinte passzió nézni a régóta nélkülözött dolgokat, de azért az emberek nem vásárolnak, még várnak. Ha a kormány akadékoskodik, akkor lehetséges még némi visszaesés is, mert az Antant esetleg letiltja az árakat büntetésből. Én a fejlemények törvényszerűségében hiszek, s azért nem csodálkozom rajta, hogy politikailag így alakulunk. Nem bánok én már semmit, csak új háborút ne csináljanak, lehessen valahogyan megélni a munkából, lehessen néha külföldre utazni tanulmányútra.

Budapest, 1919. augusztus 29.

Az ablak előtt éneklő katonák vonulnak le a Gellérthegyről, hol valószínűleg gyakorlatozni voltak. De ezek már rohamsisakos románok, a harmadik csapatfajta, mit a legutóbbi két év alatt innen hallgathattam. Szabadságom alatt (Prágából) osztrák–magyar csapatok gyakorlatozó pótzászlóaljai, a legutóbbi hónapok alatt a harmadik internacionálé vörös katonái, most pedig a románok. Voltak ugyan a kommün alatt majálisozó kis katonagyerekek is, de ezeket volt a legkellemetlenebb hallgatni, mert az osztályharc szolgálatába állították őket, az Internacionálét fújták, s ha rendes öltözetű lányt láttak a szomszéd kertben ásni, kórusban kiáltották: le a burzsujjal!

Budapest, 1919. augusztus 30.

A hangulat még mindig nem valami kellemes, különböző pogromhírek a vidékről, hol sok helyütt legénykedő „fehér” tisztek ártatlan zsidókat is kivégeznek a kommunizmus jelszó alatt (Tószegi Freund esete⁵⁰). Itt Pesten is fel-felüti a klerikális pro-

⁵⁰ Tószegi Freund Albert zsidó földbirtokost és jószágigazgatóját 1919. augusztus 27-én tartóztatták le Fonyódon, ahol két társával együtt antiszemita pogrom áldozata lett. Az 1920-ban lefolytatott bünte-

paganda a fejét, hol mint „Ébredő magyar”, hol mint más „keresztény” egyesülés. (Karlovszky, Juszko⁵¹ vannak aláírva a festők közül a „Keresztény Nemzeti Párt” plakátján). Még csak ez a belső háborúság kellett ennek a szegény országnak! Igaz, hogy mindezek a dolgok természetes reakciója a bolsevizmusnak, melynek fő vezetői közt nálunk túl sok volt a zsidó. De mit tehetünk erről mi, tisztességesen érző [képviselői a] zsidó fajnak, kik mindenfajta erőszakoskodásnak ellenségei vagyunk, s az építésnek a hívei a rombolással szemben. De reméljük, mint minden itt Pesten, ez az áramlat is enyhülni fog, a kedélyek lecsillapodnak, s megint az ész és józan megfontolás lesz majd úrrá ezen a földön. Politikailag még mindig nincsen rend, Friedrich „Kun Béla-szerű” ragaszkodása a hatalomhoz állítólag a blokádnál újabb elrendelését eredményezte. Így valószínűleg mégis csak menni kell nemsokára ennek a kormánynak, csak kár minden olyan ténykedésért, mely az Antantot még jobban ránk haragítja. Most, hogy átmertünk már minden keserűségén az elmúlt 10 hónapnak, igazán jó volna már valami csendesebb életmódba bejutni, mely azonban még mindig késik, sőt, melyet késleltetnek ú. n. áldatlan politikai dolgaink. Mesterségünkben egyelőre még semmi jele az üzleti élet megindulásának, de nem kell feladni a reményt. A kommunizmus kezdetén sem indult meg semmi üzlet, mégsem haltunk éhen. Ezt az 1-2 átmeneti hónapot még csak kibírjuk valahogy.

Budapest, 1919. augusztus 31.

Már 10 hónapja, hogy a háború hivatalosan véget ért, s még mindig milyen bizonytalan a helyzet. Szó sincs még végleges békeszerződésről, lehet, hogy a jövő hónap végén ez irányban már valamivel tisztábban látunk, de hogy lesz-e valóban rend még valaha ebben az országban? igen kérdéses. Folytonosan újabb komplikációk jönnek, s hallatlan pechünk van az államférfiakkal. Ahelyett, hogy a dolgok sima lefolyását segítenék elő, mindig csak komplikálják őket. A szerencsétlen Károlyi Mihály után a becsutott segítőikkel dolgozó Kun Béla, s most a politikából antiszemita, keresztény zászlót kibontó Friedrich nevű kis középszerű! Verekedések az utcán egymás között, s közben a román megszállás természetszerű terhe. S kilátásaink igen sivárak, különösen a mi mesterségünkben. Rendelők vagy képvásárlók nem igen jelentkeznek egyelőre. Pedig az utcán már mintha megindulna kissé az élet. Az üzletek kirakatát kéjjel szemléli a hónapokon keresztül zárt redőnyökhöz szokott szem, de a vásárlás lassan indul. A Rákóczi és a körút sarkán, mint az első forradalom idején, hemzseg az utcai árusok tömegétől. Cigaretta és csokoládé kívül még sok mindent kapni ott, a kávéházak előtt már nem állnak sorfalat az emberek a bejuthatásért, pedig kapni bent már mindent. A vendéglőknek is meghosszabbodott az étlapjuk, a Fészekben, hol már tűrhetetlenné vált a Kránitz vendéglős uzsorája, mindig kevesebb

tőper során, melyben Zboray Miklós képviselte a családot, nem bizonyosodott be az ügyészség állítása, hogy az áldozatok kommunisták lettek volna.

⁵¹ Karlovszky Bertalan (1858–1938) festő; Juszko Béla (1877–1969) festő.

a vendég, Réti és Herquet⁵² már megkezdte a Drechsler kultiválását, az sincs kizárva, hogy felélesztjük a Japánt.⁵³ Az utca képe természetesen még egészen lezüllött, éppen csak hogy a kommunizmus vad színű figurális plakátjait, melyek „fegyverre” és „be a vörös hadseregbe” szólították az embert, most hosszú szövegű fehér plakátok váltották fel. Eleinte a román parancsnokságok román s magyar nyelvű rendeletei, most meg a különböző keresztény pártok felszólításai. Az első képes plakát az Ébredő Magyarok egy lázító karikatúrája a zsidó Lenin-fiúkról, tegnap a Keresztény Nemzeti Párt hármas halmon levő kettős keresztje hívja a magyarokat „belépésre”. A Polgári Párt, s a Köztársasági Párt kevesebb vehemenciával küzd a népszerűségért, a szociáldemokraták, sőt a magyar munkaspárt is udvarol a nép kegyeiért. 3 hét múlva már választatni is akarnak, ha ugyan az Antant elismeri a kormányt addig. Lesznek újra fejbeverések a választáson (azt hiszem, zsidókat nem is engednek majd az urnákhoz), s végül megcsinálják a „keresztény Magyarországot”! S vajon mi lesz, ha már ez lesz? S ha már újra lesz Habsburg a magyar trónon?

Budapest, 1919. szeptember 1.

A szépen meginduló életfolyam kissé akadozik, állítólag az újra elrendelt blokád miatt. Az élelmiszerek megint kezdenek eltűnni. A kormánylap görcsösen reklamírozza a Friedrich-kormányt, a cikkek hangja feltűnően hasonlít az elmúlt kommunista uralom meggyőződés nélküli *Vörös Ujság*jához. A vásárlók (képek irányában) még nem mutatkoznak, viszont az ősz első napja a mai esővel már előrevetíti árnyékát. Téli tüzelőnk még természetesen semmi. Fázós tél lesz, kevés munkával. Azt hiszem, haza kell majd utaznom, ha itt nem akarok fagyoskodni. Ámbár semmit sem lehet előre megjövendőlni. A kilátástalan jövő kissé lelohasztja az amúgy sem túl élénk munkakedvet is. Befejezésre váró képeimen való meddő kísérleteim nem nagyon bizalomgerjesztők.

Budapest, 1919. szeptember 3.

Dél előtt későn, 10 óra körül keltünk, úgy, felöltözetlenül, egy jelenleg állványon lévő *Szent Antal*omon dolgoztam. Egy sokalakos kompozíció, mely eddig tisztán fejből fejlődött s így unalmas és érdektelen kompozíciója fantáziám szüleményeinek és képemlékeimnek. Ezért káros az ilyen dolog, ezért van igaza Szinyeinek. Az állványon van Rózsi apjának készülő arcképe már előrehaladt állapotban, de még mindig akad rajta sok munka. Hallatlanul érdekes dolog az arcképfestészet. Itt aztán

⁵² Réti István (1872–1945) festő; Herquet Rezső (1884–1948) építész.

⁵³ Japán kávéház, Budapest VI., Andrassy út 45. és Drechsler, Andrassy út 25. Írók, művészek kedvelt találkozóhelye. Ld.: Meller Simon: A Japán-kávéház művészasztala. *Budapest*, 2, 1946, 12. 440–443.; Herman Lipót: *A művészasztal*. Budapest, 1958. 49–68.

fel lehet használni minden élettapasztalatot, befektetni minden életmegfigyelésünket, küzdeni az anyaggal, míg végre elérhetjük a nagyszerű eredményt. Csak jól ülő modellre volna szükség. Ez olyan foglalkozás, mely minden irányban kielégítheti az embert, ha némi szerencséje van az embernek, még meg is élhet mellette. Törs Tibor⁵⁴ látogatott meg, úgy látszik a portré skicc érdekében jött. Megnézte, tetszett neki s valószínűleg pár nap múlva kiváltja. Úgy látszik semmi baja nem lett, amiért Szabados titkára volt (igaz, hogy nem is zsidó), de bizonyára megvan az alibije illetékes helyen, hogy fehér volt. Bizony eleget szidtuk még a népbiztosi hivatalos helyiségben is a rendszert. Egyetlen előnye volt tán csak az egésznek, hogy ezzel a kedves Törssel megismerkedtünk. Ebéd Julcsánál, hol a kis vasgyúróvá alakuló Éva most mint vendégkosztos szerepel, míg szülei Bécsben lakás után néznek.

Julcsa szűk, földszinti lakásában kellemesen költjük el már hetek óta a nem bő, de jól elkészített ebédeket, melyek egyelőre Ármin⁵⁵ pénzéből készülnek, én még nem is járulok hozzá a költségekhez. Ez egyrészt, másrészt Rózsi otthon, szüleinél való étkezése meglehetősen megkönnyíti megélhetésünket egyelőre. Keresetem kevés, a proletárdiktatúra sokat emésztett fel, hiszen igen keveset kereshettem. Az eladott *Pásztorjáték* árából már csak kevés pénzem van, pár ezer korona, s most újra nincs kilátás pár hónapig keresetre. Ha télire némi fűtőanyagot kell beszerezni, úgy ez a drága árak mellett sok pénzt emészt fel. Egyéb, feltétlenül szükséges kiadások egészen ki fognak meríteni, hacsak valamilyen forrás nem nyílik meg. De azt hiszem felesleges gondot okozni magamnak, majdcsak lesz valahogy. A mecénás majd az égből pottyanik, mint rendesen. Ebéd után Lengyel Menyhértet látogattam meg (Bajza u. 15.). Egyedül találtam otthon. Elég jól kinéző lakás. Két Pascin⁵⁶ rajz, igen ügyesek, még Párizsban vette meg közvetítéssel. Igen nagy művész. Lengyel mondja, hogy lakását, ahogy van, 250 000-ért eladja most (de márkában fizetik) s majd 2 évig Berlinben gond nélkül tartózkodhatik. Már múltkor hívott engem is ki. Feiks is ajánlotta nekem Berlint. Hiszen ismerem én magam is, és valószínű, hogy megélnék mesterséggel s egyéb képességeimmel. De olyan nehezen határozza el az ember magát. Talán ha bátyám már megmelegszik valahol, utána megyek. Könnyebb is lesz. Viszont itthon bármilyen nehéz és zavaros idők fognak még jönni, lehetséges, hogy nincs még veszve minden – már egyénileg, rénk nézve. A portréból úgy látszik nem lesz semmi (Lengyel feleségéről),⁵⁷ mert korábban utaznak, mint hitték. A Fészekben ültém. Pólya Tibi⁵⁸ (2. kép) érkezett meg Siófokról, festi Horthyt, s most ott erősen benn van a fehérek társaságában. Meséli viselt dolgaikat, melyek feltűnően hasonlítanak a vörös terror

⁵⁴ Törs Tibor (1890–1963) újságíró, politikus.

⁵⁵ Herman Lipót unokanővére és unokabátyja.

⁵⁶ Jules Pascin (1885–1930) festő. Herman 1911-ben ismerte meg, amikor párizsi szabadiskolájába járt. Kapcsolatukról ld.: Herman Lipót: Pascin Budapesten. *Budapest*, 2, 1946, 7. 266–268.; Mravik László: Pascin Magyarországon. *Művészettörténeti Értesítő*, 40. 1991. 30–48.

⁵⁷ Gerő Lidia (1895–1972), 1917-től volt Lengyel Menyhért felesége.

⁵⁸ Pólya Tibor (1886–1937) festő.

2. Herman Lipót: Pólya Tibor, 1910. © Papír, ceruza. Magyar Nemzeti Galéria Grafikai Osztály, ltsz.: F 75.49. © Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Budapest © HUNGART, 2018.

dolgaihoz s módszereihez, csakhogy ezt megtorlásnak nevezik. Akik járatosak a történelemben, azt mondják, hogy ennek a fehérterrornak törvény szerint kell így elkövetkeznie. Elhiszem, de nem kellemes dolog azzal a gondolattal lefeküdni este, hogy esetleg kihúznak az ágyból, csak azért, mert zsidó vagyok, félholtra vernek, esetleg fel is húznak rögtön. Az is természetes, hogy a hazának sem használ túl sokat. Igaz, hogy a bolsi uralom sem. Kun Bélának s társainak misebérach-t⁵⁹ csinál-

⁵⁹ Mi-sefoérách – Aki megáldotta... Kezdeté annak az imának, melyben a tóra olvasás után áldást kérnek a község egyes tagjaira.

tatni a zsidók, amiért miattuk most annyi „góleszt”⁶⁰ szenvednek. De tán túléljük ezt a dolgot is. De őszintén szólva, éppen elég volt már a történelemből. Tibi mondja, hogy Batthyányi gróf, a festő⁶¹ – mint nagy fehér – irántam is érdeklődött s azt mondta, kár, hogy én vörös voltam. Tibi aztán fehérre mosott, szintúgy Horthy előtt is, kinél a művészeket védelmébe vette. Meg az írókat is (Molnárt, Krúdyt, Bródyt, Móricz Zsigmondot). A Fészekben a társaság mindjobban bővült, újabb és újabb rémhírekkel jöttek, melyek természetesen, mint rendesen, sok igazságot nélkülöznek. Ubul⁶² a legfőbb hírhozó, de hírei nemigen bizonyulnak igazaknak. Nádas Sándor „Futárjában” leírja bécsi naplójegyzeteit az „emigrációból”.⁶³ Érdektelen és művésztelen modor. Igazi pesti tehetetlenség. Hihetetlen, hogy milyen sokra tartják magukat ezek a Nádas-féle emberek. Pedig a kis megmaradó országban már nem nagyon agitálhatnak. Sok keresetre sem lesz kilátás – bár a jó ég tudja, hogy fordul a sorsunk. Az a link Falus⁶⁴ tegnap nagyon kijátszotta magát purifikátornak. Pedig nem áll neki jól.

Budapest, 1919. szeptember 4.

Fura dolog ez a naplóírás. Csak úgy felelhetne meg a céljának, ha leplezetlen őszinteséggel írnám le benne az igazságot, olyan puritán módon, hogy senki el ne olvashatná! De ez az eset nem következhetett be az utóbbi években. Mikor háborúban voltam, mindig attól kellett tartanom, hogy vagy az ellenség (esetleges elfogatásom esetén), vagy saját feljebbvalóim olvassák el a leírt titkos gondolataimat. Ebből következethet, hogy már nem lehettem olyan őszinte, mint szerettem volna lenni. Mikor összebarátkoztam Rózsival, nem írhattam meg teljes őszinteséggel a vele összefüggő gondolataimat, mert lassanként birtokába vette a naplókönyvek feletti ellenőrzést, minden sorát elolvasta a könyveknek s bár eszes s kedves, s tudom, hogy szeret – mégiscsak nő marad, ki nem tud arra az álláspontra helyezkedni, amelyen állni kell, amikor egy emberi lélek legbensőbb titkait tárgyalni hivatott naplókönyveit olvassuk. Első feljegyzéseimet róla (jó barátságunk kezdete óta) természetesen befolyásolta a tény, azért nem is voltam mindig egészen őszinte, s különösen nem jegyeztem minden dolgot le, amit szerettem volna. Majd tán egyszer, ha már megöregszünk egymás mellett. A proletárdiktatúra idején, mely nem volt a gondolatszabadság korszakának mondható (éppen úgy, mint a mostani korszak sem) gondolni kellett arra, hogy naponta jöhetnek házkutatást tartani, elolvashatnák, hogy mit gondolok a dolgokról, s esetleg számon kérhetnék tőlem azt. Ezért ezt az

⁶⁰ Száműzetés, diaszpóra.

⁶¹ Batthyányi Gyula (1887–1959) festő.

⁶² Kálmán Jenő Ákos (Ubul) (1883–1958) zenekritikus, újságíró, gazdasági vezető.

⁶³ Nádas Sándor: Bécsi naplóm. *Pesti Futár*, 1919. szeptember 4. (582. sz.) 3 – 26 – 1919. április–július között írt jegyzetek.

⁶⁴ Falus Elek (1884–1950) festő, grafikus, iparművész.

aggodalmat a nem is túlságosan alapos megfigyelő is észreveheti a március 31. – augusztus 1. közötti feljegyzéseken, láthatja, hogy egyik másik mondat kissé „kifelé” van adressálva. Jelenleg kissé megint az a helyzet, hogy a közhangulaton valami tömeghisztéria fekszik, az emberek egy ideig nem tisztán józan agyukkal, hanem az idegeikkel irányítják magukat, cselekedeteiket. Megint nem mondhatja ki az ember egészen őszintén a véleményét, az is, hogy pillanatnyilag megszállott területen vagyunk, befolyásol. Talán már sohasem leszek annyira szabad ember, hogy egészen őszintén kutathatnám, mi is lakozik agyamban, hogy is gondolkozik az ember a körülötte s vele történő dolgokról.

Momentán deprimáló hírek vannak forgalomban. Egyrészt túl a Dunán az ellentábor dolgai, melyek, mint embert, s mint zsidót keserítenek el, másrészt a hírek, hogy a románok nemsokára elmennek innen, s az itteni tisztázatlan szituáció esetleg nagy belső zavarokra vezethetnek. Aztán az egyes népek közötti kiegyenlítetlen ügyek folytonosan újabb és újabb háborúk rémét vetítik előre. Ma hozza például a lap, hogy a nyugat-magyarországi megyéket népszavazás nélkül ítélik oda Ausztriának. Valóra válnék tehát az a már régen gyanított aggodalmunk, hogy az Antant nem tartja szükségesnek Magyarország fennmaradását? Bár fajomnál fogva az igazi keresztény fajfenntartó elem erre tán nem is tart képesnek, mégis be kell vallanom, hogy nem kellemes érzés magyar szívemnek a gondolat. Ma azzal a gondolattal szórakoztam, hogy portréfestésre adtam magamat. Igen érdekel a festészetnek ez az ága. A mostani művészeti viszonyok közt nem is volna unpraktikus dolog. Azt hiszem, van is hajlamom hozzá, emberismeretem gyarapodása is erre predesztinál.

Budapest, 1919. szeptember 4.

Az volna a helyes mód, ha naplómban majdnem kizárólag festészetről volna szó, vagy más művészi tevékenységről. De sajnos más dolgok túlságosan sokat veszik érdeklődésemet igénybe. Ezért történik aztán, hogy valamelyik festményem vagy rajzom készítésének körülményei iránt érdeklődve lapozgatok régi naplókönyveimben, esetleg az akkori politikai helyzetről való véleményemet találok az illető oldalakon megörökítve, de a képről vagy csak mellékesen, vagy semmit sem megemlítve. Ennek eztán másképpen kéne történnie. (Ez Delacroix naplójának hatása, melyet délelőtt lapozgattam.) Nagy későn keltem, délelőtt nem is dolgoztam. 1 órakor a Korzón mentem végig, 2 óra körül egy *Borsszem Jankó* példányt olvasva útközben, elstátam Juliskához a Ráday utcába. Barátnőjének sógora Nagyszentmiklórsra készül, azok is ott voltak, üzentem velük haza. Délután Rózsi apja itt volt, folytattam arcképét. Apróbb részleteken pizmogok, a kép meglehetősen hasonló, de még nem egészen kielégítő. Nem könnyű probléma az ilyen, de nagyon érdekes. Rózsi kitett magáért, jó vacsorát főzött, melyet hármasban költöttünk el. Nagyon kellemes volna ezt állandóra bevezetni. Már második napja nem voltam a Fészekben. Ez igen kellemes. Vacsora után Duditséknál beszélgettünk 1/2 11-ig.

Budapest, 1919. szeptember 5.

10-kor Herquet jött különböző álhírekkel, melyeket a házban hallott. Később másoktól (Székelyné, Duditsné) is jöttek hírek, hogy a szerbek s csehek csatáznak a románokkal, a hidak elzárva, zsidókat mészárolnak etc. Ebédre elmentem Ilonkához,⁶⁵ de az utca a rendes képét mutatta. Délután a Fészekbe mentem, ott hallottam, hogy razziát tartottak a románok a VII. kerületben fegyver után, s összefogtak egy csomó embert. A részhibékből semmi sem igaz. Hoffmann, ki két nap előtt menekült Boglárról a fehérek elől, szintén eljött, mert ma a beszerzési csoport ügyében kellett volna valamit elintéznie, de Tokody nem jött. Borzasztó, hogy már sohasem szabadulok ezektől a dolgoktól. De azt hiszem, vízben fogom magam hagyni velük. Hazajöttünk Gárdossal, Herquet is jelentkezett, lementünk a Gellértbe vacsorázni. Cigányzene, fehér abrosz, sör, bor, mégsem békehangulat. Rózsina jó kedve támadt, úgy látszik, spicces volt. Éppen csak, hogy a cigány az Erger, Berger nótát játszott, melyet az Ébredők megtapsoltak.⁶⁶ Most úgy látszik, minden téren az antiszemitizmus a kurzus. Vajon ez is addig tart, mint minden Pesten? Rengeteg hetilap indul, mindenütt feltárlják a terroristák viselt dolgait, kissé zsidóellenes hangulatban (rendszerint kikeresztelkedett zsidók írják és rajzolják); már nagyon unalmas. Ha megindulnak a napilapok, ezek tán már a fehérterrorról írhatnak csak. Vevők még mindig nem jelentkeznek. De nem szabad türelmetlenkedni.

Budapest, 1919. szeptember 8.

Most napok óta nem járok be a városba, délben megyek a Ráday utcába, délután hazajövök s vagy a Gellért Szállóban vacsorázom Rózsival, vagy mint ma, itthon. Ma délelőtt kezdtem Rózsiról egy képet, melyet délután is folytattam. Tegnap szerettem volna egy nagyobb tanulmányt kezdeni róla, de nem sikerült a beállítás, s ez idegessé tett mindkettőnket. Vacsora előtt egy kis sétára indultunk a Gellérthegyre, melyet lassanként teljesen lekopasztanak a tüzelőfa gyűjtő prolik. Nagy érdeklődéssel olvastam most a nagy francia forradalomról, melynek a mi forradalmunk csak halvány karikatúrája volt, de azért feltűnően hasonló hozzá. Mennyivel jobban érdekli az embert a történelem, ha saját maga is kényszerül ú. n. történelmi időket élni. Mindenesetre jobban megértjük a történelmet ezzel a tapasztalatörmeggel, melyet a körülöttünk való események adnak. Sajnos azt hiszem, a mozgalmas idők még mindig nem fejeződtek be. Hallom, hogy túl a Dunán a fehérek soroznak ismét. Lehet, hogy még miránk, pestiekre is sor kerül, hogy ki ellen kell menni, egyelőre nem tudom még. Remélem, engem már békében hagynak. Igazán jó volna,

⁶⁵ Herman Lipót Gyula bátyjának felesége.

⁶⁶ Erger-Berger Schossberger / Minden zsidó gazember... – antiszemita gúnydal. Egy, a németeket majmoló magyar urak ellen irányuló Mária Terézia korabeli gúnydal elferdített változata, amely Fráter Pál katonatiszt nevéhez fűződik. Ld.: Csatkai Endre: Az Erger-Berger bölcsője. *Múlt és Jövő*, 15. 1925. 265.

ha szegényesen élve is, de dolgozhatnék egy keveset kedvemre. A vevők még mindig nem jelentkeznek. Azt hiszem, 1-2 hónapig még várnom kell rájuk. Lehet, hogy a Gross-kép aktuálisá válik megint.⁶⁷

Budapest, 1919. szeptember 10.

Tegnap délután az volt a tervem, hogy a Margitszigetre megyek meglátogatni Horváth Károly ügyfelünket, ki beszélgetni óhajt a műkereskedés ügyben velem. De borult idő volt, esőre volt kilátás, így hát a Japán kávéházba vettem utamat. Útközben Ginzkey kapitánnyal⁶⁸ találkoztam, volt 68-as bajtársam, kivel szíves beszélgetés közben járkáltunk egy keveset. Beszéltünk természetesen a jelenlegi antiszemita hangulatról, melyet ő, úgy látszik csak előttem, helytelenített. Azt mondja, az ellenforradalom sem sikerült azért, mert zsidók nélkül csinálták, a karhatalmi századokat is ezen okból nem sikerült felállítani. Most állítólag a zsidó karhatalmiakat üldözik a románok. A csendes polgárháború, mely úgy látszik, a megszállás következtében csupán kölcsönös följelentésekben nyilatkozik meg egyelőre, az országnak nincs nagy hasznára. A Japánban Rétit találtam, ki elpanaszolta, hogy tanártársai feljelentették a minisztériumban, amiért a múlt rezsimben a Hauser-féle⁶⁹ oktatási reformbizottság ülésein részt vett. Igen kellemetlenül érinti ez a dolog, mert hiú ember, kit éppen ennél fogva tudtak magukhoz édesgetni a direktóriumbeliek, no meg azzal, hogy felemelték a fizetését. Pedig érzésben ugyancsak reakciós és vad sovíniszta, semmi köze az ú. n. internacionális érzésekhez. Még az Alkotóművészek⁷⁰ útján sodródott bele a művészetpolitikába, így került Berény és a többi „progresszív” társaságába, bár elveti elveiket, s így került aztán ezeknek a progresszíveknek uralomra jutásával előtérbe. Okosan csupán az oktatási reform kérdéseivel foglalkozott, ezek érdekelték, hiszen elméleti ember, s becsvágya is erre viszi. Ha alaposan megvizsgálnák a

⁶⁷ Gross (Gabos) Albert Andor szállítmányozási vállalat tulajdonos.

⁶⁸ Ginzkey Oszkár főhadnagy, Herman katonatársa a 68. Jászkun gyalogezredben.

⁶⁹ Hauser Arnold (1892–1978) művészettörténész, esztéta. A Tanácsköztársaság idején a Közoktatásügyi Népbiztosságon a művészeti oktatás szervezésének előadója volt. Hauser 1919. szeptember 16-án tett vallomásában így emlékezett: „A Károlyi kormány alatt bizottságok alakítottak arra, hogy a középiskolai tanítást megreformálják. Én is bekerültem az irodalmi és művészi nevelési bizottságba. Ezen bizottságokat a kömmün átvette és ezen eredetileg városi alakulatokat államosította. A kömmün alatt csak a művészi biztosságban dolgoztam (Közoktatásügyi népbiztosság). Politikával nem foglalkoztam.” *Enigma*, 24. 2017. no. 91. 40. – „az a két ankét-sorozat, amit a művészetoktatás átalakításának kérdésében az utolsó 2 hónapon át tartottak. Ez egy magas színvonalú művész-nevelési vita volt, melyen részt vett a 2 iskola igazgatója, néhány tanára, részt vett Fényes, Csók és főképpen Réti István” – írta Beck Ö. Fülöp. Ld.: Kontha Sándor: Két művész a Tanácsköztársaságban. *Ars Hungarica*, 7. 1979. 99.

⁷⁰ Alkotó Művészek s Tudományos Kutatók Szövetsége. 1918. december 8-án alakult. Vezetőségében részt vett többek között: Ady Endre, Babits Mihály, Bródy Sándor, Móricz Zsigmond. Elnöke: Pikler Gyula volt.

dolgokat, belátnák a mostani reakciók is, hogy az ő javukra szolgált, hogy néhány jóindulatú ember került némileg jó viszonyba, a direktóriumi tagok közelébe, mint közvetítő, azoknak emberséges érzülete nem engedte meg, hogy a tehetségtelennek tartott kollégákat le ne tiporják. Hiszen én magam is mindig erre törekedtem. De most, hogy a dolog újra kilengett erősen jobbra, a sok tehetségtelen ember, ki azt, hogy őt semmibe vették, nem tudja megbocsájtani, a tehetségesebbeken akar bosszút állni. Ezért a hajsza Csók ellen is, amiért a Deák-Ébner helyét a Főiskolában el akarta foglalni.⁷¹ Nagyon fáj a házbelieknek pl. Rippl is, (3. kép) ki ugyan elég óvatos volt – tanácsunkra – nem vállalni tanári szerepet, s ezért e révén nem közelíthető meg, de mert pályáján többet ért el, mint a többiek, hát szörnyen agyarkodnak rá. Szörnyen szeretnék, ha zsidó volna, hogy még jobban gyűlölhessék. Ez a kenyéririgység természetesen a romló általános helyzet következtében még nagyobb lesz, jaj annak, akinek a gazdasági tönkremenés dacára mégis jól fog menni. Pedig ez megint csak az egyéni élelmesség dolga lesz, s a popularitása, melyet a Rippl-féle emberek mindig ügyesebben fognak irányozhatni, mint az Udvary, Gergely, Mérő-féle⁷² egyszerűbb agyú, s kisebb tehetségű emberek. Mert az utóbbiak bornírt mesterségbeli eredményei mégsem alkalmasak arra, hogy zászlóul szolgáljanak egy reklámcsináló zsurnalisztának. Cseppet sem érdekes cikk tárgyak, mert hiszen nem kell küzdeniük azért, hogy az átlagközönség ízlését meghódíthassák. Hiszen a Solymosi, Hajós és Eggenberger-féle műkereskedők⁷³ boltjai tele vannak éppen ezeknek a dolgaival, ez kétségtelen jele, hogy a polgári ízlésnek megfelelők a dolgaik. Az ú. n. jobb gyűjtőknél a modernnek, a nagybányaiak művészibb törekvésű munkái a keresettebbek. Ezt nemcsak a pesti

⁷¹ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium B. XVIII. ügyosztályának 1919. október 8-án kelt jelentése megállapította, hogy a Tanácskormány „1919. VI. hó 27-én Csók István festőművészt és Beck Ö. Fülöp plakettművészt havi 2000 koronás, továbbá Vedres Márk szobrászművészt, Pór Bertalan és Réti István festőművészt 1800 koronás havi illetményekkel alkalmazta. Az említettek közül Réti István, mint óraadó tanár előbb is a főiskola kötelékébe tartozott. Úgy ő, mint Csók István a régi állapotoknak megfelelő szellemben vezették az oktatást, sőt Csók István belátván alkalmaztatásának jogtalanságát, a tanácskormány által neki utalványozott illetményeket az állampénztárba később visszafizette.” Gerelyes 1967. i. m. 356. Csók „a szovjet kormány által reá oktrojált tanári” állásáról írt az iskolának lemondása okául 1919. augusztus 7-én. *Az Orsz. M. Kir. Képzőművészeti Főiskola Évkönyve az 1917/18-1920/21. tanévekről*. Budapest, 1921. 7. – Kernstok másképp emlékezett: 1920: „Csók Pista aki Ébner kitérta a helyéről”. Kernstok Károly levelei Kosztolányi Kann Gyulának a berlini emigrációból. Sajtó alá rend. Markója Csilla, Bardoly István. *Enigma*, 17. 2010. no 65. 66.; 1921: „Csók Pista sietett Ébner helyére magát kinevezetni”. Kernstok Károly emigrációban írt feljegyzései és önéletrajza. Sajtó alá rend. Markója Csilla, Bardoly István. *Enigma*, 17. 2010. no 65. 53.

⁷² Rippl-Rónai József (1861–1921); Udvary Géza (1872–1932) és fia Udvary Pál (1900–1987); Gergely Imre (1868–1937); Mérő István (1873–1938) festők.

⁷³ Solymosi Márton (?–1938), Hajós Zsigmond és az Eggenberger könyvkiadó, pontosabban cégvezetője: Hoffmann Béla. A korabeli műkereskedelemtől ld.: *Tamás Henrik emlékezései (művészekre, képszalonokra, a Tamás Galériára...)* és műgyűjteménye. Sajtó alá rend. Nagy András. Pécs–Budapest, 2004. 66–140.

3. Herman Lipót: Rippl-Rónai József, 1917. 294 x 227 mm, papír, tus. Magyar Nemzeti Galéria Grafikai Osztály, ltsz.: F 75.42. © Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Budapest © HUNGART, 2018

újságírók munkája eredményezte, hanem a Duret-, Vollard-, Durand-Ruel-ek munkája, melynek szerény visszfénye a Lázár, Ernst, Fränkel itthoni munkája (Nemest sem szabad kifelejteti).⁷⁴ Ha itt esténként a Duditsék folyosóján beszélgetve erre terelődik a beszéd, természetesen a dühből jut Ernstnek, Fränkelnek, Lázárnak is, csalóknak mondják, kiket lehetetlenné kell tenni; de azért szörnyen szeretnék a szidalmazók, ha az ő dolgaikat is kiállítanák, s dicsérnék.

⁷⁴ Ernst Lajos (1872–1937) műgyűjtő, műkereskedő, múzeumigazgató; Fränkel Ernő (1877–1929) műkereskedő; Nemes Marcell (1866–1930) bányavállalkozó, műgyűjtő.

Tegnap este Nagy Endréné⁷⁵ vacsoráztam. Egy nagyon lesújtó csapás érte, az Otthon klub igazoló bizottsága kitette őt a helyiségből, mert a kommunistákkal túlságosan kacérkodott. Természetesen ezt a büntetést szörnyen fájjalja, bosszút esküszik, szörnyű igaztalanságnak tartja, s azt mondja, hogy a boldogulása feletti irigység a komizság oka. Hiszen kétségtelen, hogy ebből sok van benne, de azért némi büntetése ez annak a primadonnaszerű, mindenütt jelen lenni akarásnak, melytől Nagy Endre sohasem tud szabadulni. Én persze sajnálom kissé, mert irányomban sok barátsággal viseltetik, segített többször. Ezért mentem el tegnap is készséggel hozzá, hogy legyen valaki, akinek baját kiöntse. Különben új színházban fog játszani az ősszel (a Jardin d'Hiver-ben⁷⁶), s bizonyára sok pénzt fog keresni ellenfelei nagy bosszúságára.

Budapest, 1919. szeptember 11.

Dél előtt Hoffmann látogatott meg. Most azt várom tőle, hogy a beszerzési csoport ügyeit üsse már nyélbe, illetőleg rekesztse be. Ez az ügy, mely oly szerencsétlen véget ért, még mindig bosszantó utóhatást kelt bennem. Ha a szakszervezeti vezetőségem aktái már le volnának zárva, sokkal nyugodtabban néznék az elkövetkezendők elé, melyek tulajdonképpen nem is olyan rózsás dolgok. Az oktalan antiszemita heccelődés, a minden pillanatban kitörésre érelődő politikai s gazdasági helyzet, a meg szállás tagadhatatlan nyomasztó érzete, a fehérék esetlegesen fokozódó reakciója (a románok kimenése esetén), a kereseti lehetőségek pillanatnyi kilátástalansága, mind nem olyan dolgok, melyek túlságosan lelkes hangulatba ringathatnának. Mégis valamivel nyugalmasabb az ember közhangulata, mint volt a proletárdiktatúra ideje alatt. Akkor napról napra rettegni kellett az újabb meglepetésektől, s bár nem sorolhattam magamat a vagyonos osztályba, mégis félnem kellett tőle, hogy még azt a keveset is elveszik, ami ruhában, fehérneműben, a 4 és 1/2 évi háború dacára megmaradt. A legnagyobb gond egyelőre a téli fűtés ügye. A fa és szén (mely utóbbi nem is kapható) oly drága, hogy számomra tulajdonképpen be sem szerezhető, mert 200 koronát én mégsem áldozhatok egy mázsa fáért. Kellene legalábbis 40–50, hogy a télen rendesen fűthessek. Tehát fázni fogunk, ami ugyan nem valami kellemes dolog, de minden esetre még kibírható, ha dolgozni nem is nagyon lehet. Vissza kell képzelnem majd magam a Mintarajziskolás időmbe, mikor hónapos szobámban sohasem fűtettem, pedig akkor még kapható volt szén és fa. Csak pénz nem volt. Délután a Margitszigeten voltam, meglátogattam ügyfelünket, Horváth urat. Egyelőre nincs nagy kedve képeket vásárolni, de lehet, hogy pár hét múlva megjön. S lehet, hogy akkor itt is jöhet valami a konyhára. A sziget, bár nincs annyira rendben tartva, mint régebben, szép, és az ott tartózkodás is kellemes. Természetesen gazdag embereknek való. A zsidók, dacára a keresztény Magyarország-

⁷⁵ Nagy Endre (1877–1938) író, konferanszié.

⁷⁶ Budapest VI., Nagymező u. 22/24., Télikert, a mai Thália Színház.

nak, még mindig elég jól élnék, s csúf kinézésük dacára hangosak, s jól érzik magukat. E megjegyzésem dacára sem vagyok antiszemita, sőt, a jelen idő igazságtalanságai erősen ébresztgetik bennem a faji öntudatot, s nem sok kell, hogy jelentkezzem a cionistáknál. Talán nem is volna rossz lemenni Jaffába szent tájképeket, s zsánereket festeni. Bár tunyaságomnál fogva egy ilyen erélyes lépésre tán sohasem fogom magam elhatározni. Bár európai háborúmban ismét részt venni igazán nincsen nagy kedvem. S némileg azt súgja érzésem, hogy még mindig nincsen vége az erjedésnek. Este kivételen a Fészekben vacsoráztam; Pólya Tibi Németországba akar költözni. Úgy látszik, sokan akarnak innen elmenni. Mit lehet tudni, talán magam is!

Budapest, 1919. szeptember 13.

Tegnap délelőtt a Duna-korzón véletlenül egy nagyon régi ismerőssel, sőt mondhatnám baráttal, Kohn (Erdélyi) Józival találkoztam, kiről naplóim első kötetében van szó. Szegeden, kereskedelmista koromban laktam vele egy folyosón, barátoktunk, sakkozunk, összevesztünk s kibékültünk. Most meghívtam magamhoz, tegnap délelőtt és délután volt itt, együtt vacsoráztunk a Gellért Szállóban, sőt vacsora után fenn is aludt a műteremben, miután a Városliget mellett, hol lakik, nem akart kigyalogolni. Felelevenítettük természetesen a 16 év történetét, melyet egymás dolgairól nem tudva töltöttünk el. Az aktuális kérdésekről is folyt a szó, s mikor a zsidóüldözésről beszélgettünk, megemlítettük a cionisták dolgát, melyről éppen tegnapelőtt került kezembe egy ismertető füzetecske. Józsi ajánlkozott, hogy elmegy a cionisták irodájába érdeklődni a letelepedés lehetőségei iránt (ő gazdasági tanulmányokat végzett, még mindig az a hirtelen fellobbanó lelkesedésű gyerek, aki volt). Ezzel a Palesztinával érdekes kísérlet történik, úgy látszik, nem is olyan könnyű oda letelepedni, az angolokon keresztül történik a kolonizáció, csak fokozatosan engedik oda a letelepedni vágyókat, s ezeket nagyon alaposan megrostálják. Csak dolgozni vágyó embereket küldenek le (kereskedőkre, spekulánsokra és naplopókra nincs szükségük), s meglehetősen szocialista szellemben igyekeznek megalapozni az új országot, felhasználván a más országokban leszűrt tapasztalatokat. Művészekre nincsenek olyan megkötések, mint egyéb kivándorlókra, mely utóbbiaknak egy kataszterívet kell kiállítani, melynek alapján a londoni zsidó kormány az angol kormánnyal egyetértve jelöli meg az időt és a pontos helyet, ahol letelepedhetnek véglegesen. Különben a Törökországgal kötendő békeszerződésben állapítják majd meg az új Palesztina határkörét. A kitelepítésnél természetesen azt a sorrendet követik, hogy a többet szenvedő hitsorsosok kerülhessenek előbb ki. A hivatalos helyről szított antiszemitizmus azt már minden esetre elérte, hogy a zsidók kénytelenek saját dolgaikkal intenzívebben foglalkozni, a szabad élet lehetőségével jobban törődni, s főleg, a liberalizmus érdekében jobban összefogni. Hiszen érthető, hogy az a nagy stréberkedés, melyet igen sok zsidó a legutolsó kormányforma mellett annak szolgálatába állított, nagy reakciót szült, s most az ártatlanokat is felelősségre vonják mások bűneiért. Közvetve természetesen az a cél, hogy az össz-zsidóságra gyakorolt passzióval az értéktelenebbre maguk a zsidók hassanak jó irányban, mert

különben az összesség sínyli meg. Ezzel, ha ilyen irányban csinos eredményt érnek el, tulajdonképpen az egész fajnak használnak, de egyénileg bizony kellemetlen az ügy, s főleg nagyon egyoldalú. Csernyiért⁷⁷ senkit sem presszionálnak, csak Szamuelyért. Az emberek tehetetlen dühe egészen komikus néha. Minden kényelmetlenségért, melyet az országnak a veszített háború, a Károlyi-forradalom, a Kommün okozott, most a zsidókat okolják, s különben okos emberek is egészen zavarosokká válnak, elfelejtenek józanon gondolkodni. Az utcán, a villanyoson, a gőzfürdőben, a plakátokra firkálva, mindenütt a zsidókat szidják, sőt, a kormány hivatalos lapjában is, ha kissé burkolva is, nehogy kifelé túl nyers hatást keltsen. Kezdenek különben mindig sűrűbben kormányellenes és zsidóbarát röpiratok is megjelenni – hiszen Pesten vagyunk. S ha a napokban már a lapok is megjelennek, úgy megkezdődik a nagy harc a liberális és klerikális szellem között. Bangháéknak és Friedrichéknek⁷⁸ ugyan elég pénz áll rendelkezésükre propagandájuk számára, de a zsidó ügyesség és pénz sem fog ezúttal csődöt mondani. Egyelőre talán nem is volna rossz, ha a klerikális reakció kitombolná magát. A nép előbb-utóbb rájönne, hogy híg jelszavaknál s az „üsd a zsidót”-nál sokkal többet nem tudnak nyújtani. Gazdagságot, élelmet, fűtőanyagot éppen úgy nem szállíthatnak, mint ahogy a kommunisták képtelenek voltak rá. De a féktelen gyűlölet elhíntésével az ország gazdasági s politikai ügyeinek minden esetre nagy ártalmára vannak. Rám meglehetősen elkeserítően hatnak ezek a közállapotok, s azt hiszem minden rendes érzésű emberre, kik sajnos manapság olyan nagyon kevesen vannak. De a tömeghisztéria nagyon is ragadós.

Ma sem mentem be a városba, a Fészekbe, hol meglehetősen untatnak az emberek örökös ostoba fecsegésükkel. Vacsora után, különben, feltalálják itt Duditséknál a történeteket. Néha már Dudits beszéde is kezd közeledni a túl heves Udvary szenvedelmességéhez, pedig előbbi értelmes ember. De úgy látszik, kitör belőle minden keserűség, melyet elismertetlenségük az évek folyamán bennük felhalmozott. A harag a Nagybányaiakra, Szinyeire, Ripplire, Kernstokra, s mindenkire, ki valamelyest érvényesült. Szidják a sajtót, a kritikusokat, s azt hiszik, hogy a „keresztény Magyarországon” ez már most másként lesz. Azt hiszem, együtt merül el majd most a poussirozott⁷⁹ művész a műkereskedő számára gyártó nímanggal a nincstelenségbe. Bár még mindig van egy halvány reményünk, hogy a tranzit kereskedelem, s az esetleges angol fennhatóság lábra segíti ezt a szegény országot.

Budapest, 1919. szeptember 16.

Az okosság azt diktálná, hogy az ember ne jegyezze le a kellemetlen dolgokat, legjobban, ha ezeket elfelejtjük. Minek évek múlva ezeket elolvasva felidézni ezeknek

⁷⁷ Cserny József (1892–1919) bőripari munkás. 1919-ben a kommunista terroristszervezet vezetője volt, szorosan együttműködve a Szamuely Tibor vezette Lenin-fiúkkal.

⁷⁸ Bangha Béla (1880–1940) jezsuita, a Mária kongregáció és a Központi Sajtóvállalat irányítója, „Magyarország sajtóapostola”.

kellemetlen emlékét. De a helyzet karakterizálása érdekében mégis meg kell említenem azt a kényelmetlen feszültséget, mely hivatalos köröknek szándékos antiszemita hangulatsztításával az amúgy se túl szelíd közhangulatot rongja. Friedrich, ez a példátlan energiájú akarnok, kortes szempontból nagyban hozzájárul az országnak különben sem valami rózsás helyzetének leromlásához, és éppen úgy várják a jóérzésű emberek ennek a kormánynak eltávozását, mint a Kun Béláét, mely ugyanilyen makacsságot tanúsított. Tegnap este Duditséknál, Mérő, Udvary s családja s Dudits is szörnyen buzgólkodott, hogy bizonyítsák nekem, hogy igenis a zsidó faj okozta az ország romlását, s mikor én ezt nem akartam belátni, nagyon mérgelődtek. Nem vagyok elragadtatva az emberek humánus és logikus gondolkodásától, mélységesen megvetem elfogódottságukat, de természetesnek találom, mert neveltetésük már ebben az irányban indult. Amilyen középszerűek mesterségükben, annyira gyengék logikájukban, mikor egyesek ostobaságáért, s bűneiért egy fajnak ártatlan tagjait teszik felelőssé! Egyetlen dolgot akceptálok az elmúlt rezsimre vonatkozólag, s az az, hogy számos zsidó eredetű ember hallatlan strébersége bosszulódott meg a többen. Igaz viszont, hogy ennek is egyrészt a háborús szenvedések az okai, másrészt az az elnyomatás, melyben a jelen pillanatban is bőven van részük bűnösnek, ártatlannak egyaránt. Ráadásul egészen kellemetlen álmom volt. Azt álmodtam, hogy a bolsevizmus visszatért, újra kezdődtek a szenvedések, a sorozások. De szerencsére reggelre nem bizonyult igaznak. Erdély Józsi ide kvártélyozta magát, miután nincs lakása, nem nagy öröme Rózsának, aki nagyon terhesnek tekinti ezt a vendéglátást. Némileg igaza is van, mert szűk lakásunk nem nagyon alkalmas e célra. Bátyámék megérkeztek egy hétre Pestre, a jövő hét elején mennek vissza Évivel együtt. Kereset még mindig nem indult meg, nagyon gyengék egyelőre a kilátások. De türelmesnek kell lenni.

Budapest, 1919. szeptember 19.

Kohn (Erdélyi) József bekvartélyozta magát hozzám 4 éjszakára, ami, tekintve szűk lakásomat eléggé kényelmetlen volt. Amellett nem volt valami gustiöz⁸⁰ kinézése. A nyaka állandóan bekötve furunkulusai miatt. Egyéb rossz tulajdonságainak nyomai is megmaradtak ifjúságából, bárdolatlansága s némi prepotenciája. Rózsai különösen haragudott ezért a vendégségért, s valljuk be, teljes joggal. Ma végre elutazott, s így megszabadultunk a kellemetlen vendégtől. Tanulság: az ember ne legyen gyenge indokolatlan s kényelmetlen kérelmek visszautasításában.

Esti aktra járok mostanában a szabadiskolába (Feiks tulajdona).⁸¹ Ilyenkor bebizonyosodik, hogy szükséges volna állandóan rajzolni. Tegnap ott Feiks egy

⁷⁹ Feltehetően a posíroz katonai vezényszó „előljárót tisztelgessel fogad” átvitt értelmű változata: a hatalom által elismert művész.

⁸⁰ gusztusos

⁸¹ Feiks iskolája 1919 februárjában alakult: „Egészen párisi mintára alapította két esztendeje Kónyay

Wittmann nevű, 9 éves kis zsidó fiút produkáltatott, ki mint csodagyerek szerepelhet. Élénk mozdulatú, fekete szemű gyerek, Pascinra emlékeztet, vasárnap délelőtt fel fog jönni ide a műterembe, hogy talentumát tanulmány tárgyává tehessem. Érdekelnek az ilyen rajzoló zsenik. A politikában egy s más újság. Egy Horowitz Náthán nevű amerikai ezredest küldtek Antanték a rendőrség élére, ki egy interjúban így kezdte mondókáját: „Megérkeztem, zsidó vagyok, s büszke vagyok rá, hogy zsidó vagyok!”⁸² Viszont mai hírek szerint, a Friedrich kormányt átmenetileg elismeri Clemenceau, a választás utánig, melyet tehát ezek fognak csinálni. A zsidó heccек talán kissé le fognak lohadni, bár a románok kivonulása napok kérdése.

Budapest, 1919. szeptember 21.

Tegnap Miklós Andor⁸³ a Bergerben⁸⁴ szólt, jöjjenek be jövő héten a szerkesztőségbe valaminek megbeszélésére. Sebestyéntől⁸⁵ (kinek sógora képek iránt érdeklődött) elárulta, hogy azt hiszi, plakátról van szó *Az Est* számára. Majd meglátjuk holnapután. A fő, hogy valahogy mégiscsak megindul a kereset, bár lehetséges, hogy egészen más helyről fog megindulni, mint ahogy várja az ember. Hangulatom nem valami túl rózsás, a pogrom hírek egyáltalában nem alkalmasak rá, hogy felvidítsanak. Mélységesen elsomorító az emberek ostoba gazsága. A háború alatt keseredtem el néha ennyire, látván azt a megdöbbenő gyalázatot, melyre a dicső emberi faj képes. – Délelőtt P.[ollatschek] Lily jött el, de a csodagyerek nem. Bemutattam neki egy lerajzolási módot, mikor részről részre halad az ember s végül mégis eléggé jó lesz propozícióban. Majd magyarázatokkal kísérve megmagyaráztam neki régi mesterek rajzai után készült rajzokkal.

A Gross-féle panneau-n dolgozgatok. Kedvetlenül halad eddig, most mégiscsak kezd már a befejeződés stádiumához közeledni. Hogy hogyan egyezem majd meg

Elemér a képzőművészeti szabadiskolát. Az iskola a Julient követi, a tanítványok nincsenek korlátok közé szorítva, mindenki dolgozik, ahogyan akar, s a kitűnő mesterek csak mint korrektorok szerepelnek a műtermekben. Nemrégiben egy műbarátokból álló társaság vette át az iskolát és igazgatójául Feiks Jenőt, a kitűnő festőt szerződtették.” Képzőművészeti szabadiskola.” *Színházi Élet*, 8, 1919, 5. (február 2-9.) 20.

⁸² Horowitz ezredes feladata az volt, hogy jelentést tegyen a magyarországi fehérterror, illetve antiszemita kilengésekről. A vizsgálatra 1919. szeptember 24-25-én került sor, ahol Horthyék „megvezették” pazar vendéglátással és jól kiválasztott tanúkkal az ezredest. Így az általa kiadott sajtónyilatkozatban megállapította, „meg vagyok győződve, hogy az úgynevezett »Fehér Terrorra« vonatkozó hírek alaptalanok. Személyesen beszéltem a Magyar Nemzeti Hadsereg számos tisztjével és azt találtam, hogy mindnyájan a hazafiasság és legmesszebbmenő kötelességtudás és igazságosság érzelmeitől vannak áthatva.” Ld.: Horowitz Náthán: Közlemény a sajtó részére! *Világ*, 1919. október 7. 1.

⁸³ Miklós Andor (1880-1933) az általa 1910-ben alapított *Az Est* c. főszerkesztője.

⁸⁴ Berger kávéház („Berzseráj”), Budapest VII., Erzsébet krt. 58. – *Az Est*et itt szerkesztették.

⁸⁵ Sebestyén Arnold (1883-1930) újságíró, *Az Est* lapkiadó kiadó igazgatója.

a rendelővel, átveszi-e, vagy átadom-e a régi árban, az még nyílt kérdés marad. Kétségtelen, hogy nagyobb munka, mint a kialakított 6000 korona remélni engedte. A pénz értéke természetesen két év óta meglehetősen süllyedt, s így az igazságnak megfelelően többet kéne kapnom érte. Másrészt pénzre szükségem volna, mert fogyni már a *Pásztorjáték* vételára, s egyelőre kevés kilátás van rá, hogy újabb keresetre tegyek szert. Különben nem kell aggodalmaskodni. Sokkal nagyobb gond a fűtőanyag ügye. Kezdődik már az ősz, s még semmi sincs a pincében. Hallatlan árakat kérnek a fáért, melyről kizárólag szó lehetne. Azt hiszem, 100 korona mázsája, sőt néhol már 160. Az idei tél igen keserves lesz. Lehet, hogy hazautazom Nagyszentmiklóásra. Ott talán mégsem fáznék, sőt talán még dolgozhatnék is. Milyen pihenés volna 2-3 hónapot ott tölteni! Csak Rózsit nem tudom elhelyezni erre az időre. Tán Szabadkára utazhatna. Majd meglátjuk különben. Itt különben nem csilapodnak még az izgalmak. Sok zavarra lehet még kilátásunk, míg a béke ügye lerendeződik.

Budapest, 1919. szeptember 23.

Tegnap a lakószobát füstöltettük kénnel,⁸⁶ a műteremben aludtunk. Ma reggel valamivel korábban keltünk, elmentem Gárdossal a fürdőbe, majd *Az Est* szerkesztőjéhez, Miklós Andorhoz. Rajzoltatni akar hetenként egy-egy rajzot velem a lapba, majd ha megindul. Gondolkozom természetesen. Egyelőre nem sok jutott eszembe. Délután Pólya Tibort hívtam fel az Otthonból, minden rendben, megmutattam neki egyet-mást a képeim közül. Este a Fészekben. Róna⁸⁷ nagyképűen elnököl a felelősségre vonó bizottság székében a zongorateremben. Vallomásaimat jó volna lejegyezni, s úgy felolvasni, jó mulatság volna. Ez annál is inkább szükséges, mert lehet, hogy más oldalról is kérdőre fognak vonni. Ezt az sejtem velem, hogy Huszár kultuszminiszter⁸⁸ ma félrevonta Pólyát az utcán és figyelmeztette, hogy propaganda rajzaírt felelnie kell. Én ugyan semmiféle propaganda rajzot nem csináltam, de miután néha beszélgettem szakszervezeti állásomból kifolyólag azokkal a propaganda emberekkel, lehet, hogy tőlem is kérnek propaganda ügyben felvilágosítást. Gyakran túlságosan mérsékelt viselkedést tanúsítottam a diktatúra alatt, úgyhogy már szinte feltűnt az illető faktoroknak az a feltűnő tartózkodás minden munkától, mit én nagy szakszervezeti elfoglaltságommal takargattam. Meggyőződésem különben, hogy Tibinek sem lesz valami nagy baja, mert nemigen beszámítható a működése. Kellett neki pénzért dolgozni, különben éhen halhatott volna. S így még sokan mások is, hiszen nem volt mindenkinek pénze és lehetősége, hogy Szegedre vagy Bécsbe vonuljon az emigrációba.

⁸⁶ Fertőtlenítés.

⁸⁷ Róna József a FÉSZEK klub elnöke volt.

⁸⁸ Huszár Károly (1882–1941) Katolikus Néppárti politikus, a Friedrich-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere 1919. augusztus 15-től november 24-ig.

Budapest, 1919. szeptember 24.

Reggel hűvös levegőre ébred az ember, s ha arra gondol, hogy maholnap beállhat a hideg idő s még nincsen semmi fűtőanyag sem, kényelmetlen gondolatai támadnak. De tán mégsem lesz olyan sivar a tél, mint ahogy várjuk. Hiszen ha sok pénzem volna, lehetne elegendő fát szerezni, de egész vagyonom 4 1/2 ezer korona, mely 40 mázsa fára sem elég. Pedig meg kell még emellett élni is. Ebéd után (mely 3-kor történt ma, miután sógorom cselédje, Stefi kissé elkészt) egy percre a Japánba mentem, Szegővel beszéltem. Seftel, s úgy látszik, keres. Fa iránt érdeklődtem, 125 koronáért ajánlotta mázsáját. A Bergerben Miklósnak⁸⁹ terjesztettem be ideáimat, lehet, hogy már a napokban kezdem a rajzolást. A Fészekben reméltem Hoffmann-t találni, de tán csak holnap jön oda. Csáktornyai és Zsiga⁹⁰ tárgyaltak velem valami bukaresti vagy amerikai kiállítás rendezés ügyében. Ez még a jövő zenéje. A Fészekben már megszűnt a kerti élet, az újonnan rendbehozott felső teremben folyik a kerti élet. Kezdődik a festők közt a nincstelenség s a jövő még kissé kilátástalan. De bízom benne, hogy javul majd a helyzet, csak meglegyen a békeszerződés.

Budapest, 1919. szeptember 27.

Tegnap és ma délelőtt *Az Est* szerkesztőségében voltam, de nem sok eredménnyel. Lassan indul meg illusztrációs munkám. Kissé ügyefogyott is vagyok ebben a dologban, kényelmes, s magam még nem akarok vagy tudok elég újságírói módon a dolgoknak utánajárni. Amellett túlságosan szerényen viselkedem, melynek ebben a helyzetben nem sok hasznát látom. No de majd csak kialakulnak a dolgok. Holnap különben megindulnak a rendes napilapok, s ezzel tán ez a röpirat, s heti krónika áradat kissé megszűnik. A holnap meginduló lapoknak száma is igen nagy, de kérdés, meddig bírják majd az iramot. Áraik 60 és 80 fillérben vannak megállapítva, s Magyarország túl kicsiny, hogy elbíron ilyen sok lap példányszámot. Azt hiszem, holnap a lapokban óriási mosakodás fog történni az elmúltak miatt, s igen sok hazugságot is fognak majd írni. Ámde úgyis mindegy. Minden népnek a sajtója a közönséghez alkalmazkodik. Itt nem sokat okulnak az emberek. Pedig ennek a gyerekes sajtónak igen sok része van az ország pusztulásában. Alapvető módon kéne az erkölcsöket megjavítani. Fentről kéne ennek jönnie. Egy „Magyar Kultur Egyesület” a tisztességes szándékú művészek, írók és tudósok vezetése mellett volna hivatva helyes irányt mutatni a nép minden rétegének a tisztességes munkás életéről. De milyen nehéz volna itt tisztességes, becsületes és okos vezetőket találni. Talán az elkövetkezendő nehéz napok megtisztítják az erkölcsöket, s egy kitűnő gárda veszi át néhány évtized múlva a vezetést. Egyelőre rémes a helyzet. Őrülség, gonoszság és butaság tombol a romokon, melyet az elvesztett háború, s a még mindig véget nem ért forradalom okoztak.

⁸⁹ Miklós Andor *Az Est* tulajdonosa és főszerkesztője.

⁹⁰ Csáktornyai Zoltán (1886–1921) festő. Kisfaludi Strobl Zsigmond szobrász.

Budapest, 1919. szeptember 29.

Tegnap (vasárnap) délelőtt Aladár⁹¹ látogatott meg, kinek viszonya Grethe-vel fordulópontra jutott. Kiadták az útját. Tulajdonképpen némi lelkiismeretfurdalásaim voltak, mert beleavatkoztam annak idején a dologba. De ő – bár állítása szerint – pár napig nagyon bántotta a dolog, most mégis helyesebbnek tartja, hogy így történt, mert a lány szülei tényleg olyanoknak bizonyultak, amilyeneknek mi festettük őket, önzőknek, s lelketleneknek, s Aladár anyagi viszonyai most annyira leromlottak, hogy saját magát sem tudja a leszállított fizetéséből (1100 korona havonta, 20% pótlékkal) eltartani. Gyárukban a gépeket a románok részben leszerelték, a munkások nagy részét elbocsájtották. P.[ollatschek] Lily volt itt, majd később megjelent az első fecske, a Zádor által küldött képvásárló, ki két képre adott 1000 Lei foglalót, összesen 5000 Korona értékben vásárolt két képet, ami nagyon olcsó ár, de tekintve, hogy fogytán a pénzem s ez két hónap óta az első rendes kereset, másrészt a két kiválasztott képet kevésbé becsülik (egy „Érzékiség kapuja” s egy „Boldogság szigete”, mindkettő még befejezetlen) – nem nagyon bánom a vásárt. Miután a pasas még vásárolni óhajtott valamit a házban, bevitettem Duditsékhoz, hol szintén vett egy képet 3500 sk. Az asszony nagyon örült, s hálásnak mutatkozott – természetes, hiszen náluk is ritka vendég mostanában a vevő. A késkereskedők igen keveset fizetnek. Kacziánytól is vásárolt volna, ha leviszem, de ennek nem gönnöttem,⁹² mert csúnyán levetette álarcát nemrégiben, mikor különösen kimutatta mennyire ostobán antiszemita. Ezt pedig annyira butaságnak tartom, hogy nem lehet megbocsájtani könnyen. – Ma elég későn keltem, Rados volt itt látogatóban, feljött velem a várba, hol be voltam adóügyben idézve az előjárásához. Megkérdezték: kiállítottam-e képeket katonáskodásom ideje alatt. Azt hiszem, el fogják engedni adómat. Délután a Fészekbe betérve éppen ott voltak a képeket kereső 7-es huszárok,⁹³ azoknak jegyzőkönyvbe mondtam a képek szétosztásának körülményeit. Esti akton voltam, de idegesített a túl nagy látogatottság. A kislány (Lily) elég szépen halad. A tegnap megjelent napilapok kissé üresek voltak, vértelenek. Az *Est* se hideg, se meleg egyelőre.

Budapest, 1919. október 1.

Délelőtt Fischer Tibor nevű ismerősöm jött modellet állni. Diszkosz bajnok, s egy Sámson-t szeretné róla festeni. Elhozta egy Színes Mihály nevű nagyothalló nagybátyját, mázoló mester s lelkes műbarát. Mulatságos bácsi. – Ebéd Ilonkánál, ki

⁹¹ Gárdos Aladár.

⁹² szántam

⁹³ Életrajzi vázlatában írta: „1917 elején újra Prágába kell berukkolnom, mert egészségesnek találunk. Ám itt már nem frontszolgálatra, hanem mint hadifestőt – ezredfestőt – foglalkoztatnak. Kényelmes élet egészen a háború végéig. 1918 októberéig festem az ezred múzeum számára (melyet csak ezután akarnak felállítani) a hősöket, ezenkívül sok szívesség portét, parancsnokokat (egyiknek a feleségét is: Buchmannét), s egyéb tárgyú képeket is.” Feltehetőleg ezeknek a képeknek a sorsáról van szó.

várja Bécsből az útlevelét, hogy Évivel elutazhasson. Egy Novotny nevű összekötőaszt fogja hozni a napokban. Ebéd után a Berger kávéházba mentem, majd Pollatschekékhez, honnan esti aktra. Este a Fészekben, ott olvastam a B. H.-ban, hogy a Magyar Nemzeti Képzőművészek Szövetsége megalakult,⁹⁴ Kriesch elnök, Tóth István alelnök, Márton titkár.⁹⁵ Hallom, hogy a szobrászoknál Sidló jutott szerephez, festőknél Karlovsky. Zsidót nem hívtak meg egyelőre, sőt még kikeresztelkedettet sem. Nem valami politikai eljárás, de annyi baj legyen! Majd csak megélünk enélkül is.

Budapest, 1919. október 2.

Ma eladta Gárdos fivére a napokban előlegül kapott 1000 lejt, 4 nap alatt kerestem 650 koronát. Most a valutával való kereskedés az emberek legújabb szenvedélye. – Olvastam Böcklin feleségének memoárait.⁹⁶ Érdekes adatok Böcklinről. Óriási szorgalma, jellemző tulajdonságai (kedvtelése a groteszkuság, jóindulata állatok iránt). – A művészek klerikális egyesülete ma még humorosabb kísérletnek tűnik, mint tegnap. Úgy látom, már ők is érzik, hogy nem politikai dolog a zsidó vevőkkel ujjat húzni. Azt hiszem, nem lesz túl hosszú életű a dolog, csak blamázzsal végződik. Molnár Gézával⁹⁷ (ki ellen szintén vizsgálat indult meg, mert írt egy füzetet a zenéről a kommunizmus alatt) beszéltem ma a Korzón, könnyen veszi a dolgot, nevetségesnek tartja. Hogy minden eshetőségre készen legyen, ír a *Lloyd*-ba zenekritikákat. A „fehér” hajsza még tart egyik-másik lap hasábjain, a klubokban, a hivatalokban. Sok igazságtalanság, de éppen a kártékonyakat nem éri el a büntetés. Azok vígan jelentgetnek fel, sőt, ítéleznek. Hát majd csak elmúlik ez is. Az antisze-

Ld.: Herman Lipót: Pályám emlékezet. Életrajzi vázlat 1884–1952-ig. MNG Adattár, ltsz.: 19920/1977. (115. füzet).

⁹⁴ A szövetség 1919. október 1-én délután alakult. Ld.: Képzőművészek Nemzeti Szövetsége. *Budapesti Hírlap*, 1919. október 1. 6–7. – programjuk „a magyar képzőművészetnek nemzeti alapra való helyezését és a nemzeti művészet ápolását és terjesztését” tűzte ki feladatul. A rövid híren túl részletesen programjukat részletesen ismerteti: Képzőművészek Nemzeti Szövetsége. *Pesti Hírlap*, 1919. október 7. 2.; (k. k. 1.) [Kézdi-Kovács László]: Az új művészélet. *Pesti Hírlap*, 1919. október 7. 2–3.– *Budapesti Hírlap*, 1919. november 2. 2–3. és felhívás aláírói: Körösfői-Kriesch Aladár, Tóth István, Karlovsky Bertalan, Sidló Ferenc, Márton Ferenc, Benczúr Gyula. Szinyei Merse Pál, Zala György, Stróbl Alajos, Nádler Róbert, Újházi Ferenc, id. Vastagh György, Deák-Ébner Lajos, Révész Imre, Wolff Károly, Samassa Adolf és Alozin Ferenc dr.

⁹⁵ Körösfői-Kriesch Aladár (1863–1920) festő, grafikus; Tóth István (1864–1931) szobrász; Márton Ferenc (1884–1940) festő.

⁹⁶ Böcklin Memoiren. *Tagebuchblätter von Böcklins Gattin Angela. Mit dem gesamten brieflichen Nachlaß herausgegeben.* Hrsg. Ferdinand Runkel. Berlin, 1910.

⁹⁷ Molnár Géza (1872–1933) zenetörténész, egyetemi magántanár, több napilap zenekritikusa. Említett műve: *A zene a szocialista társadalomban.* Budapest, 1919.

mita heccek sem múlnak el teljesen, fel-fellángolnak még párszor. De már nem kell annyira lelkünkre venni. Dolgozni kéne, mégpedig szorgalmasan.

Budapest, 1919. október 4.

Dél előtt sokáig heverésztünk, pedig be kellett volna menni *Az Esthez*. De most, hogy megindult a kereset – tegnap is itt volt Brandt Károly⁹⁸ s vásárolt újabb 120-ért – már nem oly fontos a hírlapi rajzolás. Utóbbinak tulajdonképpen csak reklám szempontjából van jelentősége. Délben festegettem keveset. Ebéd Ilonkáéknál, hét-főn utaznak Évivél. Utóbbi persze nagyon örül Bécsnek, a sok ígért látnivalónak. Apja megígérte neki, hogy a múzeumban az óriási Rubenseket megmutatja, amit kételkedve akar csak elhinni. Ebéd után a hosszú napi Korzón jöttem végig. A bőjtől zsidók egész napot töltenek a Duna-parti székekben ülve. „Csak azért is” megtartják szigorúan az ünnepet. Rózsi is bőjtölt. Elmentünk a Ráday utca 15. alá, a Baditz elhagyott állványait, Blindrámai s Gliederpuppéját⁹⁹ valamint néhány jelmezdarabot megnézni a házmesternél, megvétel végett. 1000 koronát kérnek érte, illendősegből alkudott Rózsi, de hét főn elmegyünk a dolgokért, örülök egyik-másik darabnak, nagyon jó lesz a műteremben. Főleg a Gliederpuppe okoz örömet, erre már régen szükségem lett volna. – Este az Operában voltunk Duditsékkal, D’Albert *Hegyek alján* c. darabjában. Környei nagyszerű volt, elragadóan érces hangja van, játéka is kitűnő volt. A publikum már nem a kivételes proli társaság. Hát most bevallhatom, ezek a mostaniak mégis csak inkább illenek bele a szép színházba, mint a múltkoraiak. Akkor ugyan azt írtam, hogy szívesebben látom az egyszerű embereket, de ez a házkutatás miatt volt, de ha nem lett volna, kissé kiábrándulhattam a proletárok uralmából. Igen sok román s idegen tiszt, előadás után az autókban most rájuk vártak, nem az újtílusúkra. Így sem túl épületes dolog. – Déry Bélával beszéltem ma házuk folyosóján, rosszállja a Magyar Művészek Nemzeti Szövetségének¹⁰⁰ zsidómentes voltát. Wacak nicht halten!

Budapest, 1919. október 6.

Dél előtt Hoffmann, Kóber és Orbán¹⁰¹ jelentek meg nálam. Képeket kértek valami vidéki, megszállt területi kiállításra. Később Elek Artúr író, az *Ujság* munkatársa jött,

⁹⁸ Brandl Károly hírlapigazgató, bankbizományos, értékpapír ügynök.

⁹⁹ Herman Lipót Baditz Ottó (1849–1936) festő lakásán járt, aki elköltözött Budapestről magyar-keresztúri birtokára s műtermének berendezését eladta. Herman vakkereteket és mozgatható ízületű bábut vásárolt, kompozíciói beállításához.

¹⁰⁰ Déry Béla (1870–1932) festő, a Nemzeti Szalon igazgatója. Képzőművészek Nemzeti Szövetsége.

¹⁰¹ Kóber Leó (1876–1931) festő, grafikus; Orbán Dezső (1884–1986) festő, a Nyolcak művészcsoporthoz tartozott. – „Artes névvel és megfelelő tőkével művészeti társaság alakult, melynek legfőbb célja, hogy kiál-

mikor előbbieket elmentek, leadtam neki néhány adatot viselt dolgainkról a kommunizmus alatt. Őt tulajdonképpen most az érdekelte, hogy azok közt, kik most leghangosabban kiáltoznak bosszúért, nem kaptak-e a Kommün alatt szolgálataikért pénzt.¹⁰² Erre egyelőre nem adhattam neki tulajdonképpen sok adatot, még ki kell kutatni, kik is hát azok a nagylegények, kik olyan nagyon rázzák az öklüket. Előtünk kissé titkolódnak, mert tudják, hogy mi is ismerjük viselt dolgaikat. Elek egyike a józan és igazságos embereknek, kiket nem kap meg az őrültségi láz, mely most annyira elharapódzott, ő szígyelli magát azoknak a nevében, akik ezt az okatlan faji üldözést űzik. Ilyenek igen kevesen vannak, igazán ujjunkon megszámálhatnánk őket. Délben Ilonkáéknál, délután a házmesterrel elmentem a Baditz-féle holmikért, nagy munka volt hazahozni. Kapunk előtt felborult a kocsi, majd az udvarban újra. Közelebről tekintve az elhozott dolgokat, találtam közöttük pár érdekesebb holmit, ami megéri az ezer koronát. Rózsi boldogan próbálgatja még mindig a sok mindenféle paraszt viganót, pruszlikot. Változatosan színes dolgok, melyek egy műteremben szükségesek. Természetesen nem gondolok Pestről való elköltözésre egyelőre, minek ez a műterem felszerelés-bővítés élénk jele, bár volna ok rá, látván napról-napra a közélet zavarosságait. De tán mégiscsak elülnek végül, hiszen a közömbösség és feledés fő pesti tulajdonság. Az „ébredő” festők is csak el fognak álmosodni nemsokára. Bár kollegialitás szempontjából igen súlyos megítélés alá kell hogy essék az eljárásuk. Viszont ezektől a tehetségtelen emberektől nem lehet sokkal többet várni. Ma a Képzőművészek Egyesületeinek festő szakosztálya tartott gyűlést, de ide el se mentem. Nem okoz örömet olyan kollégák közé járni, kikről tudom, hogy hátam mögött antiszemita szövetséget alkotnak (Moldován, Márton, Sidló etc.).¹⁰³

Budapest, 1919. október 7.

Horowitz Nátán amerikai ezredes hivatalos nyilatkozatot ad le a lapokban, hogy túl a Dunán fehérterror nincs, bár egyes esetekben történtek atrocitások, sőt gyilkosságok is zsidókkal szemben.¹⁰⁴ Ez a megnyugtató nyilatkozat nem mindenkit nyugtat meg, sőt, sokan éppen olyan nyugtalanok, mint azelőtt, s azt hiszik, hogy Horthyék bevonulása után felszabadulnak a szenvedélyek s nem fog minden túl simán menni. Ezzel kapcsolatban még mindenféle fantasztikus történeteket mesélnek, melyeket azonban nem akarok feljegyezni, nem kívánván e helyen sok teret

lításokkal propagálja a magyar képzőművészetet külföldön és a jelenleg megszállott területeken. Az értékes hivatású társulat elnöke gróf Andrássy Gyula, igazgatói pedig: Köber Leó, Orbán Dezső és dr. Hoffmann Lajos. A művészvilágban a társulat működését nagy várakozás fogadja.” *Világ*, 1920. február 8. 10.

¹⁰² Elek Artúr (1876–1944) író, művészetkritikus. Az *Ujság* munkatársa, nem írt az 1919-es történetekről.

¹⁰³ Moldován Béla (1885–1967) festő.

¹⁰⁴ Komoróczy 2012. i. m. 328–416.

nyitni a politikának. Különb is az a jelszavam, hogy művészek ne politizáljanak, hanem fessenek. A tegnapi festőgyűlés lefolyását ma elmondattam magamnak, egy csomó festőt utasítottak arra, hogy igazolják magukat a Kommün alatt viselt dolgaikért, köztük Csók, Rippl, Réti, Kernstok, Basch, Déry, Berény, Pór, Uitz, Csáktornyai, Czigány, Kallós, Bíró M. etc. Bár némelyik ellen joggal élhetnek panasszal éppen a Mérő, Udvary, Juszko-féle emberek,¹⁰⁵ de nagyjában mégiscsak úgy tűnik fel a dolog, mint a tehetséges emberek üldözése a tehetségtelenek által, pl. az első 4–5 személyében. Eredetileg az én nevem is rajta volt ezen a listán, de aztán mégis kitörültek (Koszkol¹⁰⁶), mint olyat, kit a cselekedetei eléggé igazoltak. A Fészekben különben már egyhangúlag igazoltak. Hiszen a dolog nem olyan tragikus, mint ahogy első pillanatban látszik, csak jellemző. A jobb művészek különben csak hálások lehetnek, hogy ez a sok középszerű, tehetségtelen most így kimutatja foga fehérjét, legalább nem kell majd legközelebb rájuk tekintettel lenni, mikor komoly művészi versenyről lesz szó. – Ma már Julcsánál ebédeltem (délelőtt Réti volt itt látogatóban). Nagy szenzációja volt a háznak, hogy az éjjel alattunk, Bethlenéknél¹⁰⁷ betörő járt, ki elvitte a férfiruhákat. Eljárása nagyon misztikus volt. Délután Az *Est* asztalnál voltam Kemény Simivel¹⁰⁸ (kit aztán elkísértem suszteréhez) beszélgettem a zsidókérdésről, mely most természetesen a legaktuálisabb. Ő nagyon mérges álláspontot foglal el az embertelenséggel szemben, s szívvel-lélekkel filozemita, amit nem lehet minden zsidóról elmondani – sajnos.

Budapest, 1919. október 9.

Tegnap Az *Est*nél adtak egy igazolványt, hogy belső munkatársuk (rajzolójuk) vagyok. Ezzel ma a Margit körüti helyőrségi fogdába kellett volna mennem gyilkosokat rajzolni, de későn keltem, különben sincs ehhez valami nagyon-nagy kedvem, bár érdekelnek ezek a Lombroso-fejek. Paletta tisztogatással és vásznaim fehér festékekkel való bedörzsölésével töltöttem az időmet. Tervezek egy Utolsó ítélet-szerű dolgot, melyben kifejezésre jutna mindaz a sok dolog, melyet én az utolsó 5 év alatt az emberek természetéről, mint tanulságot gyűjtöttem. Ehhez¹⁰⁹ az én írási képességem gyenge, de tán formákkal sikeresebben tudnám kifejezni tapasztalataimat. A munka egyébként meglehetősen akadozik. Fűtőanyag gondom sincs még elhárítva. Éppen csak reménykedem benne, hogy valahogyan csak segítünk majd ezen a keserűségen. Délután az Otthonba néztem fel, Szép Ernővel találkoztam, ki panasz-

¹⁰⁵ Csók István (865–1961) festő; Basch Andor (1885–1944) festő; Kallós Ede (1866–1950) szobrász; Bíró Mihály (1886–1948) festő, grafikus; Juszko Béla (1877–1969) festő.

¹⁰⁶ Koszkol Jenő (1868–1935) festő.

¹⁰⁷ Bethlen Gyula (1879–1963) szobrász.

¹⁰⁸ Kemény Simon (1882–1945) költő, újságíró, Az *Est* segédszerkesztője.

¹⁰⁹ Az 1919. október 9-én kelt bejegyzés e szaváig, a szöveg oldalán ceruzavonás s a második oldalon Herman későbbi bejegyzése: „A házkutatás miatt írva.”

kodott, hogy pénzügyi gondjai vannak. Miklós Andor nem szerződöttette újból *Az Est*hez, mert azt hiszem nem a legszebben viselkedett vele szemben, mint munkaadó iránt. Egyéb konjunktúra sem kedvez, különösen a zsidó vallású költőknek mostanában. Gábor Andor felesége (Vidor Feri¹¹⁰) is panaszkodott, férjét, mint harcos kommunistát, letartóztatták, s most számos aláírást gyűjt, hogy kiszabadíthassa a vizsgálati fogságból. A Fészekben művészetpolitikai dolgokról folyt a beszéd azzal a névsorral kapcsolatban, melyet tegnapi feljegyzésemben említettem. Helytelen dolog különben, hogy csak egy szót is vesztegessek ezekre a dolgokra. Nincs már nagy jelentőségük se pro se kontra. Legokosabb ezt a működési teret teljesen lezárni, soha művészgyűlésre el nem járni, közügyekkel nem foglalkozni, csakis saját haladásommal mesterségemben törődni. Hiszen kikóstoltam a művészetpolitikának minden fázisát, már ismerem a magyar művészeknek emberi gyengéit éppen eléggé, hogy egyszer s minden korra elmenjen tőlük a kedvem. S munkatársaim egyéni kvalitásaival is eléggé tisztába jöhettem. Művészek – s ezt dicséretükre kell felemlíteni – különben sem veszik az ügyeket túl komolyan. Mert megalakították ugyan a Nemzeti Szövetséget, de a tagok ebből egyáltalán nem vonták le a konzekvenciákat. Zsidó kollégáikkal éppen úgy érintkeznek, mint azelőtt, s a baccasztal¹¹¹ mellett békességes módon egymás mellett vesztik el utolsó Postatakarék húszkoronásukat Papp Sándor¹¹² és Róna József.

Az hírlik, hogy holnap a fehérek bevonulnak Budára s pár nap múlva Pestre is, leváltják a románokat. Vajon jobb dolgunk lesz, avagy rosszabb. Isten tudja! Legjobban tán Fényes bácsi teszi,¹¹³ ki újságot nem olvas.

A fűtőanyag hiánya következtében félelmet gerjesztő hideg jelentkezik, de bízunk benne, hogy ez csak átmeneti dolog. Reggel 10 óra felé az öreg Glatte¹¹⁴ jött fel a tegnap ajánlott „asztalos munka” végett. Ő műkedvelésből űzi a mesterséget és örömmel fogadta el a feladatot, hogy a legutóbb vásárolt kurbilis állványom lábait, melyek a nedves pincében lazulni kezdtek, megreparálja. Természetesen szeretné, ha ellenszolgáltatásként Rózsi ülne neki egynémely fotográfiához, melyeket ő felhasználna apró giccsek megfestéséhez. Ezt nem szívesen engedem meg Rózsának, most már itt volna az ideje, hogy tisztán nekem üljön modellt, s azt sem akarom, hogy régi foglalkozásának emlékei¹¹⁵ olyképp ébredjenek fel benne, hogy idegennek üljön. Jobb, ha a háztartási dolgokba szokik bele, amit utóbbi időben nagy kedvvel és szeretettel végez. A szerelem köztünk különben nagyobb jelenleg, mint valaha. Ha-

¹¹⁰ Gábor Andor (1884–1953) író, felesége: Vidor Ferike (1889–1970) színésznő. Gábor Andort, aki az Újságírók Szabadszervezetének prominens alakja, a Sajtódirektórium munkatársa volt. Letartóztatták, de vád híján 1919 októberében kiengedték a börtönből. Írásait azonban nem közölhette, ezért decemberben Bécsbe emigrált.

¹¹¹ Baccarat – francia kártyával játszott szerencsejáték.

¹¹² Papp Sándor (1868–1937) festő.

¹¹³ Fényes Adolf (1867–1945) festő.

¹¹⁴ Glatte Ármin (1862–1933) festő.

¹¹⁵ Herman Lipót élettársa, későbbi felesége Radó Jozefa, modell volt.

4. Herman Lipót: Berzeviczy Albert, Csók István, Dudits Andor, 1930 k., 140 x 193 mm, papír, ceruza. Magyar Nemzeti Galéria Grafikai Osztály, ltsz.: F 75.40. © Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, Budapest © HUNGART, 2018

rag és összeveszés is mindig ritkább lesz, szenvedélyein és akaratosságain mindjobban uralkodik eszéssége. Az öreg Glatter, ha néha fellátogat hozzám, igyekszik morál-prédikációkkal hatni rám, igyekszik eltéríteni a „rossz” útról, melybe a Rippl, Grünwald, Hatvany¹¹⁶ s egyéb barátaim vittek. Azt hiszem, jobb belátása ellenére ajánlja Benczúrt s burkoltan a saját fia piktúráját,¹¹⁷ mint követendőt. Ezek a lemaradt emberek nem tudják megbocsájtani az ún. moderneknek sohasem azt, hogy őket hírességben túlszárnyalták s a népszerűség kellemességeiben fürödhetnek. Ezért az a feneketlen düh a Fészek és az egyesület választmánya részéről minden iránt, ami „progresszív”. Hajszál híján kitették volna Rippl-t, pedig semmit nem tudnak rábizonyítani – talán éppen csak azt, hogy tehetségesebb, mint ők. Csóknak (4. kép) mondtam a napokban, hogy az ellene felhozott vádak ellen mind könnyen igazolhatja majd magát, csak az ellen a legnagyobb vád ellen nem, hogy tehetséges ember. Délután a Japánban Lux és Kellner¹¹⁸ társaságában, utóbbi fát ígért, este a Fészekben Csáktornyai említette, hogy vevő a láthatáron. A bacc vígan folyik?

¹¹⁶ Iványi-Grünwald Béla (1867–1940) festő; Hatvany Ferenc (1881–1958) festő, műgyűjtő.

¹¹⁷ Glatter Gyula (1886–1927) festő, Glatter Ármin fia.

¹¹⁸ Lux Elek (1884–1941) szobrász; Kellner István (1892–?) festő.

Budapest, 1919. október 14.

Szinyei egészségi állapotáról nem jó hírek jönnek, azt hiszem, a végét járja.¹¹⁹ Egyik lapban benne van, hogy jobb oldali szélütés érte pár nap előtt s Jernyén fekszik. Hogy már meg is halt volna, mint ma a Japánban újságolta Écsi,¹²⁰ ki Német bácsitól hallotta, az még nincsen megerősítve. Bizonyos, hogy már lefelé száll napja, öreg ember, ki betegségét már nem bírja el. Hát ettől a nagy művésztől és kitűnő agyú embertől is el kell nemsokára búcsúznunk, mégpedig igen vigasztalan módon, hogy esetleg csak hetek múltán fogjuk megtudni, ha valóban bekövetkezik a szomorú eset, hiszen megszálott területen van, hova a levélbeli érintkezés is igen nehezen megy. A régi, kedves társaságot ezzel igen érzékeny veszteség éri, ő volt mégis a feje Lechner halála óta (5. kép), s az összekötő kapocs is a Japánnak, mely utolsó időben szét is bomlott. Már a kommunizmus előtt otthagytuk a régi kávéházat, s a Vigadó kávéházba jártunk. Ide nem jött el az a nagy ballaszt, mely lassanként a Japánhoz ragadt – nagyrészt üres és kellemetlen emberek. De hogy a forradalmi események a kávéházba járást is lehetlenné tették, ez a társaság is szétbomlott, jött a szakszervezet zavaros ideje, aztán az öreg betegségének első rohama. A kommün alatt igyekeztem segítségére lenni egy s másban, élelmiszerek szerzésében etc. Szerencsére felépült, erős szervezete győzedelmeskedni látszott a betegségen, de ez úgy látszik, csak látszólagos dolog volt. Nagyon sajnálom, reméltem, hogy egy darabig még köztünk marad. Éppen most lett volna szükség rá, mikor egészen szétzúlik a társaság, s a művészek kis felekezeti pártokra oszlanak, valamilyen összekötő kapcsolatra, de az ő elvesztése talán hozzá is tartozik a szétzúllás betetőződéséhez. Most napok óta alig dolgoztam valamit.

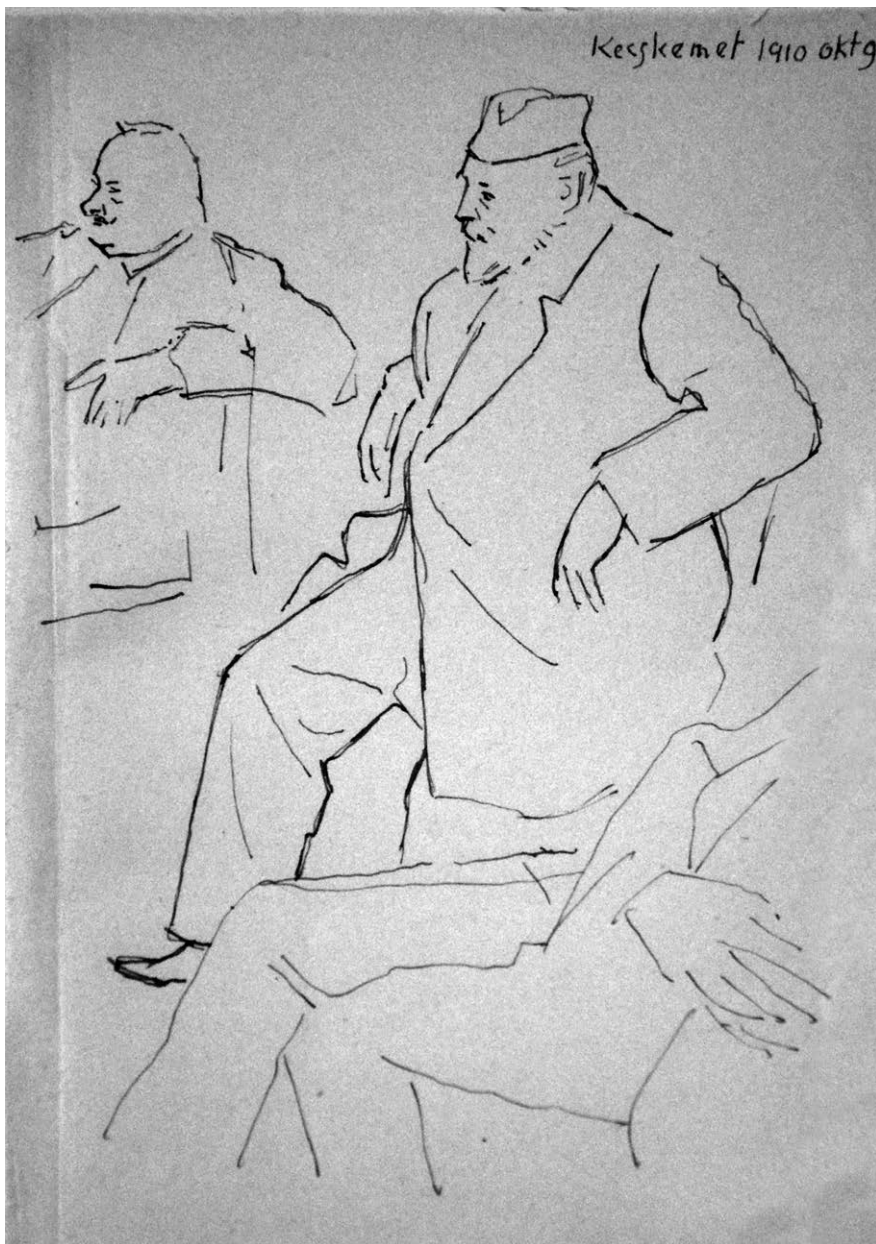
Hirtelen hidegre fordult az idő, s a téli fűtés gondoljai megint erősebbek. Az *Est* számára vállalt rajzolásokba is bele akartam fogni, de ez se sikerült. Böcklinről olvastam egy könyvet, nagyon tanulságosat, mert nagy szorgalmáról voltak benne érdekes példák. Tanulságos példák. A pénz megint fogy, éppen csak dollárjaim árfolyama emelkedett, már a 100 felé halad. A Fészek teljesen régi képét vette fel, a termék üresek, csak a baccasztal tömve.

Budapest, 1919. október 16.

Az üzlet úgy látszik, valóban megindul. Kaszab építész¹²¹ volt itt, s kiválasztott 2 festményt megvételre 10 ezer koronáért (*Idill és Gyermek vízesés*). Egy hölgyel volt

¹¹⁹ A Szinyeiről szóló rész áttellessen oldalán Herman Lipót későbbi ceruzás bejegyzése (1972?): „Armin unokabátyám, ki a csarnokban dolgozott, vitt fel Szinyeieknek sokszor bonumot. De Szabadost is rábeszéltem, küldjön a népbiztosok konyhájáról (Róza néni dolgozott ott, egyszer a Hungária ablakán át odaintett, a vörösőr elzavart) kosztot – ha kapok Szinyei képet – mondta Szabados. Én adtam neki. Dr. Cinkó Szinyei betegségéről. »Kernstok – gazember. Herman derek, jó.«” Szinyei, aki 1919. augusztus 20-án utazott vissza Jernyére, 1920. február 2-án meghalt.

¹²⁰ Écsy Ferenc József (1862–?) festő.

5. Herman Lipót: Lechner Ödön, 1910. Papír, ceruza, j. j. f. Kecskemét, 1910. okt. 9. Magyar Nemzeti Galéria Adattára, ltsz.: 19920/1977. Herman Lipót naplói, 13. kötet, 3178-3179. p. között. © Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, Budapest © HUNGART, 2018

itt, ők valami pénzes konzorcium számára vásárolják ezeket a dolgokat, s Amerikába szándékolják kivinni a képeket, hol a nagy valutakülönbség következtében keresni remélnék (ma egy dollár 97 korona!). Kóber és Orbán Dezső is itt voltak, ők egy vidéki kiállítás számára kértek pár képet, múltkor már megígértem nekik, de most megtagadtam nekik e szívességet nagy megbotránkozásukra. Őszintén szólva, nem nagyon bízom bennük, mert a szakszervezeti élet alatt egy s más link dologra jöttem rá, s különben sem fektetek be rájukba pénzt bizonytalan eredményű vidéki kísérlet kedvéért. Aztán a legújabban jelentkezett kereset is gőgösebbé tett ilyen kisebb üzletekkel szemben. – Utóbbi napokban igen keveset dolgoztam, most hogy igen sok képem (eddig 6 db kelt el Brandlét is számítva) kikerül a műteremből, tán nagyobb kedvem lesz a munkához. Egyelőre kissé hideg idő is járja, fűteni még nem illik, bár fűtőanyag úgy látszik mégis lesz, ha drága pénzért is. – Kedvem volna most egy pár miniatűrszerű képecskét festeni. Rózi – ki különben a jövő héten valószínűleg megkezdí az itthoni ebéd főzést –, természetesen nagyon örül a képeldásoknak, mert gondot okozott neki a kilátástalan jövedő, s az idegen valutát sem kell eladni, pedig szépen felszaladt az ára. – Kissé depresszív, hogy reumám, melyet még Szerbiában a Kolubara¹²² mellett szereztem, kezdí újra éreztetni fájdalmas hatását. Ma Karczag Lacinál¹²³ voltam megvizsgáltatni magam, valószínűleg fog kezelteni iszappal. – Bécsből riasztó hírek kommunista mozgalmakról, de valószínűleg nem igazak, csak nem örültek meg megismételni az itteni példát. Természetesen itt sem fenéig tejfel, a románok még sokáig nem vonulnak ki, s meglehetősen kényelmetlenséget okoznak a Friedrich-kormánynak, ez pedig a zsidóknak, s az országnak. Azt hiszem, Friedrich úr, mint harmadik csapás, méltán sorakozik a Károlyi- és Kun-kormányok mellé, de úgy látszik, van ennek valami törvényszerűsége, csak nagyon kényelmetlen. Az osztrák korona ma 4 centime-et ért. Szinte kikerülhetetlen az államcsőd, bár egészen illogikus, hogy ilyen mélyen álljon a valutánk, ez csak spekuláció eredménye lehet, no meg a bizonytalan belföldi helyzeté.

Budapest, 1919. október 18.

Félelmem abban az irányban, hogy keresetem nem lesz, úgy látszik alaptalan. De most meg az a baj, hogy a pénzünk ér keveset. Tegnap Hoffmannnal beszéltem Feiks iskolájában, hová délben fellátogattam. Nagyon rossz néven veszi tőlem, hogy nem adok nekik a kiállítás céljára képeket, s nagy kérésére beleegyeztem, hogy csupán annak dokumentálására, hogy erkölcsileg támogatom vállalkozásukat, mégis adok néhány munkát. Hoffmann a rábeszélésnél hivatkozott együttes működésünkre a szakszervezetnél s így akart rám hatni. Erre a szereplésemre tulajdonképpen nem

¹²¹ Kaszab Miklós (1882-1956) építész, 1920-ban kivándorolt és New Yorkban telepedett le.

¹²² Folyó Szerbiában.

¹²³ Karczag László (1886-1944) orvos, biokémikus, ekkor a Budapesti Tudományegyetem I. sz. Belgyógyászati Klinikáján volt tanáreségd.

gondolok valami nagy örömmel, sok kellemetlen tapasztalatom volt éppen Hoffmann, Kóber, Orbán, s a 8-ak részéről. S ha becsvágyamnak némileg hízelgett is, hogy a szakszervezet elnöke voltam, azt hiszem, jó ideig nem fogok részt venni semmiféle közügyben. Azt hiszem, sokkal helyesebb a magam mesterségét támogató dolgokkal törődni.

Feiks bemutatta legújabb festményét, melyet feleségéről alkotott, természetesen dicsértem – csak nem ronthatom el a kedves házaspár örömét. Ha ama véleményemet mondanám el nekik, hogy nem tartom festőnek, csak kellemes dilettánsnak – ezt úgysem hinné el. Pedig a jobb dilettantizmus határát nemigen lépi túl. Mesterségbeli elemeken alig jutott túl, értelmével s némi ízlésével mégis azt a látszatot kelti némelykor, mintha festőművész volna.

Kényelmetlenül hűvös az idő, úgy látszik, az idén igen korai télre van kilátás. Ma próbaképpen befűtöttünk a kályhába fával, természetesen nem sokat ér, de mégis szükségben ez a hőmérséklet már elviselhető. A jövő héten valószínűleg már itthon is főz Rózsi a spádzocskában lévő rezsó segítségével, ezáltal sok időt és azt spórolom meg, hogy Juliska terhére legyek. Azt hiszem, már sokallja a költséget, melyet ellátásom az ebédkosztal okoz, s teljes joggal. Az sem valami rendes dolog, hogy Rózsit hazaküldöm ebéd s vacsorára. Szülei joggal lehetnek ezzel elégedetlenek. Most különben türelmetlenül várják, hogy mikor veszem el a lányukat. Ezt a dolgot jelenleg nem tartom időszerűnek. Egyelőre egészen jól érzem magam így is. Azt hiszem Rózsi is, bár a lányoknál az természetes kívánság, hogy férjhez szeretnek menni.

Budapest, 1919. október 20.

A munka valahogy nagyon nehézkesen indul. Kissé fantáziátlan vagyok mostanában, lehet, hogy ez az elmúlt izgalmas hónapok visszahatása. Igaz, lusta is vagyok, s így nem is mutatkozhatik mód rá, hogy jobban mehessen a munka. Azután mindig közbe is jön valami. Hol fűtőanyag hiányzik (ez ugyan most egy hónapra van), hol Az Estnek kéne rajzolni, de nem jutok hozzá. Hol pedig vevőt várok. Pedig régi tapasztalat, hogy a legjobb módszer megzavaratlanul dolgozni s nem utána járni a dolgoknak. A héten valószínűleg pénzhez jutok, úgyhogy abban az irányban nem lesz gondom. Hozzáfoghatnék elkezdett munkáim befejezéséhez. Hiszen nagyon jól jönne egy kis levegőváltás, pár hétre valahova tanulmányútra menni. De ezt most igen nehéz megtenni egyelőre. Sok pénz kéne hozzá, s sok fáradtsággal jár. Lehet, hogy hazautazom Temesváron keresztül, ha Hoffmann megszerzi az utazási igazolványt, amint megígérte. Jó volna már megnézni, mit csinálnak otthon az öregek. Holnaptól kezdve itthon ebédelek, Rózsi fog főzni, azt hiszem nagyon kényelmes dolog lesz. Nem vesztsem el délben a két-három órai legjobb világítású munkaidőt. Gárdossal most azzal szórakozunk, hogy a műkereskedést tanulmányozzuk. Lehet, hogy magunk is megkísérlünk valamit ilyen irányban, eleinte természetesen nagyon szerény mértékben.

Ma délután tanulmányúton voltunk, Besnyő műkereskedését¹²⁴ néztük meg a Váci utcában. Ügyesen és tisztán berendezett bolt, kevés művészet. Azt hiszem, ez az ő üzleteinek szempontjából nem is nagyon fontos. Proccosan kitett, fényesre lakkozott, s szépen ráházott ismeretlen külföldi hírességek, melyekért 10 ezret kér, másrészt magyar „mesterek”, melyeknek értékelését keresettségük irányítja. Az impresszióm, hogy ennek a műkereskedőnek, s valószínűleg a többinek is fogalma sincs róla, melyik a jó, s melyik a rossz kép. Őket egyrészt a közönség ízlése, másrészt az eladhatóság irányítja. Hiszen üzleti szempontból ez nem is megvetendő jelentőségű dolog. Ez a Besnyő pl. vagyont szerzett giccsek hamisításából s a többi, szintén, dacára annak, hogy nem értenek a képhez. Nekem erős meggyőződés, hogy Nemes Marcell sem ért a képekhez, csak nagyon mérsékelt módon, a nevekre bukik, lehetőleg atesztált műveket vásárol. Egy feltétel szükséges a képeladáshoz, ügyes, s minden hájjal megkent csirkefogónak kell lenni. Kész szólamokkal rendelkeznek, általános dolgokat mondanak, melyeket a naiv vevő megért, s melyek neki imponálnak is. Nagyon sok a komikum is ezeknél az üzleteknél. Mulatságos, hogy teljesen ismeretlen régebb kori giccsestők neveit milyen áhítattal ejtik ki ezek a csirkefogók. Az az érzésem, hogy jobb, ha egy műkereskedő nem szereti a művészetet, könnyebb szívvel ad túl a képeken. Csak a végcél kell tekinteni, mennél többet keresni. Miután képekhez igen kevesen értenek, a hozzáértő esetleg sok pénzt kereshet, mert az „árut” mindenünnen kiválogathatja, még az ilyen Besnyő-féle üzletből is. Besnyő különben a legutolsó tömeggiccstől egészen drága képekig mindent tart üzletében. Vannak neki még mindig bizonyára napszámosai a szegényebb festők között, kik százsámra gyártják a témát különféle nagyságokban. Ez a művészet sírja. Szomorú példányait a műkereskedelem számára dolgozóknak láthatom körülöttem, kezdve az öreg Glattertől, Udvaryn, Dudits, Gergelyen, Pap Emilen keresztül Kézdi-Kovácsig.¹²⁵ Sőt, tagadhatatlan, hogy az úgynevezett „modern” – „jó” képekkel kereskedő Fränkel is lassanként giccsekre csábítja még az olyan festőt is, mint Csók. Grünwald egy időben nagyon gyártotta a rossz, s értéktelen ismétléseket régebbi képeiről Fränkel számára, de most már évek óta kimászott ebből a kárhóztató módszerből s jó képeket fest. Nekem nincs szerencsém a műkereskedőkkel. Rendelésre nem tudok dolgozni (lásd a Gross-féle képet), éppen akkor nem sikerülnek a képek, ha a vevőre gondolok. Nálam az eljárás akkor helyes, ha senkivel sem törődve megfestem a képet, s ha elkészült, akkor bocsájtom útjára a munkát. – Nemrégiben egy képpel szintén megírtam, mert a rendelő kedvéért akartam befejezni. Azt hiszem, ha mellékesen képkereskedéssel is foglalkozom majd, az nagyon megkönnyíti majd saját dolgozási lehetőségeimet, mert nem kell törődni a képeim sorsával. Szükségeiteket (anyagiakban) megkereshetem a műkereskedelemben. A leghelyesebb módszer, ha cserélek idegen képekért saját munkákat, mint ahogy a másik képpel tettem.

¹²⁴ Besnyő Béla műkereskedése a Budapest V., Váci u. 30. (Haris bazár 1.) alatt volt.

¹²⁵ Gergely Imre (1868–1937) festő; Pap Emil (1844–?) festő; Kézdi-Kovács László (1864–1942) festő, konzervatív műkritikus.

1919. október 21.

Dél előtt *Az Est*nél, a lépcsőn találkoztam Heltai Jenővel,¹²⁶ ki megkérdezett, vállalnám-e egy ifjúsági regény illusztrálását az *Athenaeum* számára. Készséggel vállaltam, 10 nap múlva kapom a szöveglevonatot. Kíváncsi vagyok, hogy fog menni a dolog. Szép feladat, régen vágyódom ilyen feladatra. *Az Est*nél mutattak egy névtelen plakátot, melyet vidéken terjesztenek a zsidó sajtó ellen, nem-e ismerem fel, ki rajzolta. Buzgón dolgozik a reakció. *Az Est*nek kis rajzocskákat vittem egyelőre. Délben itthon ebédeltem, kellemes volt. Ebéd után kissé befűtött Rózsi, munkához nem foghattam, jöttek vendégek. Izsó¹²⁷ Szegedről Julcsa kíséretében. Később Lázár Béla, ki adatokat akar gyűjteni a művészek életéről a kommunizmus alatt.¹²⁸ Naplóm alapján elmondtam egyet-mást. Még nem fejeztük be a dolgokat. Lázár elmondta új szempontjait a művészi látásról (Michelangelo s Correggióval kapcsolatosan). Kissé tisztázatlan a dolog. Este jót mulattunk Pólya, Fényes bácsi, Grünwald Béla társaságában a Fészekben a folyó ügyeket kitárgyalván (szövetség, zsidókérdés – humorosan). Vacsora után a Falus-féle feketekává társaság, mely maga főzi a feketét Kránitz bosszantására, ki éktelen rossz kávéval gyötört bennünket. Ma magánmulatságunk, a valutaspekuláció, érzékeny sebeket kapott, nagy áresés volt a valutapiacon. Dollárjaim, melyekre oly büszke voltam, 92-ről 72-re estek. El is adom őket, még mindig keresek rajtuk 4000 koronát. Ezek még a Márk-kép üzletből maradtak.

Budapest, 1919. október 22.

Nem tudok beléjőnni a munkába. Úgy látszik, most érzem a legutóbbi idők izgalmai okozta elernyedést. De lehet, hogy az az oka, hogy elvesztettem két heti pihenésem következtében a munkafolytonosságot, s most újra meg kell keresnem. Nem szabad megtörténnie annak, hogy napok múljanak el teljesen minden rajzolás vagy festés nélkül. Délben be akartam menni Ernsthez, Basch Andor képeit megnézni, melyekből most készül kiállítást rendezni. Már zárás után érkeztem, elmentünk Andorral a korzóra. Melegen süttött a nap, a korai téli időben megnyugtató öröm. Kár, hogy nem tart sokáig. Ott beszélgettem Molnár Gézával is, ki a jelenlegi viszonyokat kissé igaztalannak találja. (Fő ok üldöztetése a Zeneakadémián kollégái részéről.) Ebéd otthon, utána újra bementem a városba. Most sikerült B. képeit látnom. Szépen haladt szorgalmas munkája következtében, régi fogyatékoságait lassan elhagyja, s bár még mindig túlságosan Hatvany-Ingres-en lát, de lassanként kezd a magából is adni a képekre. Azt hiszem, idővel jó festő válik belőle. Jávornak¹²⁹ is volt ott egy csomó gyenge képe. (Ernst nem állítja ki őket, mert blamálná

¹²⁶ Heltai Jenő (1871–1957) író, 1918–1939 között az Athenaeum Könyvkiadó irodalmi igazgatója.

¹²⁷ Weisz Izsó, szegedi posztókereskedő.

¹²⁸ Tudomásunk szerint Lázár Béla nem írt ilyen jellegű művet.

¹²⁹ Jávor Pál (1880–1923) festő.

magát és szerzőjüket.) Azt hiszem, a fiú paralitikus. Elszomorító a leromlása. Be-mentem a Bergerbe. Ott ülve gondoltam a nagy képemre, melyet szeretnék megfeszíteni, s melyben kifejezésre akarom juttatni mindazt, amit a háború és a forradalom, s a reakció az emberi tulajdonságokról gondoltat. De formailag kell ezt kifejeznem, nem novellisztikusan, valami fantasztikus dantei utolsó ítéletben, mely magában foglalná azt a sok, szavakban számomra kifejezhetetlen érzést, ami a világ teremtményeinek legátkosabbja, az ember okozott legutolsó cselekedeteivel. – Még csak mint forrongó gőztömeg, ősállapotban van bennem meg a terv, alig-alig látszódnak tiszta formái ennek a szörnyű viaskodásnak, amit a képből ki szeretnék fejteni. Lehetséges, hogy egészen furcsa és bolond kép alakul majd, ki kell öntenem már az undort, a borzalmat, az irtózást, de egyúttal a csodálatos voltát az élet rettentő sötétségeinek és vigasztaló részének. Kell persze valami vigasztaló dolognak is lenni, amin a megrémített lelke a nézőnek megpihen, sőt újabb erőt is meríthet a rettenetes élet elviseléséhez.

Budapest, 1919. október 24.

Tegnap a reggeli lapokban s *Az Est*-ben is megjelentek a rendőrség által leadott kommuniké nyomán, hogy a propaganda-alapból Berény 1 milliót vett fel, melyből 500 ezer Koronát egy plakátjéért kapott, Hoffmann dr. pedig 50 ezer Koronát.¹³⁰ Mindkét hír természetesen hamis, hiszen a pénzt a művészek közötti felosztásra vették át, ez meg is történt, az elszámolások ott vannak a Kultuszminisztériumban. 1/2 10-kor Hoffmannhoz kellett mennem, délben a Kultuszba, hol azonban nem sokat végezhattünk. Délben itt volt ebédem Weisz Izsó, láthatólag nagyon jól érezte magát, Rózsi nagyon megnyerte a tetszését s rokonként kezelte, s búcsúzaskor is csókolta. Hiába, kedves fiú, hibái dacára. – Lázár Béla jött folytatni a múltkori interjút, megszakított bennünket a tárgyalásban Hoffmann, kivel megszövegeztünk egy dementáló¹³¹ helyreigazítást, ezt elvittük az illető lapokhoz, *Pesti Hírlaphoz*, *Népszavához* és *Pesti Naplóhoz*. A nyilatkozatot én írtam alá, mint a szakszervezet volt elnöke. Talán nem is egészen [okos] dolog ezt a tényt napvilágra hozni, de ezeket a konzekvenciákat már kénytelen vagyok viselni. Lázárnak a naplóm alapján mondtam el a művészek történetét a bolsevizmus alatt, félek, hogy össze fogja

¹³⁰ Félmillió. *Az Est*, 1919. október 23. 1. Ld. még: Kontha 1979. i. m. 95–96.

¹³¹ „Nyilatkozat. A következő sorok közlését kérték tőlünk: A lapokban megjelent azon hírre vonatkozóan, hogy dr. Hoffmann Lajos, volt szakszervezetünk titkára 50.000 koronát vett föl a propaganda-alapból, mint a volt szakszervezet elnöke, kijelentem, hogy Hoffmann titkár ez összeget segélyképpen a szakszervezet festő tagjai számára vette föl. Az összegből 25.500 korona a legjobban nyomorgó művészeknek gyorssegélyként kiosztatott, a diktatúra bukásával a fennmaradó 24.500 koronát az elszámolással együtt a szakszervezet pénztárosa a kultuszminisztériumba befizette. Herman Lipót, a képzőművészek szakszervezetének volt elnöke.” *Népszava*, 1919. október 25. 4.; *Pesti Napló*, 1919. október 25. 5.

zavarni a dolgokat. De tán át lehet majd javítani a kéziratot. Brandl ma kifizette a képekre még a hátralékot s elvitte őket. Dollárjaimat tegnap 71-es kurzuson eladtam. Kár, ma már emelkedett.

Budapest, 1919. október 26.

Kezd valahogy lassanként visszatérni az élet csendesebb medrébe, itthon békességgel élek, sőt, kissé dolgozom is már. Délelőtt (vasárnap lévén) Pollatschek Lily és Erzsi voltak itt, utóbbi táncos jelmezt vett magára s kissé modellt állt, megmutattam Lilynek (aki egyébként szépen halad) a skicelés módját, most a Sasfiók egyes jeleneteit akarja illusztrálni, az kompozíció gyakorlatnak nagyon jó. Délben Pólya Tibor látogatott ide valami ismerőseivel, valami Bóthy nevű fiatalemberrel. Ebéd után – mely ismét háziasan készült – festegettem keveset az egyik Szent Antalomon. Kezd kissé menni a dolog, csak szorgalmasan kell folytatni az ügyet. Elsétáltunk Rózsival a városba, ő hazament szüleit meglátogatni, mert most, hogy napokig itt foglalatoskodik, ez illendő. Én az Otthonba mentem, ott ma tisztújítás volt. Löwengard (Lippai) Gyulával¹³² beszélgettem lapjuk, a *Budapesti Ujság* (Wodianer lapja, azelőtt *Budapest* címen) valószínűleg megszűnik, s ő tán a *Budapesti Hirlaphoz* kerül. Végül még karriert csinál ezen a pályán. A szavazatok megszámlálását nem várhattuk meg, elmentünk a Fészekbe. Útközben a Rákóczi úton egy cukrászdába mentünk be csokoládéra, s krémes süteményre (bent beszéltem Ilonka nővérével „Ippi”-vel, s Ilonka unokanővérével, Bárány dr.-né). A Fészekben a normális élet. A nagyteremben alig egy-két ember, a bakkszoba tömve. Egy ideig nézegettem a játékot, mulatságos, ha az ember maga nem vesz részt benne, azután vacsora. Lakatos V. dr.¹³³ érkezett meg Abbáziából, hol nekik szanatóriumuk van, csábít bennünket oda, hogy ott művésztelepet alakítsunk. Vacsora után a „Kávészékhelyi Társaság” saját gépkávét főz Falus vezetése mellett, majd 10 órakor haza indulunk, nehogy a 11 órai záróra túllépéssel a román őrséggel összeütközésbe kerüljünk. A viszonyokon valamicske javulás észlelhető, Clerk nevű angol¹³⁴ van itt, ki a kibontakozást előkészíti. Úgy látszik Magyarország mégsem fog teljesen tönkremenni, talán a határai sem lesznek olyan vigasztalanok, mint hisszük. S ez esetben a megélhetés sem lesz olyan nehéz!

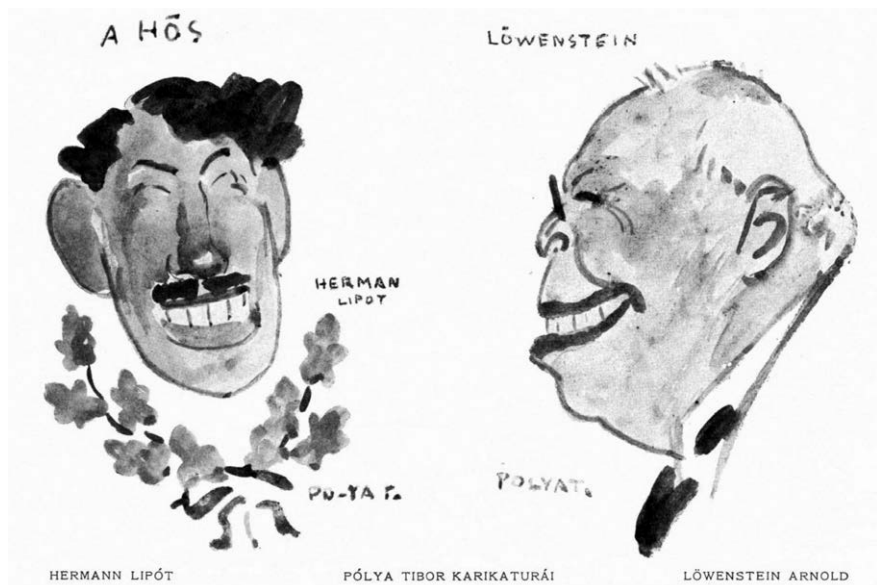
10-kor jött Király tanár úr,¹³⁵ ki *Athenaeum*éknak a Stevenson regényt fordítja, melynek illusztrálása reám vár. Elhozta a regénynek Reclam-ban megjelent német

¹³² Löwengard (Lippai) Gyula (1883–1941) ügyvéd, újságíró.

¹³³ Dr. Lakatos Viktor urológus, akinek Badenben és Abbáziában volt gyógyszállója.

¹³⁴ Sir George Clerk (1874–1951) angol diplomata, a külügyminisztérium kelet-európai kérdésekkel foglalkozó munkatársa. Feladata a magyarországi állapotok konszolidációja, illetve a békeszerződés előkészítése volt.

¹³⁵ Király György (1887–1922) irodalomtörténész. Az ő fordításában és Herman Lipót illusztrációival jelentette meg 1920-ban az Athenaeum Stevenson regényét *A kincses szigetet*.

6. Pólya Tibor karikatúrái Herman Lipótról és Löwenstein Arnoldról, 1915. Repr. *Művészet*, 14. 1915. 203.

fordítását, valami Walter Paget¹³⁶ nevű illusztrációival, melyek a jelmezekre nézve jó segédeszközül szolgálhatnak, ha mégis elhatároznám az illusztrálást. Most elolvasom a regényt, s lehet, hogy belefogok a munkába, mindenesetre kísérletet teszek. Király úrnak megmutattam a Doré könyveimet. Eltávozta után újabb vendégek jöttek, Gárdos, kit most nagyon elfoglal nemsokára tervezett házassága Etellel – s Székely Andor, kit itt is marasztottunk ebédre.¹³⁷ Így hát nem dolgoztam egész nap, mert délután újabb vendég érkezett, Lázár Béla, kinek ismét adatokat kellett diktálnom a szakszervezetről. Kíváncsi vagyok, hogy fogja megoldani ezt a dolgot. 5 után a Japánba mentünk, de ott már nem találtunk senkit, a ruhatárnál, odafönn dominózott a régi trió: Ernst, Löwenstein (6. kép) és Golwig,¹³⁸ ki visszajött Bécsből avval a hírral kedveskedve, hogy ott azt beszéltek rólam, hogy bolsi vagyok. Azt hiszem, ennek terjesztéséhez Falus barátom is hozzájárult a kommün alatt. A Fészekben beszélgettünk egy keveset, Pentelei¹³⁹ fenyegetődött, hogy majd bosszút áll a kommunista festőkön, ha alkalma lesz, majd visszautasítja képeiket. Lázár is hozzájárult a szapuláshoz. Fényessel beszélgettem az olvasószobában, dicsérte a fejből festés kellemességeit, annak függetlenségét és teremtmő voltát. Hiába, haladunk a romantika

¹³⁶ Walter Paget (1863–1935) festő, grafikus, könyvillusztrátor, újságrajzoló.

¹³⁷ Valószínűleg Székely Andor (1877–1969) festő, karikaturista.

¹³⁸ Löwenstein Arnold, a Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. igazgatója és Golwig (Gollvig) építési vállalkozó, Ferenczy Károly-képek tulajdonosa. Ld.: Herman 1958. i. m. 60–61., 121., 124.

¹³⁹ Pentelei Molnár János (1878–1924) festő.

felé, s még megeshetik, hogy évekkel ezelőtt kezdett kísérleteim igaznak s jó úton haladóknak bizonyulnak. Hiszen a természet tanulmányozását, s megfigyelését nem szabad elhanyagolni, minden művészetnek ez a lényeges alkatrésze, de a meztelen, kötött természet lefestés nem az igazi, még ha bármily ügyesen s lelkiismeretesen van megcselekedve. Tolnay megígérte, hogy szerez nekünk színet Rau Gottlobtól,¹⁴⁰ mi óriási gondtól szabadítana fel. Vacsora után mulatságos rémtörténetekkel szórakoztattuk a feketéző társaságot.

Budapest, 1919. november 1.

Egy éve, hogy Prágából hazajöttem, akkor forradalmi mámorban fürödtek az emberek, ma már éppen az ellenkező hangulatban vannak. A megölt Tiszát istenítik, emlékünnepet tartanak, s szobrot akarnak emelni neki.¹⁴¹ A forradalom hősei fogházban gyilkossággal, s egyebekkel vádolva; ugyanazon lapok, melyek annak idején a forradalmat dicsőítették, ma az ellenkezőt cselekszik. Pedig még mindig nincs törvényes állapot, csak reakciós egyelőre. Az Antant megbízottja, Clark nevű angol, tán létrehozza a rendes állapot látszatát. Sajnos én ezalatt az év alatt igen keveset dolgoztam, mindenféle közügyekkel törődtem, sőt, ma az évfordulón is részt vettem egy gyűlésen (az Egyesület választmányi gyűlésén), melyen a kommunizmus idején magukat blamározott művészeket akarták felelősségre vonni. Nem szívesen veszek részt ebben a dologban, de arra gondoltam, hogy hátha hozzájárulhatok valamivel ahhoz, hogy az emberek a józanság s igazság hangjára hallgassanak, mikor kollégáik ügyeiben ítélik. Sajnos igen zavaros gondolkodásúak, s az okosság hangjait nem igen lehet tőlük elvárni. Igazán őszintén szeretnék a közügyektől távol maradni, s csak éppen az bírt rá, hogy ma elmenjek a gyűlésre, hogy hátha az igazságnak s objektivitásnak teszek némi szolgálatot, s kollégáimat némi megszégyenítéstől mentesíthetném, már azokat, kiknél nem teszek fel komizságot. A furcsa csak az, ha megfigyeli az ember, hogy milyen gyenge emberek tolják magukat fel bírának. De hagyjuk ezt a tárgyat, a legjobb volna ilyen dolgokkal egyáltalában nem sokat foglalkozni, hiszen úgysem jelent sokat a művészre, hogy tagja-e ennek a nagyon vegyes értékeket magában foglaló egyesületnek, vagy sem. Talán a legközelebbi gyűlésre el sem megyek. – Athenaeumnak megígértem, hogy a Stevenson „Kincses sziget”-ét megillusztrálom (6 rajzról van szó) s 10-ig leszállítom. Holnap vagy holnapután fogok hozzá, ha már kissé tisztában leszek a témákkal. Igaz, hogy ez minden más dologtól eltérít, de nagyon érdekesnek találom könyvillusztrálással megpróbálkozni. – Ma Kaszab építész egy 10 ezer koronást fizetett a múltkoriban megvásárolt 2 képre. Elmondta, hogy Fränkeltől vett két képet 5000-ért, tehát olcsóbban, mint ahogy én adom. Bizonyítéka,

¹⁴⁰ Rau Gottlob szénszállítási kormánybiztos.

¹⁴¹ Tímár Árpád: Kis magyar emlékműtörténet. A Tisza-szobor fogadtatása a korabeli sajtóban (1927–1934). *Jelenkor*, 57, 2014, 7/8. 856–866.

7. Herman Lipót: Rudnay Gyula a festőállvány előtt, 1932. 224 x 310 mm, papír, szén. Magyar Nemzeti Galéria Grafikai Osztály, ltsz.: F 75.251.

© Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Budapest

© HUNGART, 2018

hogy milyen káros műkereskedővel dolgozni, ebben az esetben. Kényelmetlen konkurens, rontja az árait. Meggondolom, hogy adjak-e neki máskor is képeket. Semmi esetre sem olcsóbban, mint másnak. Igyekeznek felhajtani az árakat, ha keresni akar. – Most már több mint egy hete itthon ebédek. Rózi jól belejött a főzésbe. Sok időt, kényelmet nyerek ezzel az új berendezkedéssel. Bár nem vagyok túlságosan ellátva fűtőanyaggal, a hűvös idő arra kényszerít, hogy mégis fűtsünk. Némi remény van rá, hogy szemet szerezhetek, Tolnay protezsált Rau Gottlobnál, a szén kormánybiztosnál.

Az Ernstben holnap nyílik Basch, Rudnay kiállítás.¹⁴² Basch Andor szépen haladt, Rudnay (7. kép) pittoreszk, de alaposabb odanézésnél üres és tartalmatlan. Kíváncsi vagyok az üzleti konjunktúrára. Holnap nyílik. A közhangulat már nem olyan feszült, a kedélyek pillanatnyilag kissé lecsillapodtak. Lehet, hogy nemsokára újra fellángolnak. Különösen, ha bevonulnak Horthyék, vagy ha elmennek a románok. De erre úgy látszik nincs sok kilátás. Majd tán a béke ratifikálása után. Ez 1-2 hónap alatt mégis meglesz, s azután tán valahogyan meg fog indulni a normális élet. Ha fűtőanyag lesz, meg leszek nyugodva. Gárdos nemsokára nőszül.

¹⁴² Basch Andor az Ernst Múzeumban Rudnay Gyulával és Lux Elekkel állított ki 1921. november 1-től.

Budapest, 1919. november 2.

Délben a Basch-Rudnay kiállításra mentem. Közönség sok volt, csak vevő kevés. Mégis érződik kissé a gazdasági helyzet bizonytalansága. Lehet különben, hogy a vásár javulni fog. Mindig az első hét a döntő ilyen irányban. Szeretném, ha Andornak jól menne a kiállítása, mert komoly törekvésű művész s kedves fiú. – Délben Falusnál voltam pár percre, vendégei voltak ebédre, egy román őrnagy, s egy huszárcapitány. Tust mentem hozzá kölcsönkérni, miután ez most Pesten nem kapható. A délutánt itthon töltöttük, esett az eső és így nem volt érdemes a városba menni. Herquet látogatott el hozzánk, vele mentem aztán vacsorázni a teljesen üres Gellért vendéglőbe (úgy látszik, drágasága miatt kerülik), utána a kávéházban nézegettem a lapokat az Ernst-kiállítás kritikája miatt. Elég jól fogadták. Megjelent a Magyar Képzőművészek Nemzeti Szövetségének felhívása, mely kissé gyengén van stilizálva, s azt hiszem nem is fog valami túl nagy eredménnyel járni.¹⁴³ Talán csak azzal, hogy bemutatja, mennyire sietnek kollégáink a konjunktúra szolgálatába lépni rögtön. Tegnap még szakszervezeti alelnök Sidló, ma már keresztény magyar művész. Az ember csak tanul egyet-mást idővel.

Budapest, 1919. november 5.

Tegnap végre hosszú húzódozás után elkezdtem az illusztrálást. Délután próba rajzolást végeztem, este hazajöttem vacsorázni, vacsora után belefogtam az első rajzba, gyengén sikerült. Közben kissé lelátogattam Glatterékhez, megtudakolni Gárdostól és G.[latter] Gyulától,¹⁴⁴ mi történt a Fészek választmányi gyűlésén, hol a kommunizmus alatt magukat blamált tagok kizárásáról volt szó. Mesélik, hogy Feleky,¹⁴⁵ Orbán s Déry kitűnő védőbeszédeket tartottak saját érdekükben, ami javukra billentette a mérleget. A választmányban t. i. naiv emberek ülnek. Később feljött Gárdos velem, s én itt a műteremben a lámpa alá helyezett asztalon folytattam tollrajzomat. Ma későn keltünk, az ágyban nagyon elbolondoztunk [Rózsival] (kivel most mézeshetekszerűen töltöm az időmet, minek illúzióját az itthoni főzés még fokozza.). Délben ő a vásárcsarnokba ment, én a Rudasba. Kissé sokan járnak ide most, ami már nem teszi oly kellemessé, mint régebben volt. Most különben a száraz gőzzel spórolnak. Azért mégis kellemes hely, mindig akad ismerős, csak azt hiszik, hogy nekünk festőknek most rosszul megy, azért résztvevően érdeklődnek. Meg vannak lepődve, ha hallják tőlem, hogy nekem most kiválóan jól megy az üzletem. Lehet, hogy véletlenség, de tényleg így van. Régen adtam el annyiért, mint most. Éppen csak a szorgalom hiányzik. Ebéd után olvasás, s a rendes szórakozás,

¹⁴³ Képzőművészek Nemzeti Szövetsége. *Budapesti Hírlap*, 1919. november 2. 2-3.

¹⁴⁴ Glatter Gyula (1886–1927) festő, a Kelenhegyi úti műteremházban lakott, ahol édesapja Glatter Ármin is.

¹⁴⁵ Feleky Géza (1890–1936) újságíró, a *Pesti Napló* munkatársa, 1920-tól a *Világ* c. polgári radikális lap szerkesztője.

a kártyavetés. Utána a rajzolásához látok, mely tegnap olyan keservesen ment. Ma 2 1/2 óra kitartó munkám mégis járt valamicske eredménnyel. Rájöttem arra a régi igazságra, hogy az eredményt a művészi munkánál ki kell kényszeríteni. Csakis nagy erőfeszítéssel, kitartó munkával jön ki az emberből, még talentumos volta esetén is az érték. A mai rajz sem valami nagyon kielégítő, de mégis némi haladás. Ha szorgalmasan gyakorlom ezt a mesterséget, tán érdekes dolgokat tudnék kihozni. A könyvillusztrálásához, ha csak valamennyire megfizetik, nagy kedvem volna. – Este a Fészekben. Természetesen a fő élet a baccszobában, hol nyakra-főre vesztik az emberek a pénzüket. Én csak mulatok rajta, nem kockáztatok egy krajcárt sem. Elég szomorú tapasztalatom van már a játékról. Főleg a vele járó megalázást nem bírom el. Vacsora után feketekávézás. Csáktornyai jelent meg, s nagy mulatsággal előadja, hogy a keresztény arisztokrata hölgyek őt kérték fel, hogy az egyházművészeti iskola megszerzésénél segítse nekik. Valami forog az eszemben. Egy „magyar művészegylet”-et kéne csinálni, mely részben a társulat példájára, laikusokból állana, másrészt jó festők egyesülete volna. Persze liberális alapon, de csakis a kvalitást nézve. De a fő konjunktúraemberek nélkül. Kép- illetve műkiállítások rendezésével foglalkoznák, de adna díjakat, ösztöndíjakat s vásárolna is – Fényes, Rippl, Grünwald s köreikre, de a szélsőségesebb is, meg a tehetségtelen konzervatívok is ki volnának zárva. Majd gondolkozom a dolgon. Gazdag zsidókat be lehetne vonni.

Budapest, 1919. november 7.

Ma este kezdtem ismét kissé dolgozni az illusztrációkon, egészen kis eredménnyel. Kár volt a tegnapelőtti jó kezdést nem folytatni. Most megint kijöttem belőle. Ma különben két régebbi festmény-vázlatommal foglalkoztam némi eredménnyel. Még Prágában kezdett kompozíciók. Kaszab ma elvitte a múltkor megvásárolt két képet. Igyekezni kéne a hiányt pótolni. Ma délután Falus valami újabb üzletről beszélt, melyről holnap fogunk tárgyalni. Aligha hiszem, hogy lesz belőle valami, mert nagyon keveset óhajtának a rendelők fizetni. Márpedig tisztán erkölcsiekért mégsem érdemes időt vesztegetni s fáradni, különben is tapasztaltam, hogy a legnagyobb hiba olyasforma dolgokat vállalni, melyek kiesnek az ember rendes munkáinak fajtájából. Az ún. illusztrálással, különösen mert határidőhöz van kötve, most már igen sok időt töltöttem. Másfajta dolgokat ennek következtében nem csináltam, de ezt sem. Házi gondok: szén, fa, cukor. Ma különben enyhébb idő volna, nem is fűtöttem. Holnap – szombat – délután ismét választmányi gyűlés, a festők igazolása következik, mégis el kell mennem, bár nincs hozzá nagy kedvem.

Budapest, 1919. november 10.

Az egyesület választmányában becsületszavunkra kellett fogadnunk, hogy nem áruljuk el az egyes személyi kérdések fölötti vitakérdéseket. Itt csak azt, hogy az

emberek korlátoltsága és rosszsindulata tekintélyes magasságot ér el igen sokszor. A legközelebbi gyűlésre mégis el kell mennem, hátha segíthetek még egyik-másik emberen. A Fészekben tegnap tartott választmányi ülésen¹⁴⁶ – hallom Gárdostól – igen szigorúak voltak. Sokat zártak ki, köztük Berényt, Pórt, Tihanyit, Orbánt, Birót, Czigányt, Felekty, Perlrott Csabát,¹⁴⁷ sőt Déryt is. Vannak még sokan, köztük egészen jelentéktelen politikai bűnösök – mint Nagy Endre, Török és egyebek, kikkel szemben, de még a fentebb említettek közül enyhébben kellett volna eljárni. De hát ez a reakció. Csak az a meglepő, hogy Karlovsky, Márton, Bednár-féle emberek¹⁴⁸ a szigorú bírók. De mint ahogy a kommunisták bűnei megbüntetődték, úgy a fehérterroristáké is sorra kerülhet még egyszer, ha nem is – mint sokan hiszik, a kommün visszatérével, melyben nem olyan nagyon hiszek. Csak azt sajnálom, hogy Gárdos ügyetlenségből valamilyen vonatkozásban engem is említett, mint vádlót. Én igazán nem vagyok szigorú bíró, bár meg tudom érteni a méltatlanul bántott emberek haragját. Bizony, sok méltatlan bántalomban kellett részesülni sok rendes embernek a kommün alatt ostoba akarnokoktól, holmi Pór, Orbán, Tihanyiféle fiúktól, Uitzról és Lampérthről, a 2 kis Lenin-fiúcskáról nem is szólva. De viszont nem szabadna megtörténni annak, hogy a visszahatást a talentumok üldözésére használják fel. Pedig azt sejtem, hogy a reakció még nem adta ki utolsó ütőkártyáját. Még egy erős fellobbanása következik – mondjuk, ha majd bevonulnak 1-2 héten belül Horthy emberei. Kétségtelen, hogy a vezetők józanak, de minden esetre akad egy csomó túlbuzgó ember, ki majd ki akarja magát élni egy kevésé. Rózi ma is hallotta a villamoson egy tiszt úr beszédjét egy postással, mely erre enged következtetni. De viszont élünk már nehezebb időket is – tán ezt is majd csak elviseljük.

Ma bevitem 3 rajzot a az Athenaeumhoz, Heltai és Polgár¹⁴⁹ igazgató nagyon meg voltak elégedve. Csütörtökre ígértem a folytatást. Persze bele kell jönni az illusztrálásba, remélem később ez már jobban fog menni, talán a magam megelégedését is kivívom. – Falus beszélt valami pince, illetőleg bár kifestéséről, melyet Pólyával együtt kéne megcsinálni – 8-10 ezer koronát hozna fejenként.¹⁵⁰

Budapest, 1919. november 11.

A reggeli lapokban a románok bejelentik, hogy kiűrtik Budapestet, tehát mégis igaz, mit napok óta suttoztak. Jönnek Horthyék, s az emberek egy része némi izgalommal

¹⁴⁶ Ld. Győri Lajos titkár levelét, melyben értesíti Beck Ö. Fülöpöt, hogy a Fészek választmánya 1919. november 9-én tartott ülésén kizárta „a proletárdiktatúra ideje alatt tanúsított, a Fészek szellemével össze nem egyeztethető magatartása miatt”. Kontha 1976. i. m. 10.

¹⁴⁷ Perlrott Csaba Vilmos (1880–1955) festő.

¹⁴⁸ Bednár János (1886–1932) festő.

¹⁴⁹ Polgár Géza (1899–?) író, az Athenaeum könyvkiadó irodalmi titkára.

¹⁵⁰ A Lechner Ödön és Vámos Árpád tervei szerint épült színház az Eskü (ma Március 15.) tér 1.

várja őket. Sokan izgalmakat várnak, sokan tartanak tőle. Lehet, hogy csalódnak bár, bár nincs kizárva, dacára annak, hogy az izgalmak már kissé elűltek. Julcsa volt ma itt a hírrel, hogy holnap Szegedre utazik, Ármin érte jönne, meg akar házasodni, Beczkó Piroska unokanővérét, ki most özvegy, jegyezte el. Most már Julcsa is eldöntötte, hogy kellő partner akadása esetén ő is férjhez megy. Úgy látszik, nagy a házasodási kedv. A házban Gárdos és Etel kisasszony. Nem csoda, ha Rózsina is kedve jött – de én még nem határoztam ebben az ügyben, hogy Herman Lipótné lehessen. Zádor írt levelezőlapot Weimarból, hogy mennyire expresszionista lett egész Németország. A „MA”-isták elbújhatnának a „konzervativizmusukkal”. Úgy látszik, ez éppen olyan betegség, mint a forradalom és a bolsevizmus. Ezen is át kell az embereknek esniük. Én egyelőre szolidabb vagyok, mint valaha, csakis a régieket bújom. Ma pl. Daumier-t fedeztem fel újra, tegnap Rembrandtot. Nekem elég modernnek ezek is. – Mindenesetre szorgalmasan kéne dolgozni, ez eléggé kielégítene. Hogy mi jön ki belőle, azt ne kutassuk. – A Falus-féle bár kifestést valószínűleg nem vállalom, valószínűleg Tibi¹⁵¹ egyedül fogja vállalni. Nem kóser dolog Falussal közös üzletbe fogni, nagyon sok időt venne el tőlem, nem fizetődnek ki. Arra pedig, hogy reklám volna, nem adok sokat. Ismerem már ezeket a félszavakat. Éppen ahogy a szakszervezet reklám volt! Sok gondot okozott, s minden időmet elrabolta. Az illusztrálás sem fizetődik ki valami túlságosan, de ez legalább mulatságos próbálkozás. S ha belejövök, egészen szép dolgokat lehetne csinálni. Egyelőre szorgalmasabbnak kéne lennem.

Budapest, 1919. november 13.

Sajnos havas eső, s ennek megfelelően hűvös, téli idő kezdődik. Egyelőre fűtünk, míg tart a fában. Szén még egyelőre nem jelentkezik a láthatáron, de viszont kivonulnak holnap a románok, jön a nemzeti hadsereg (a lapok hozsannával fogadták) s remélhetőleg nemsokára meglesz a rendes kormány is, mely a békeszerződést átveheti. Nem bízom valami nagy kedvezményekben, de legalább tudni fogjuk, mihez tartunk magunkat. Salgótarjánt már kiürítették a csehek, úgy látszik, valamiképpen visszacapunk a most megszállott területekből. Talán a románok is hátrább fognak menni, mint ahogy mi magunk hittük, s lehetséges lesz, hogy az ország kedvezőbb életfeltételeket kap már most is. De azért még sok baj vár ránk, ami természetes is. Hogy a holnapi változásnak lesz-e zavaró körülménye, azt még nem tudjuk, miután nagyon tartanak tőle, nem hiszem, hogy valóban bekövetkezik. Lehet, hogy Az Est megbízásából vasárnap részt veszek a Te Deumon az Országház téren, hol rajzolnom kéne. Az Athenaeum számára ma leszállítottam a rajzokat (9 illusztrációt és egy fedéltervet), meglehetősen gyengén sikerültek, kivéve az utóbbit.

alatt, 1918. december 17-én nyílt meg itt a Medgyaszay Kabaré, amely 1919. november 25-től Dunaparti Színház néven, majd 1920. március végén Kamara Színház néven működött tovább.

¹⁵¹ Pólya Tibor.

Gyakorolni kéne ezt a mesterséget. Ezt meg is fogom tenni! Ezért vállalom *Az Est* számára a rajzolást, dacára annak, hogy gyengén fizetnek. Miklós azt mondja, hogy a kis ország következtében redukálni kell az igényeket. De arra nem gondol, hogy a megélhetés drága. Hiszen napi kiadásom átlag majdnem eléri a 200 Koronát. Hogy lehetne ezt olcsó rajzokkal megkeresni? Az bizonyos, hogy anyagi tekintetben a szorgalmas képfestés sokkal jobban kifizetődne. Most különben alaposan lefogytak festményeim. Újakba kéne belefogni, illetőleg a munkában lévőköt befejezni. Hiszen most meleg szoba áll rendelkezésemre, egyelőre.

Budapest, 1919. november 15.

2 nap óta vonul be a fővárosba a nemzeti hadsereg. A rend fenntartását a karhatalom (volt tisztek) vették át, ez a rendőrséggel együtt jól sikerült eddig. Holnap – vasárnapon – lesz az ünnepélyes bevonulása Horthy fővezérnek. Az utca piros, fehér, zöld zászlókkal díszítve (kellemesebb és megnyugtatóbb, mint a kommunista vörös zászlók színe), s most este bőségesen akasztottak ki nemzeti jellegű plakátokat, hol magyar címerek és nemzeti színek ragyognak. Az utcában egyelőre nem sok változás ezen kívül, talán csak az, hogy hangosabban ajánlják a rikkancsok a keresztény lapokat, s antiszemita rölapokat. A falakon megjelentek újból másfajta hirdetések, a statáriumot kihirdetők, a Horthy kiáltványa s természetesen újból az Ébredő Magyarokéi. Holnap, ha szép idő lesz, kellő fénnel és lelkesedéssel ünnepelik majd meg a hadsereg bevonulását, kimegyek majd rajzolni – legalábbis megkísérlem azt *Az Est* számára, de ez attól is függ, hol kaphatok majd helyet. Őszintén szólva, – bár a viszonyok illetén alakulása összehasonlíthatatlanul szimpatikusabb, mint a közelmúlt szélsőbaloldalra való kilengés – már kissé unom ezeket az ünnepélyeket, s mindent, ami vele jár. Mert hiszen nem hihető, hogy addig minden rendben menjen, míg nem következik el a hétköznapi munka normális állapota. Jó volna már nem tartani a jobb s baloldali puccsoktól, túl nagy, s túl kis szabadságoktól, hanem nyugodt lélekkel várni a holnapot, dolgozni, s ennek némi eredményét élvezni. – Ma reggel el kellett volna menni a szerkesztőségbe, s onnan a miniszterelnökségre, de esett az eső s álmos is voltam, 11-ig ágyban maradtam. Akkor bementem a városba felvenni az Athenaeumban a pénzemet, majd a szerkesztőségbe, hol tudomásomra hozták, hogy délután megkapják mégis a jegyeket. Délután választmányi ülés. Este vacsora Rózsiéknál.

Budapest, 1919. november 16.

Rossz riportrajzoló vagyok egyelőre, ennek ma ismét élénk példáját adtam. 1/2 8-kor még sötét volt, elkészülve 1/2 9-kor útnak indultam. Mire a Gellért fürdőhöz értem, megeredt az eső. Helytelenül cselekedtem, hogy nem vártam meg itt Horthy beérkezését, hanem az eső dacára az Országház térre mentem, hol semmit sem

végezhettem, egyrészt a rossz idő, másrészt a lehetetlen helyem miatt. A rendezők nem engedtek közelebb (különösen, mikor meghallották, hogy *Az Est* számára akarok rajzolni), így ott álltam az esőben Bér¹⁵² s később Törs társaságában. Csupán a csapatok elvonulását láttuk. Elég jó anyag, meglehetősen gyöngén fölszerelve. Sok rossz arcú ember, de lehet, hogy csak annak láttam őket, gondolván a dunántúli eseményekre. Ilyenkor mindig a háborúra kellett gondolnom, mely az ilyen dolgoknak a következménye szokott lenni. Adná az ég, hogy ne legyen igazam. Zsidót persze nem láttam a nemzeti hadseregben, az utcán se mutatkozott valami túl sok. Mintha már kissé belefáradnának az emberek ezekbe az utcai felvonulásokba. Sok is volt már különböző fajtájából rövid idő alatt. Horthy egyénisége szimpatikus, mert erélyes embernek mutatkozik. Valószínű, hogy sok olyan dolgot tud majd megcsinálni, ami másnak nem sikerült volna. Talán még királlyá is koronáztathatná magát, ha nagyon akarná. Magyarországon minden lehetséges. Talán nem is volna olyan rossz dolog, ha nemzeti királyt választanánk. Mert hogy királyválasztásra kerül a sor egy éven belül, az több mint valószínű. József főherceg lesz-e, egy angol herceg vagy egy magyar outsider, még a jövő titka. Érdekes, mennyire szüksége van bálványokra ennek az országnak. Csakhogy a legutóbbi időben nagyon is sűrűn váltogatja őket. Jóra vezet-e, rosszra? Ki tudná megmondani. – Dolgozni volna jó már kissé nyugodtan, fejleszteni abbamaradt mesterségünket. S a politikával egyáltalában nem törődni! Se művészi, se ország politikával. Hiszen utóbbit nem is nagyon űztem, de előbbiről is jó lesz letenni. Éppen eleget okulhattam már, hogy megunjam. – Sorozásról is beszélnek. Ezt aztán igazán nem szeretném, bár a vörösökénél szívesebben látnám.

Budapest, 1919. november 20.

Két nap óta hóesés, igazi tél. Szerencse, hogy van egy kevés fa. A Kelenhegyi út ma a legszebb rődlipálya volt. Ide ugyan nem jön fel szekér. De 1/2 hónapra el vagyunk látva fűtőanyaggal. A politikában Huszár előtérben, a hangulat kissé engedett. De azért az antiszemitizmust még igen erősen hangoztatják. Lehet, hogy egy-két évig is eltart ez az irányzat. A Műcsarnokba nem küldtem képet. Kissé a Szövetség miatt is. Pólyától az utcán egy nagyon jó havas plakát (Új Nemzedék).¹⁵³ A Fészekben vad játék. Bankárok 50–60 ezreket vesztenek. (Benne van Feiks is, rossz nézni pirosodó, szederjes arcát. Itthon némi munka. Az egyik Szent Antal s a porn. album Brandl részére. Gárdos nagyban épített a műteremben, készül a házasságra. Rózsának is kedve volna a példát követni, de ennek még nincs itt az ideje.

¹⁵² Bér Dezső (1875–1924) grafikus, a *Borsszem Jankó* karikaturistája.

¹⁵³ Pólya Tibor a Bangha Béla-féle Központi Sajtóvállalat által kiadott 1919-ben induló *Új Nemzedék* c. politikai napilap számára készített munkája: MINDENKI AZ ÚJ NEMZEDÉKET OLVASSA felirattal. 125 x 95 cm, Radó ny.

Budapest, 1919. november 23.

Az emberek milyen rosszindulatúak! Köteteket lehetne erről írni. De hát a diszkréció köt, hogy a választmányi ülésekről beszámoljak. Jobb is arról hallgatni. Milyen okosak, kik minden közszereplésről lemondanak! Úgy látszik, a vérem nem engedi! De azért mégis bízom benne, hogy eljutok még ehhez az emberi bölcsesség-fokhoz. Mennyivel okosabb Fényes, vagy akár a kis Glatter is, kik inkább másokkal szolgáztatják ki magukat, s csak saját ügyeikkel foglalkoznak. – Ma befejeztem a Brandl részére készülő albumot. A végén már kezdtem belejönni a rajzolásba. Nem is szabad egy napot sem elveszni hagyni munka nélkül. Pólya már nagyban fest a Duna-parti Bárban (volt Medgyaszay színház). Igen ügyes gyerek. Egynémely modorosságtól eltekintve igen talentumosnak kell mondani. Ezt együtt kellett volna vállalnunk, de én lemondtam az ő javára. Így egységesebb is lesz. Brandl tegnap reggel itt volt, s vett 2 vázlatot 2000-ért. Olcsó, de a folytonosság kedvéért kell üzletet csinálni. – Holnap valószínűleg el kell mennem a terroristák tárgyalására rajzolni. 1/2 7-kor kell kelni. – A politika enyhül, koncentráció. A kedélyek azért még nem elég nyugodtak.

Budapest, 1919. november 24.

Ma korán kellett kelnem, hogy 8 óra a szerkesztőségbe lehessek. Ott átadta nekem Salusinszky¹⁵⁴ a tárgyalásra szóló jegyemet, 9-re a Markó utcában voltunk, Paizs és Csernával.¹⁵⁵ A tárgyalás eléggé érdekes és tanulságos volt, a rajzolás egyelőre kissé gyengén ment. De majd belejövök. Kissé lelkiismeretesebben kell csinálni a dolgot. Holnap ez tán majd sikerül. Egészen álomszerű, hogy a nagy eseményeknek ez a befejező aktusa milyen nyugodt felszínt mutat. Milyen egyszerűen, komikusan s kicsinyesen hatnak olyan nagy dolgok, mint a kommunizmus eseményei, mikor így a bíróság bonckése alá kerülnek. Természetesen közlő a tárgyalás is másképpen hat, mint amikor az ember elolvassa. Bizonyos dolgokat természetesen ki sem írnak, de ha gyorsírói pontossággal közölnék is, hol maradnak a terem csendes zajába belevesző vallomások furcsa zenéje, a mozdulatok, melyek ezeket kísérik, az arcokon alig észrevehető, felhőszerűen átsuhanó érzelmi hatások, melyekre a riporternek csak elkoptatott frázisai vannak. Nagy művész kellene ehhez, Szép Ernő tán, vagy szegény Kéri, ki maholnap talán maga is, mint kísérleti alany fog szerepelni a Tisza-gyilkosság ügyben Magyar¹⁵⁶ együtt, kivel azon a szomorú emlékü, nyugtalanságot árasztó

¹⁵⁴ Salusinszky Imre (1883–1946) 1910-től *Az Est* szerkesztője, 1933-tól főszerkesztője.

¹⁵⁵ Cserna Károly (1867/1944) festő, grafikus, újságrajzoló; Paizs Ödön (1892–1979), szerkesztő, *Az Est* újságírója.

¹⁵⁶ Tisza István miniszterelnököt 1918. október 31-én a Roheim-villában meggyilkolták. 1920-ban hadbíróság, majd 1921-ben polgári bíróság elé állították a gyilkosság vélt elkövetőit. Kéri Lászlót, mint felbujtót halálra ítélték, de 1922-ben fogolycserével kiadták Szovjet-Oroszországnak. Hogy kik voltak a

május második 500-as gyűlésen, mint hallgatók voltunk jelen. S lehetséges, hogy ott is, mint rajzoló látom majd viszont őket. Bár az ég tudja, mi lesz még. Hiszen manapság semmire sem számíthatunk biztonsággal, hogy mi történhetik még velünk. Délutánra már nem sok időm maradt a munkára (bosszantott, hogy kesztyűm elvesztésével fizetek a tanulásért). Estefelé a kiadóba vittem a rajzokat,¹⁵⁷ (8. kép) este a Fészekben beszélgettünk folyó ügyekről, a tárgyalásról, a még mindig nem egészen megnyugtató politikai helyzetről, a művészi kérdésekről etc. Holnap újra elmegyek rajzolni.

Budapest, 1919. november 26.

Ma harmadik napja hallgattam a terroristák tárgyalásának néha komikusnak tűnő tragikus előadását, mely oly végtelen sok emberi dokumentummal gazdagítja tapasztalataink tárházát. Estefelé sok érdekes részletet mondok el a baráti körben a Fészekben e dolgokról, melyeknek leírása azonban természetesen itt nem történhetik elég részletesen, hiszen ehhez órák kellenének. A rajzokkal nincs valami nagy szerencsém, bár a mai már valamivel jobban ment. Holnap még egy utolsó kísérlet a jobb felé. Tán lesz szerencsém belejönni. Kéri ügye a Tisza gyilkosságánál rosszul áll, felbujtás[t] bizonyítanak rá. Vajon igaz-e? Fényes László is le van tartóztatva.¹⁵⁸ Egyébként nem a legkedvezőbb hírek. Flau¹⁵⁹ vagyok.

Budapest, 1919. december 1.

Ma nem mentem a tárgyalásra (tegnapelőtt szombaton sem), hanem az Ernstben az aukciót kísértem érdeklődéssel. Hihetetlen összegeket fizetnek a képekért – lehet, hogy a pénzünk elértéktelenedése okozza. Ilyenkor mégis az az érzésem, hogy jövedelmező mesterséget űzünk... Feltűnő, hogy a lelkiismeretesen „kidolgozott” munkákat milyen jól fizetik, még ha nem túlságosan kvalitásosok is. Ez a vázlatok, s ultra képekre következő reakció lehet. Természetesen a nevezetesebb neveket is kellő módon honorálják – hozzájárul még az aukcionálási láz is. – A viszonyok még mindig nem állapodnak meg. A választási küzdelem előre veti árnyékát. Az Ébredő Magyarok nyugtalankodnak, uszító lapjaik tájékozva tobzódnak, de tán ez sem tart

tettek és a valódi felbujtók, az máig kiderítetlen. – Magyar Lajos (1891–1938) újságíró a Tanácsköztársaság idején tanúsított magatartásáért tartóztatták le (a Sajtódirektórium, illetve a Szellemi Termékek Országos Tanácsában játszott szerepe miatt).

¹⁵⁷ Az *Est* 1919. november 26-i számában a 3. lapon megjelent Herman rajza: „Cserny a bíróság előtt”. November 30. 3.: Korvin Ottó; december 2. 6.: Az elnök és a két bíró; december 5. 2.: Dögei terrorista.

¹⁵⁸ Fényes László (1871–1944) újságíró. 1910-től Az *Est* munkatársa. A Tisza-gyilkosság ügyében bizonyítók hiányában felmentették.

¹⁵⁹ gyenge

örökké. Nagyobb gondok majd lehiggasztják buzgalmukat. Kisebb-nagyobb zökkenések természetesen várhatók, még nem kerültünk az egyenesbe. A művész „Ébredők” kissé enyhülnek, úgy látszik, kezdenek észre térni. De gyerekes időhúzásuk eredményét még szomorúan konstatálhatják majd némi idő múlva. Egyelőre szélcsend van és lesz. A büntetés egyelőre abban fog megnyilvánulni, hogy kissé hidegebb hangot érezhetünk az érintkezésben. Éppen csak egy nüánsz, de kényelmetlen. Pl. én nem megyek látogatóba Zsigához és Sidlóhoz a művésztelepre, a Fészekben találkozásunkkor nem elegyedem túl meleg beszélgetésbe. S majd ha egyszer mégis alakítunk valamilyen „Művészegylet”-félét, nem vesszük be a fő-szövetségbelieket. Ez a művészegylet egészen simán fog megalakulni, annál a természetes szolidaritásnál fogva, mely a nemes és igaz törekvésű művészeket összefűzi. S ha ez megéri, úgy egyik napról a másikra megteremtődik. Fényes, Iványi, Csók, Réti, Rippl, Perlmutter, Mannheimer, Vaszary, Koszta – s ha meg nem hal, Pali bácsi, mint díszelnök, az öregebbek közül, akire számíthatok, míg a fiatalabbak, Hatvany, Basch, Pólya, Mattyasovszky, Zádor, Vidovszky, Rudnay,¹⁶⁰ én s még néhányan adnák – szóval egyrészt a Japán társaság, másrészt az Ernst kiállítók. Lassanként az természetesen kibővülne másokkal is, és 40–50 jó ember egy kitűnő blokkot alakíthatna, mely magában foglalná a magyar művészet legjobbjait. Úgy a külsőséges és talentumtalan konzervatívokat (Jendrassik, Tornyai, Stetka),¹⁶¹ amint a stréber és kellemetlen progresszíveket (nyolcak, maisták) kizárná. De az új és talentumos fiatalokat természetesen nem. Az ideát, mint mondtam, egy időre még pihentetni kell, s csak akkor megcsinálni, mikor teljesen megéri az idő rá, mikor a szenvedélyek lecsillapodnak. A kilépés egy kiállítással történhetné.

Budapest, 1919. december 4.

Tegnap és ma a változatosság kedvéért a délutáni tárgyalásokat hallgatom végig, melyen László Jenő¹⁶² ügyvéd s társainak ügyével foglalkoztak. Rajzoltam is valami keveset, a lapban meg is jelent egy pár. Élettapasztalataim ismét gazdagodtak, belátom, hogy milyen nehéz igazságot szolgáltatni, milyen alacsony szenvedélyek fűtik az embereket, milyen nagyfokú lehet az emberi ostobaság, s milyen gazságokra képes. Sokat ezekről nem akarok most írni, fáradt is vagyok, de tán egyszer időt és fáradtságot veszek s részletesebben beszámolok ilyen eseményekről. Csak a politikától irtózom, eddig se igen foglalkoztam vele. Éppen csak e könyvben tettem egyről-másról említést. Fáradtan érkeztem a Fészekbe, hol vacsoráztam Pólya Tibi és

¹⁶⁰ Perlmutter Izsák (1866–1932), Magyar Mannheimer Gusztáv (1859–1937), Vaszary János (1867–1938) Koszta József (1861–1949). Mattyasovszky-Zsolnay László (1885–1935), Vidovszky Béla, (1883–1973), Rudnay Gyula (1878–1957) festők.

¹⁶¹ Jendrassik Jenő (1860–1919), Tornyai János (1869–1936), Stetka Gyula (1855–1925) festők.

¹⁶² László Jenő (1878–1919) ügyvéd, a Tanácsköztársaság idején a Forradalmi Törvényszék politikai biztosa. Halálra ítélték és kivégezték.

felesége, valamint Falus, [aki] egy Freissberger¹⁶³ (azt hiszem így hívják) nevű kapitány társaságában volt. Ez most állítólag a városparancsnok. Siófokon is az volt. Ezért nem lelkesedem túlságosan érte, s nem is mentem oda hozzájuk, mikor Tibi invitált. Talán majd máskor. Grünwaldék társaságában ültem, Bélával arról beszélgettünk, hogy a legjobb megoldás az volna, ha valaki vállalná egy jó kiállítás megrendezését, jó festőktől összeszedne megfelelő számú képet, velük elrendeztetné a dolgot, s ha ez sikerülne, legközelebbi alkalommal újra megismételné a kiállítást. Ily formán automatic megalakulna egy művészegyesületféle. Tehát nem úgy, mint ahogy én múltkori feljegyzésemben megpendítettem, illetőleg nem abban a sorrendben. Majd meglátjuk különben, hogy miként alakul a helyzet. Az, hogy a most megnyíló téli kiállításon sokan a jók közül nem vesznek részt, ezt az ügyet elősegíti. Mindenesetre össze kéne állítani egy névsort, mely mindazoknak neveit tartalmazza, kik egy rendes kiállítás rendezésénél számba jöhetnének, kiket erre meg lehetne hívni. – Az Estnek való rajzolásom nagyon sok időmet veszi igénybe, holnap valószínűleg meglátom, hogy kifizetődik-e, mert pénzt akarok kérni a szerkesztőtől. – Tibi mesélte tegnap a bakkszobában, hogy F.[reissberger] szerint 35 éves korig a jövő hónapban soroznak. „Az angolok adják a felszerelést.” Egyelőre még arról sem gondoskodnak, hogy lisztünk legyen, meg szenünk. Hát még katonai felszerelés. Bár ez utóbbit könnyebben nélkülözhetnek. A mozgósítás, s a románokkal való háború a legközelebbi 10 év állandó mumusa lesz.

Budapest, 1919. december 7.

Dél előtt a Műcsarnok vernissage-ára mentünk.¹⁶⁴ Igen sok ember volt ott, de kevés jó kép. A közepesek nívója emelkedett nagyon, de a tehetséges művek elmaradtak. Kissé már szembeszökő dolog, hogy a jobb modernnek, sőt a talentumosabb fiatalok hogy kerülnek a nagy tárlatokat. Talán van valamelyes része ebben annak is, hogy pártoskodás kezdődött, mint valaha régen, a művészek között, a politika bevonult a művészi egyesületekbe is. Délben Rózsival haza, itthon ebéd, utána a befűtött kályha mellett szundikáltam. Este a Fészekbe. Ott Falussal, Grünwalddal, s még néhány kollégával a kiállításról beszélgettünk, majd arról a hírről, hogy az Ébredők a Népszava nyomdáját szétrombolták. Később még ezt avval a hírrel is megtoldották, hogy Az Est kiadóját is.¹⁶⁵ Akárcsak egy évvel ezelőtt a kommunisták a Pesti

¹⁶³ Somogyváry (1929-ig Freissberger) Gyula (1895–1953) író, újságíró. Az Ébredő Magyarok Egyesületének tagja, a Nemzeti Hadsereg futára volt Siófok és Bécs között.

¹⁶⁴ Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat 1919/1920. évi téli kiállítása.

¹⁶⁵ 1919. december 7-én vasárnap délután a Conti utcai Népszava-ház, a Világosság nyomdát és Az Est Erzsébet körúti kiadóhivatalát rombolták szét az Ébredő Magyarok, illetve az Országos Antiszemita Párt által felheccelt tömeg. Ld.: A csőcselék uralma. Népszava, 1919. december 9. 1.; A csőcselék lerombolta és kifosztotta Az Est kiadóhivatalát. Az Est, 1919. december 9. 1–2.; A korabeli sajtóviszhangról: A megbélyegzők és a megértők. Sajtóviszhang. Népszava, 1919. december 10. 1–2.

Hírlapot. Kár volt akkor az erőszakból példát mutatni. De hát nem változtat sokat a dolgok szomorú lényegén, hogy most más a színe a terrornak, mint akkor. Mindkét esetben igen helytelen és káros. Kíváncsi vagyok az ügy fejleményeire. Azt hiszem, Friedrichnek nem szolgál majd túlságosan javára. Azt hiszem az ő izgató kijelentései nagyban hozzájárulnak ezekhez a kárhoztatandó tünetekhez. – Holnap talán jön férfi modell hozzám, s dolgozhatom pihenő festményeimen. – A kiállításon eléggé kelnek a képek, s meglehetősen magas áron.

Budapest, 1919. december 9.

A lapok megörökítették a legutóbb feljegyzett Ébredő rombolásokat. Már annyira hozzászoktunk az ilyféle dolgokhoz, hogy már nem is csodálkoztunk rajtuk. Közben látjuk, hogy jó barátaink is csatlakoznak a Szövetségbeliekhez, hol zsidómentesen akarják megcsinálni a magyar művészeti kultúrát (Csók, Herquet). Ismét egy intelem, hogy nem érdemes közügyekkel foglalkozni. A legutóbbi tervemről is lemondtam, hogy Csók elpártolását láttam. Az egyesületi választmányi, s egyéb ülésekre sem megyek. Sokkal helyesebb azt tenni, amit most 2 napja gyakorlok, hogy itthon modell után festegetek délelőttönként. Majd csak megélek közügy nélkül is.

Budapest, 1919. december 11.

Beleegyeztem, hogy egy Steiner nevű építész¹⁶⁶ leányát tanítsam. Tegnap náluk voltam a Gellért tér 3. sz. II. emeletén. Kedves, szimpatikus család, s a lány – 18 éves, eléggé tehetségesnek látszik. Előadtam egyet-mást nevelési terveimből s ma elvittem a Feiks-iskola esti aktjára, hol elkezdtem az útmutatásaimat, melyek legelső sorban arra irányulnak, hogy a természet megnyilvánulásait helyesen igyekezzék látni és visszaadni. Egyelőre a formákra hívom fel a figyelmét. Kár, hogy az Iparművészeti Iskolában kissé helytelen útra terelték, illetve elmulasztották a benne lévő talentumot kifejleszteni. Mert 14 éves korában érdekes módon illusztrált, azóta nem fejlődött abban az arányban, ahogy ezt várni lehetett volna. Érdekel, hogy irányításom nyomán hogy alakul majd a talentuma. – Tegnap valamin összeeszeszve Rózsival (mert tegnapelőtt Péteréktől¹⁶⁷ jőve, késő volt már) nem maradtam itthon, a gőzfürdőbe mentem, majd a Múcsarnok kiállítását néztem meg újra. – Bizony gyengék a képek, bár – mint már említettem a középnívó némileg emelkedett. Kecskemétről elremítő híreket hallottam, melyeket különben a lapok is kezdenek már megírni, – bizonyos

¹⁶⁶ Steiner József (1872– 1942 után) építész; leánya: Steiner Boriska, az 1916/1917 évben volt az Iparművészeti Iskola hallgatója.

¹⁶⁷ Péter Jenő a Franklin Társulat egyik igazgatója és családja a Ménesi út 4. alatt lakott, közel Herman Lipótkhoz.

osztagok (helyi karhatalmisták Héjjas barátunk öccsének¹⁶⁸ vezetése mellett) nagyon sok embert küldtek a másvilágra a legrémesebb módon. Azt hiszem, ez az ország már sohasem jön ki a bírósági tárgyalásokból. Hol a vörösöket, hol a túlbuzgó fehéreket kell majd elítélni. Holnap hirdetik ki Csernyék pörében az ítéletet. Valószínű lesz egy csomó halálos ítélet. Még gondolkozom rajta, hogy elmenjek-e erre az ítélethirdetésre. Bár gonosztevők voltak ezek az emberek, azért mégis borzasztó hallani, amikor valakit – aki mégiscsak ember – halálra ítélnék. Ilyenkor kissé lágy szívem van, s az az érzésem, mintha nem volna joga semmiféle körülmények közt az egyik embernek a másik fölött ítélni, s pláne a halálát előidézni. De ezek az elfejeztetések nem változtatják meg a világ sorját. Valami furcsa perverz ösztön meg arra hajt, hogyha már meg kell lennie egy ilyen halálra ítélésnek, úgy tanúja legyek s ezt az élményt is sorozzam oda egyéb élettapasztalataim mellé, melyet az emberiségről gyűjtök. Vajon mit szólnak majd hozzá az idegim.

Budapest, 1919. december 12.

14 kötél általi halálra ítélt ült ma már a törvényszéki teremben, mikor én némi habozás után délelőtt 11 óra felé mégis elmentem oda.¹⁶⁹ Reggel tépelődtem rajta, hogy elmenjek-e. Szerintem szörnyen komoly és tragikus jelenet lesz, melyet az ítéletek kimondása jelent. Jobb is lett volna, ha korábban elmegyek, mert Rózsával való beszélgetésünk (a házasságunkról volt szó, amelyet én egyelőre nem tartok szükségesnek), ő kijelentette, hogy a nyáron itt hagy és lemegy néniéhez Szabadkára. Ott majd férjhez fog menni. Nem hiszem, hogy ezt megteszi, dacára fogadkozásának, mert egyelőre úgy látszik, szeret. – A törvényszéki terem kellemetlenül tömve volt, az elítéltek meglehetősen közömbösséggel hallgatták az ítélet hosszadalmas indoklását. Nem is vártam végig, elmentem. Délután aludtam egy keveset, szerencsésen elmulasztottam az Egyesületnek egy választmányi ülését, mely ugyan még akkor is tartott, amikor én odaérkeztem, de amelyben akkor sem vettem részt. Elvette a kedvemet az a rosszindulatú bornírtság, mely a dolgok s emberek megítélésében megnyilatkozik. Lehetőleg mindenféle gyűléstől távol akarom magam tartani. Mesterségem szempontjából igazán felesleges, hogy ezeken részt vegyek. Megérdemlem a jól megérdemelt nyugalmaimat. Az ítéletről a terroristák ügyében a vacsoratársaság nem sokat beszélt, inkább a kecskeméti fehér vagy álfehér van az érdeklődés és iszonyat központjában. Azt hiszem, sohasem csillapodnak már le szegény, legyőzött s tönkrement országunkban a kedélyek. S mind e keserűséghez még az is jönne, hogy bennünket még magyaroknak sem akarnak elismerni. Ez az állami jóvátevés, gyilkosok felakasztása, melynek szörnyű következzel kellett következnie az

¹⁶⁸ Héjjas Iván (1890–1950) katonatiszt, és bátyja, Héjjas Aurél katonatiszt az Orgovány környéki megtorlások vezetői.

¹⁶⁹ Halálra ítélték Csernyet és tizenhárom társát. Ítélet a Lenin-fiúk bűnperében. + Tizennégy halálos ítélet. *Az Est*, 1919. december 13. 2–3.

elmúlt korszak borzalmaira, talán némileg lecsillapító módon fognak hatni a bosszúért lihegő érzelmekre. – Ma egy olasztanártól 2 és 3 óra közt leckét vettem. Kíváncsi vagyok, meddig lesz hozzá türelmem. Holnap modellem után festek egyik képeken, valószínűleg ide jön újabb tanítványom, Steiner kisasszony.

A törvényszéken újabb tárgyalási sorozat kezdődik, de úgy látszik, megcsappant érdeklődés mellett. Énnekem sincs valami nagy kedvem hozzá, hogy eljárjak rajzolni. Minden szenzáció idővel unalmassá válik. A lapolvasó közönséget sem érdekli már a sok gyilkos képe. – Az általam illusztrált regény végre megjelent, elég jól néz ki, főleg a címlap. Pólya könyve kissé felületes.¹⁷⁰ Ma hallom, hogy készültség van, mert félnek, hogy Csernyéket ki akarják szabadítani. Azt hiszem, link hír, hogy szigorúbbnak mutatkozhassanak. Egyéb újság nincs. – Ma este az Uránia mozgóban „Krisztus” című filmet néztük.¹⁷¹ A Szentföldön vették fel, ezért érdekelt volna. Egyes részei ügyesen vannak rendezve, de nagyjában mégiscsak illúziórontó a darab. A nagy művészek mégiscsak jobban festették meg ezt a témát. Amellett a darab szövege sincsen jól összeállítva film célra. A végén jöttem rá csak, hogy nem először láttam. – Tegnap este Zsigától, ki tapogatózik nálam, mit szólnék egy együttes akadémiaszerű művészegyesülethez, hallottam, hogy Csók mellett már Réti is tagja a Keresztény Nemzeti Művész Szövetségnek.¹⁷² Szóval ő is cserbenhagyta zsidó kollégáit. Az ember csak tanul mindig. Nem túlságosan „szépséghiba mentesek” a kollégáink, ahogy Fényes találóan megjegyezte. Fényes ezeket egy bölcs nyugalomával fogja fel, mosolyogva bölint, s gondol magában egy sort e dolgokról. Kissé Jób-szerűen járunk, lassanként mindenki elhagy bennünket, most már azok is, kiknek érdekében harcoltunk éveken keresztül. Ismét egy alapos tanulság, mennyire nem érdemes közügyekben részt venni. Ez a mi mesterségünk mégis olyan mesterség, melyben mindenki saját magáért dolgozik.

Budapest, 1919. december 17.

Feiks Alfréd¹⁷³ mondta ma a Fészek játszószozájában, hogy Hoffmannék megérkeztek, a kiállítás sikerült, körülbelül a fele anyagot eladták, s a pénzzel valutaüzletet csináltak, mely jelenleg nagyon szépen kifizetődik, miután a dollár ára 72, itt pedig 128. Élelmesség tekintetében nem kell tanulniuk a Szövetségbeliéktől, kik Fehérváron csináltak kiállítást minden eredmény nélkül.¹⁷⁴ Az egyesületesdit jó időre

¹⁷⁰ A Herman illusztrálta Stevenson kötettel egy időben jelent meg Pólya illusztrációival Mark Twain: *Tamás úrfi mint detektív*. (Ford. Halász Gyula) c. regénye, szintén az Athenaeum kiadásában. Pólya ugyanakkor egy mappát is publikált: *Vidám képek. Pólya Tibor műlapjai*. Budapest, Kultúra Könyvkiadó és Nyomd Rt., 1919.

¹⁷¹ Fausto Salvatori (1870–1929) olasz író, filmrendező filmje.

¹⁷² Képzőművészek Nemzeti Szövetsége.

¹⁷³ Feiks Alfréd (1880–1953) festő.

¹⁷⁴ A Magyar Képzőművészek Nemzeti Szövetsége „a kormánnyal egyetértően kiállítást rendezett Székes-

egészen szegre kell akasztani, igazán nem érdemes közügyben dolgozni. Ilyen nagyfokú hálátlanságra mégsem számítottam. Vannak kollégák, kik vasvillaszemekkel tekintenek rám, nem köszönnek, s úgy látszik, igen sokáig nem fogják megbocsájtani, hogy egy ideig elnökük voltam. Ez ugyan természetes emberi tulajdonság. Különösen művészek körében. Én azt hiszem, hogy a legokosabb teljesen távol tartani magamat tőlük. Semmiféle gyűlésre nem eljárni, semmiféle közügyben nem részt venni, semmilyen nagy kiállításon nem szerepelni. Ha kellő mennyiségű és kvalitású munka összegyűlik, műtermemben vagy nagy kollektív kiállításon bemutatni. Néha aztán lehetne egy válogatott, ad hoc társasággal külön csoportkiállításokat rendezni, de lehetőleg külföldön. A munka lassan megy, mindig jön valami zavaró momentum közbe. Vagy lustaságom, vagy valami fölösleges külső dolog (pl. ma Gárdos elhívott egy hamis Leibl¹⁷⁵ megtekintésére).

A 14 első halálraítelt akasztása holnap délelőtt történik, a Kúria nem adott nekik kegyelmet. Úgy látszik elrettentésül 30–40 kivégzés lesz, no meg a kedélyek lecsillapítása érdekében. Tudja Isten, nekem az állami törvényes kivégzés se valami nagyon szimpatikus, igaz, a rablógylkosok még kevésbé.

Budapest, 1919. december 18.

Délelőtt dolgoztam Szt. Antal kísértésén. A baba s némi drapéria segítségével beállítottam magamnak egy kis részletét a képnek, mely részt megfestve azt értem el, hogy ez most kiesett a képből, mert plasztikusabb és színesebb volt, mint a többi. Össze kell majd hangolni tehát a dolgokat. Délig festettem, akkor hazajött Rózsi, ki a szén ügyében ment le a városba, no meg saját magának is bevásárolni karácsonyi ajándékot; hozott újságokat, melyekben az akasztások voltak leírva részben. Valami gyáva perverzitás él az emberben, mely kíváncsivá teszi ilyen borzalmak leírásának olvasására. Egész kis fáradsággal elmehettem volna én is az akasztáshoz, de esztétikai okok tartottak vissza tőle. Nagyon csúf dolog lehet, még ha az állam rendje ezt szükségesnek is tartja. Maga a gondolat is rémes: 14 hivatalos akasztás egy délelőtt! Rózsi persze sírt, este pedig fáj a feje ezekre a dolgokra gondolva. Délután fellátogattam Steinerékhez. Onnan a Fészekbe mentem a választmányi ülésre. Nagyon bosszankodtam rajta, hogy milyen korlátolt egynémely ember. Megint megsaj-

fehérvárott, mely első állomása volt a magyar művészet népszerűsítése érdekében rendezett vidéki körútnak. A Magyar Képzőművészek Nemzeti Szövetségének kiállítását a székesfehérvári vármegyeházának nagytermében rendezték. A megnyitó ünnepség délből kezdődött díszes közönség részvételével. Körösfői-Kriesch Aladár és Haller István miniszter beszéde után gróf Andrássy Gyula szólalt fel és azt hangoztatta, hogy a kibontakozás egyetlen útja a pozitív munkaakarat és erre a magyar művészeknek elsősorban kell példát nyújtani. Hangoztatja, hogy a művészethez kevesebb opportunizmus és több jellem kell. Tiszta erkölcs és bátor szív mentheti meg a nemzetet az utolsó pillanatban. A kiállításon hatvan-nyolc művész vett részt, több mint kétszáz képpel és szoborral.” *Pesti Napló*, 1919. december 10. 6.

¹⁷⁵ Wilhelm Leibl (1844–1900) német festő.

náltam, hogy elmentem a gyűlésre. De nem hagyott nyugodni a gondolat, hátha segíthetek egyik-másik kollégán, akit szeretek, s akit érdemesnek tartok rá, hogy a megszegyenítés alól elvonjam. Természetesen vannak néhányan a névsorban, kiknek helyeslem, ha kissé pellengérré állítják, amiért kollégáikkal szemben komiszul viselkedtek. Ezekért aztán egy jó szót sem ejtek (Pór, Uitz, Lampérth, Tihanyi, Kmetty, Biró).¹⁷⁶ - Hoffmann és Kóber megjelentek a Fészekben a jó hírrel, hogy 135 képet eladtak Temesvárott, s a legjobb reménységekkel vannak eltelve a legközelebbi kirándulásukkal szemben, melyet Aradra szándékoznak megtenni. Erre nézve különben még részletesebb megbeszélést fogunk folytatni. Az általam küldött festményt és 2 akvarellt szintén eladták. (Kb. 5000 Koronát tesznek ki.) Itthon vacsoráltam, utána kissé átnéztem az olasz leckét, ami egyelőre nehezen megy, de tán belejövök. Természetesen már kissé kijöttem a bagózásból.

Budapest, 1919. december 19.

Csendes napom volt, kinn hóesés, idebenn a műteremben kellemesen befűtve (egyelőre még van, de már nem sokáig fűtőanyag). Be se mentem a városba. A Fészekben délután érdektelen publikum, a játék nézése sem szórakoztat mindig. A vacsoratársaság sem ideális minden esetben, különösen amióta a „napfoltok” kezdenek mutatkozni. (Csók, Réti magaviseletében.) De tán jobb is. Lassanként egészen a mesterségemre leszek utalva, ami nem is olyan kellemetlen csere. Ma délelőtt a modellt vártam. (Strobl Zsiga ígérte, hogy szép férfi modelljét elküldi hozzám egy délelőttre. Utóbbi időben Zsiga nagyon kedvembe akar járni. Érzem, hogy a Szövetséghez csatlakozása a megvetett s „kizárt” zsidó barátai körében nem nagy lelkesedést szült, s keresi a visszavonulási utat, illetőleg a módot, hogy lehetne egy üleppel két széken ülni.) A modell nem jött, de Steiner Boriska nevű tanítványom, kinek bemutattam a komponálásom módját, színekkel felvázolva egy Orfeuszt, ki a természetet szép nők képében művészetével megszelídíti, ámulatba ejti. Hangsúlyoztam, hogy a festőnek arra kell törekednie, hogy speciális művészete eszközeivel fejezze ki magát, tehát nem novellisztikus módon, nem úgy, mint a költő verseiben, hanem az emberi test és a természet formáinak, színeinek, azok vonásainak felhasználásával. Az igazi művész mondanivalóját nem lehet más eszközökkel kifejezni, mint szűkebb métierének¹⁷⁷ kifejezési eszközeivel. A költő, legyen bármily mestere a tollnak, sohasem fejezheti ki szavakban azt, amit a festő a fentebb említett eszközeivel, a szobrász a plasztikai formák utánzásával, illetőleg utánalkotásával, a zenész a hangokkal etc. és viszont. Tehát abszolút festőire kell törekedni, ha valaki erre a mesterségre, illetőleg művészetre érez hivatást. Ez egy külön nyelv, bár ez sem fedi teljesen a dolgot, mert igaz, hogy hasonló ideákat fejezhet ki, mint a másik nyelv, de lényegi különbségek is vannak. Ilyesféle

¹⁷⁶ Tihanyi Lajos (1885–1938) festő, a Nyolcak művészcsoporthoz tartozott; Kmetty János (1889–1975) festő.

¹⁷⁷ mesterségének

dolgokat magyarázgattam, s azt hiszem meg is értette a lány. Ő egyelőre nem nagyon elégíti ki kívánságaimat a komoly tanulmányokra vonatkozólag, túlságosan manírosak a rajzai (ténykedése is maníros). Igyekszem erről lebeszélni, lehet, hogy sikerülni fog, bár ez veszedelmes betegség, s valószínűleg mélyebb lelki okai vannak. Ismét hangsúlyozom, hogy a művészi nevelésnek a karakter helyes irányba való vezetésére is ki kell terjeszkednie. Aki az életben nem őszinte, az művészetében is hazudik, illetőleg meg kell állapítani, hogy a művészetben nagyon őszintének, egyenesnek, lelkiismeretesnek, becsületesnek kell lenni. Tartózkodás nélkül, minden erejével ki kell fejeznie akarni mindent, ami bennünk lakik, mégpedig a legjobb szándékkal. A kifejezési eszközöket természetesen csak hatalmas energiával, türelemmel s kitartással lehet megszerezni. Ebben a tekintetben sok jó tanács férne magamra is.

Délre majdnem elkészültem a vázlattal, melyet frissességében így meg is őrzök. Szent Antalom, melyen már hetek óta gyötrődöm, cseppet sem mutat nagyobb kvalitásokat, mint ez az 1 1/2 órás vázlat. Utóbbinak bizonyos tekintetben még nagyobb kvalitásai vannak, amennyiben ezekről egyáltalában lehet szó. – Déltájban valami újságíró jött, ki a *Vasárnapi Ujság* számára a műtermek készülő anyagáról akar cikket írni.¹⁷⁸ Kapott tőlem egy olajvázlatot s egy aktrajzot, ami úgy látszik természetes ára a reklámnak. Mesterségünk nem csak életcélunk, de üzletünk is, amelynek hozadékból élünk, s amely utóbbi tulajdonság következtében válik lehetővé, hogy folytathatjuk mesterségünket. Nem kárhoztatható tehát, ha az üzlet némi reklámozására valamiképp áldozunk is néha. Hiszen alapjában véve a könyvillusztráció készítés is csak reklám, mert a honorárium, melyet érte kapunk, édeskeves manapság a megélhetéshez. De ennél még megmarad az ilyen dolgozásnak érdekes és passziószerű volta. – Ebéd után jött az olasztanár. Kissé nehezen megy a tanulás öreg fejjel, de nagyon szükséges. Sőt az angol és a franciára is rá kell fanyalodnom. Túlságosan kötött a kevés nyelvet bíró művész, azt láttam Párizsban és Londonban. – 3 órakor már besötétedett, alig festhettem még valamiképp az Orfeuszon. Kissé aludtam a díványon, Rózsi anyja jött, ki a háztartáshoz szükséges holmikat hozott: kenyeret, tejet. Újságot vásárolni mentem csupán a Gellért Szálló-beli trafikba, aztán itthon maradtam rendezvén dolgaimat a könyvszekrényben. Vacsorára jó velő, tojással, fehérkenyér (igaz, hogy a liszt kilóját 29 koronával vettük), sajt, gyümölcs is, fehér kávé. Cseppet sem élünk rosszul. Rózsi jól főz, a kedélyről is kellőképpen gondoskodva van. Egyáltalában nem mondhat senki bennünket szomorú embereknek. Ha szorgalmasan dolgoznék, egyéb dolgokra sem volna gondom, mert vevő csak akad manapság, hogy meddig tart majd ez a konjunktúra, azt senki sem tudja. Lehet, hogy a békekötés után s a valuta rendezés, adózás, s más szükség szerint elkövetkező dolgok beállta után kevés lesz a pénz, s művészpártolásra majd nem jut. De az is lehetséges, hogy a sok újjazdag embert nem fogják ezek a dolgok pozícióikban megzavarni.

¹⁷⁸ Paál Jób: Mi készül a műtermekben? *Vasárnapi Ujság*, 1920. február 22. 42–43.

Budapest, 1919. december 20.

Reggel Rózsi, ki valamivel korábban kelt, levelet hoz be, melyet Gyula bátyám küldött egy Bécsből jött dési gyerekkel, s az van benne, hogy karácsony hetére Pestre jönnek Ilonkával és a gyerekkel. Úgy látszik, idevonzza őket valami, mégis nehéz megszokni idegenben. Ott Bécsben különben sincsenek valami nagyon rózsás viszonyok, itt Pesten meg itt vannak a rokonok, én, s mégis a régi jó Pest minden bolondság, reakció, hírlapi perpatvar dacára. Az is lehetséges, hogy a bárókba, színházba, mulatókba járó emberek számára sok szórakozás is, melyeket én nem élvezek. Nekem a legnagyobb élvezet volna egy munkában töltött eredményes nap. Ehhez jutok még mindig a legkevésbé. Pedig *Az Est* számára való rajzolásról már lemondtam. Túl sok időt vesz igénybe, az eredmény pedig semmi. Délután Gárdossal (holnaphoz egy hétre házasodik) valami ismerőshöz mentünk, ki gazdag ember, képekre, szobrokra költ. Ezek a pesti proccok mind azt szeretnék, ha vásárlásaik nyomán csupa csoda történne, minden képről kisülne, hogy Tizian festette, s így milliókat érne. Gárdos szerint kilátás van rá, hogy majd tőlem is vásárol. Egyelőre sokat veszített kártyán, a hotelban is elloptak tőle állítólag 22 000 koronát az éjjeliszekrényből. A Fészekben gyűjtik a Területvédő Liga¹⁷⁹ számára a képeket, melyet majd kisorsolnak a 26-án tartandó koncerten. Ide a főparancsnokot is meghívják és egyéb előkelőségeket, s a program nagyon válogatott lesz. A vacsora nem volt túlságosan jó, Falus murizott is. Ez már a feladatai közé tartozik, hogy asztalunk gyomrát lelkén viselje. Ez berendezői mivoltához tartozik. Vacsora után mutat Löwen-gárd Gyula egy autogramot a jelenleg Pesten oly népszerű Bali Mihály állami hóhértól¹⁸⁰ (most újra 9-et ítélték halálra tegnap, köztük László Jenőt és Korvint). Erről terelődött rá a beszéd a grafológiára, melyhez én valamiképp konyítok, valamint az írástudásához is, ami ezzel együtt jár. A mellettem ülő Ódry Árpád¹⁸¹ színésszel részben erről, részben az ezzel kapcsolatos fiziognómiáról, majd az igazi művészi arcképfestésről, a művészetekről általában, majd Shakespeare-ről, a shakespeare-i színpadról egészen élvezetes eszmecsere indul, melynek kapcsán azt hiszem sikerül Ódrynak jó véleményét gondolkodásomról s érdeklődésem tág területéről megjavítani. Ily módon szereztem már gyakran jó barátokat, sőt tisztelőket – bár ez nem mindig ambícióm – bár kellemes dolog, ha értelmes emberek valamit tartanak az emberről.

Budapest, 1919. december 24.

Karácsony este lévén nem kellett túl sok biztatás hozzá, hogy itthon maradjak vacsorára. A Fészekben ilyenkor csak pár aggregény lézeng, ezeknek nagy része is vacsorára

¹⁷⁹ Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája. 1918 novemberében alakult a Károlyi-kormány segítségével a béketárgyalások befolyásolására; 1919 végén alakult újjá. Közadakozásból állították fel a Szabadság téri irredenta szobrokat. 1920 végén beolvadt a Magyar Nemzeti Szövetségbe.

¹⁸⁰ Bali Mihály (1856–1926) állami ítéletvégrehajtó.

¹⁸¹ Ódry Árpád (1876–1937) színész, rendező, a Nemzeti Színház örökös tagja.

hivatalos ilyenkor. Rózsival kissé Gárdoséknál segédkeztünk, kik nagytakarítást végeznek a közeli lakodalomra való tekintettel a műteremben. Napközben dolgozgatok, tegnap egy tájkép skiccet csináltam apró meztelen alakokkal, ma 3 táncoló gráciát és egy pásztort kezdtem. Hoffmann tegnap Milton *Elveszett paradicsomát* (Doré illusztrációival) vette nekem karácsonyi ajándéknak hálából, amiért legutóbb oly készségesen álltam rendelkezésére a nyilatkozat ügyben, Pollatschekék pedig Meier-Graefe *Hans von Marées* c. háromkötetes munkáját küldték el ma a tanítás ellenértékéül.¹⁸² Ez örömet okozott, mert Marées művészeti törekvéseit igen tisztetem, előbb-utóbb magam is megvettem volna e munkát, mely úgy látszik egy alapos munka, bár a szerzőt nem tartom valami kiváló szakembernek művészi ügyekben. Azért is kellemesebb ez a módja a tanításért való ellenszolgáltatásnak, mert továbbra is szívesség jellegével bír a munkám, viszont ha fizetnének bármennyit is, kötve lennék és a házitanítószkodás nem kellemes állapot. Lilyt különben nagyon kedvelem, valamint az egész családot is, mert igen szimpatikus és kedves emberek, s a kislány határozottan talentumos. Hogy a másikkal mit fogok elérni, egyelőre nem tudom. Kissé manirizmusra hajlamos, le lehet-e erről szoktatni, vagy mélyebben rejlő okai vannak-e, nem tudom még. A Fészekben nagy előkészületek történnek a Területvédő Liga javára rendezendő koncertre, festményeket adtunk a jótékony célra sorsolásra, én teljes ajándékul. Bátyámék még nem érkeztek meg, tán pár napi késéssel. Kár volna, ha lemondanának tervükről.

Budapest, 1919. december 27.

Gyuláék pár napja itt vannak, 10-12 napi karácsonyi tartózkodásra. Bécsben jól vannak, Gyula keres. Ma délben együtt a Rudasban. Ajánlottam, hogy képekkel is kereskedjen, ha van megfelelő tőkéje. Horváthtal azt hiszem, be fogom szüntetni az üzletet, bolondos s bizalmatlan. Tegnap a Fészekben a Területvédő Liga javára koncert, elég jól sikerült. Frakkban voltam, azt hiszem a koronázás óta először. Kissé más társaság volt a nagyteremben, mint mikor még a szakszervezeti gyűlések tobzódtak az elnökségem mellett. Így mégiscsak kellemesebb és mulatságosabb. A rendezés alapján véve bosszantóan ügyetlen s zavaros, de nem ismerik ezek a Kövér Gyszik, Koszkolok¹⁸³ stb. a dolog technikáját. Tulajdonképpen kár ilyenbe beleavatkozni, de hát az ember nem állhatja meg, hogy ne szóljon, ha látja mennyire ügyefogyottak. – Helyesnek tartanám, ha képeimnek, melyek készülnek, s melyek eladásra kerülnek vagy jobbak, a katalógus adatait lejegyezném. Ezzel nem annyira a művészettörténetnek, mint magamnak akarnék használható adatjegyzeteket készíteni.

(éjjel) Kissé tovább maradtam a Fészekben, éjfél után indultunk útnak onnan Herquet, Jámbor és Bálint¹⁸⁴ társaságában. Rózi megint haragszik valami miatt, talán a tegnap esti mulatságra menésem miatt. Ilyenkor hiúsága mindig sértve van,

¹⁸² Julius Meier-Graefe *Hans von Marées*. I–III. München, 1910.

¹⁸³ Kövér Gyula (1883–1972) festő; Koszkol Jenő (1868–1935) festő.

¹⁸⁴ Jámbor Lajos (1869–1955) építész és társa, Bálint Zoltán (1871–1939) építész.

kissé zokon veszi, hogy egyedül megyek mulatságba, s ő, miután nem törvényes hitvesem, itthon kénytelen kuksolni. Csodálatosan érzékeny ezekben a kérdésekben, türelmetlenül várja a pillanatot, amikor elveszem, s most, hogy Gárdos esküvője holnap megtörténik – ez krízisszerűen jön számba – pedig ha most – mikor az emberek még nem szoktak a gondolathoz, hogy együtt élünk – elvenném, még sokkal fájdalmasabban érintenék őt azok a mellőzések, melyek érnék, amiért az emberek rosszindulatúak és irigykedők. Az én számításom az, hogy ahhoz, hogy a mi házasságunk megtörténhessék, az kell, hogy szukcesszíve szokják mindenki hozzá a gondolathoz, hogy mi Rózsival együtt élünk. Ez pár év múlva meglesz, s senkinek sem fog feltűnni a viszony törvényesítése, még a közeli hozzátartozóknak sem. Természetesen ehhez R. részéről több önuralom, türelem és okosság kellene, melyekkel egyelőre nem rendelkezik, de bízom jó tulajdonságaiban, s tanulékonyságában. Azt hiszem különben, hogyha odahaza náluk nem doppingolnák, s itt Glatterék és egyéb hívatlanok nem ugratnák, saját esztől már rájöhetett volna mindezekre a dolgokra. Ezek a megértetlenségek, melyek egyelőre még mindig utunkban vannak, nagy akadályai annak, hogy egyenletesen, kellemesen érezzem magam itthon. – A Fészekbe járást, mint haszontalan dolgot, a minimumra szeretném redukálni újabb tapasztalataim következtében, de addig, míg egyrészt a beszerzési csoport, másrészt a volt szakszervezetek ügyei nincsenek likvidálva, ez nehezen vihető keresztül. Végül azonban azt hiszem mégis sikerülni fog. Elvégre barátaimat mindig felkereshetem, ha szükségem van rájuk, s ők is engem, ha látni akarnak.

Budapest, 1919. december 29.

Gárdos esketése az anyakönyvvezető előtt fenn a várban, tegnap, vasárnap délelőtt történt meg, én voltam az egyik tanúja. Rózsira nézve tényleg krízises nap volt, egész idő alatt sírt, végre délután meg tudtam győzni eljárása helytelenségéről, s megbékélt a gondolatban, hogy én vagyok az okosabb, s az a helyes, ha sorsa, illetőleg sorsunk intézése az én kezeimbe marad helyeztetve. – A politikában nem sok az újság, a lapok a Horthy elleni merényletkísérletről írnak, azt hiszem buzgón fogják be a katonák (kik ezt az ügyet kézbe vették) a kommunistákat, kik bele vannak ezekbe a dolgokba keverve. Ma megtörtént az újabb 9 akasztás, köztük László és Korvin is.¹⁸⁵ A lapok már nem írnak oly nagy szenzációval a dologról. Kissé belefáradtak, mint mindenki itt Pesten, s Magyarhonban. A Fészek akció elég jól megy, ma reggel bevittem egy képet (*Szerelmes ostrom*), de még nem akadt rá vevő, illetőleg reflektáns. A képek egyébként szaporodnak, lassanként becsempésznek egy csomó dolgot. Hiszen ez helyes kísérlet, talán követőkre talál. – Ma délelőtt Rózsi anyjának jóvoltából valamicske szénhez és fához jutottunk, így 1 1/2 hétre megint el vagyunk látva s dolgozhatom. Délelőtt Pollatschekéknél voltam, Lily elkezdett egy olajfestésű

¹⁸⁵ László Jenőt és Korvin Ottót 1919. december 28-án végezték ki.

fejet. Kíváncsi vagyok, milyen eredményhez jut. Az *Estéknél* is fent voltam, felvettem 880 koronát a rajzokért. Miklós¹⁸⁶ tréfásan szememre hányta, hogy mindenkit felakasztanak, kit lerajzolok. Az Athenaeumnál is beszóltam a könyvillusztrációk érdekében. Ezt szórakoztató volta miatt vállalom. Délben Keresztes¹⁸⁷ volt itt ebéden, most gobelinszővőkkel foglalkozik, megígértem neki, hogy tervezek számára egy gobelin kartont.

¹⁸⁶ Miklós Andor *Az Est* tulajdonosa és főszerkesztője.

¹⁸⁷ Keresztes Henrik, Herman Lipót katonatársa a 68. Jászkun gyalogezredben.

Rockenbauer Zoltán

A NYOLCAK 1919-BEN

Egyáltalán, voltak-e még „Nyolcak” 1919-ben? Hiszen az utolsó kiállításukat 1912 végén rendezték, és azon is csak az alaptagok fele vett részt. A csoporthoz való tartozás tudata mindenképpen túlélte ezt a dátumot, és a korabeli sajtóban is még éveken át gyakran említik a Nyolcakat a tagok kapcsán. Az alábbiakban is ezt a kettősséget vizsgáljuk: létezett-e még a csoport a forradalmak idején, valamint azt, hogy a Nyolcak tagjai külön-külön vagy netán szűkebb körben milyen szerepet játszottak e viharos esztendőben.

I. A NYOLCAK MINT CSOPORT

Szemben a korábban általános véleménnyel – miszerint a Nyolcak, ha nem is oszlottak fel hivatalosan, de a harmadik, 1912 novemberében rendezett, csonka tárlatot követően úgymond „elhalt” a csoport –, az utóbbi évek kutatásai azt mutatják, hogy a kép ennél sokkal árnyaltabb.¹ Nem pusztán arról van szó, hogy a Nyolcak tagjai 1913-at követően is, bár nem teljes létszámban, de több alkalommal együtt állítottak ki hazai és nemzetközi seregszemléken (ráadásul az 1915-ben rendezett San Franciscó-i világkiállításon önálló termet is kaptak), hanem sokkal inkább arról, hogy a Nyolcak *autonóm csoportként* jegyzett újabb kiállításaira is történtek kísérletek.

Az első ilyen bejelentésre már 1914. július 12-én sor került: A »Nyolcak« kiállítása címmel közölt hírt a *Népszava*: „A legmodernebb művészeti irány képviselői, akik immár két év óta nem szerepelnek nyilvános kiállításokon, tömör csoportba szervezkedtek és bár számuk a huszat meghaladja, megtartották a »Nyolcak« elnevezést, mint amely a magyar művészeti életben fogalommal lett kifejezésként szerepel. Az új csoport szervezési munkálatai már megkezdődtek és a bemutató kiállítás decemberben vagy januárban lesz a Nemzeti Szalonban.”²

Az értesülés szenzációtartalma ezúttal nem is az új – azaz negyedik – tárlat kilátásba helyezése volt, hanem az állítólagosan húszra duzzadt létszám, amit aztán a *Népszava* néhány nap múlva helyreigazítani kényszerült. Hogy a tévedés miből eredhetett, nem teljesen világos, talán arról lehetett szó, hogy a Művészház bukása miatt merült fel többekben a csatlakozás igénye. Az eset furcsasága még a *Borsszem Jankót* is megihlette egy élc erejéig, amelynek csattanójában Tihanyi László [sic!]

¹ Erről bővebben ld.: Barki, Gergely – Rockenbauer, Zoltán: Die letzten Tage von A Nyolcak, 1912–1919. *Die Acht. A Nyolcak. Ungarns Highway in die Moderne*. Hrsg. Gergely Barki, Evelyn Benesch, Zoltán Rockenbauer. Wien, 2012. 132–143.

² A „Nyolcak” kiállítása. *Népszava*, 1914. július 12. 10.

szájába adták a cáfolatot: „Nem igaz, kérem. Mi, Nyolcak, ezután is megmaradunk, mint régen: – öten.”³

Nézzük azonban a *Népszava* pontosítását, amely 8 vagy 20? címmel jelent meg, mert ez megerősíti a legfontosabb információt, a csoport továbbélését: „Vasárnapi számunkban egy könyomatos útján megírtuk, hogy a »Nyolcak« elnevezése alatt ismert progresszív törekvésű művésztszázad tagjainak számát jelentékenyen, húszon felül megszorította és ebben az újonnan szerepelt formában fog az ősszel kiállítást bemutatni a Nemzeti Szalonban. Erre a hírünkre, a »Nyolcak« társasága részéről helyreigazítást kérnek, amely megcáfolja, hogy ez a csoport meg akarná bolygatni az eddigi kereteit. A Nemzeti Szalon vezetősége fölszólította ugyan a nyolcak társaságát, hogy a restaurálást elfogadják, de az érdekelt művészek kijelentik, hogy megmaradnak a maguk zárt körében, a közös célokért szolidárisan harcolva.”⁴

Látható tehát, hogy nem hírlapi kacsaról volt szó, hanem csak a hír egy elemének pontatlanságról. A Nyolcak által küldött helyreigazítási kérelem nem jöhetett volna létre a csoport valamiféle működése nélkül. A tervezett kiállításra azonban sajnálatos módon a Nagy Háború kitörése miatt már nem kerülhetett sor. Ezt követően Berény, Márfy, Orbán, Pór és Kernstok bevonultak:⁵ Kernstok ugyan csak néhány hónapig katonáskodott, ám a többiek ecsettel a kezükben végigküzdötték a háborút. Czigány és Tihanyi egészségügyi okokból nem húzott mundért, a mozgósítás idején Párizsban tartózkodó Czöbel pedig haza sem tért, hanem Hollandiába menekült.

Az előzmények ismeretében nincs mit csodálkozni azon, hogy amint a helyzet lehetővé tette, azonnal kísérletek történtek a Nyolcak feltámasztására. Bizonyos mértékig ilyennek tekinthető a háború végóráiban a belgrádi királyi palotában rendezett magyar kiállítás Kornstein Egon, a Waldbauer-Kerpely-vonósnégyes brácsása szervezésében.⁶ Az 1918. szeptember 15-én nyíló tárlat válogatásának szempontjai leginkább a Bölöni György szervezte 1909-es „erdélyi körutat” idézik, amely egykor mintegy előrevetítette a MIÉNK végét, és megelőlegezte a Nyolcak létrejöttét. A Nyolcak jelenléte Belgrádban is meghatározó volt: az alaptagok közül Berény, Czigány, Kernstok, Márfy és Tihanyi állított ki, de jelen voltak a „kültagnak” számító szobrászok: Fémess Beck Vilmos és Vedres Márk is. Összességükben ők adták a kiállított művek negyedét. A főszervező Kornstein Egon személye szavatolta a Nyolcak és értelmiségi holdudvaruk dominanciáját, és már pusztán jelenlétével is megidézte az egykori, művészeti ágakon átívelő, nagy összefogás szellemét. Czigány Dezsőt és Vedres Márkot kérték fel rendezőnek, és a megnyitón is e két művész, valamint az idős jó barát, Rippl-Rónai József kalauzolta a vendégeket. A kísérőren-

³ Művészi állás. *Borsszem Jankó*, 1914. július 19. 2.

⁴ 8 vagy 20? *Népszava*, 1914. július 15. 8.

⁵ Erről bővebben ld.: Rockenbauer Zoltán: A Nyolcak és a hadifestészet. *Enigma*, 21. 2011. no 69. 117-133.

⁶ Bővebben ld.: Rockenbauer Zoltán: *Apacs művészet. Adyzmus a festészetben és a kubista Bartók (1900-1919)*. Budapest, 2014. 287-289.; Gáspár Ferenc: A belgrádi magyar képzőművészeti kiállítás, 1918. *Ars Hungarica*, 33. 2005. 141-154.

dezzvények is hasonlóan alakultak, mint annak idején: a modern művészetről szóló előadásokat a csoport létrejötte körül bábáskodó újságírók, Bölöni György és Relle Pál, valamint az ugyancsak szövetséges Diner-Dénes József tartották. És akárcsak egykor a Nemzeti Szalonban, a Nyolcak tárlatán, ezúttal is fellépett a Waldbauer-Kerpely-kvartett, így a kulturális programból Bartók muzsikája sem maradhatott ki. Hogy a párhuzam még nyilvánvalóbb legyen, a katalógus bevezetőjét ugyanaz a Felek Gyéza jegyezte, aki 1911-ben a Nyolcak katalógusának esszéjét is írta.

Néhány hónapon belül a Nyolcak újjáalakulása beszédtema lett. Herman Lipót egyebek mellett ezt írta a naplójában: „Egyébként is élénk mozgolódás vehető észre. A nyolcasok újból akarnak alakulni – valószínűleg Kernstok kormánybiztos ajánlatára s toboroznak tagokat a saját képükhöz hasonlókat.”⁷

1919-ben több olyan kiállítás terve is felmerült, amely szerint a Nyolcak újra egységes csoportként állítottak volna ki. Egymástól függetlenül zürichi és/vagy berni, bécsi helyszínekről volt szó, valamint Budapesten egy új, önálló Nyolcak bemutatóról. Mindezekről Tihanyi márciusban részletesen számolt be Bölöni György feleségének, Itókának:⁸ (1. kép) „A Zürichi kiállítás a részünkről a 8ak ultimátumát eredményezte Kernstokhoz. Vagy mi jurizzunk magunk felett vagy juri mentesek vagyunk – vagy el se megyünk. Stoki most törheti a fejét, hogy mit válaszoljon mert hisz ő is 8as újabban, de mint kormánybiztos már nem fél a Penteleiék [Pentelei Molnár János, akadémikus festő] jurizásától sem.” – írja Tihanyi, ami rávilágít egy, feltehetően rég óta feszülő, személyi ellentétre Kernstok Károly és a Nyolcak többi tagja között. A történetből jelenleg annyi rekonstruálható, hogy több művészhez, így a Nyolcak tagjaihoz is hivatalos felkérés érkezett, hogy vegyenek részt egy májusban, Zürichben megrendezendő, modern magyar képző- és iparművészeti sereg-szemlén.⁹ A tervezetet a csoport tagjai megvitatták, és – szemben az ekkor kormánybiztosként a szépművészeti ügyekért felelős Kernstok Károly döntésével – nem akarták elfogadni a kijelölt zsűrit. Ultimátumukat Reinitz Ernő ügyvéden keresztül juttatták el Kernstokhoz: „Kormánybiztos Úr! A »Nyolczak« csoportja a múlt művészeti kormányzás szellemében összeállított zürichi kiállítás juryját nem tartja alkalmasnak arra, hogy munkái fölött bíraskodást gyakoroljon. Ennélfogva arra kéri a Kormánybiztos Urat, hogy hasson oda, hogy a »Nyolczak« művészecsoporthoz a zürichi kiállításra szánt anyagát e jury mellőzésével, saját maga válogathassa ki és a kiállításon együvé akasztva, lehetőleg külön teremben mutathassa be. Amennyiben a csoport ezen kérése nem teljesülne, a kiállításon sajnálattal nem vehetne részt.” Mint a ceruzával írt széljegyzetből kiderül, Kernstok a kérelemhez nem járult hoz-

⁷ Herman Lipót naplója, 1919. március 2. – közölve: *Enigma*, 24. 2017. no. 93. 47.

⁸ Tihanyi Lajos levele Bölöni Györgynének (Itókának), 1919. március 18. Petőfi Irodalmi Múzeum, Kézirattár, ltsz.: V. 4132/350/2. – közli: Majoros Valéria Vanília: *Tihanyi Lajos. Írásai és dokumentumok*. Budapest, 2002. 118–119.

⁹ A kiállítás kezdeményezése ebben a formában minden bizonnyal Kernstok Károlytól eredt. – vö.: A zürichi magyar kiállítás. *Világ*, 1919. február 18. 7.; A magyar művészet Svájcban. *Budapesti Hírlap*, 1919. február 21. 7.

1. Tihanyi Lajos: Bölöni Györgyné portréja, 1919. Lappang.

zá.¹⁰ Március 13-án döntés született róla, hogy a zürichi kiállításra csak júniusban kerül sor, de előtte a kiválasztott kollekciót rövid idejű kiállítás keretében Budapes-

¹⁰ Reinitz Ernő levele Kernstok Károlynak, [1919. február 21. után]. Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Adattár, ltsz.: 15716/62. Kovács Bernadett kutatása alapján közli és kommentálja: Barki Gergely: Vezérek, szervezők, rendezők. Pillantás a Nyolcak kulisszái mögé. *A Nyolcak Szerk.: Markója Csilla, Bardoly István. Pécs, 2010. 39.*

ten is bemutatják. A négy nyelvűre tervezett katalógus szövegének megírására Lyka Károlyt kérték fel, a kiállítás kurátorának („igazgatójának”) Déry Bélát nevezték ki.¹¹

Tihanyi így folytatja beszámolóját Itókának: „Egy másik kiállítás is van készülőben Kunfi [Zsigmond] mondta Bernben lesz.¹² Erről talán ti tudtok? Legjobb volna a terv ami ezen az országos népünnepélyen kívül esik.” Feltehetően Tihanyiék félreértettek valamit. Kunfi Zsigmond, az akkori közoktatásügyi miniszter február 4-én utazott Bernbe, hogy részt vegyen a nemzetközi szocialista kongresszuson, és több mint egy hétig ott maradt, hogy tárgyalásokat folytasson. Ezek során vetődhetett fel egy berni kiállítás ötlete. Valószínűleg azonban ez a kezdeményezés alakult át a hónap közepén Kernstok javaslatára a Zürichben rendezendő kiállítássá. Mindéből az tűnik ki, hogy a Nyolcak tagjai a csoportrésztételről szerzett információkat megvitatták egymás közt.

Egy harmadik elképzelés, amelyről Tihanyi ugyanott ír, a Nyolcak és az aktivisták közös tárlaton való bécsi bemutatását célozta volna: „Bécsbe kaptunk meghívást egy új csoporttól; »Bevegung freie kunstler Wien [helyesen: Freien Bewegung, Wien] Kärtner strasse 4«. Ez már hirdeti a 8-ak és a »Ma« együttes kiállítását májusra. Együtt bajosan lesz valami. A hely azt hiszem kicsi és hogy a bécsiek minden megállapodás nélkül hirdetnek ilyen kiállítást abban Orbánnak van része. Itt járt ugyanis a dec[ember]-ben egy bécsi ifjú költő – Orbán egy barátjának barátja. Berényéknél hallottam, hogy ilyen tervei vannak, de a zavaros idők miatt nem tartottam időszerűnek. Mindenesetre okultam, látva, hogy a k[edves] kollégáim közül senki se küldte hozzám az urat tájékozódni. Pedig akkor nekem egész collectióm volt együtt. Még most is együtt van és én már puhatólózom, hogy nem csinálhatnék egyedül kiállítást Bécsben ősszel? Nem tudom minek mennék pár képpel újra?”

A bécsi kezdeményezés Orbán Dezsőtől eredhetett tehát, aki közös kiállítást szeretett volna az aktivistákkal – talán azért, hogy kiengesztelje Kassákat, amiért 1917-ben az Ernst Múzeum kedvéért az utolsó pillanatban visszalépett a MA keretében való bemutatkozástól.¹³ A közös kiállítás tervét eszerint megtanácskozta a Nyolcak több tagjával is, de Tihanyinak, akivel viszonyuk régóta terhelte volt,¹⁴ nem szólt. Tihanyi emiatt részben megsértődött, részben pedig inkább saját kiállítást szeretett volna Bécsben, úgyhogy nem állt érdekében a közös fellépés forszírozása. (Önálló bécsi kiállítása egyébként 1920 márciusában megvalósult.)¹⁵

¹¹ A svájci műkiállítás. *Budapesti Hírlap*, 1919. március 13. 6. – ld. még: *Pesti Hírlap*, 1919. március 13. 5.

¹² Ld. egyebek mellett: Kunfi Svájci útja. *Budapesti Hírlap*, 1919. február 5. 2-3.; Kunfi a magyarok berni sikeréről. *Friss Újság*, 1919. február 14. 2.

¹³ Orbán és Kassák ezirányú konfliktusáról bővebben ld. Rockenbauer 2014. i. m. 271–278.

¹⁴ Orbán és Tihanyi konfliktusáról, illetve a Nyolcak belső viszonyairól ld.: Rockenbauer Zoltán: A Nyolcak egymás közt. *Nulla dies sine linea. Tanulmányok Passuth Krisztina hetvenedik születésnapjára*. Szerk. Berecz Ágnes, L. Molnár Mária, Tatai Erzsébet. Budapest, 2007. 82–89.

¹⁵ Bővebben ld.: Passuth Krisztina: *Tihanyi Lajos. Egy bohém festő Budapesten, Berlinben és Párizsban*. Budapest, 2012. 111.

Szó volt azonban róla, sőt a jelek szerint döntés is született, hogy 1919 őszén megrendezik a „Nyolcak Negyedik tárlatát” – miként Tihanyi erről is említést tesz az Itókának írt levélben: „Ezen kívül elhatározott dolog hogy novemberben lesz új nagy 8ak kiállítás. Addig a szegény Pestiek Vaszaryt bámulhatják. Megjegyzem nem is rossz csak éppen hogy gyökere nincs ennek a picturának [...] – és gúnyosan hozzát teszi: – Van egy »hadviselt« kiállítás¹⁶ is Márffyval aki nagyon rossz és a többi is mind. A fiúk közül nem lépett fel senki, mint »rokkant festő«. Nesze neked művészet, ha ott még ilyen nincs.” (2. kép)

Bár láthatóan Tihanyi erős malíciával ír a csoport tagjairól – így különböző okokból megkapja tőle a magáét Kernstok, Márffy, Orbán, és bizonyos fokig még Berény is – az új Nyolcak kiállítás ötlete őt is lelkesítette. Ám a levél megírását követően három nap múlva e terveket elsöpörték a történelmi események, március 21-én kikiáltották a Tanácsköztársaságot. Kernstok többé már nem volt kormánybiztos, a Nyolcak tagjai közül többen is új politikai szerepbe kerültek, a tervezett kiállítások ügye háttérbe szorult a magánkézben lévő műkincsek köztulajdonba vétele, a művészeti kataszter kidolgozása és hasonló ügyek mögött.

Déry Béla, a Nemzeti Szalon igazgatója 1919. június 27-én már így írt a Közoktatásügyi Népbiztossághoz: „Külföldi kollekciók bemutatása technikai okokból nem volt szerepeltethető, ép így elmaradt a »Céhbeliek« Magyar Képzőművészek Körének ez év tavaszára tervezett kiállításának bemutatása, valamint a »Nyolcak« elnevezésű művészcsoport kiállításának immár harmadízben szándékolt megrendezése.”¹⁷ A Kommün bukása után az eredetileg novemberre tervezett kiállításnak többé nem volt realitása. Részint a politikai fordulat miatt, részint mert a Nyolcak tagjai közül addigra többen emigráltak.

II. A NYOLCAK TAGJAINAK AKTIVITÁSA A FORRADALMAK ALATT

Témánk szempontjából a legegértelműbb Czóbel Béla esete. Ő tartósan külföldön dolgozott, és a Nyolcak tevékenységében is csak érintőlegesen vett részt, jöllehet a csoporthoz való tartozását azokon a kiállításokon is megerősítette, melyekre nem küldött képet. 1914 augusztusától Hollandiában élt, és nem jött haza a forradalmak hírére sem. 1919 októberében Berlinbe költözött. Hosszú élete során mindvégig kívül maradt a világnézeti és közéleti problémákon, ami már csak azért is különös, mivel testvérei közül ketten is a baloldali politika befolyásos alakítói lettek. Öccse, Ernő már gimnazistaként 1903-ban belépett a Magyar Szociáldemokrata Pártba, 1919-ben a kommunista mozgalom egyik erős emberévé vált. A Tanácsköztársaság idején a Hadügyi, majd a Külügyi, később pedig a Közoktatásügyi Népbiztosság keretében dolgozott, majd mint a Vörös Hadsereg csapatainak szervezője – 1919 május-júni-

¹⁶ Hadviselt művészek kiállítása, Budapest, Múcsarnok, 1919. március 9–23.

¹⁷ A Nemzeti Szalon Művészeti Egyesület felirata a Közoktatásügyi Népbiztossághoz, melyben a Nemzeti Szalon állami kezelésbe vételét kéri. Budapest, 1919. június 27. *A Magyar Tanácsköztársaság képzőművészeti élete*. Sajtó alá rend. Kiss Dezső. Szerk. és bev. Németh Lajos. Budapest, 1960. 126.

2. Kelen Imre: Tihanyi Lajos, 1919.
Lappang. Repr. *Színházi élet*, 1919.
április 20–26., 19.

Horváth Bélának: „Czóbelt nagyra tartotta az öreg [t. i. Kernstok Károly]. Czóbel ekkor Hollandiában volt. Nyergesen kijött Kun Béla az iskola elején. Kun: »Mondja, mit tehetek én kérem a művészek és művészet érdekében?« »Kérem, hozassa haza Czóbel Bélát Hollandiából külön vonaton.« – Őt tartotta a legerősebbnek a Nyolcakkból.”¹⁹ Ám nem valószínű, hogy Kun Béla komolyan fontolóra vette volna a kérést.

Kernstok, a szépművészeti ügyek kormánybiztosa

A forradalmi időszak első szakaszának politikai szempontból meghatározó egyéniségének Kernstok Károly számított a Nyolcak közül. Baloldali-liberális elkötelezettsége régóta közismert volt, 1914-ben alapító tagja lett a Jászi Oszkár vezette Országos Polgári Radikális Pártnak. Az őszirózsás forradalom kirobbanásakor Kernstok egy kétszáz tagú küldöttség élén bejelentette a Képzőművészeti Egyesület csatlakozását a Nemzeti

usában – parancsnokként részt vett az északi hadjáratban. Ezt követően a proletárdiktatúra bécsi követének nevezték ki, amit két hónapon keresztül, a rezsim bukásáig látott el. Nővérük, Zóbel Irén ugyancsak aktívnak számított a mozgalomban, férje pedig nem volt más, mint Pogány József, a Kommün rettegett, hadügyi, majd külügyi, utóbb közoktatásügyi népbiztosa, kinek nevéhez egyebek mellett számos rosszemlékű, kulturális döntés is fűződik, köztük a *Nyugat* folyóirat betiltása. Mindenesetre furcsa, hogy ilyen családi háttérrel Czóbel Béla semmiféle szerepet nem vállalt a hazai eseményekben. A visszaemlékezések szerint a testvérek részéről történt kísérlet rá, hogy bevonják a politikába, de ettől mindig határozottan elzárkózott.¹⁸ Úgy tudni, hogy Kernstok is haza akarta hozatni külföldről, legalábbis Haranglábi Nemes József, az egyik nyergesi növendék ezt állította

¹⁸ Barki Gergely: „Testvére, Czóbel Ernő a Szovjetuniót megjárta vonalas pártember volt. Próbálta ő is behúzni a politikába, de Czóbel semelyik rendszernek nem adta be a derekát.” Ld.: Marton Éva interjúja Barki Gergellyel: *Magyar táj francia ecsettel. Czóbel a Művészet Malomban*. <https://artportal.hu/magazin/magyar-taj-francia-ecsettel-czobel-a-muveszetmalomban/>; Az információt Czóbel Bélára hivatkozva szóban is megerősítette nekem Kratochwill Mimi, a festő monográfusa.

¹⁹ Horváth Béla interjúja [Haranglábi] Nemes Józseffel. 1961. február 8. [Kézirat]. Horváth Béla hagyaték. MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Adattár, ltsz.: MDK-C-I-217.

Tanácshoz,²⁰ így tagja lett a Károlyi-kormány mögött törvényhozó szervként működő Nemzeti Tanácsnak, ahol az irodalmi és művészeti szakbizottságot vezette. A szakbizottság tagjai közt, mások mellett, megtalálható volt Bartók Béla, Kodály Zoltán, Lukács György, Réti István, Lyka Károly, Márfy Ödön, Vedres Márk és Kassák Lajos is.²¹ Kernstok célja ekkor – bár az ötlet eredetileg nem tőle származott – egy önálló művészeti minisztérium létrehozása volt, amely átfogta volna a képző- és iparművészet, irodalom, zene, színház egészét annak érdekében, hogy megteremtsék a művészek számára a nyugodt alkotáshoz való intézményi és anyagi hátteret.²² Már az év végén elterjedt, hogy „szépművészeti államtitkár” lesz,²³ ám ilyen pozíció nem jött létre, és kormánybiztosi kinevezésére is csak 1919. január 31-én került sor. Időközben a kormány elvetette az önálló művészeti minisztérium tervét, mondván, hogy azt „a mai viszonyok között nem tartja időszerűnek.”²⁴

Kernstok kormánybiztosi programja meglehetősen homályosnak bizonyult. Beiktatása után egy héttel Herman Lipót személyesen próbált tudakozódni nála: „Tegnap beszélgettem vele a Fészekben. Nagyon bizalmas volt irányomban, de úgy veszem észre, hogy nincsenek még határozott tervei.” – írta a naplójába.²⁵ Egy hónappal később a *Déli Hírlap* közzölt nagy interjút Kernstokkal „a jövő művészeti feladatairól”,²⁶ de ő ezúttal is inkább csak általánosságokról beszélt, így aztán *A Hét*-ben alaposan kipellengérezték: „A kormánybiztos úr [...] úgy tesz, mintha értené a csíziót: programot ad. A program nem éppen újszerű, egy kevésbé konfúzus, de program! Nemzetközi kiállítás, szabadiskola, a Múcsarnok megreformálása – mintha már hallottunk volna ilyesfélét? [...] A kormánybiztos úr, ne legyünk igazságtalanok vele szemben, mégis mondott valamit. Nem sokat, csak annyit, hogy naponként egy kicsikét festegetni is szokott, mert mégis csak ez az igazi... Engedtesse meg nekünk, hogy kételkedjünk benne, vajon csakugyan ez az úgynevezett igazi? A tapasztalatok ugyanis azt mutatják, hogy a politikai ezermesterré színesedett vagy kétszínesedett Kernstok úgy fest, mint egy született kormánybiztos. A programja pedig azt látszik igazolni, hogy úgy kormányoz, mint egy festő.”²⁷

A némiképp dőcögősnek tűnő hivatali munkálkodásai mellett Kernstok leginkább a radikális párt szervezésével volt elfoglalva, melynek következtében február 23-án az

²⁰ *Világ*, 1918. október 31. 5.

²¹ A magyar művészeti minisztérium. *Világ*, 1918. december 24. 9.

²² Forgács Erzsébet interjúja Kernstok Károllyal: Művészeti minisztérium. *Köztársasági Ujság*, 1919. január 5. 7. – ld.: „Az utak elváltak”. A magyar képzőművészet új utakat kereső törekvéseinek sajtó visszhangja. Szöveggyűjtemény. 1919. Gyűjtötte és válogatta: Tímár Árpád. *Enigma*, 25. 2018. no. 93.

²³ Uo.

²⁴ Nem lesz szépművészeti minisztérium. *Pesti Napló*, 1919. január 22. 6. – ld.: „Az utak elváltak”. 1919. i. m.

²⁵ Hermann naplók, 1919. február 7. – *Enigma*, 25. 2018. no. 93. 43.

²⁶ Kernstok Károly a jövő művészi feladatairól. *Déli Hírlap*, 1919. március 9. 2. – ld.: „Az utak elváltak”. 1919. i. m.

²⁷ Kernstok fenn ül a bakon. *A Hét*, 1919. március 13. 169. – ld.: „Az utak elváltak”. 1919. i. m.

3. Tihanyi Lajos: Szamuely Tibor portréja, 1913. Olaj, vászon. Lappang.

művésztelepet fiatal alkotók számára.³⁰ Az új szabadiskola megszervezésében tanítványai, Lukács Hugóné Bernáth Ilma és Goszthonyi Mária festőművészek voltak segítségére, az előbbi civilben Szamuely Tibor titkárnője volt. A hírhedt népbiztoshoz további kapcsolat fűzte Kernstokot, mivel tanítványai közé tartozott Szilágyi Jolán, Szamuely felesége is. „Noha Kernstok nem volt a Kommunista Párt tagja – emlékezett vissza Lukácsné Bernáth Ilma – iskolája a legkivételezettebb kolónia volt, ahová a direktorium legtöbb tagja kijárt. Minden népbiztos előadást tartott a parasztoknak.”³¹ Így júniusban Kernstok vendégeként megfordult a művésztelepen többek között Kun Béla és Szamuely Tibor is – s ez a Kommün bukása után nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy Kernstokot letartóztassák.³²

Pedig dacára a jól ápoltság személyes kapcsolatoknak, a kommunista vezetés nem volt elégedett a nyergesújfalui szabadiskola tevékenységével. Miként Szamuelyné Szilágyi Jolán írja: „Tibor egyik nap Nyergesújfalura látogatott. Ott nyaralt Kunné a családjával, Tibor meglátogatta őket és Kernstokot az iskolát is. Visszajövet részletesen beszámolt a tapasztalatairól. »Igazad van – mondta –, Kernstokot tisztellem, szeretem, és volt sok

Esztergom vármegyei radikális párt elnökének választották.²⁸ Március 17-én Kunfi közoktatásügyi miniszter feloszlatta a Magyar Országos Képzőművészeti Tanácsot és a Tanács hatáskörébe utalt feladatokat vitelét ideiglenesen a szépművészeti ügyek kormánybiztosára bízta.²⁹ Kernstok kiterjesztett hatáskörű megbízatása azonban mindössze három napig tartott. A Tanácsköztársaság kikiáltásával kormánybiztosi pozíciója megszűnt, és mivel nem állt be a kommunisták közé, a továbbiakban politikailag súlytalanná vált. Nem lett ugyan kifejezetten kegyvesztett, de magas hivatalt többé már nem tölthetett be. Elfogadta ugyanakkor Lukács György felkérését, hogy a Haris közti Szabadiskola államosításával – lényegében bezárásával – Nyergesújfalun hozzon létre

²⁸ Bővebben ld.: Bodri Ferenc: *Kernstok Károly és vendégei, látogatói Nyergesújfalun*. Tatabánya, 2000. 111–114., 121.

²⁹ (A képzőművészeti tanács feloszlata.) *Pesti Hírlap*, 1919. március 18. 8.

³⁰ Vö.: Kovács Bernadett: *Kernstok Károly*. Budapest, 2015. 63.; Gréczy Emőke: Az a bizonyos ötven nap Nyergesújfalun. *Artmagazin* 2014, 4. 38–43.

³¹ Horváth Béla interjúja Lukácsné Bernáth Ilmával. 1956. február 13. [Kézirat]. Horváth Béla hagyaték. MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Adattár, ltsz.: MDK-C-I-217.

³² Vö.: Bodri 2000. i. m. 113., 132.; Gréczy 2014. i. m.

rendes növendék is, de voltak ott fellengzős, fülledt, lelkendező, pózoló sznobok. Ezek 'tolsztojánusok'! Legszívesebben egy kézigránátot hajítottam volna közéjük» – mondta és nevetett.³³ (3. kép)

Berény Róbert és Pór Bertalan a direktóriumban

Március 21-dikével a művészeti élet irányítása a frissen alakult direktóriumokhoz került, és Kernstok helyett ezúttal újabb Nyolcak tagok kerültek befolyásos pozíciókba. Berény Róbert a Művészeti és Múzeumi Direktórium festő tagja lett, titkárnak Pór Bertalant kérték fel. (A direktóriumot kezdetben Pogány Kálmán majd Antal Frigyes vezette, tagjai voltak még: Ferenczy Béni szobrász, Kozma Lajos iparművész, Lessner Manó építész, továbbá Wilde János műtörténész.)

A Forradalmi Kormányzótanács március 22-én határozatot hozott a magánkézben lévő műkincsek összeírásáról és köztulajdonba vételéről, a művészeti direktórium első és legfontosabb feladata tehát a rekvirálás lett. A frissen kinevezett közoktatásügyi helyettes-népbiztos, Lukács György a múzeumügyekben jártas Pogány Kálmánt, Antal Frigyes, Kenczler Hugót és Wilde Jánost bízta meg a begyűjtéssel, amelyhez karhatalmat is rendelt.³⁴ Mivel Pogány és Antal már a Károlyi-kormány idején előkészítette a listákat, a különítményesek igen gyors és alapos munkát végezhettek; a tulajdonosoknak nem maradt idejük a műtárgyakat sem eladni, sem elrejtetni. A román előretörés idején, április 24-én Pogány Kálmánt kinevezték a Vörös Hadsereg zászlóaljparancsnokává, és Szeghalomra vezényelték. A Művészi és Múzeumi Direktórium vezetését ekkor Antal Frigyes vette át, a május 20-án lemondott Berény Róbert helyére pedig Pór Bertalan lépett,³⁵ akinek feladatai közé tartozott, hogy a lefoglalt műkincsekből reprezentatív kiállítás nyíljon a Szépművészeti Múzeumban. „Pogány Kálmán bevonult katonának, rám hagyta a rendezés befejezését. A kiállítás szervezését egész apparátus végezte. Kenczler Hugó intézte a képek beszállítását, egész hadserege volt erre, akik kimentek vidékre és felkutatták a műalkotásokat. Emlékszem, kaptam egyszer egy levelet Andaházi Kasnyáktól [sic!]³⁶, aki azt írta, hogy: Kedves Bercikém! Elvettétek a kenyeremet, most adjatok nekem kenyeret. Erre beosztottuk a begyűjtő brigádba. Ezek mindenfelé utaztak az országba, természetesen fizetést kaptak. Körmendi-Frimm [Ervin]

³³ Szamuely Tiborné Szilágyi Jolán: *Emlékeim*. Budapest, 1966. 110.

³⁴ A Lukács György által jegyzett hivatalos megbízás szövegét ld.: *A Magyar Tanácsköztársaság képzőművészeti élete* 1960. i. m. 131–132.; A kérdés kutatásával Molnos Péter több írásában is foglalkozott. Ld. egyebek mellett: Molnos Péter: A Nyolcak a bíróság előtt. *Enigma*, 18. 2011. no 69. 140–142.; Molnos Péter: A Nemes-gyűjtemény modern külföldi festményei. *El Grecótól Rippl-Rónaiig. Nemes Marcell, a mecénás és gyűjtő*. Szerk. Németh István, Radványi Orsolya. Budapest, 2011. 112–113.; Molnos Péter: *Elveszett örökség – Magyar műgyűjtők a 20. században*. Budapest, 2017. 227–228.

³⁵ Az ide vonatkozó rendeleteket ld.: *A Magyar Tanácsköztársaság képzőművészeti élete* 1960. i. m. 40–41.

³⁶ Andaházi Kasnya Béla festő, politikus.

és sokan mások, vagy tíz-tizenöten tartoztak ebbe a csoportba.”³⁷ A több mint másfélszáz magán- és egyházi gyűjteményből kétségkívül páratlan minőségű műkincsegyütttest sikerült összeharcsolni, amely a reneszánsztól a posztimpresszionistákig reprezentálta az európai művészettörténetet, köztük olyan művészek alkotásaival, mint Tintoretto, Greco, Goya, Rembrandt, Rubens, Turner, Manet, Monet, Renoir, Cézanne, Gauguin, Van Gogh... hogy csak néhányat említsünk a legfényesebb nevek közül. És mellettük megtalálható volt persze a magyar festők széles spektruma Munkácsytól Rippl-Rónaiig, valamint keleti szőnyegek, ezüst- és aranytárgyak, porcelánok: sok ezer műalkotás került állami kézbe. *A köztulajdonba vett műkincsek első kiállítása* címet viselő tárlat Lukács György bevezetőjével június 14-én nyílt meg a Múcsarnokban. „Gyönyörű kiállítás volt, csak a világ legnagyobb múzeumai hasonlítanak hozzá – lelkesedett utólag is Pór Bertalan. – Mikor én bekapcsolódtam, az anyag nagy része már el volt rendezve, de főleg a magyar részt én csináltam. Rippl, Hollósý és a hozzájuk hasonló művészek képeinek elrendezése az én feladatom volt.”³⁸

A direktórium másik nagy horderejűnek szánt intézkedése az úgynevezett *művészkataszter* összeállítása volt. Ötletét Herman Lipót vetette fel a Fészekben 1919. március 25-én, ahol a képzőművészek Kernstok Károly elnöklete alatt az új helyzetből fakadó teendőkről tartottak gyűlést. Itt „elfogadták Herman Lipót indítványát, hogy a művészek gazdasági támogatása céljából Képzőművészeti Nyilvántartó Iroda állíttassék fel, amely működését azonnal megkezdi.”³⁹ Az Iroda feladata lett volna, hogy a művészeket egy kérdőív kitöltését követően nyilvántartásba vegyék, és kiválasszák közülük azt a 150 művészt, aki állami támogatásban (illetve megrendelésben) részesülhet, valamint 80 rajztanárt, akiket a proletár állam alkalmaz majd. Pogány Kálmán sebtiben rendeletet adott ki, miszerint „a művészeti direktórium nyilvántartásuk s anyagi ügyeik rendezésének megkönnyítése végett haladéktalan szakszervezeti tömörülésre szólítja fel az összes művészeket és pedig a festők, grafikusok és szobrászok a Rajzolóművészek szakszervezetébe [...], az iparművészek az Iparművészek szakszervezetébe [...], az építészek pedig az Építészek szakszervezetébe [...] lépjenek be.”⁴⁰ Az egyesített képzőművész szakszervezet elnöke Herman Lipót lett, aki az adminisztratív munka elvégzéséhez közvetlenül Berénytől kapta a direktívákat. „A szervezés elég jól megy. Ma Berénnyel beszéltem telefonon, mint a direktórium egyik tagja, ő adja az utasításokat. Nagyon kellemes engedelmeskedni, csak legyen, aki parancsol” – jegyezte fel a naplójába március 30-án Herman.⁴¹ Azonban hamarosan rá kellett döbbsennie, hogy valójában igen hálátlan feladatot

³⁷ Pór Bertalan emlékezése a Tanácsköztársaság művészeti életére. *A Magyar Tanácsköztársaság képzőművészeti élete* 1960. i. m. 145–146.

³⁸ Uo., 146.

³⁹ Képzőművészek szervezkedése. *Pesti Napló*, 1919. március 27. 7. A művészkataszterről ld.: Bardoly István írását az *Enigma* 93. számában.

⁴⁰ *Pesti Napló*, 1919. március 30. 7.

⁴¹ Herman Lipót naplói, 1919. március 30. – közölve: *Enigma*, 24. 2017. no. 93. 56., 58.

4. Herman Lipót: Önkarikatúra, 1919.
Lappang. Repr. *Színházi élet*, 1919.
május 4–10., 31.

vett a nyakába. A döntésekbe ugyanis újabb szereplők – ezúttal a szakszervezetben belülről – kaptak beleszólási jogot; „Ők [t. i. a direktórium tagjai] fogják megítélni s beosztani a művészeket Pór Berci, Tihanyi, Nemes-Lampérth s Uitz segítségével – írta Herman április 13-án, és hozzátette: – Nem valami szélsőségektől ment vélemények, bár Berény igen értelmes ember. Persze a művészettel foglalkozó társaim legnagyobb része szorongva tekint a határozat elé, s lehet, hogy egyelőre nem is minden ok nélkül.”⁴² (4. kép) Egyre világosabban látszott ugyanis, hogy a művészek tömeges anyagi ellátására nemigen lesz forrás, miközben a kiválasztás a művészi kvalitásról mindinkább a politikai megbízhatóság felé tolódott el. A kontraszelekció nem kevés belső feszültséget és félelmet gerjesztett a művészek között.

Hermannak pedig cseppet sem volt ínyére Uitz és Nemes-Lampérth – azaz a Proletár Képzőművészeti Műhely kinevezett vezetői –, valamint a Nyolcak további aktivizálódott tagjainak (Tihanyi, Czigány és Orbán) doktrinersége: „A művészek szelektálása, melyet Berény a festő intézőbizottságra bízott, a héten megindult, néhányszor benn voltam a tárgyalások alatt, nem sok jót ígértem magamnak a dologból s ma már láttam, hogy milyen ingerült hatást váltott ki az emberekből. Nagy galiba lesz ebből, azt hiszem nem is vihető véghez minden döccenés nélkül. Hiába, az emberek nagy része nem akarja belátni, hogy az jogos dolog, hogy Berény, Czigány és Orbán ítélkezzék többek közt arról, hogy ki jogosult művésze révén állami eltartásra, s ki nem. Azzal természetesen nem foglalkoznak, hogy vajon szükségük lesz-e erre, s lesz-e elegendő pénz hozzá, hogy valósággal el is tartassék az a sok ember, akit most erre kijelölnek. Természetes, hogy hiúságában van megbántva a legtöbb ember, akiről nem állapítják meg rögtönösen, hogy nagy művész, ki megérdemli, hogy az állam eltartsa. Ez a Berény intelligens ember, de neki is az a tulajdonsága, mint a legtöbb lusta, spekuláló könyvembernek, hogy teorizál s az élettel semmi kontaktusa nincsen. Odahaza kigondol valami elvet, melyet aztán rá akar szorítani az emberekre. Ez az Orbán pedig kegyetlen, mint amilyen csak a tehetségtelen ember tud lenni – ezzel rosszul választottam nagyon, hogy belevontam a munkánkba. De hát igen szorgalmasnak és ügybuzgónak mutatkozott. Csáktornyai már okosabb, de túlságosan gyerekes. Azt hiszem, hogy ez a szelektálási kísérlet bukásukat fogja előidézni – amit nem is olyan nagyon bánnék. A lajstromozást holnap akartuk elkezdni, de valószí-

⁴² Herman Lipót naplója, 1919. április 13. – uo. 63.

nűleg megint elhalasztjuk kissé.” – írta a május 18-i keltezéssel Herman.⁴³ A viták odáig vezettek, hogy két nap múlva Berény Róbert lemondott, amit a Kommün bukása után lelkiismereti döntésként indokolt: „Május 20-án, midőn a festőművészek kataszterének megcsinálásánál demokratikus szellemű cselekvési módot a Népbiztosság diktatórikus elintézési módjával sem lelkiismeretem szerint, sem a művészkollégák érdekeit szem előtt tartva – kikkel eljárási módot előzőleg ismer tettem nyilvános ülésen, tehát szavam is kötött – összeegyeztetni nem tudtam, levontam a konzekvenciákat és írásban (mely írat másolata birtokomban van) lemondottam a Közokt. Népb.-nak.”⁴⁴ Berény Róbert lemondását a direktóriumban árulásnak tekintették. Wilde János úgy ítélte meg, hogy Berény tulajdonképpen összejárt szott az úgymond „ellenforradalmi és burzsuj” szakszervezettel a direktórium által támogatott Nemes-Lampérth Józseffel szemben.⁴⁵ „Berény helyére egyhangúlag Pórt szeretnének meghívni; őt tartjuk az egyetlen intranzigens embernek. Te hozzájárulsz?” – zárta kérdéssel a levelét Wilde a fronton lévő Pogány Kálmánnak.⁴⁶ Pór Bertalant azonnali hatállyal kinevezték Berény helyére.

Orbán, Czigány, Tihanyi

A Herman által emlegetett, és a kataszteri szelekcióban ezek szerint aktívan résztvevő „nyolcasok” egyéb forradalmi tevékenységéről viszonylag keveset tudni. Orbán Dezső a január 14-én megalakuló *Képzőművészek Szövetsége* nevű szervezet alelnöke volt, a választmányban mások mellett Kmetty, Nemes-Lampérth és Tihanyi is helyet kapott.⁴⁷ Később, már a szakszervezet tagjaként Orbán intézte a művészek festékekkel való ellátását.⁴⁸ Czigány Dezsőről egyelőre még kevesebb információ áll rendelkezésre. Hogy pontosan mivel vívták ki Herman Lipót ellenszenvét, csak sejtethető: feltehetően kizárólag az általuk „progresszívnek” tartott művészeket támogatták, függetlenül a kvalitástól. „A 8-asokkal sok baj van, de tán már nem sokáig.” – jegyezte fel július 26-án, majd a Tanácsköztársaság bukása után így összegezte a velük való küzdelmet: „Bizony, sok méltatlan bántalomban kellett részesülni sok rendes embernek a kommün alatt ostoba akarnokoktól, holmi Pór, Orbán, Tihanyi-féle fiúktól, Uitzról és Lampérthről, a 2 kis Lenin-fiúcskáról nem is szólva.”⁴⁹

⁴³ Herman Lipót naplói, 1919. május 18. – uo. 77.

⁴⁴ Berény Róbert levele a Magyar Katonai Parancsnokságnak, Budapest, 1919. augusztus 23-án. – közölve: Kontha Sándor: Két művész a Tanácsköztársaságban. *Ars Hungarica*, 7. 1979. 96.

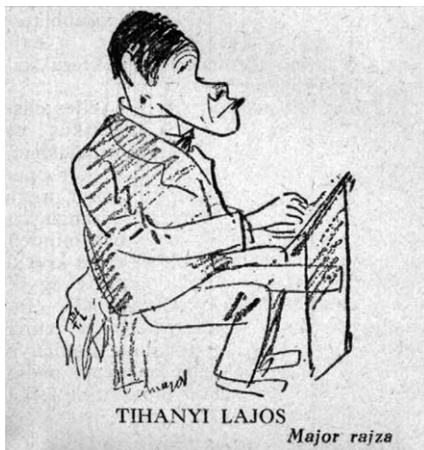
⁴⁵ Ld.: Wilde János levele Pogány Kálmánnak, 1919. május végén. – közölve: Wilde és a Bécsi iskola, 2. Szerk. Bardoly István, Markója Csilla. *Enigma*, 21. 2015. no 84. 100–101.

⁴⁶ Uo., 102.

⁴⁷ Ld.: Megalakult a Képzőművészek Szövetsége. *Népszava*, 1919. január 15. 7.; A Képzőművészek Szövetségének megalakulása. *Magyarország*, 1919. január 18. 6.

⁴⁸ Dévényi Iván: Orbán Dezső. *Látóhatár*, 1968. március–április. 330–335. – újraközölve: Dévényi Iván: *Arcképek a XX. század képzőművészetéből*. Budapest, 2007. 93.

⁴⁹ Herman Lipót naplói, 1919. november 10. – közölve: *Enigma*, 24. 2017. no 94.

5. Major Henrik: Tihanyi a Haris-közi szabadiskolában tanít, 1919.

Lappang. Repr. *Színházi élet*, 1919. február 2-9., 21.

Tihanyi kétségkívül egyike volt a Kommün leglelkesebb híveinek.⁵⁰ Ebben szerepet játszhatott régi ismeretsége Szamuely Tiborral, akiről 1913-ban portrét is festett. A kataszteri munkában Pór Bertalan visszaemlékezése szerint ő volt a „legharcosabb.”⁵¹ Berény lemondása után, akárcsak Wilde, ő is levélben panaszkodott Pogány Kálmán-nak: „amikor elmentél még volt értelme, hogy katona légy [...], most, amikor a legnagyobb szükség volna a jelenlétedre sajnálattal nélkülözünk. Nélküled a direktorium szinte képtelen az igazi munkára. Fejetlenség uralkodik, aminek sajnálatos eredménye az is, hogy Berény már lemondott, megunva a sok hercehurcát visszavonást és felelősséget, amit egyedül nem képes vállalni.”⁵² A

Kommün bukását követően Tihanyinak bizonyosan nem kellett volna menekülnie, politikai elkötelezettségéből mégis az emigrációt választotta.

A Tanácskormány apróbb kedvezményekkel honorálta a lojalitást. A Közoktatásügyi Népbiztosság több alkalommal is képvásárlásokra szánta el magát. Így a Nyolcak közül Czigány, Orbán, Pór, Tihanyi és Márffy adott el néhány képet az államnak.⁵³ Berény mint direktóriumi alkalmazott havi 1800 koronás illetményben részesült (a lemondása miatt csonka május hóért azonban már nem vette fel a fizetését).⁵⁴ Az összeomlás után a lapok azt írták, hogy forradalmi plakátjáért fél-

⁵⁰ Tihanyira vonatkozólag: Majoros Valéria Vanília: *Tihanyi Lajos. A művész és művészete*. Budapest, 2004. 72–75.; Passuth 2012. i. m. 95–99.

⁵¹ Pór 1960. i. m. 144

⁵² Tihanyi Lajos levele Pogány Kálmánhoz, Budapest, 1919. május 24. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Emlékanyag gyűjtemény, ltsz.: 14.042. – közli: Majoros 2002. 120–121.

⁵³ Vásárol a tanácskormány. *Az Est*, 1919. április 27. 3.; Szabó Júlia: Pogány Kálmán, tudománytörténetünk elfelejtett alakja. *Művészettörténet – Tudománytörténet*. Szerk. Aradi Nóra. Budapest, 1973. 205. – újraközölve: Szabó Júlia: *Utak és tanulságok. Válogatott művészettörténeti tanulmányok és műkritikák*. Sajtó alá rend. Marosi Ernő. Budapest, 2014. 473.; *A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek*. Sajtó alá rend. Petrák Katalin, Milei György. Budapest, 1959. 364. – a vásárolt művek jegyzéke közölve: Gerelyes Ede: *A magyar múzeumügy a két forradalom időszakában. 1918–1919*. Budapest, 1967. 361–363.

⁵⁴ Berény Róbert levele a Magyar Katonai Parancsnokságnak, Budapest, 1919. augusztus 23-án. – közli: Kontha 1979. i. m. 96.

millió koronát fizettek neki,⁵⁵ ám ezt Berény a Katonai Parancsnokságnak írt levelében cáfolta, számlával igazolva, hogy a munkáért mindössze 2000 koronát kapott. A cáfolatot a sajtóban is közzétette.⁵⁶ Pór Bertalan javadalmazása Berényéhez hasonló mértékű lehetett.

Oktatói kinevezések, szabadiskolák

Mindezeknél azonban sokkal több lehetőséggel kecsegtetett a Nyolcak festőinek fokozott jelenléte az államilag támogatott oktatásban, különös tekintettel az iskolán kívüli, felnőtt szabadiskolákban végzett munkára, amitől a népbiztosság a proletár tömegek képzettségi és műveltségi szintjének emelését várta.⁵⁷ (5. kép) Ez a művésztanárookra nézve a rendszeres anyagi juttatáson kívül nem utolsósorban azzal az előnnyel is járt, hogy műtermek mentesültek a lakásrekvirálások alól.⁵⁸ A tanács hatalom részint a már korábban is működő szabadiskolákat államosította, részint újakat hozott létre. Így került sor a Haris közti iskola kollektivizálására, és egyben Lukács rendelete nyomán a nyergesújfalu művésztelep létrehozására Kernstok vezetésével.⁵⁹ Berény Róbert 1918. október végén alapított Városmajor utcai iskoláját⁶⁰ szintén állami tulajdonba vették ugyan, de áprilisban mesteriskolai rangra emelték, és a volt tulajdonost, azaz Berényt bízták meg a vezetésével.⁶¹ Berény fizetés nélkül vállalta a növendékek oktatását, ugyanakkor az iskola számára kiutalt állami támogatást elfogadta, így anyagi veszteség nem érte.⁶² Margitay Ernő a Tanácsköztársaság művészeti politikájáról már a bukás után írt

⁵⁵ Ld. egyebek mellett: Mibe került a bolsevik propaganda? *Pesti Napló*, 1919. október 23. 4.; Félmillió. *Az Est*, 1919. október 24. 1.; (A közoktatásügyi népbiztosság milliói.) *Pesti Hírlap*, 1919. október 24., 4.; A közoktatásügyi népbiztosság propaganda költségei. *Népszava*, 1919. október 24. 4.

⁵⁶ Ld. uo., valamint: Berény Róbert: Nyilatkozat. *Az Ember*, 1919. november 13. 31.

⁵⁷ Rónai György: Intézkedések és tervek a művésznevelés megreformálására 1918 és 1919-ben. *Művészettörténeti Értesítő*. 19. 1970. 141–144.

⁵⁸ Ld. pl. A Közoktatási Népbiztosság Művészeti és Múzeumi direktóriumának politikai megbízottjának levele az Országos Lakásbizottsághoz a balatoni művésztelepen dolgozó és a proletár művésziskolák vezetésével megbízott képzőművészek fővárosi műtermek mentesítése ügyében. 1919. május 31. *A Magyar Tanácsköztársaság képzőművészeti élete* 1960. i. m. 63.

⁵⁹ A tárgyra vonatkozóan bővebben ld.: Bodri 2000. i. m. 109–139.; *Szabadiskola Nyergesen*. A Kernstok Károly vezette 1919-es nyergesújfalu képzőművészeti szabadiskola. Összeáll.: Zsembery Dezső. Nyergesújfalu, 2009.

⁶⁰ Berény Róbert rajz- és festőiskolája. *Az Újság*. 1918. október 27. 15.

⁶¹ Művészeti mesteriskola. *Az Est*, 1919. április 15. 4.; Ld. még: Szij Béla: Berény Róbert életútja gyermekeivétől a berlini emigrációig. *A Magyar Nemzeti Galéria Közleményei*, 4. 1963. 121.

⁶² Vö.: Berény Róbert festőművész levele a közoktatásügyi népbiztoshoz, melyben közli, hogy a Művészeti és Múzeumi Direktórium tagásával kapcsolatos feladatait ingyen óhajtja végezni, 1919. május 10. *A Magyar Tanácsköztársaság képzőművészeti élete* 1960. i. m. 45.; A Közoktatásügyi Népbiztosság levele Berény Róbert festőművészhez, melyben megbízza magániskolájának állami támogatás mellett való vezetésével, 1919. május 14. Uo., 99., – ld. még: 190.

összefoglalójában azt állítja, hogy a mesteriskolai jelleg megadása formálisan egyébként nem történt meg: „E körül a kérdés körül viták, nézeteltérések, sőt érzékenykedések voltak, mert a Kernstock-féle iskola is számot tartott a mesteriskolai jellegre, viszont annak nem akarták ezt megadni, úgy hogy a kérdést végeredményben Lukács György függőben tartotta.”⁶³

A Nyolcakkal egyébként régi jó kapcsolatot ápoló Lukács György igazi lieblingje azonban a proletár képzőművészeti tanműhely volt, amit azért hoztak létre, hogy a tehetséges proletárgyermekeket segítsék a művésszé válás útján. A legnagyobb állami forrásokat is ide telepítették, vezetőül Uitz Bélát nevezték ki, a tanárok Nemes-Lampérth József és Medgyessy Ferenc lettek.

Pór Bertalannak tulajdonképpen nem volt szüksége rá, hogy szabadiskolában oktasson, őt ugyanis május 5-étől az Országos Képzőművészeti Főiskola festőművészeti tanszékének vezetésével bízták meg. (A szobrászati tanszék élére a Nyolcak kültagnak számító Vedres Márk került.)⁶⁴

Márffy Ödön próbálkozásait kevesebb szerencse kísérte. Több társával együtt, három nappal a Kommün kikiáltása előtt kezdeményezte, hogy Gödöllőn, a királyi kastélyban művésztelep működhessen,⁶⁵ s bár az ötlet helyeslésre talált a politikai vezetésben – és még április végén is támogatta mind a közoktatásügyi, mind a pénzügyi népbiztos⁶⁶ –, végül ez a terv kútba esett. A művészeti direktórium május végén úgy határozott, hogy Balatonfüreden jöjjön létre művésztelep, amelynek komolyságát, úgymond, „Márffy Ödön, Pór Bertalan és Ferenczy Béni az akcióban való részvétele biztosítja”.⁶⁷ A résztvevők tervezett névsora mutatja, hogy a gödöllőihez képest – ahol Márffy mellett még Herman Lipót, Csáktornyai Zoltán, Basch Andor, Gara Arnold, Falus Elek és társaik alkották volna a törzsgárdát – a balatonfüredi csapattal összevontan említett proletáriskolai vezetők névsorában már szinte csak a Nyolcak és az aktivisták képviselőit látjuk. Köztük találjuk Czigány Dezsőt, Orbán Dezsőt, Pór Bertalant, Tihanyi Lajost és Vedres Márkot, továbbá Nemes-Lampérth Józsefet és Uitz Bélát, valamint a Ferenczy-testvéreket: Bénit és Noémit.⁶⁸ A visszaemlékezések szerint a füredi szabadiskola vezetésével Márffyt bízták meg,⁶⁹ ám hogy

⁶³ Margitay Ernő: Vörös művészeti politika. *Magyar Iparművészet*, 22. 1919. 61.

⁶⁴ Új művészeti megbízások. *Pesti Napló*, 1919. május 13., 8.; *Hivatalos Közlöny*, 1919. május 22. 191.

⁶⁵ Márffy Ödön, Herman Lipót és más festőművészek levele Kernstok Károly szépművészeti kormánybiztoshoz, a gödöllői volt királyi kastélyban művésztelep létesítése tárgyában. 1919. március 18. A *Magyar Tanácsköztársaság képzőművészeti élete* 1960. i. m. 60–61.

⁶⁶ A közoktatásügyi népbiztos átirata a pénzügyi népbiztoshoz a gödöllői volt királyi kastély egy részének művésztelep céljára való felhasználása ügyében. 1919. április 8. Uo., i. m. 178.

⁶⁷ A Művészeti és Múzeumi Direktórium javaslata a Balatonfüreden létesítendő művésztelep részére 25.000 koronás javadalom utalványozására. 1919. május 22. Uo., 62–63.

⁶⁸ A Közoktatási Népbiztosság Művészeti és Múzeumi direktóriuma politikai megbízottjának levele az Országos Lakásbizottsághoz a balatoni művésztelepen dolgozó és a proletár művésziskolák vezetésével megbízott képzőművészek fővárosi műtermeinek mentesítése ügyében. 1919. május 31. Uo., 63.

⁶⁹ Bálint Lajos: *Ecset és véső*. Budapest, 1973. 160–161.; Zolnay László: *Márffy*. Budapest, 1966. 15.

6. Pór Bertalan plakátja a pesti utcán, 1919. május 1. © Fortepan, adományozó: Péchy László

7. Pór Bertalan és Tábor János plakátjai, 1919. május 1. © Fortepan, adományozó: Péchy László

ez a művésztelep elkezdhetette-e egyáltalán a működését a nyár folyamán, arról nincsenek ismereteink.

Júniusban az Epreskertben lévő Benczúr Mesteriskola helyén nyári rajztanárképző kurzus indult Mihalik Gyula vezetésével azok részére, akik a művészkataszteren belül nem rendelkeztek pedagógus képesítéssel. A tanfolyam tanári munkájában száz koronás óradíjjal, mások mellett Berény, Czigány és Vedres vett részt,⁷⁰ aminek külön érdekessége, hogy Czigány úgy taníthatott itt, hogy neki sem volt tanári képesítése.⁷¹ (Az átképző kurzus ilyen és hasonló anomáliái nagy felháborodást váltottak ki a rajztanárok körében.)⁷² Czigány Dezső továbbá egy csopaki művésztelep megszervezésére vett fel pénzt júniusban, de feltehetően az érdemi munkára itt sem jutott már idő.⁷³

Művészi tevékenység az év folyamán

Mint láttuk a Nyolcak tagjai – Czóbelt leszámítva – valamilyen mértékben mind részt vettek a szabadiskolai oktatásban, ám annál kevesebb megbízható információ áll rendelkezésünkre egyelőre, ami az autonóm művészeti tevékenységüket illeti. Ismerünk ugyan a Nyolcak festőitől 1919-re (vagy 1919 körülre datált) alkotásokat, ám ezek döntően sem formájukban sem tartalmukban nem utalnak a forradalmi változásokra. Az esetek

⁷⁰ Rónai 1970. i. m. 143., 147.

⁷¹ Vö.: Rum Attila: *Czigány Dezső*. Budapest, 2004. 171–172.

⁷² A Mihalik-féle rajztanári átképzésről bővebben ld.: Margitay 1919. i. m. 61–62.

⁷³ Uo., 171.

8. Uitz Béla és Dankó Ödön plakátjai, 1919. május 1.

© Fortepan, adományozó: Péchy László

többségében leginkább a korábbi irányokat követik – így pl. Tihanyitól *Pátzay Pál* vagy *Böloni Györgyné portréja*⁷⁴ –, illetve épp némi hátrálást jelentenek a modernizmus útján, mint Kernstok 1919-ben befejezett *Zivatar* című vászna⁷⁵ vagy a Haranglábi Nemes Józsefnéről készült, a korai naturalista stílusát idéző festmény.⁷⁶ Márffy 1921-es kiállításán kilenc olajképet is bemutatott 1919-re datálva,⁷⁷ ezek a sűrű, expresszionista beütésű, komorabb hangulatú táj- és arcképek, csendéletek átmeneti periódust képeznek a nyolcakos konstruktív festmények és a húszas évek felszabadult dekorativitása között.⁷⁸ (I. tábla)

Par excellence forradalmi művészettel, úgy tűnik, csak a direktóriumot is megjárta két tag: Pór és Berény kacérkodott. Pór Bertalan *Vörös Hadsereg* pannója, amely a május 1-i ünnepség köztéri dekorációjának készült, és a Múcsarnok előtt, tehát kiemelt helyen volt kiállítva, sajnos elpusztult,⁷⁹ Berény befejezetlen murális kísérlete

⁷⁴ Majoros 2002. i. m. 30. és 61. kép.

⁷⁵ Kovács 2015. i. m. 64.

⁷⁶ Szabadiskola Nyergesen 2009. i. m. 85.

⁷⁷ Márffy Ödön festőművész gyűjteményes kiállításának katalógusa. 1921. január 29 – február 29. Budapest, Magyar Studio, 1921. ksz. 27–35.

⁷⁸ Ld. egyebek mellett: Olvasó férfi, 1919. Közölve: Rockenbauer Zoltán: *Márffy. Életműkatalógus*. Budapest–Paris, 2006. 215., illetve uo. az 1.2.31–1.2.32, valamint a 4.4.1.2–4.4.1.5 katalógusszámon lévő képeket.

⁷⁹ A vörös díszbe öltözött Budapest. *Népszava*, 1919. május 3., 6.; Kassák Lajos: *Egy ember élete*. Budapest, 1983. II.: 574–575.; *A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája* 1959. i. m. 363.

9. Biró Mihály és Berény Róbert plakátjai, 1919. május 1.

© Fortepan, adományozó: Péchy László

sem maradt fent.⁸⁰ A Kommün legsikeresebb vizuális műfaja azonban vitathatatlanul a politikai plakát volt. Ugyancsak május 1-én került az utcákra Pór Bertalan sematikusabb „Feleségeitekért, gyermekeitekért előre!” feliratú műve,⁸¹ de a konstruktívabb megfogalmazású *Világ proletárai egyesüljete!*, valamint Berény emblematikussá vált *Fegyverbe! Fegyverbe!*, továbbá Uitztól a *Vörös katonák előre!* a korszak leghatásosabb képzőművészeti alkotásai lettek. (6., 7., 8. kép) Sajátos ugyanakkor, hogy mennyire ellentmondásosan ítélték meg a kortársak e plakátok kvalitását. Míg Uitz és Pór munkáiról nagy elismeréssel szólt az ekkoriban az aktivisták teoretikusává avanzsált Hevesy Iván, addig Berényről azt írja: „elgondolása elcsépett és triviális, művészi értéke is nagyon kevés.”⁸² A MÁ-val folyamatosan élesen polemizáló *Az Ember* c. lap zsurnalisztája Uitz plakátját vitriolosan gúnyolja, Berényén pedig ironizál.⁸³ Ugyanakkor Farkas Zoltán a *Vasárnapi Újság*ban két kolumnás, illusztrált cikkben méltatja mindhármas alkotását.⁸⁴ Aztán persze ősszel *Az Est* már mint gyomorforgató ízléscicmot említi Berény művét, Kézdi-Kovács László – a Nyolcak régi ellensége – pedig azon háborog, hogy „a vörös ízléstelenségben tobzódó májusi

⁸⁰ Ld. Barki Gergely tanulmányát jelen kötetben.

⁸¹ Szélpál Árpád: *Forró hamu*. Budapest, 1984. 502.

⁸² Hevesy Iván: Az új plakát. *MA*, 4, 1919, 5. május 15. 107. – ld.: „Az utak elváltak”. 1919. i. m.

⁸³ Az új plakát. *Az Ember*, 1919. június 5. 13–14. – ld.: „Az utak elváltak”. 1919. i. m.

⁸⁴ F. Z. [Farkas Zoltán]: A Vörös Hadsereg plakátjai. *Vasárnapi Újság*, 1919. május 25. 238–239. – ld.: „Az utak elváltak”. 1919. i. m.

utca díszítések és a rémmesék plakátjai, nem egyhamar felejtődnek el. És ezek az emberek, meg a többi hozzájuk hasonló, elfoglalták a művészeti iskolák vezetését is, hogy rettentő ízléstelenségüket és barbár tudatlanságukat az új nemzedékbe is bejtsák!”⁸⁵ (9. kép)

A téma ugyan további alaposabb kutatást igényelne, de jelen ismereteink szerint úgy tűnik, hogy a Nyolcak festőinek a közéleti tevékenység és az oktatás mellett 1919-ben meglehetősen kevés idejük maradt a tényleges alkotásra.

A Nyolcak szétszóródása

A Tanácsköztársaság bukása megpecsételte a csoport sorsát. Közös kiállításról szó sem lehetett, közülük többeknek a szabadsága is veszélybe került. Kernstokot már másnap, azaz augusztus 2-án letartóztatták.⁸⁶ Bár áprilistól rövid ideig vállalta az Esztergom vármegyei direktórium póttagságát, a bolsevik rendszerben tevékenesen szinte egyáltalán nem vett részt. Az a tény azonban, hogy a népbiztosok (Kun Béla, Szamuely Tibor, Ágoston Péter) rendszeresen megfordultak nála Nyergesen, és különösen, hogy Kun Béla családja nála nyaralt, elegendő volt, hogy haragosai a faluból feljelentsek. Három hétig Esztergomban tartották vizsgálati fogságban, de amint híre ment, hogy letartóztatták, a festőbarátok részéről azonnal megindult az akció a kiszabadítására. Kernstokot augusztus 22-én ugyan átmenetileg szabadon bocsátották⁸⁷ Esztergomban, de hamarosan újra lefoglák, és Budapesten a kőbányai gyűjtőfogházba vitték. „Majláth Géza lett Esztergomban a főispán, ő segítette ki Kernstok Károlyt az esztergomi börtönből – mesélte Márffy Horváth Bélának. – Kernstok azután Kőbányán volt. Majláth Budapestre került és itt is segített Majláth. Polányi [Károly] főügyész volt, a Fészekbe járt kártyázni. Odamentünk hozzá többen művészek és kértük, segítsen Kernstokot kiszabadítani. Másnap írást kaptam tőle.” Márffy – miként több ízben is részletesen elmesélte – a Polányitól kapott végzéssel ment el a gyűjtőfogházba: „Átadtam az írást a fogház igazgatójának, aki hívatta Kernstokot, aki igen bizarr látványt nyújtott és élénk derűtséget keltett külsejével. Egy kopott és kurta rabruha volt rajta, amely fél-lábszárig és könyékig ért. De annál nagyobb volt az öröme, amikor megtudta, hogy miért jöttem. A fogház igazgatója tudtára adta, hogy felöltözhetsz és távozhat. A távozás közben beszélgettünk, hogy miért is került oda és én azt tanácsoltam, hogy minél előbb hagyja el az országot. Így került a berlini emigrációba.”⁸⁸

⁸⁵ (k. k. l.) [Kézdi-Kovács László]: Az új művészetlet. *Pesti Hírlap*, 1919. október 7. 2.

⁸⁶ Ld. részletesebben: Dévényi Iván: Kernstok Károly részvétele a haladó művészeti és politikai mozgalmakban. (1960). In: *Szabadiskola Nyergesen* 2009. i. m. 9–18.; Dévényi Iván: Kernstok Károly. *Látóhatár*, 1967. július–augusztus, 713–722. – újraközölve: Dévényi 2007. i. m. 69–80.

⁸⁷ Vö.: Herman Lipót naplója, 1919. augusztus 23. – közölve: *Enigma*, 25. 2018. no 94.

⁸⁸ Márffy Ödön beszél kortársairól és a korról. Somogyi Árpád kikérdezése. 1951. április 18. – MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Adattár, ltsz.: MDK-C-11-26.; Hasonlóan mesélte el Márffy nyolc évvel később az *Élet és Irodalom*nak, ld.: Lengyel István: A forradalmi mozgalmaktól Berény Róbert

Márffyban azonban nemcsak Kernstokot, de Berény Róbertet is sikerült kiszabadítani. Berényt 1919. augusztus 14-én jelentették fel, aminek következtében őrizetbe vették. Augusztus 23-án részletes, írásos vallomást tett saját, tanácsköztársaságbeli szerepéről, az általa felvett pénzekről és felhasználásukról. Másnap Kádár Elemér detektívfelügyelő javasolta Berény szabadlábra helyezését az igazolási eljárás lefolytatásáig.⁸⁹ Hogy ezt követően pontosan mi történt, azaz, hogy a festőt átmenetileg elengedték-e majd újra bevitték, vagy végig benntartották, nem teljesen világos. Márffy véletlenül szerzett tudomást Berény sanyarú helyzetéről. Miként mesélte, ő a külvárosi rossz közbiztonság miatt, fegyverviselési engedélyért ment a rendőrségre, és véletlenül látta meg, hogy festőbarátja a fegyveres kísérettel őrzött foglyok közt álldogál a főkapitányság udvarán. Mivel Kéry Károly rendőrkapitány, a korszak egyik legbefolyásosabb nyomozótisztje⁹⁰ nagyon szívélyesen viselkedett, Márffy kísérletet tett rá, hogy kihozza Berényt: „Elmondtam, hogy tudomásom van arról, hogy egy barátomat és kollégámat letartóztatták és itt tartják őrizetben. Meg vagyok győződve arról – mondtam – hogy semmi bűne nincs és letartóztatása csak tévedésből történhetett. Megkérdezte a nevét és váratlanul, a legnagyobb könnyedséggel anélkül, hogy tovább kérdezősködött volna, elővett egy nyomtatványt és kitöltötte, majd átadta nekem azzal, hogy vigyem le az őrszoba parancsnokának. Az írás Berény szabadon bocsátását tartalmazta. Néhány perc múlva együtt elhagytuk a főkapitányság épületét. Berény a nyakamba borult és úgy köszönt meg és hálálkodott a kiszabadításáért. Ugyanazt a tanácsot adtam, mint Kernstoknak és másnap már Berlinbe utazott, ahol Kernstokkal együtt töltötték az emigráció idejét.”⁹¹ Márffy elbeszélésének hitelességét megerősítette Pór Bertalan és maga Berény Róbert is.⁹²

A Nyolcak többi tagjának nem kellett ilyen izgalmakkal szembenéznie. Pór Bertalan Szlovákián át Párizsba emigrált – neki mindenképpen jó oka volt rá –, az elkeseredett Tihanyi Lajos először Bécsbe majd Berlinbe ment, mielőtt végleg Párizsban telepedett volna le. (10. kép) Czigányt 1919. augusztus 9-én szintén bevitték a rendőrségre, de másnap kiengedték.⁹³ Nincs róla adat, hogy Orbán Dezsőt és Márffy

és Kernstok Károly kiszabadításáig. 1919 véres őszére emlékezik Márffy Ödön Kossuth-díjas [sic!] festőművész. *Élet és Irodalom*, 1959. október 23. 2.

⁸⁹ Kontha 1979. i. m. 95–96.

⁹⁰ Kéry Károly rendőrkapitány neve gyakran szerepel a korabeli lapokban. A Károlyi-kormány idején, 1919. február 26-án a belügyminiszter parancsára ő vette őrizetbe Szurmay Sándor volt hadügyminisztert, de a Tanácsköztársaság bukása után is hivatalban maradt, és politikai ügyekben nyomozott.

⁹¹ Ld. Márffy Ödön beszél kortársairól és a korról, 1951. i. m.; Lengyel 1959. i. m.

⁹² Pór Bertalan: „A prol. dikt. bukása után találkoztam vele [Kernstokkal] egy Kőbányáról jövő villanyoson, amikor Márffy Ödön közbenjárására Berény Róberttel együtt (aki elődöm volt a művészeti direktóriumban) sikerült őt a gyűjtőfogházból kiszabadítani.” Pór Bertalan levele Dévényi Ivánnak. Budapest, 1956. január 20. – MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Adattár, ltsz.: MKCS-C-I-159/-1191c.; Berény Róbert: „Abból a pokolból Márffy kollégám közbenjárása emelt ki, és azóta is a hála melegíti a szívemet, ha arra gondolok.” (Berény kéziratosa önéletrajza. 1947. – Fényképét közli: [Majoros Valéria]: *Berény Róbert a Magyar Tudományos Akadémián. Katalógus*. Budapest, 2000. 18–19.

10. Kelen Imre: Tihanyi Lajos, 1919.
Lappang. Repr. *Színházi élet*, 1919.
május 11–17., 28.

Ödönt kihallgatták volna. Egyelőre mindössze annyi történt, hogy a Fészek klub választmányi ülésén kizárták – több más festővel együtt – a Nyolcak közül Berényt, Pórt, Tihanyit, Orbánt és Czigányt.⁹⁴ Orbán Dezső a maga részéről már októberben üzleti vállalkozásba fogott Kóber Leóval.⁹⁵ Gróf Andrássy Gyula elnökletével Artes néven alapítottak művészeti társaságot, azzal a céllal, hogy elsősorban külföldön és a megszállt magyar területeken kiállításokon propagálják (és értéke-sítsék) a kortárs magyar képzőművészet alkotásait.⁹⁶

Az igazolási ügyek azonban áthúzódtak a következő esztendőre, és június 18-án, úgymond, „a proletárdiktatúra ideje alatt tanúsított inkolle-giális és nemzetellenes magatartása miatt” a Képzőművészek Egyesülete kizárta kebeléből a következő művészeket: Berény Róbert, Pór Bertalan,

Uitz Béla, Kernstok Károly, Czigány Dezső, Tihanyi Lajos, Biró Mihály, Tipary Dezső, Kornay József, Kmetty János, Vedres Márk, Kozma Lajos, Vágó József, Pál Hugó. Ezenkívül tagsági jogaitól három évre megfosztotta Teplanszky Sándort és Márffy Ödönt.⁹⁷ Mindez pedig elvben azt is jelentette, hogy a tagságuktól megfosztott művészek a Nemzeti Szalonban és a Képzőművészeti Társulat tárlatain nem állíthattak ki Magyarországon. A tiltás tehát Orbánt és a külföldön élő Czóbelt leszámítva az egész csoportra kiterjedt. Jóllehet a fokozatos konszolidációval 1922-t követően a rendelkezés értelmét veszítette, a csoport soha többé nem állt már össze. Ahogy Márffy fogalmazott: „A Nyolcak, amint említettem, feloszlottak az első világháború után. Arról is beszéltem, hogy elsősorban politikai okokból. Forradalmi volt, és nem volt időszerű. [...] A háború befejeztével, a fehérterror idején végképp lehetetlenné lett a mi vállalkozásunk.”⁹⁸

⁹³ Herman Lipót naplója, 1919. augusztus 10. – közölve: *Enigma*, 25. 2018. no. 94.

⁹⁴ Herman Lipót naplója, 1919. november 10. – uo.

⁹⁵ Herman Lipót naplója, 1919. október 6. és 16. – közölve: *Enigma*, 25. 2018. no. 94.

⁹⁶ Magyar művészet külföldön. *Világ*, 1920. február 8. 10.

⁹⁷ Ld. egyebek mellett: Kizárások a Képzőművészek Egyesületéből. *Pesti Napló*, 1920. június 20. 4.; Kizárás a Képzőművészek Egyesületéből. *Friss Újság*, 1920. június 20. 4.

⁹⁸ Márffy Ödön beszél kortársairól és a korról. 1951. i. m.

Barki Gergely

„A PROLETÁRDIKTATURA JÓT TESZ AZ EGÉSSÉGNEK”¹

BERÉNY RÓBERT, 1919

Berény Róbert életpályáját döntően befolyásolta a Tanácsköztársaság időszaka, holt művészi fejlődésében valójában inkább egyfajta intermezzót jelentett ez a periódus. A rendszerváltás előtti évtizedekben Berénynek erre az oeuvre egésze szempontból talán kevésbé fontos időszakára – elsősorban politikai okok miatt – érthetően komolyabb figyelem irányult. Szíj Béla, a festő első jelentősebb monográfiusa szintén nagy terjedelemben tárgyalta a művész 1919-es szerepvállalását. Annak ellenére, hogy kiemelt támogatást élvezett a korszak kutatása, számos fehér folt maradt, s néhány megválaszolatlan kérdést azóta sem sikerült tisztázni. Az újonnan előkerült dokumentumok és néhány korábban ismeretlen mű vizsgálata alapján talán egy új, tisztább, és árnyaltabb kép rajzolódik ki Berény 1919-es időszakáról.

BERÉNY ALKOTÓI ÉS PEDAGÓGIAI TEVÉKENYSÉGE KÖZVETLENÜL A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG ELŐTT

1918 őszén a festő levelet küldött Elek Artúrnak, melyben arra kérte, hogy lapjában közöljön egy hirdetést: „[...] adjon le a vasárnapi számban egy kommunikét megnyíló festőiskolámról, melynek címe: Rajz és festőiskola műteremben és kertben Berény R. festőművész vezetésével. Bp. I. Városmajor u.36. Telefon 82-66. A lakásunkat nagy költséggel nyomorítottam át erre a célra alkalmasnak. November első felében nyílik, érdeklődni lehet máris.”²

Túl a művészi elhivatottságon, ezekben az ínséges és bizonytalan időkben magániskolája anyagi forrást is jelentett Berény számára, akit szülei ekkor már nem támogathattak. A tandíjként befolyt összegből teremtette elő az iskola működéséhez szükséges eszközöket, s azokat a forrásokat, amelyek saját művészeti tevékenységének finanszírozását is biztosították. Ekkoriban kezdett komolyabban foglalkozni találmányaival is, amelyek szintén pénzigényes vállalkozások voltak.³

¹ Somló Léni (Berény Róbert első felesége) Tersánszky Józsi Jenőnek 1919. június 11-én írt egy levelet, melyhez Berény többek között ezeket a szavakat fűzte. (PIM V. 4330/19/15.) Közli: Majoros Valéria Vanília: Tihanyi Lajos írásai és dokumentumok, Bp., 2002. 403.

² Berény Róbert 1918. október 14-én kelt levele Elek Artúrhoz. MNG Adattár, Ltsz.: 12409/59. Hogy miért nem sógorának, a *Nyugat* főszerkesztőjének, Ignotusnak címezte a levelet, nem tudni, minden esetre a *Nyugat*-ban kiemelt hirdetésként több alkalommal is megjelent Berény felhívása.

Berény szabadiskolája a maga nemében egyedülálló intézmény volt, ahol próbára tehetette azon képességeit és elgondolásait, amelyek a művésznevelés megreformálására irányultak, s amelyeknek írásban évekkel korábban már hangot adott.⁴ Az iskola szabad szellemiségéről és inspiráló légköréről számol be levelében az egykori Berény-növendék, Fenyő György:

„[...] Ez az iskola Magyarországon első volt tudtommal a maga nemében, mert bár előtte is csináltak egyes festők iskolákat, de ezek mind rosszízű felsőbb rendek divatjamúlt festőinek akadémiai voltak. Róberté volt az első festőiskola, ahol Cézanne, Van Gogh és a XIX. század többi nagy franciáit szerették és beszéltek meg a mester és növendékei, nem pedig Benczúrt és annak unalmas mestereit és sugalmazóit. Izgalmas és érdekes volt az iskola, hat vagy nyolc növendékével, akik mind a párizsi iskola rajongói voltak [...]. Róbert jó mester volt, ott dolgozott (és akkoriban elég szorgalmas is volt) velünk. Az a kép, amin dolgozott – sajnos – méretei miatt mehetett veszendőbe, kb. 2 x 6 méteres vászon volt. Akkoriban az ilyesmit ‘kompozíciónak’ hívták. [...] Róbert ezt az élete legnagyobb méretű képét pasztellel festette, nem olajjal. Munka közben már állandóan lerögzítette (lefixálta), méghozzá – pontosan emlékszem – egy híg kazein oldattal. [...] A témája – különböző ruhátlan figurák voltak a szabadban. Férfiak barokkos izmokkal, a nők pedig valamivel nyugodtabb formákkal és világosabb testszínnel hímnemű társaiknál. Nekem akkoriban nagyon tetszett és imponált ez a nagyméretű kép – persze Róbert sohasem fejezte be.”⁵ Berény ezt követően még hosszú éveken keresztül fáradozott a pasztell-technika megújításán. Bernáth Aurél, aki csak az 1920-as évek elején, Berlinben ismerkedett meg Berénnyel, *A Múzsza udvarában* című könyvében oldalakon keresztül sorolja festőtársa elképesztő találmányait, s említést tesz pasztell-kísérleteiről is: „Jelenlétemben kísérletezett a festékpороknak talkummal való össze gyúráásával, hogy ezáltal a pasztellkréta tapadóbb legyen.”⁶ Elek Artúr a *Nyugat* 1928-as évfolyamában írt soraival, tíz év távlatából, feltehetően ugyanarra a gigászi vállalkozásra utalt, amelyet Fenyő György levele ismertetett: „Emlékszünk régebbi időkből Berénynek egy nagyméretű kompozíciójára, amelyen rudacskákká gyúrt festékekkel dolgozott.”⁷ Berény óriási méretű pasztell-képét Varró István állítása

³ Egy hat évvel később, 1924-ben kelt, angol nyelvű szabadalmi leírás (MNG Adattár, Ltsz.: 23306/IX/8/1992) olyan találmányáról tudósít, mely grafikai eljárással készült művek másolására volt alkalmas. Feltehetően ugyanennek a már 1923-ban, Dr. E. Stengerrel közösen bejegyzett találmánynak az ismertetését közli a *Der deutsch-österreichische Photograph* című német nyelvű szaklap is (1925. 39/8.). E találmányára minden bizonnyal az készítette, hogy a szintén általa, 1917-ben kifejlesztett egyedi monotípia-technika, a papírkarc is sokszorosíthatóvá váljék.

⁴ Berény Róbert: Művészi nevelés az iskolában. *Népművelés*, 1911. április 15. 27–28.

⁵ Fenyő György 1958. június 21-én kelt, Varró Istvánhoz írt levelének (továbbiakban: Fenyő 1958) részletét közli: Szij Béla: Berény Róbert életútja gyermekéveitől a berlini emigrációig. *Bulletin de la Galerie Nationale Hongroise*, 1963. IV. (A továbbiakban: Szij 1963), 120.

⁶ Bernáth Aurél: *A Múzsza udvarában*. Budapest, 1967. 70.

⁷ Elek Artúr: Berény Róbert és mások. *Nyugat*, 1928/7. 552.

szerint felszabdalta, így ma már nem ismerjük és sajnálatos módon fényképfelvétel sem készült róla.⁸

Mintegy másfél évtizede felbukkant a festő egy érdekes, szintén pasztellel készített kompozíciója, az *Allegorikus jelenet fán hegedülő figurával* (II. tábla), mely feltehetően szintén 1918–1919 körül készült és valószínűleg a nagy kompozíció egyik előkészítő tanulmánya lehetett.⁹ Ekkoriban vált ismertté Horváth Béla művészettörténész hagyatéka, ahonnan egy hasonló témájú olajkép (III. tábla) került elő, melynek hátoldalán egy eddig azonosítatlan férfi portréja látható.¹⁰ E feltűnően klasszicizáló stílusú művek szervesen illeszkednek Berény háború körüli alkotásainak sorába és némi támpontot nyújthatnak Berény sokalakos, nagy kompozíciójának rekonstrukciójához is. További adalékul szolgál és komolyabb segítséget nyújthat Aba-Novák Vilmos *Anyaság* című 1919-es kartonja (IV. tábla),¹¹ illetve *Élet* című akvarellje, (V. tábla)¹² melyek nagy valószínűséggel Berény nagy pasztellkompozíciójának hatására készültek, Berény műtermében. Miután a festő kényszerűen elhagyta az országot a Tanácsköztársaság bukását követően, édesanyja fiatal művészeknek adta ki fia műtermét. Így került rövid időre az egykori Nyolcak mesterének stúdiójába Korb Erzsébet és Patkó Károly társaságában Aba-Novák Vilmos is. A fiatal festő életművében kifejezetten szokatlannak, idegennek tűnő, barokkosan túlbuzjázó, sokalakos kompozíciók egyértelműen Berény korabeli stílusára emlékeztetnek és az sem kizárható, hogy esetleg konkrét másolatokról van szó. Nem csupán az életkorok allegóriaszerű megfogalmazása, tehát a téma egyezése okán, de a festői, illetve grafikai megoldások terén is feltűnő a hasonlóság Berény műveivel. Hogy Berény hogyan jutott el alig fél évtized alatt pre-avantgárd Nyolcacos korszakától, a tízes évek első felére jellemző, kifejezetten expresszionista jellegű képalkotástól a reneszánsz, a manierizmus és a barokk fegyvertárát újrahasznosító radikális klasszicizálásig, ahhoz a már említett Fenyő György levél további – korábban publikálatlan – részletei szolgálnak megvilágító erejű adalékokkal: „[...]a XIX. szd. franciáitól eltekintve egyetlen

⁸ Varró István Szij Béliának szóló feljegyzése Fenyő György hozzá írott leveléhez (Varró-Szij dokumentumok, MNG, Adattár): „Az említett nagy képre emlékszem. Háromszög alakban komponált akt-tömeg volt – talán 20 individuum – egészen halvány monoton testszínre nem emlékeztető színekben. Ha jól emlékszem, sokáig befejezetlenül magasán lógott, aztán összehengerelve egy sarokban, végül darabokra vágva és vászon felhasználva... Összes művei közül erre emlékszem mint a legsivárabbra és legérdektelenebbre.” Varró a leírás mellé egy hevenyészett, emlékezetből készült skiccet is mellékel a szóban forgó pannóról.

⁹ Berény Róbert: *Allegorikus jelenet fán hegedülő figurával*. 1918–1919 körül, pasztell, karton, 63 x 50,5 cm, j.n., Szajkó Lídia tulajdona, San Francisco. A pasztellképnek több grafikai vázlata is ismert, melyek szintén a Berény örökösök tulajdonában vannak.

¹⁰ Berény Róbert: *Kompozíció aktokkal*, 1918–1919 körül, olaj, vászon, 62 x 52 cm, j.n. Sümeg, Püspöki Palota, M.Sz. 2005/363.

¹¹ Aba-Novák Vilmos: *Anyaság*, 1919. olaj, karton, 35 x 48 cm, j.j.l.: Aba-Novák, Mgt. E művel kapcsolatos információért Molnos Péternek és Nemes Péternek hálával tartozom.

¹² Aba-Novák Vilmos: *Élet*, 1919 körül, szén, akvarell, papír, 390 x 626 mm, j. n. MNG, Ltsz.: F.75.189

mester volt akiről igazán lelkesen beszélt – Leonardo da Vinci –. Ennek képeit igen jól ismerte, de ami még ennél is jobban izgatta, az a Leonardo »Trattato della Pittura«-ja volt. Ezt a könyvet (német fordításban) állandóan olvasta. Erről lelkesedett nekem, de emlékszem, hogy néha egy-egy szaktanácsa Leonardonak nem tetszett neki. Egyre ezek közül emlékszem, az volt, hogy (emlékezetből idézem, de a Berény kutató megkeresheti ezt a passzust) tehát Leonardo szabadon: »Hogy munkád (festményed) minél tökéletesebb legyen, igyekezzél a fényből az árnyékba való átmenetet minél lágyabbá, minél finomabbá tenni« – Róbert erre a tanácsra azt jegyezte meg, hogy hihetetlen, hogy egy ilyen minden idők legnagyobb művésze, mint Leonardo, ilyen kicsinyes technikai tanácsot ad egy árnyékolási műveletről, ami nem áll arányban a leonardói nagyvonalú, művészi elképzeléssel. Ez a »Trattato« különben magyarázza Berény egész művészi életét, találmányait, töprengéseit, sokoldalúságát. Sőt bár Robert alapján véve rutinos és gyors volt munkáiban, igyekezett a Leonardo féle lassú és megfontolt munkamenetet is átvenni. [...] a leonardoi »Trattato«-t kissé úgy olvasta mint a bibliát, mint Don Quihotte [sic!] az ő középkori lovagregényeit. Így aztán az egész élete egy szélmalomharc volt a 'találmányokkal' [...]»¹³

Varró István leírása szerint Berény nagy pasztellpannójának leglátványosabb alap-eleme a leonardói gúlakompozíció alkalmazása volt. Ugyanez tapasztalható az említett két korai, feltehetően Berényhez köthető Aba-Novák mű esetében is, de közülük az akvarell expresszívabb gesztusai, a klasszikus alakformálást és térkomponálást a futuristákra, illetve a konstruktivistákra jellemző szerkezetességgel ötvöző képalakítása révén közelebb áll akár az aktivisták modernségéhez is. Amennyiben Aba-Novák e két művét Berény korabeli stílustörekvéseinek másolatszerű dokumentumaiként értékeljük, úgy nyilvánvalóvá válik, hogy Berény ebben az időszakban az olykor óvatosan visszafojtott, máskor pedig látványosan felszínre törő expresszionista attitűd mellett egyre nagyobb érdeklődéssel fordult különböző művészi korszakok, főképpen a nagy reneszánsz és manierista festőelődök konkrét képi toposzá vált archetípusai felé. Ezt a bonyolult, egyszerre archaizáló, ugyanakkor progresszív festői törekvést jobb híján mégis csak klasszicizálásnak nevezzük.

Berény klasszicizálódása tulajdonképpen már a Nyolcak idejében tetten érhető, de program- és látványszerűen a háború elejétől bontakozott ki, s leginkább egyes 1917-es papírkarcain csúcsosodott ki, közülük az egyik kifejezetten Leonardo stílusában fogant, s témájában is hozzá, de legalábbis a reneszánsz nagy mestereihez köthető: *Madonna a kiseddel* (1. kép).¹⁴

Berény szabadiskolájának megnyitása egybeesett a Károlyi-kormány beiktatásával. A haladóbb szellemű sajtó részéről komoly támogatást kapott: „Berény Róbert, a nagy-

¹³ Fenyő 1958.

¹⁴ Berény Róbert: *Anya gyermekével [Madonna a kiseddel]*, 1917, papírkarc, 135 x 115 mm, j.b.l.: BR 1917. Kohonóczki Júlia tulajdona. Kevésbé illeszthető viszont a háború alatt készült klasszicizáló stílusú papírkarcok sorába a *Halász és a hold ezüstje* c. Balázs Béla meséhez határozottan expresszívabb felfogásban készített, 1917-es sorozata.

1. Berény Róbert: Anya gyermekével [Madonna a kisdoddal], 1917. Papírkarc, 135 x 115 mm. © Kohonóczki Júlia tulajdona. Fotó: Barki Gergely © HUNGART, 2018

tehetségű fiatal festőművész festőiskolát nyitott Budán a Városmajorban. A forradalom után nyilván a képzőművészetben is ledől a régi klikk uralom és remélhető, hogy a progresszív művészetnek új, szabad útja nyílik. Ebből a szempontból Berény Róbert iskolájára misszió vár a magyar művészet ezutáni fejlődésében. Erre vall az új iskola programja is, mely nemcsak technikailag kívánja kiképezni növendékeit, hanem párhuzamosan ránevelni a művészetre, a művészi gondolkodásra és a látottak művészi interpretálására. Férfiak és nők együttesen nyernek kiképzést, és pedig délelőttönként a festésben, délutánonként pedig a rajzolásban. Hidegebb időjárásban csak aktokat rajzolnak és festenek, az enyhébb időszakokban azonban – az iskola

saját kertjében – plein air festéssel is folytatják a növendékek továbbművelését. Az új iskola (Városmajor utca 36. Telefon: 82-66) tájképfestéssel kapcsolatban kirándulásokat is tervez.”¹⁵

BERÉNY ISKOLÁJA A KOMMÜN ALATT

A Tanácsköztársaság kikiáltását követően Berény iskolája immár az új rendszerben, radikálisan megváltozott körülmények között működhetett tovább és az új rezsim híveként megerősített támogatásban részesült a sajtó részéről is. 1919 áprilisában több napilap is közölte a következő híradást: „A művészeti direktórium az országban több mesteriskolát állít fel. Egyik ilyen, a fővárosban lévő iskola vezetésével Berény Róbert festőművészt bízta meg. A mesteriskolába csak megfelelő, akadémikus képzettségű növendékek vétetnek fel. A végleges felvételhez a növendékeknek egy hónapig tartó próbamunkán kell részt venniük. A tanítás ingyenes. Akik ennek az iskolának tagjai akarnak lenni, jelentkezzenek április 30-ig bezárólag délután 2-3 óra között az iskola vezetőjénél, I. Városmajor utca 36. szám alatt.”¹⁶

Az iskola működésének anyagi terhe lekerült Berény válláról azáltal, hogy – mint minden hasonló intézményt –, az ő iskoláját is köztulajdonba vették. Az intézkedést pozitívan értékelte még akkor is, amikor a kommün bukása után feljelentés érkezett ellene, s menthette volna magát. A Magyar Katonai Parancsnoksághoz írt, 1919. augusztus 23-án kelt levelében a feljelentésre részletesen reagált.¹⁷ A Tanácsköztársaság alatti tevékenységéről lényegében ebből a levélből származtathatók a legautentikusabb információk. Az általa vezetett iskola működéséről igen részletesen és tárgyilagosan számolt be: „Közben, a már 1918. október 20.-a óta általam vezetett magán festőiskolámat szocializálták (I. Városmajor u. 36. sz. alatt), magasabb művészképző iskolává fejlesztették és vezetésével megbíztak. A 93784/919.VIII. §.3. számú május 14.-éről keltezett birtoomban levő Köznevelésiügyi Népbizt.-i rendelet értelmében az iskola személyi és dologi kiadásainak fedezésére félévi időtartamra 50.000 Koronát engedélyeztek (minden művészeti szabadiskolának egységesen), mely pénzt saját kívánságomra az összes képzőművészeti szabadiskolák adminisztratív vezetője kezelte. Május hó közepétől július hó végéig az ezen összesen foglalt 2000 K-nyi havi fizetésemet május, június, július hónapokra felvettem (három részletben természetesen) [...]”¹⁸

Mindeközben, már április elején Berényt beválasztották a Pogány Kálmán által vezetett művészeti direktóriumba, s a festészeti szakosztály vezetésével bízták meg. Kollégái voltak Lessner Manó építész, Kozma Lajos iparművész, Ferenczy Béni szob-

¹⁵ N.n.: Berény Róbert festőiskolája. *Világ*, 1919. február 23. 8. (Tímár 1919.)

¹⁶ N.n.: Új mesteriskolák. *Pesti Napló*, 1919. ápr. 15. 7. (Tímár 1919.) A hírt 1919 április 25-én átvette a *Népszava*, a *Pesti Hírlap* és az *Újság* c. napilap is. Közli: Szij 1963. 121.

¹⁷ Az egykori MSzMP Párttörténeti Archívumának 614 f. 1/1919-11657. számú dokumentumait idézi Kontha Sándor: Két művész a Tanácsköztársaságban. *Ars Hungarica*, 1979/1. 95-96. Továbbiakban: Kontha 1979.

¹⁸ Kontha 1979. 96.

rász, Antal Frigyes és Wilde János művészettörténészek, a zeneművészeti osztályban, mint direktóriumi tagok részt vettek az általa nagyra becsült zeneszerzők, Bartók Béla és Kodály Zoltán is.¹⁹ Berény a további eseményekről így tájékoztat: „[...] miután május 10.-én kelt írásomban, melyet a Közokt. Népbizt.-hoz intéztem, direktóriumi tagságomért járó fizetésemről lemondottam, mert tisztességgemmel nem tartottam összeférhetőnek két helyről fizetést húzni. Ugyanezen okból nem engedtem, hogy direktóriumi tagságom idején tőlem bármilyen művet vásároljanak múzeum vagy egyéb képtár részére. Az iskola dologi kiadásainak fedezésére és részben tanítványaim segélyezésére ezalatt az idő alatt (május közepétől július végéig) 8000 K-t vettem fel és 8369,02 K-t költöttem, a 369,02 K-nyi különbözetet sajátomból fedeztem. Minden kiadott fillérről könyvet vezettem és nyugtát vettem, melyek birtokomban vannak. Vagyis az iskolai budget terhére 14.000 K-t vettem fel az adminisztratív vezetőtől, kinek ezen összeg erejéig nyugtákat adtam.”²⁰

Berény magániskoláját az új rezsim alatt állami támogatással vezethette, ami nem csak azt jelentette, hogy a tanítványoknak nem kellett tandíjat fizetniük, s hogy maga Berény is rendszeres fizetést kapott, hanem egy az iskolát gondozó altisztet is kineveztek mellé, akinek javadalmazásáról szintén a direktórium gondoskodott.²¹ Mindemellett biztosították a képzéshez szükséges nyersanyagokat is. Egy alkalommal például 80 folyóméternyi gyékényponyva rendelkezésre bocsátásáról tesz említést egy hivatalos okirat, mely szerint a Hadügyi Népbiztosság rendelkezett ilyen mennyiségek felett.²² Nem lehet tudni, hogy katonai gyékényponyvát, avagy hagyományos festővásznat biztosítottak Berény iskolája számára, de érdemes megemlíteni, hogy ebben az időben kezdték meg a „kaszárnnyák megtisztítását” is, ami azt jelentette, hogy a régi, Habsburg-időkből származó, értéktelennek tartott képeket lekaparták, s az így nyert nyersanyagot, vásznat és keretet a művészeti direktórium rendelkezésére bocsátották.²³ A Tanácsköztársaság intézkedéseinek hasonló árnyoldalai mellett azonban számos pozitívumot is hozott az új rezsim művészetpolitikája. Berény iskolájára nézve minden bizonnyal kedvezően hatottak az új rendelkezések. Az iskolával foglalkozó hivatalos okiratok számarányával mégis fordítottan arányos mindaz, amit

¹⁹ A direktórium művészeti tevékenységének alapos ismertetését ld.: Németh Lajos (szerk): *A Magyar Tanácsköztársaság képzőművészeti élete*. A Művészettörténeti Dokumentációs központ forráskiadványa, Bp., 1960. Vö.: Aradi Nóra: *A Magyar Tanácsköztársaság művészete*, Bp., 1979. Szatmári Gizella: *A Tanácsköztársaság művészetpolitikája* (szakdolgozat). 1962.

²⁰ Kontha 1979. 96. Berény direktóriumi javadalmazását 1919 április végéig visszamenően szüntették meg. Ld.: A Közoktatási Népbiztosnak 1919. május 28-án kelt, a budapesti IX. kerületi állampénztárhoz intézett rendeletének hiteles másolata (MNG Adattára, Ltsz.: 15713/62.)

²¹ A Közoktatásügyi Népbiztosság 1919. július 11.-én kelt, a Népgazdasági Tanács Pénzügyi Főosztályához címzett átiratának egykorú hivatalos másolatát (O.L.K.N. Művészeti Osztály 1919-3-159232) Szíj Béla idézi. In: Szíj 1963. 121. Egy másik okirat szerint az iskolának két bizalmija is volt. (MNG Adattára, Ltsz.: 15703/62)

²² MNG Adattára. Ltsz.: 15693/62.

²³ Vö.: Pór Bertalan: Emlékezés 1919-re. *Szabad Művészet*, 1949. febr.-márc.

Berény oktatási módszereiről, a tantervről – amennyiben volt ilyen –, illetve a növendékekről tudni lehet.

EGY VILÁGHÍRŰ TANÍTVÁNY

A Berény szabadiskolájára vonatkozó dokumentumok között nem maradt fenn a tanítványok névsora, de egyéb forrásokból következtetni lehet néhány egykori növendék kilétére. Ebben is elsősorban a már emlegetett Fenyő György levél bizonyul a leggazdagabb forrásnak.²⁴ Fenyő Meitner Lászlóra és Grosz Jolánra emlékezett biztosan, utóbbi minden bizonnyal a később Gross-Bettelheim Jolán néven ismertté vált festőnővel azonosítható. Bizonytalanul említi a Berény-növendékek sorában Kelemen Emilt és a később Szamuely Tibor feleségeként is ismert Szilágyi Jolánt, de róluk más forrás nem erősíti meg, hogy ebben az időben Berény tanítványai lettek volna. Fenyőnek azonban határozott emlékei voltak egy később a világhírig menetelő katonatisztről, aki Berénynél kezdte meg művészeti tanulmányait. Számos forrásból tudható, hogy az akkoriban éppen a közeli Mészáros utcában lakó Moholy-Nagy László már 1918 végén látogatta Berény szabadiskoláját, de arra nézve nincs megbízható adatunk, hogy pontosan mikor kezdte meg tanulmányait. Fenyő György említett levelének további – korábban szintén publikálatlan – részletei a később az avantgárd nemzetközi élvonalában is tündöklő művészről meglepő karakterrajzot adnak. Emlékezete szerint a tanítványok mindegyike a modern festészeti elvek híve volt „[...] kivéve egy társunk, egy csinos, jó megjelenésű fiatalember, aki még viselte a katonatiszti egyenruháját (akkor szerelhetett le, vagy betegszabadságon volt) – mondom ez a fiatalember képviselte a maradiságot, Robert gúnyosan csóválta a fejét a hadnagy (vagy főhadnagy) munkáit nézve. A többi növendék (jómagam is, bár csak 14-15 éves voltam) Renoir-t és Pissaro-t emlegettük, a fiatal katonatiszt pedig állandóan a legnyárpolgáribb piktúrát dicsérte és utánozta úgy-ahogy. Nahát ez volt az egyetlen ember, akit valaha is meggyőztek a vitában, sőt aki erre tovább ment az új úton mint bárki, hogy ne mondjam, átesett a ló másik oldalára, mert ennek a katonatiszti ruhás, az akkori hivatalos Magyarország piktúráját tisztelő kolégánk neve – Moholy-Nagy László volt.”²⁵

Moholy-Nagy művészi fejlődése szempontjából meghatározó volt Berény iskolájának szelleme, ahogy mestere korabeli, illetve a műtermében látott, még a Nyolcak időszakában készült művei szintén óriási hatást gyakoroltak rá. Elsősorban az 1918-1921 közötti rajzstílusában érhető ez tetten, de a Berény-iskolában kialakult modern művészetfelfogása egész életművét meghatározta. Kapcsolatuk később sem szakadt meg teljesen, Berény támogatásával több rajzot vásárolt Moholy Nagytól a Tanácsköztársaság idején a művészeti direktórium, majd Berlinben is követték egymás munkásságát.

²⁴ Fenyő levelében ugyan nem tesz említést Székely-Kovács Olgáról (1900–1971), de róla több forrásból is tudjuk, hogy ekkoriban Berény tanítványa volt, akárcsak Járitz Józsa. Kapcsolatuk évtizedekig szoros maradt, ami közös pszichoanalitikai érdeklődésüknek is volt köszönhető.

²⁵ Fenyő 1958.

2. Berény Róbert: *Fegyverbe! Fegyverbe!* 1919. Litográfia, papír, 126 x 188 cm, MNG, ltsz.: 6101. © Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Budapest © HUNGART, 2018

BERÉNY ALKOTÓI TEVÉKENYSÉGE A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDŐSZAKÁBAN

Több generáció számára a *Fegyverbe! Fegyverbe!* feliratú plakát (2. kép)²⁶ szimbolizálta a Magyar Tanácsköztársaság eszméjét, s így, mint a festő „legismertebb műve”, Berény szimbólumává is vált, túlságosan is a kommunista művészek skatulyájába zárva őt. A valóban magas színvonalú toborzó plakát a rendszerváltás előtti években emblemaszerűen jelent meg úton-útfélen, sőt konkrétan egy út mellett is, Berény művének plasztikus átfogalmazásában. A Dózsa György úton felállított, Kiss István alkotta rohanó vöröskatona monumentális szobra azóta átkerült a Memento Parkba (korábban Szoborpark Múzeum), most annak logójaként az új intézményt reklámozza.²⁷ Az

²⁶ Berény Róbert: *Fegyverbe! Fegyverbe!* plakát, 124 x 184 cm, j.b.l.: Berény, MNG, ltsz.: 6101

²⁷ Kiss István *Felszabadulási Emlékművéről* (tulajdonképpen tanácsköztársasági emlékmű) először a *Művészet* 1962. márciusi számában esik említés, melyben a cikk szerzője egyértelműen utalást tesz a motívum átvételéről: „Berény Róbert *Fegyverbe!* feliratú közismert 1919-es plakátja mozgalmas sziluettjének motívumait használja fel.”

(A. N. Tyihomirov: Magyarország fiatal művészei. *Művészet*, 3, 1962, 3. 38.). A szoborra kiírt pályázatot már 1958-ban elnyerte a szobrász (Vö.: Aradi Nóra: *A szocialista képzőművészet története*. Bp., 1970. 280.), de csak 1969-ben állították fel. Ebben valószínűleg közrejátszhatott, hogy Berény özvegye plágiumra hivatkozva beperelte a szobrászt, s a pert – annak ellenére, hogy az emlékmű készítője

elmúlt rendszer Berény plakátjának gyakran giccsbe hajló kópiáival²⁸ is igyekezett népszerűsíteni a mozgalmiság szellemét, azonban a mű megítélését a politikai rendszerek változása nem befolyásolta, így ma is nem csupán Berény, de a korszak magyar modernizmusának legjobb művei között tartjuk számon. Nem véletlen az sem, hogy napjainkban is kedvelt 'alapanyag' különböző tárgyú internetes mémek létrehozásánál. Berény műve a Tanácsköztársaság amúgy is magas színvonalat képviselő plakátjai közül is kiemelkedik. Elkészítésére 1919 májusában kapta a megbízást. A kommün bukása után, letartóztatása előtt, a mű születésének körülményeiről így tájékoztatta a Magyar Katonai Parancsnokságot:

„[...] - Ezután az ügyosztály vezetője megbízott egy, a vörös hadseregbeli belépésre való felhívást kifejező plakát készítésére, melyben művészi feladatot láttam, azt megoldottam s érte 2000 K-nyi honoráriumot kaptam, mely összegről nyugtát adtam. Legyen szabad itt megjegyeznem, hogy annak bizonyításul, miszerint a plakátban tisztán művészi munkát végeztem, hivatkozom arra, hogy plakátom (Fegyverbe! felhívású) minden 'osztály'-különbség nélkül osztatlanul tetszett. - [...]”²⁹

A plakát fogadtatása valóban inkább pozitív volt, ugyanakkor igen heves szakmai összeütközéseket is generált. A lelelkesebben Farkas Zoltán üdvözölte a *Vasárnapi Újság* hasábjain.³⁰ Cikke elején arról számol be, hogy a kommün kezdete óta eltűntek az utcákról a színes reklámfelületek, s helyüket egyhangú szöveges plakátok vették fel, ám újabban megjelentek a komoly művészi igénnyel alkotott toborzó plakátok is, melyek élénk utcai vitákra ösztönzik a járókelőket: „Egyiket a másikkal összehasonlítták, sőt annyszor, mint ma, eddig nálunk még talán sohasem vetették fel azt a kérdést, hogy milyen is a jó plakát egyáltalán”.³¹ Farkas felsorolja a jó, művészi plakát kritériumait, mely szerint annak rövidnek, egyszerűnek és kevés elemből állónak kell lennie, ezen felül legyen könnyen áttekinthető és a legkevesebb eszközzel a legnagyobb hatást érje el. Véleménye szerint ezeknek a kritériumoknak leginkább Berény plakátja felelt meg: „Berény Róbertnek hatalmas rohanással előretörő tengerésze, a ki bőszült haraggal ordítja a fegyverre hívó parancsot, mint a legbrutálisabb erejű plakátrajzok egyike alighanem sokáig emlékezetünkben fog élni. Egyszerű, világos, új, ötletes. Ötletes pedig nem csak a tér souverain kihasználásában, hanem az alak merész kivágásában is. A kinyújtott karok lendületében, a majdnem elbukó rohanás életteltségében pedig teljesen benne él e forradalmi napok daczos törhetetlensége.”³²

komoly politikai befolyással bírt - megnyerte, ami az akkori viszonyokat tekintve komoly eredménynek számított. (Passuth Krisztina szóbeli közlése).

²⁸ A *Dunántúli Napló* 1963. november 28-i száma fényképes tudósításában közli, hogy a Pécsi Művészeti Szakközépiskola tanulói által, gyakorlati órák keretében készített Berény Róbert *Fegyverbe! Fegyverbe!* című plakátjának gobelin változatát átadták a Baranya-megyei pártbizottság első titkárának az MKP-MSzMP megalakulásának 50. évfordulója alkalmából.

²⁹ Kontha 1979. 96.

³⁰ F. Z. [Farkas Zoltán]: A Vörös Hadsereg plakátjai. *Vasárnapi Újság*, 1919. május 25. 238-239.

³¹ U.o.

³² U.o.

A Tanácsköztársaság művészi plakátjainak híre az országhatáron túlra is eljutott. Egy német szaklap, a *Das Plakat* egykor Budapesten tartózkodó svájci származású tudósítója, Carl Tobler alig négy hónappal a kommün leverése után részletesen beszámolt a háború utáni plakátművészet magyarországi fejlődéséről.³³ A szerző nagy alaposággal ismertette nem csupán az utcán látott, de az újságokban megjelent és a nyomtatásra nem került plakátokat is, s mindehhez bőséges illusztrációs anyagot szolgáltatott a lap. A cikk különlegessége azonban leginkább abban áll, hogy az egykori pesti polgárok véleményét is beleszőtte az ismertetésbe, így árnyaltabb képet kapunk a plakátok korabeli fogadtatásáról. Uitz Béla plakátjairól például azt írja, hogy az emberek körében elutasításra talált, s az utcán „ilyen kifejezéseket lehetett hallani: »Mi nem így nézünk ki, és nem is akarunk ilyenek lenni!«”. Berény plakátjának értékét pedig egy amúgy igen mulatságos anekdotával próbálja kisebbiteni: „A festő Berény plakátja feltűnést keltett, és nagy hatást gyakorolt az emberekre. Matrózfeje a »Fegyverbe« kiáltással az ajkán igazán a nép kiáltása volt. A nép felfogását és látásmódját meghatározó kép. Egy egyszerű ember nyilatkozata, akivel a plakát hatásáról társalogtam: 'Na igen, ez szép, de miért áll a képen »Fegyverbe«, ha a matróz érthetően »A«-t kiált?»³⁴

A cikk végén Tobler a plakátok egykori központosított elbírálásáról tesz említést: „A plakátművészet ellaposodása és szétesése olyan nagy mértéket öltött, hogy a művészek nagy része fellázadt. Az Országos Propaganda Bizottság végül is arra a döntésre jutott, hogy a plakátot, mint olyat Biró művészi irányítása alá helyezte.”³⁵

A plakátok kiadásának hatáskörével valóban az OPB rendelkezett (a plakátok sarkában többnyire feltűnik a három betű is), s művészeti értékük elbírálásával június 18-tól Biró Mihályt bízták meg, akinek saját plakátjai már bizonyították e műfajban megnyilvánuló rátermettségét.³⁶ Berény plakátját azonban nem Biró bírálta el, hanem a direktórium elnöke, Pogány Kálmán. Letartóztatása után, szeptember 12-én és 13-án kelt kihallgatási jegyzőkönyvben erről így vallott: „A prol. dictatura ideje alatt kiadott különböző plakátokkal kapcsolatban mindössze annyi szerepem volt, hogy azoknak művészeti szempontból való felülbírlása volt rám bízva. Miután azonban a plakátterveket nekem nem mutatták be, én ezt a művészi cenzúrát sem hajtottam végre 2 plakát kivételével /Uitz és Berény Róbert/. A plakátokat a Szabados népbiztos vezetése alatt álló az orsz. propaganda bizottság adta ki saját hatás-körében.”³⁷

Berény a *Fegyverbe! Fegyverbe!*-plakáttal (látszólag) újra a legprogresszívabb áramlatokhoz csatlakozott, bár ez a műve inkább lendületessége, mint stílusjegyei alapján köthető az akkori magyar művészet leghaladóbb felfogást képviselő cso-

³³ Carl Tobler: Das Ungarische Plakat der Revolutions-Zeit. *Das Plakat*, 1920. január 17.

³⁴ Carl Tobler: i.h. 26.

³⁵ U.o.

³⁶ Biró Mihályról, s plakátjairól Berény is írt rövid tanulmányt a negyvenes évek végén. (Berény Róbert: Biró Mihály. *Szabad Művészet*, 1948. 7-8. 244-245.)

³⁷ MTA BTK Művészettörténeti Intézet, MKCs-C-I-103/9-3.

portjához, az aktivistákhoz. Kállai Ernő néhány év múlva ki is jelentette, hogy: „Maga Berény Róbert egy jó forradalmi plakát kivételével nem járult többé hozzá ehhez az aktivizmushoz.”³⁸ Hevesy Iván ellenben éppen az aktivizmus felől megközelítve marasztalta el Berény plakátját. A *Ma* hasábjain kurtán, kemény szavakkal ennyit jegyzett meg: „Berény munkájának (*»Fegyverbe! Fegyverbe!«*) elgondolása elcsépelt és triviális, művészi értéke is nagyon kevés.”³⁹

Az *Ember* című folyóirat cikkírója Hevesy verdiktjét szinte személyes sértésnek és a munkásmozgalom elleni támadásnak vette, ugyanakkor rasszista-antiszemita megjegyzésektől sem tartózkodva pocskondiázta a *Ma* köréhez tartozó művészeket, míg paradox mód a zsidó származású Berényt védelmébe véve állította piederstálra: „A *Ma* legutóbbi számába kritikát írtak az új plakátokról és megállapítják, hogy Uitz Bélának a *»Vörös katonák előre«* című falragasza mutatja annak az igazságát, hogy az új festészet ereje úgy, ahogy van, demonstráló és szuggesztív plakát-erő. Berény Róbert *»Fegyverbe, fegyverbe«* feliratú munkájáról ellenben konstatálja, hogy elgondolása elcsépelt és triviális, művészi értéke pedig nagyon kevés. Ez a megállapítás éppen olyan kifecamított, mint Uitz szerkesztő úr vöröskatonáinak lábai, amik miatt a szerzőt a legnagyobb lelki nyugalommal forradalmi törvényszék elé lehetne állítani. Mégsem lehet a mi drága és erőteljes munkástevéreinket, akik mindenütt diadalmasan szorítják vissza az imperialista hadseregeket, elkényszeredett, hátgerincsorvadásos embereknek beállítani. Azonkívül meg is csonkítja Uitz úr a vöröskatonákat, az egyiknek az orrát, a másiknak a fülét vágja le. Az ilyen plakátoktól egyetlen egy munkás nem áll be a vörös hadseregbe, hisz nem bolond, hogy őt is ilyen csúnyának rajzolják, vagy néger-zsidónak, mint Szilágyi Jolán plakátján látható. Berény Róbert plakátja láttán ellenben kitágul proletáröntudata, megdobban a szíve és a kiáltó vöröskatona megmarkolja a szívét. Berény Róbert plakátja az új plakát, mert új világrend megalkotására lendíti az új hősokeket. Uitzék plakátjai nem újak, csak rosszak és elcsúfítják a tavaszi szabadságos pesti utcát.”⁴⁰

Évtizedekkel később Aradi Nóra – szintén leginkább Hevesy elmarasztaló kritikájára reflektálva –, több tanulmányában is védelmébe vette Berény plakátját, melyet véleménye szerint a művészkortársak túlságosan negatívan ítélték meg, ugyanis „előzményét látták egy osztrák előképben, amelyet egyébként nem tart számon a szakirodalom.”⁴¹ A szocialista képzőművészet történetét feldolgozó munkájában Aradi a feltételezhető analógiákról így vélekedett: „Lehettek esetleg közvetlenebb előképei (a magunk részéről illet nem ismerünk, de a kortársak annak idején Berény szemére

³⁸ Kállai Ernő: *Új magyar piktúra*, 1925. 56. Szij Béla tévesen idézi (In: Szij 1963. 121.) Kállai következő mondatát a *Fegyverbe! Fegyverbe!*-plakáttal kapcsolatban: „[...]...egyik legelső riadója a magyar aktivizmusnak, mely utóbb Uitz Béla művészetében érte el heroikus delelőpontját”, ugyanis Kállai ezt Berény *Kancsós csendélet* című festményével kapcsolatban jegyezte meg, s egyébként sem lehet Berény plakátját az aktivizmus első megnyilvánulásai között említeni.

³⁹ Hevesy Iván: Az új plakát. *Ma*, 1919/5. 107.

⁴⁰ N.n.: Az új plakát. *Az Ember*, 1919. jún. 5. I. évf. 31. sz. 13–14. (Tímár 1919)

⁴¹ Aradi Nóra: *A Magyar Tanácsköztársaság művészete*, Bp., 1979.

vetették az eredetiség hiányát), folytathatott benne akár az üvöltő emberfej leonardói szuggesztivitása, akár Rude szárnyas géniuszának rohanó lendülete [...]”⁴²

A Leonardóért lelkesedő Berény minden bizonnyal ismerte a Szépművészeti Múzeum két üvöltő fejés Leonardo rajzát,⁴³ s kétségtelen, hogy ezek a munkák hathattak rá, de a szerző nem tett említést egy közvetlenebb előképről, Honoré Daumier hatásáról, annak ellenére, hogy a kitűnő francia festő-grafikus hatását más Tanácsköztársaság idejéből származó plakáttal kapcsolatban több alkalommal is felhozta.⁴⁴ Daumier

3. Honoré Daumier: Felkelés,
1848–49 és 1850-es évek.

Olaj, vászon, 62,2 x 113 cm.

© Phillips Collection, Washington D.C.

Fotó: Phillips Collection, Washington

két művével kapcsolatban is felmerül azonban, hogy Berény esetleg felhasználhatta motívumait a plakát rajzolása során. Mindkét mű *Lázadás*, vagy *Felkelés* címen vált ismertté, s közülük talán a Washingtonban őrzött vászon (3. kép) áll közelebbi rokonságban Berény művével.⁴⁵ Daumier festményének felemelt karú, lendületes központi figurája éppen Berény rohamozó matrózának a pandanja. Berény számára annál is inkább inspiráció forrást jelenthetett Daumier motívuma, mert francia elődjének neve szinte összefonódott a forradalom szellemiségével, egyfajta szimbólummá vált ekkoriban. A *Vasárnapi Újság*ban egy héttel a Berény plakátját méltató cikk megjelenése után *A forradalom a művészetben* címmel cikksorozatot indítottak, melynek első tanulmánya éppen Daumier művészetét ismertette.⁴⁶ A szöveg szerzője Farkas Zoltán – aki azonos Berény plakátjának méltatójával –, így kezdi Daumier művészetének bemutatását: „Alig akad még festmény a világon, melyben annyira benne élne a forradalom magával ragadó ereje, mint Daumiernek méltán világhírű képében, a *Lázadásban*. Úgyszólván egyetlen alakjának előretörésében ezernyi tömegek rohanása érzik [...]”⁴⁷

⁴² Aradi Nóra: *A szocialista képzőművészet története*. Bp., 1970. 99.

⁴³ Leonardo da Vinci: *Tanulmány harcos fejéhez*, 1504–1505 körül, vörös kréta, papír, 226 x 186 mm, j.n. Szépművészeti Múzeum, Ltsz.: 1774. *Tanulmány két harcos fejéhez*, 1504–1505 körül, fekete kréta, vörös kréta, papír, 191 x 188 mm, Szépművészeti Múzeum, Ltsz.: 1775.

⁴⁴ Aradi Nóra: Néhány 1919-es plakátunk nemzetközi vonatkozásairól, *Művészettörténeti Értesítő*, 1966. 122–138. valamint Aradi Nóra: *Daumier, Derkovits és utódaik*, Bp., 1968.

⁴⁵ Daumier: *Lázadás (Felkelés)*. 1848, o.v., 91 x 70 cm, Mgt. és Daumier: *Lázadás (Felkelés)*. 1848–49 és 1850-es évek, o.v., 62,2 x 113 cm, Washington D.C., Phillips Collection.

⁴⁶ Farkas Zoltán: *A forradalom a művészetben*. *Vasárnapi Újság*, 1919/22. 250–251.

⁴⁷ Farkas Zoltán minden bizonnyal nem a ma Washingtonban őrzött képről, hanem a magángyűjteményben lévő *Lázadás* c. festményről írt, ugyanis a lap utóbbi reprodukcióját közölte.

Daumier úgymond a levegőben volt,⁴⁸ de Berény nem ment el olyan hatások mellett sem becsukott szemmel, amelyekről hétköznapióságuknál fogva kevésbé gondolnánk, hogy inspirálóan hatottak. Berény zenei érdeklődése révén valószínűleg sűrűn találkozott a Wágner hangszer és beszélőgép áruház reklámfigurájával (4. kép), mely matrózcsíkos trikóban, zászlóját magasba emelve, kiáltva rohan az utcán. Ez a formális analógia meglehetősen profánnak hat, de Berény egyéniségétől egyáltalán nem állt távol az efféle ösztönző vizuális motívumok saját művészetébe való beolvasztása sem. Aradi Nóra kiemelt figyelemmel tárgyalta Berény plakátjával kapcsolatban a matrózfigura szimbólumteremtő szerepét is. *A szocialista képzőművészet jelképei* című könyvében részletesen ismertette a 'matróz-motívum' huszadik századi jelképpé fejlődését a szabadság-szimbólumtól a 'matróz-típus' konkrét politikai üzenethordozó szerepéig. Berény matróz-plakátjával kapcsolatban így fogalmazott: „A forradalmi erőt a maga cselekvő közkatónája személyesíti meg, a szimbólum egyszersmind átcsap a típusba, és voltaképpen a típus válik jelképpé. A Berény-plakát rohamozó matrózalakja egyébként a két világháború közötti időben kifejezetten a Magyar Tanácsköztársaságot jelképezi (például röplapokon) [...]”⁴⁹

Némileg leegyszerűsítve a dolgot, Berénynek tulajdonképpen ez a plakát okozta a vesztét,⁵⁰ mely számára így a kényszerű emigráció jelképévé vált. Hogy mennyire igaz lehet a beszámolójában közölt állítása, mely szerint a plakátra vonatkozó megbízásban pusztán művészi feladatot látott és nem politikai meggyőződése, elhivatottsága hajtotta, arra nézve érdemes megemlíteni, hogy alig két évvel korábban az utolsó megkoronázott magyar királyról, IV. Károlyról is festett reprezentatív portrét (5. kép),⁵¹ sőt néhány

4. A Wágner hangszer és beszélőgép áruház reklámja a *Vasárnapi Ujságban*, 1918.

⁴⁸ Berény természetesen már korábban is találkozhatott Daumier művészetével, akár a Párizsban töltött évek alatt, akár budapesti látatokon. (Felvinczi Takács Zoltán írt ismertetést például Daumier 1915-ös kiállításáról a *Nyugatban*. /1915. június 1./)

⁴⁹ Aradi Nóra: *A szocialista képzőművészet jelképei*. Bp., 1974. 140–141.

⁵⁰ Berény és a kommun plakátjainak elkészítésében részt vevő társai ellen is született feljelentés. Ld. Budapest Főváros Levéltára, HU BFL - VII.18.d - 13/0098 - 1919. Ezúton is köszönöm Molnos Péternek, hogy erre az ügyiratra felhívta figyelmemet.

⁵¹ Berény Róbert: *IV. Károly portréja*, 1917. olaj, vászon, 70 x 43 cm j.f.f.: Berény 1917. Kiss Ferenc tulajdona. Az egykor Móricz Zsigmond tulajdonában lévő képet ugyanabban az évben festette – talán

5. Berényi Róbert: IV. Károly portréja, 1917. Olaj, vászon, 70 x 43 cm.

© Kiss Ferenc tulajdona, Fotó: Kiss Ferenc © HUNGART, 2018

évtizeddel később arról az államférfiről is, aki nem csupán emigrációjának egyik okozója, de később – legalábbis közvetetten – származása miatti meghurcoltatásának is egyik kulcsfigurája volt. Ez a Horthy Miklósról minden bizonnyal megrendelésre készült Berény-portré a festő unokaöccsének szóbeli közlése szerint az 1940-es években az Elzett gyár kintijában lógott, de azóta elveszett.⁵²

Forradalmi plakátja egy jó időre megkeserítette sorsát, de ironikus módon éppen ugyanez a műfaj, azaz a plakátok tervezése hozta vissza őt egy évtizeddel később az ország élvonalbéli művészei közé. Berlinből visszatérve az 1920-as évek végén szinte újjávarázsolta a pesti utcák látképét sziporkázóan szellemes, modern kereskedelmi plakátjaival. Közülük is kiemelkedik híres Cordatic-plakátja (6. kép), mely több szempontból is a forradalmi toborzó plakát pandanja. Csattanós visszavágó, furfangos fricska volt ez Berény részéről, saját kommunista plakátjára egy ízig-véríg kapitalista, kommersziális plakáttal válaszolt.

6. Berény Róbert: Cordatic reklámplakát, 1927. Papír, színes litográfia, 125,5 x 94,5 cm. © Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

A *Fegyverbe! Fegyverbe!*-plakáton kívül igen kevés szó esik Berény egyéb, kommunista alkotásairól a szakirodalomban, pedig a plakátra vonatkozó felkérésnél komolyabb vállalkozást sejtet az a megbízás amelyet 1919. júniusának első napjaiban kapott készhez a művész:

„264-1919.MMD.

B e r é n y R ó b e r t festőművész
elvtársnak

Budapest

A Bánffy-utca 3 szám alatt tehetséges proletárgyermekek otthona és iskolája létesül. A közoktatásügyi Népbiztosság idevonatkozó 98375/1919-1/2 számú rendelete

kifejezetten Móricz megbízására – Berény, amikor borítóttervet és plakátot is készített az író *A Fáklya című* könyvéhez. E plakát rajzstílusában és expresszivitásában is közvetlen előzménye a festő toborzó plakátjának.

⁵² Berény az Elzett gyár igazgatójával, Kallós Ernővel szoros üzleti kapcsolatban állt, így került unokaöccse, Berény János gyakornokként az egyik üzemükbe az 1940-es években.

alapján megbízom Elvtársat, az iskola könyvtárszobája falfreskóinak megfestésével. Tiszteletdíja, amelyet később fogunk megállapítani, az iskola folyó számlája terhére fog annak idején folyósíttatni.

Budapest, 1919. június hó 2.

művészeti és múzeumügyi
politikai h.megbízott.”⁵³

A Tanácsköztársaság bukása miatt a monumentális vállalkozás félbemaradt, pedig ez lett volna Berény első, s tudunkkal egyetlen murális alkotása. Az 1910-es évek elején a Nyolcak több tagját is felkérték falképek készítésére, de Berényt akkor elkerülték a hasonló megbízások. A nagy kihívást jelentő művészi feladatot igen komolyan vette, erre utal beszámolója is: „Családos ember lévén, ki a havi 2000 K-ból a hallatlan drágaságban megélni nem tudtam volna, örömmel fogadtam el egy monumentális mű készítésére való megbízást, (mely művészi ambícióimnak való feladat) – mely képet egy iskola könyvtárszobájának díszítésére rendelt a Közokt. népbiztosság. – E kép előállításai költségeinek fedezésére 6000 K-nyi előleget kaptam, mely összeget a pénzügyi központban vettem fel s arról nyugtát adtam. A kép még nem készülhetett el, most is dolgozom rajta.”⁵⁴ A beszámolót Berény már a kommün bukása után írta, de munkája folytatásában továbbra is reménykedett. Nem lehet tudni, hogy meddig jutott a feladat teljesítésében, a freskók (illetve feltehetően secco technikáról lehetett szó) programja sem ismert és vázlatok sem maradtak, hogy rekonstruálni lehessen az el nem készült alkotást. Az intézmény azóta több átalakításon esett át, de a jelenlegi fenntartók nem tudnak a könyvtárszoba falfestményeiről.⁵⁵

ISMERTLEN ÉS KEVÉSBÉ ISMERT 1919-ES ÉVSZÁMOT VISELŐ ALKOTÁSOK

A szakirodalomban a *Fegyverbe! Fegyverbe!*-plakáton-, illetve a Bánffy utcai falképen kívül nem esik említés más 1919-ben született, illetve tervbe vett Berény-műről. Ennek elsődleges oka az lehet, hogy egyéb művészi tevékenységére kevesebb ideje maradt az új kötelezettségek miatt. Iskolája beindítása után a korábban említett nagy pasztell-kompozíció megalkotásán fáradozott, a kommün ideje alatt pedig plakát- és murális megbízásait igyekezett teljesíteni.

Az utóbbi időben felbukkant, 1919-es évszámot viselő, *Zenés jelenet* című rézkarcáról (7. kép)⁵⁶ nem lehet tudni, hogy a Tanácsköztársaság időszaka alatt

⁵³ MNG Adattár, Ltsz.: 15707/62.

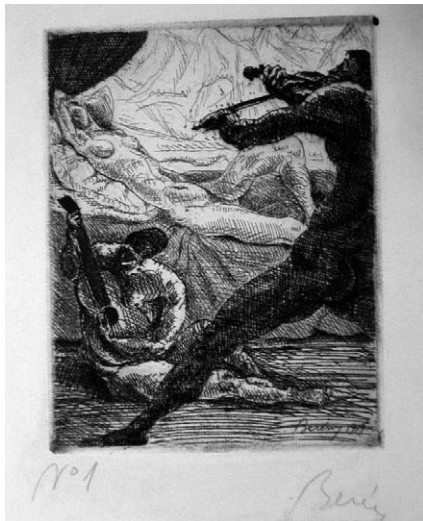
⁵⁴ Kontha 1979. 96.

⁵⁵ Az intézmény ma is gyermekotthonként működik az azóta átkeresztelt Acsády Ignác utcában, Fővárosi Kaffka Margit Gyermekotthon néven.

⁵⁶ Berény Róbert: *Zenés jelenet*, 1919. rézkarc, papír, j.j.l.: Berény 1919. Szajkó Lídia tulajdona, San Francisco.

készült-e. A metszet stílusa egyrészt az 1917-18 körüli Berény-rajzok és rézkarcok klasszicizáló felfogására emlékeztet, másrészt sokkal lendületesebb, mozgalmasabb, mint az akkori, többnyire statikus pózokat rögzítő rajzok. Stilizáltabb, összefogottabb formái, s dinamikája révén bizonyos értelemben az aktivizmus esztétikájával is párhuzamba állítható. Szokatlan, aszimmetrikus kompozíciójának egyes részletei, – mint a hatalmas, hegedűn játszó férfialak – Berény tízes évek elején alkalmazott repoussoire-motívumos megoldásait idézi. A sötét sziluettként megjelenő, merészen elvágott, meztelen figura szinte beront a képtérbe. Az előtte, pamlagon heverő, és a másik, gitáron játszó nő harmonikus kettősének kiegyensúlyozott kompozíciója ellenpontozza a férfi brutális ‘belépőjét’. Ez a kisméretű rézkarc Berény zenei ihletésű, illetve témájú műveinek egyik legszebb példája, rajzos elemei és a hegedűn játszó férfi motívuma révén az *Allegorikus jelenet, fán hegedülő figurával* című pasztell-képpel mutat közeli rokonságot és a már említett Aba-Novák kompozíciókkal is párhuzamba állítható.

Nem lehet tudni, hogy vajon a nagy pasztell-kompozícióhoz, vagy már inkább a Bánffy utcai falképhez készült a *Futó férfi, gyerekkel a hátán* című tollrajz (8. kép), melyet ma csupán fotográfiáról ismerünk.⁵⁷ A rajzon olvasható 1919-es évszám az utóbbi hipotézis mellett szól. Témája – a nyilvánvaló utalás Szent Kristóf és a gyermek Jézus történetére – miatt is valószínűbbnek tűnik, hogy a gyermekotthon könyvtártermének muráliájához köthető. Kétségtelen, hogy a Tanácsköztársaság szellemiségétől idegen, így a proletár gyermekeknek szánt könyvtárterem programjában is szokatlannak tűnhet e közismert, sőt igen népszerű keresztény ikonográfiai formula átvétele, de Berénytől, sőt a Nyolcak néhány más tagjától sem állt távol a szakrális előképek világi újrahasznosítása, parafrázis-szerű adaptálása. Elbizonytalanít a Nemzeti Galéria grafikai gyűjteményében őrzött, a leltározáskor 1919 körülre datált, *Lovasok* címen nyilvántartott diófpapác rajz is, mely témájában – vágató lovon üvöltő, meztelen férfi egyik kezében puskát és zászlót, a másikban szétört bilincset tart – ugyan közeli analógiája a toborzó plakátnak, stílusa alapján mégis

7. Berény Róbert: *Zenés jelenet*, 1919.
Papír, rézkarc. © Szajkó Lídia tulajdona,
San Francisco. Fotó: Szajkó Lídia
© HUNGART, 2018

⁵⁷ Berény Róbert: *Futó férfi, gyerekkel a hátán*, 1919. tollrajz kék tintával, papír, 301 x 235 mm, j.j.l.: Berény 1919. Ismeretlen helyen. Fotó: MTA BTK Művészettörténeti Intézet, MKCs-C-I-113/450. A fotóról készült leírókartonon: Tanulmány egy befejezetlenül maradt nagy képhez.

8. Berény Róbert: Futó férfi, gyerekekkel a hátán, 1919. Papír, tollrajz kék tintával, 301 x 235 mm, lappang. © Fotó: MTA BTK Művészettörténeti Intézet, MKCs-C-I-113/450. © HUNGART, 2018

inkább az 1945 utáni időkre datálható (9. kép).⁵⁸

Egy kevésbé ismert rézkarc *Önarcképe*⁵⁹ a jelzés tanúsága szerint szintén 1919-ben, de már a kommün bukása után, szeptemberben készült (10. kép). Berény egyik önéletrajzának piszkozatában megemlítette, hogy szeptember végén sikerült Bécsbe jutnia.⁶⁰ Feltételezhető, hogy ez a rézkarc már ott készült, bár erre nincs bizonyíték. Az önarckép műfajában mindig újat teremtő művész ezúttal is kissé eltért attól a stílustól, amely az 1919-es évben készült műveit jellemzi. A művész önportréjának egyes részleteit, úgy mint az arcot és a kezét realisztikusabban dolgozta ki, mint a kép többi részét, de a Nyolcak időszakában készült rajzainál alkalmazott segédvonalakat is felhasználta járulékos elemként. Itt már azonban nem lendületes irányvonalak formájában, hanem a kontúron belül örvénylő, körkörös hálókban áll össze a vonalak játéka. Moholy-Nagy László 1919 körüli portréi esetében szintén hasonló módszerrel igyekezett a plaszticitást hangsúlyozni, valamint a sötét foltok kialakításának módjában is azonos módon járt el, mint Berény. Mindkettőjük esetében varratokhoz hasonló, sűrű egybefüggő rovátkák jelzik az arc árnyékosabb gödreit, ráncait.

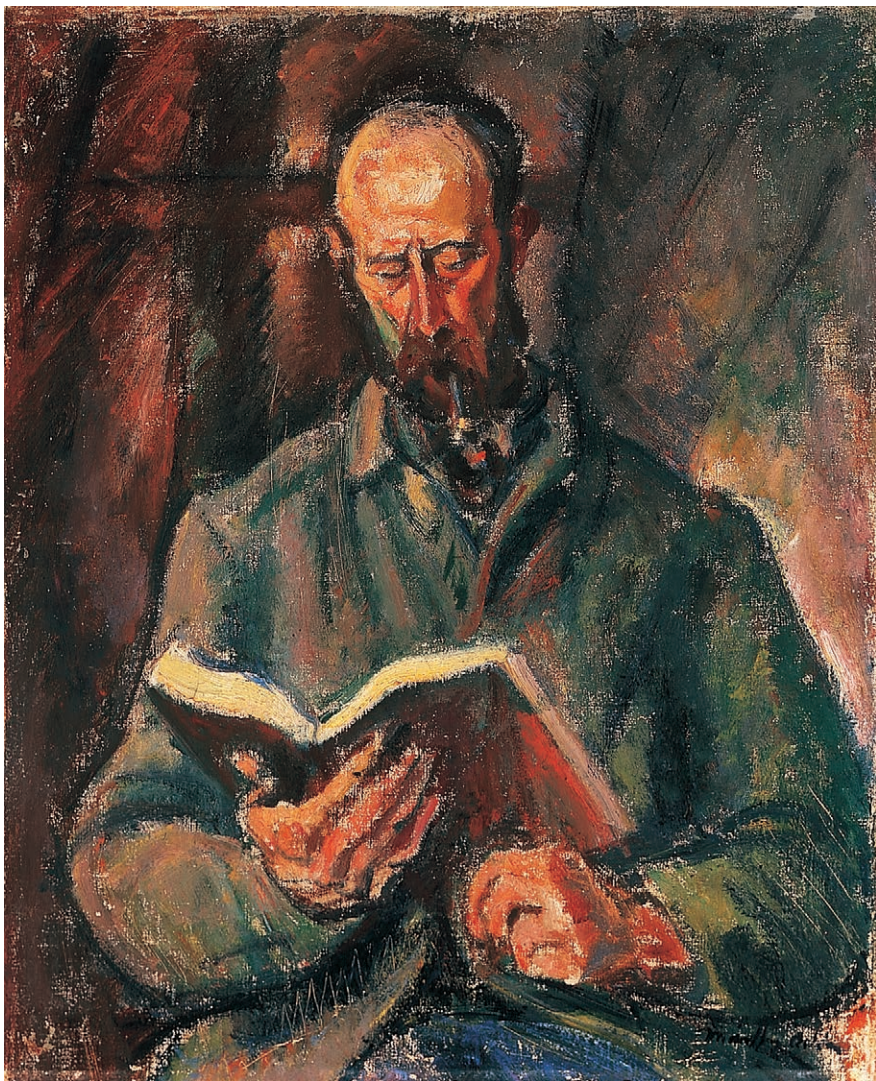
Fokozottabban érvényes a progresszív szellemiség újjáéledése egy szintén 1919 szeptemberében készült rézkarc portrén (11. kép).⁶¹ Az ismeretlen férfit ábrázoló arckép konstruktívabb rajzmodora, megszerkesztettsége, s geometrikus vonalrendszere Berény jobb korszakait idézi. Az önarckép esetében a plaszticitást szolgálták a sűrűn rovátkázott vonalak, ebben az esetben pedig levegősen szerkesztett, fegyelmezt, geometrikus kontúrokat alkotnak és a síkszerűséget hangsúlyozzák. Berény ezzel a néhány vonallal is bravúrosan adja vissza a modell karakterének sajátosságait, s mint a legtöbb portréja esetében, ezúttal is megmutatkozik a pszichikum iránti fogékonysága. Berliini emigrációját megelőző időszakából más művet nem ismerünk, így tulajdonképpen ez a kis rézkarc zárja le a művész gazdag korai periódusát.

⁵⁸ Berény Róbert: *Lovasok*, d.n. diófafapác, papír, 310 x 430 mm, j.n. MNG, Ltsz.: 1955-5737.

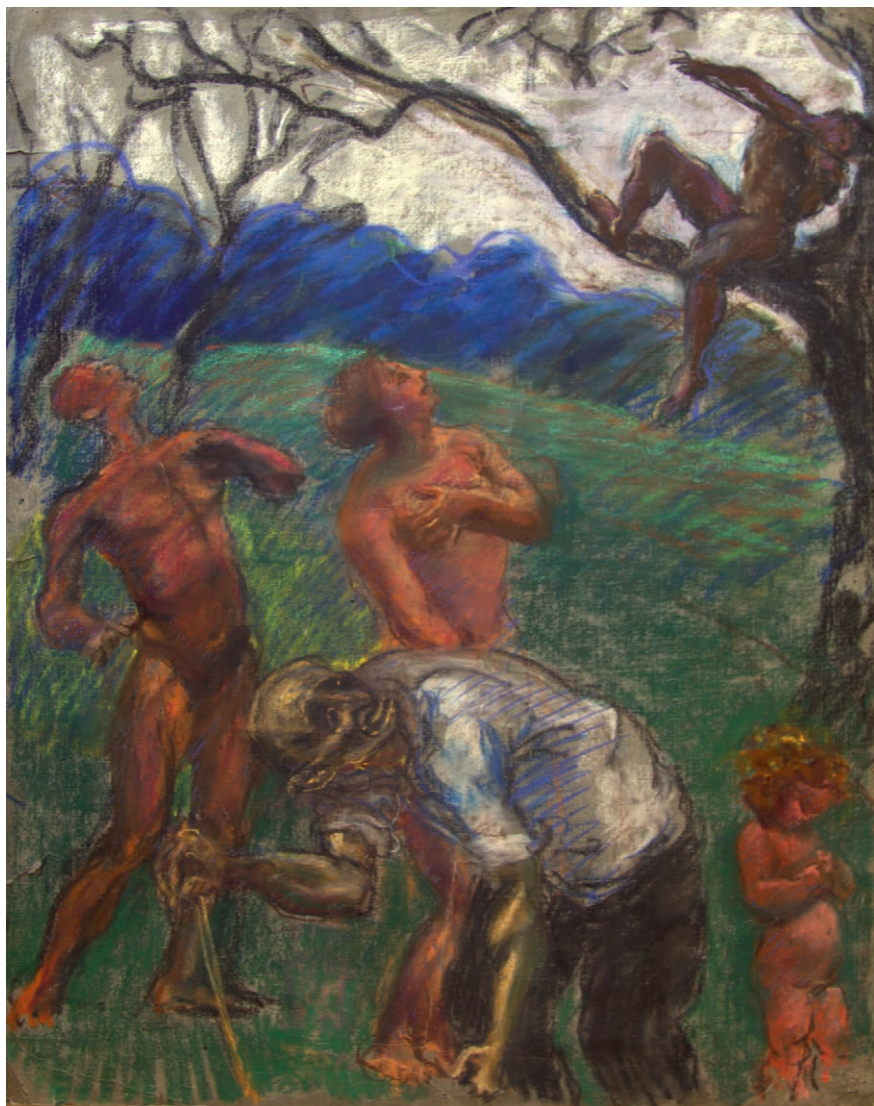
⁵⁹ Berény Róbert: *Önarckép*. 1919. rézkarc, papír, 175 x 133 mm, j.b.középen, a váll felett: Berény 1919 IX. JPM, Ltsz.: 74.37., valamint MNG, Ltsz.: 1954-4179.

⁶⁰ Berény 1947 körüli önéletrajzának piszkozata, kézirat, Szajkó Lília tulajdona, San Francisco.

⁶¹ Berény Róbert: *Férfi-portré*, rézkarc, 1919. 174 x 135 mm, j.j.l.: BR 1919 IX., az eredeti passzpartun ceruzával: No.3. Berény), Szajkó Lília tulajdona, San Francisco.

I. Márfy Ödön: Olvasó férfi, 1919. Olaj, vászon, 84 x 68 cm.
Magántulajdon. © Fotó: Kieselbach archívum, © HUNGART, 2018

II. Berény Róbert: Allegorikus jelenet fán hegedülő figurával, 1918-1919 körül.
Karton, pasztell, 63 x 50,5 cm.

© Szajkó Lília tulajdona, San Francisco. Fotó: Barki Gergely. © HUNGART, 2018

III. Berény Róbert: Kompozíció aktokkal, 1918-1919 körül.

Olaj, vászon, 62 x 52 cm.

© Püspöki Palota, Sümeg, Itsz. M.Sz. 2005/363. Fotó: Szokoliné Kocsis Mária

© HUNGART, 2018

IV. Aba-Novák Vilmos: Anyaság, 1919. Olaj, karton, 35 x 48 cm.
Magántulajdon. © Fotó: Nemes Galéria, Budapest

V. Aba-Novák Vilmos: Élet, 1919 körül. Papír, szén, akvarell,
390 x 626 mm. MNG, ltsz. F.75.189.

© Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Budapest

VI. Uitz Béla: Halászok (pannóterv), 1919. Papír, akvarell, tus,
90 x 244 cm, MNG, ltsz. F.69.119.

© Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Budapest.

© HUNGART, 2018

VII. Uitz Béla: Építők (pannóterv), 1919. 247 x 90 cm, papír, tus, akvarell, ltsz. F.69.120. © Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Budapest. © HUNGART, 2018

VIII. Ulrich Géza: Május 1., 1919.

© BTM – Fővárosi Képtár, Kiscelli Múzeum, Budapest

BERÉNY POLITIKAI SZEREP- VÁLLALÁSA, LETARTÓZTATÁSA ÉS EMIGRÁCIÓJÁNAK KEZDETEI

A korábbi évtizedekben túlértékelődött Berény 1919-ben betöltött pozíciójának és politikai szerepvállalásának megítélése. A művész elismerésében kiemelt szerepet játszott mozgalmi múltjának öröksége, s bár az 1950-es években is baloldali szellemiségét hangoztatta, politikai funkciót sohasem töltött be, s egyetlen pártnak sem volt tagja.⁶² Berény ma sem szorul „rehabilitációra”, hiszen elsősorban művei által ítéltetik meg, azonban néhány nyitva maradt, illetve talán szándékosan nem forszírozott kérdésre választ kell találni, többek között például arra, hogy milyen okok készítették Berényt arra, hogy alig több mint két hónap elteltével lemondjon a direktóriumban elfoglalt magas pozíciójáról. Milyenek voltak lemondásának körülményei? Miért került összeütközésbe a direktórium vezetőségével? Milyen kapcsolatban állt Kun Bélával? Mikor és kinek a segítségével sikerült Bécsbe menekülnie? Az utóbbi időben előkerült írásos dokumentumok és szóban elhangzott információk Berény életének erről az eddig csupán egyoldalúan interpretált korszakáról világosabb, árnyaltabb képzet adnak.

9. Berény Róbert: Lovasok, [1945 után?]. Papír, diófpác, 310 x 430 mm, MNG, ltsz.: 1955-5737. © Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Budapest © HUNGART, 2018

A művészeti és múzeumi direktóriumon belül funkcionáló festészeti osztály vezetésével 1919 március 27-én bízták meg Berényt. Feladatairól később így számolt be: „Ottani működésem abból állt, hogy egy festészet-kulturális programot kidolgozni kezdtem, a festőművészek festéssel való ellátásának ügyét megindítottam, az ügyosztályvezetővel együtt kijártam és a Képzőművészek és Iparművészek Szakszervezetei szövetsége útján a festő-és rajzoló művészek között a szakszervezeti illetékes egyénei által kiosztattam (!) az akkori Közokt. Népbiztg. házi pénztárban ápr. 30.-án ezen célból felvett s még aznap átadott 500.000 koronányi összeget mint a festőművészeknek nyújtott hirtelen segély. (Az ezen összeg átadásáról szóló nyugta birtokomban van.) Minthogy az akkori kormányzótanács – kitől az összeg megadása függött – azon az állásponton volt, hogy mint segélyt csak munkanélküli segélyt ismer el (melynek összegét azonban túl alacsonynak találtam) úgy határozott, hogy ezen 500.000 koronát csakis propaganda művek készítésének előlege címén juttatható a művészeknek. (!)[...]”⁶³ Ezek után röviden összefoglalta lemondásának

⁶² Berény Anna elmondása szerint később Rákosi Mátyás is agítálta, de az ő kérésére sem lépett be a pártba.

⁶³ Kontha 1979, 95.

10. Berény Róbert: Önarckép. 1919. Papír, rézkarc, 175 x 133 mm, MNG, ltsz.: 1954-4179. © Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Budapest © HUNGART, 2018

indokait: „Május 20.-án, midőn a festőművészek kataszterének megcsinálásánál demokratikus szellemű cselekvési módot a Népbiztosság diktatórikus elintézési módjával sem lelkiismeretem szerint, sem a művészkollégák érdekeit szem előtt tartva – kikkel eljárási módot előzőleg ismertettem nyilvános ülésen, tehát szavam is kötött – összeegyeztetni nem tudtam, levontam a konzekvenciákat és írásban (mely irat másolata birtokomban van) lemondottam a Közokt. Népb.-nak.”⁶⁴ Berény

⁶⁴ U.o.

később szűkebb családi körben úgy mesélte el lemondásának körülményeit, hogy a konfliktus kezelésének lehetőségét alapvető nézetbeli különbségek tették lehetetlenné. A vezetőség makacsul ragaszkodott kiharcolt pozíciójához, s előnyös helyzetüket minden demokratikus megnyilvánulástól veszélyeztetve érezték. Szó szerint ezt mondta: „Az egy paranoiás banda volt. Rájuk csaptam az ajtót és ott hagytam őket.”⁶⁵

Berény Anna elmondása szerint édesapja kezdetben jóhiszeműen, lelkesen állt az új rezsim szolgálatába, ám hamarosan belátta, hogy nem jó irányban haladnak a dolgok. A kataszter felállításának ügyében is igyekezett a legdemokratikusabban eljárni, de emiatt ellenzői, élükön Uitz Bélával, igen vehemenssen támadták. Herman Lipót, ki naplófeljegyzéseiben oda-odapirított néhány évvel ifjabb festőtársának, alapvetően szimpatikusnak és intelligensnek írta le Berényt, s ő szintén úgy vélte, hogy kollégája jóhiszeműen, a jó ügy szolgálatában bízva állt a proletárdiktatúra mellé és bizonyosra vette, hogy a Lenin-fiúk és a diktatúra egyéb szerveinek rémtetteiről mit sem tudott.⁶⁶

Már jóval a proletárdiktatúra elbukását követően, bécsi emigrációjából figyelve a hazai eseményeket is igyekezett Berény fenntartani magáról egyfajta korrekt, becsületes képet és a hazai lapokban megjelenő, személye és tevékenysége ellen irányuló támadások, álhírek ellen küzdve nyilatkozatot küldött a sajtó részére.⁶⁷

Visszatérve a direktóriumból való távozásának idejére, úgy tűnik, hogy Berénynek valóban nem volt testhezálló feladat a festészeti osztály vezetése. Szabadulva a felelőség terhéől, néhány héttel felmondását követően már a tőle megszokott pajkossággal, pikírtén élcelődve állt a fennálló rendszerhez is, legalábbis erre utal egy

11. Berény Róbert: Férfi-portré, 1919.

Papír, rézkarc, 174 x 135 mm.

© Szajkó Lídia tulajdona, San Francisco.

Fotó: Szajkó Lídia © HUNGART, 2018

⁶⁵ Berény Anna szóbeli közlése.

⁶⁶ Herman Lipót napló, 1919. augusztus 18. Érdemes megjegyezni, hogy Berény megítélésében a „jóhiszeműség” általános volt. Példa erre *Az Ember* című lapban Uitz címmel megjelent, név nélküli szerző cikke (1919. júl. 3. I. évf. 35. sz. 6–8. Tímár 1919.): „[...] a jóhiszemű Berényt pedig a direktóriumban Pór Bertalan követte.”

⁶⁷ Berény Róbert: Nyilatkozat, *Az Ember*, 1919. nov. 13. III. évf. 1. sz. 31. (Tímár 1919.) A *Pesti Hírlap*, amely 1919 október 23-án közölte a hamis vádakait, nem volt hajlandó Berény nyilatkozatát teljes egészében közzétenni, de *A szocializált piktúra* c. cikkében (*Pesti Hírlap*, 1919. november 5. 3–4.) – ugyan a festő nevét Berény Józsefként írva – utalt Berény nyilatkozatára. Herman Lipót naplófeljegyzéseiben

odavetett sor felesége, Somló Léni Tersánszky Józsi Jenőhöz írt levelének alján: „Gyere haza, a proletárdiktatúra jól tesz az egészségnek [sic!]. Kataszterben lenni se rossz.”⁶⁸

Berény tehát pozíciójáról lemondva szembefordult a fennálló hatalommal, vezetőként legalábbis nem szolgálta tovább a proletárdiktatúra áldemokratikus rendszerét. Az 1990-es évekig nem volt szerencsés Berény és a Direktórium konfliktusát hangoztatni, így csupán elvétve, utalásként találkozhatunk az eset említésével.⁶⁹ Az egyetlen tanulmány, amelyben szerepel az összeütközés szó, 1960-ban jelent meg, s szerzője Horváth Béla volt, aki Kernstok Károllyal kapcsolatban utalt Berényre: „[...] ha volt is érzékenykedés Kernstok részéről, nem eredményezett a direktóriummal való olyan összeütközést, mint például Berény esetében.”⁷⁰

Wilde János Pogány Kálmánhoz írott leveléből világosabbá válik, hogy a direktórium tagjai hogyan vélekedtek Berény tevékenységéről, illetve lemondásáról:

„Kedves Kálmán,

a direktórium kettős válság előtt áll. Berény már menti a bőrét: épp most kaptuk meg a lemondó levelét – holott az egyik válság oka az ő árulása. Állandóan a szakszervezet erősítésén dolgozott, s legutóbb, mikor a kataszter kérdése aktuálissá vált, kijelentette, hogy csak a szakszervezettel együtt hajlandó dolgozni. Mi akkor arra gondolván, milyen odiózus volna a direktórium többi tagjaira, ha az egyik tag éppen ebben a kérdésben ítéli el a felfogásunkat és lemondásával az ellenfeleinknek juttat nagy morális előnyt, belementünk abba a kompromisszumba, hogy a kataszter előkészítő munkáját: a szelekciót végezzék a szakszervezet emberei Berény irányítása és ellenőrzése mellett (míg a kategóriákba sorolást a direktórium végzi a szakszervezet általunk kiválasztott két tagjának – Pór, Réti – bevonásával.) Már most ebbe a munkába a burzsuj és ellenforradalmár sz.[ak]szerv.[ezet] úgy fogott bele, hogy azoknak a listájába, akikről kérdéses, hogy művészek-e és akiktől ennek elbírálására képeket kérnek be Lampérthot is kiírták – Berény beleegyezésével.

Ezt meri már a szakszervezet – Dudits Andorok, Szlányi Lajosok és Herman Lipótók – azzal a művésszel szemben, akit mi a festőszakosztály tagjává és a proletár tanműhely egyik vezetőjévé tettünk, s akitől legutóbb 11ezer K. értékben vásároltunk műveket, amely összeget különben a mi utalványainkra a szakszervezet fizetett ki neki. Mi és Fogarasi, aki részt vett ezen ügy letárgyalásában, szükségesnek tartjuk hogy a

már Berény nyilatkozatát megelőzően szerepel, hogy a róla megjelent hírek hamis vádakot tartalmaztak (1919. október 24.). V.ö.: Dr Hoffmann Lajos nyilatkozata (Budapest Főváros Levéltára, HU BFL - VII.179.a - 1919 - 055), mely szerint egyes sajtóértesülésekkel szemben Berény a Tanácskormánytól kapott 500 ezer Koronát átadta a Képzőművészek és Iparművészek Szakszervezeteinek Szövetsége részére.

⁶⁸ Somló Léni Tersánszky Józsi Jenőhöz írt levele (i.h.)

⁶⁹ Szij Béla ugyan közölte Berény azon levélrészletét, melyben lemondását indokolta, de nem fűzött hozzá megjegyzést.

⁷⁰ Horváth Béla: Kernstok a demokratikus forradalmár. *Esztergom Évtapjai (Annales Strigonienses)*, 1960., 110.

sötétek elégtételt adjanak és ezentúl rövidebb pórázra kerüljenek. Berény ezért lemondott. Kérdés már most, hogy az így megerősödött szakszervezettel eredménnyel fogunk-e tudni harcolni. [...] Berény helyére egyhangúan Pórt szeretnénk meghívni, őt tartjuk az egyetlen intranszigens embernek. Te hozzájárulsz?

Szeretettel ölel

Jancsi”⁷¹

Pór megválasztásáról később Berény a tőle megszokott, önmagával tisztában levő tárgyilagossággal emlékezett: „Utánam Pór vette át az ügyek vezetését. Sokkal impulzívabb következetességgel, mint ahogy az tőlem, aki meditatív típus vagyok, tellett.”⁷²

Berény sem a lemondása előtt, sem azt követően nem látott el politikai feladatot,⁷³ mégis letartóztatásakor az ellene felhozott vádak arra utaltak, hogy „nagy kommunista volt”, s hogy Kun Bélával szoros kapcsolatban állt.⁷⁴ A Kommunisták Magyarországi Pártjának alakuló gyűlése egy hónappal a Berény iskola megnyitása után, néhány lépésnyire a festő városmajori villájától zajlott, de arról nincs tudomásunk, hogy ezen részt vett volna Berény.⁷⁵ Felesége egyes források szerint egy rövid ideig valóban Kun Béla titkárnöje volt,⁷⁶ akit emigrációjából hazajöve azonnal megrohamoztak az újságírók és a kommunista vezerről faggatták:

„– Hogyan terjedhetett el a híre annak, hogy nagyságos asszony Kun Béla titkára volt?

Én, kérem szépen, – válaszolja Berényné – még a forradalmak előtt a külügy-minisztériumban voltam alkalmazva mint hivatalnoknő és helyemen a kommün alatt

⁷¹ MTA BTK Művészettörténeti Intézet MKCs-C-I-103/66-1. A teljes levelet közli: Végh János: Wilde János levelezéséből (1916–1919) Petrovics Elek, Meller Simon, Pogány Kálmán, *Enigma*, 2015/84. 100–101. Vö. az *Enigma* előző számában Bardoly István írásával a művészkataszter történetéről.

⁷² Berény Róbert ünnepi beszéde Pór Bertalan 70. születésnapján. (gépelt, kézírással javított kézirat). MNG, Adattár, Ltsz.: 23306/IX.22/1992.

⁷³ „Működésem ideje alatt politikával, agitálással egyáltalán nem foglalkoztam, célom egyedül a festő-művészeti kultúráról megalkotott ideáljaimnak keresztül vitele volt, melyben művészetem fanatikus szeretete és kollégáim megbecsülése vezérelt.” – írta 1919. aug. 23-án az ellene tett feljelentésre válaszolva. (Kontha 1979. 96.)

⁷⁴ A feljelentő Hegedűs Pál, rézöntő, Berény másodszozsédja volt (az iratok alapján az derül ki, hogy Berény nem ismerte), aki szerint Berény Kun Bélával sűrűn érintkezett, sőt állítása szerint „sokszor ottan vacsorál”. Hegedűs Berény feleségét is igyekezett befektetni, de róla azt gondolta, hogy Berény menyé. A feljelentés kivizsgálására kirendelt nyomozó egyikük esetében sem talált terhelő bizonyítékot a Kun Bélával való kapcsolatra, ezért javasolta a festő szabadlábra helyezését. Berény felesége ekkor már Bécsben tartózkodott. (Kontha 1979. 95.)

⁷⁵ A Kommunisták Magyarországi Pártja 1918. november 24-én alakult meg a XII. kerületi Városmajor utca 42. számú ház földszintjén, Kelen József mérnök lakásában. Berény ekkor a Városmajor utca 36 szám alatt lakott. Egy hét múlva a párt központja a XIII. kerületi Visegrádi utca 15. számú házba költözött. Berénynak tudtunkkal semmilyen kapcsolata nem volt a KMP-vel.

⁷⁶ Berény János szóbeli közlése.

is egy ideig megmaradtam. Semmi közöm nincs Kun Bélához, csak annyi, hogy néha láttam a külügyi népbiztosságon.”⁷⁷

Berény letartóztatásának körülményei nem tisztázottak, s az onnan való szabadulás története is több verzióban ismert. A szakirodalomban többnyire Márffy Ödön segítő közreműködéséről esik említés,⁷⁸ de Szij Béla több alkalommal is Tersánszky Józsi Jenő nevét említette: „Berény Manó (az idősebb testvér) szóbeli közlése szerint Berényt letartóztatták, majd a főkapitányságról Tersánszky Józsi Jenő segítségével menekült s ismerős matrózok Bécsbe juttatták. Ezt a forrást még más nem erősítette meg”.⁷⁹ Berény ezzel szemben így emlékezett: „A kommün bukása után csakhamar engem is lefotgok s a rendőrségre vittek. Amit ott tapasztaltam csak túlon túl igazolja, hogy a fasiszta rémuralom voltaképp már akkor indult el dicső útján. Abból a pokolból Márffy kollégám közbenjárása emelt ki, s azóta is a hála melegíti a szívemet, ha erre gondolok.”⁸⁰ A legvalószínűbb forgatókönyvnek az tűnik, hogy Márffy a rendőrségről való szabadulásánál járt közre, Tersánszky pedig Berény Bécsbe jutását segíthette. Mindezenre annyi bizonyos, hogy szabadulásának záloga az volt, hogy el kellett hagynia az országot⁸¹ s csak az általános amnesztia 1926-os kihirdetése után térhetett haza.⁸²

A rövid, Bécsben töltött időszakról igen keveset lehet tudni, Berény első feleségének erre vonatkozó levele is további kutatásokért kiáltó adalékokkal szolgál: „Bécsi életéről nincs sok mondanivaló, rövid előkészület volt a Berlinbe való hurcolkodásra. Egy-két portrét csinált Bécsben, nem olyat amelyet szeretett, azt hiszem Dr. Helene Deutsch (pszichoanalitikus) kisfiát festette.”⁸³

Az említett kisfiú portré lappang, reprodukcióját sem ismerjük, de a Nemzeti Galéria grafikai gyűjteményében őriznek egy 1919-es datálású gyermekportrét, mely esetleg előkészítő tanulmány lehetett az olajfestményhez (12. kép).⁸⁴

Galambos Ferenc Berény egyik, még Bécsben készült plakátjáról is említést tett, de erről további adat nem áll rendelkezésünkre és fotóról sem ismerjük.⁸⁵

⁷⁷ N.n.: – *Az Új Nemzedék tudósítójától* – Kun Béla « állítólagos » titkárnője Budapestre érkezett. Ismeretlen lapkivágat (1926. nov. 3.) Lyka Károly hagyatékából, MTA-BTK Művészettörténeti Intézet Adattára, MKI-C-I-17.

⁷⁸ Erről bővebben ld. jelen kiadványban Rockenbauer Zoltán tanulmányát.

⁷⁹ Szij 1963. 121. Szij 1966-os tanulmányában újra Tersánszky nevét említi, de már Márffy közreműködéséről is említést tesz. (Szij Béla: Róbert Berény. *Acta Historiae Artium*, 1966. 178.

⁸⁰ Berény 1947 körüli önéletrajzában piszkozata, kézirat, Szajkó Lídia tulajdona, San Francisco.

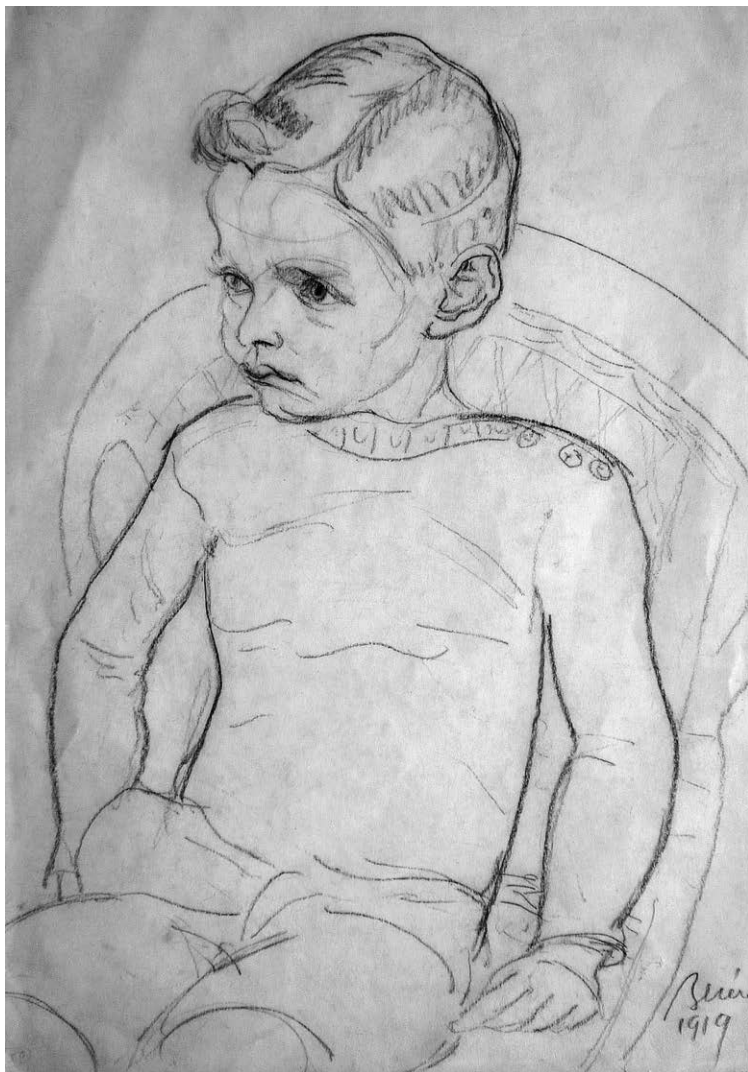
⁸¹ Lengyel István: A forradalmi mozgalmaktól Berény Róbert és Kernstok Károly kiszabadításáig. *Élet és Irodalom*, 1959. október 23. 2.

⁸² „1919 szeptember végén sikerült Bécsbe jutnom, egy év múlva Berlinbe mentem s ott maradtam, amíg azután 1926 februárjában hazajöttem.” (ld. 80. jegyzet.)

⁸³ Szij 1963. 122.

⁸⁴ Berény Róbert: *Kisfiú*, 1919. kréta, papír, 460 x 270 mm, j.j.l.: Berény 1919, MNG, Ltsz.: F. 58.283

⁸⁵ Galambos Ferenc: Képzőművészeti élet a bécsi magyar emigrációban (1919–1928), *Művészettörténeti Értesítő*, 1971. 4. Berény plakátjával kapcsolatban G. F. jegyzetben közli: Ost-West (Wien, 1922). A plakátról egyebet nem lehet tudni.

12. Berény Róbert: Kisfiú, 1919. Papír, kréta, 460 x 270 mm, MNG, ltsz.: F. 58.283. © Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Budapest © HUNGART, 2018

Berény pályafutásában 1919 vízválasztót jelentett. Mindössze harminckét éves volt ekkor, de egy teljes emberöltőnyi tapasztalás, megannyi remek munka állt mögötte.

⁸⁵ Galambos Ferenc: Képzőművészeti élet a bécsi magyar emigrációban (1919-1928.), *Művészettörténeti Értesítő*, 1971. 4. Berény plakátjával kapcsolatban G. F. jegyzetben közli: Ost-West (Wien, 1922). A plakátról egyebet nem lehet tudni.

Szeredi Merse Pál

A „MÁCASTÍLUS IRODALMI DIKTÁTORA LUKÁCS GYÖRGY SZNOB USZÁLYÁBAN”

AZ AKTIVISTÁK A TANÁCSKÖZTÁRSASÁGBAN¹

„Mikor kitört Magyarországon a kommunizmus, [Kassák] arra akarta kényszeríteni a Tanácsköztársaságot, hogy a dadaizmust vezesse be hivatalos művészetként. Egyidejűleg ő akart Magyarország művészeti diktátora is lenni. Ez a terve azért nem sikerült az ambiciózus hosszúhajúnak, mert azzal akarta hivatalos fellépését kezdeni, hogy Jókaitól kezdve minden irodalmár műveit el akarta égetni. Ez a kommunista ma emigráns, és dicsőítő verseket ír Szamuelyről.”²

Az idézet Szittyá Emil magyar származású vagabund 1923-ban, német nyelven megjelent irodalmi-politikai portrégyűjteményéből származik, amelyben leplezetlen rosszindulattal mutatta be a magyar avantgárd egyik legkiemelkedőbb alakjának 1919-es tevékenységét. Az itt olvasható kijelentések közül tényszerűen egy sem igaz, ugyanakkor kiválóan példázza, hogy a Tanácsköztársaság sokszor kaotikus intézkedései és nehezen értelmezhető belső vitái milyen torz képet mutathattak a kortársak szemében. Kassák és körének szerepe a proletárdiktatúra idején egyáltalán nem volt egyértelmű: az avantgárd művészek egyes projektjei kiemelt támogatást élveztek, azonban éppen ezért folytonos viták keresztüztébe is kerültek.³

¹ A tanulmány a Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal – NKFIH, K-120779 számú, „Kassák Lajos avantgárd folyóiratai interdiszciplináris megközelítésben (1915–1928)” című kutatási projektjéhez kapcsolódóan készült.

² Szittyá Emil: *Furcsaságok kabinete* (1923). Ford. Beke László. *Dadaizmus antológia*. Szerk. Beke László. Budapest, 1998. 263.

³ Alapvető irodalom: Svéd László: Kassák Lajos és a Tanácsköztársaság ifjúsági mozgalma. *Párttörténeti Közlemények*, 20, 1974, 1. 163–182.; Pomogáts Béla: Kassák Lajos a forradalomban. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 90, 1986, 5. 523–534.; Oliver Botar: Lajos Kassák, Hungarian „Activism” and Political Power. *Canadian–American Slavic Studies*, 36, 2002, 4. 391–404.; Balázs Eszter: Művész és/vagy értelmiségi? Avantgárd-szerepfelfogások Magyarországon (1915–1919). *Homoklapátolás nemesércért. A 70 éves Ständeisky Éva tiszteletére*. Szerk. Balázs Eszter, Koltai Gábor, Takács Róbert. Budapest, 2018. 26–40. – A hivatkozott sajtóanyagok és dokumentumok közül több megjelent az alábbi szövegkiadásokban: „Mindenki újakra készül...” *Az 1918/1919-es forradalmak irodalma. Szöveggyűjtemény*. IV.

TOVÁBB A MAGUNK ÚTJÁN

Kassák az első világháború alatt, 1915-ben indította első folyóiratát, *A Tett* címmel. A korszakban szokatlanul nyíltan háborúellenes hangot megütő folyóiratban az avantgárd művészet és a politikai állásfoglalás egyszerre volt jelen, ami miatt a Belügyminisztérium a „hadviselés érdekeit veszélyeztető” tartalmára hivatkozva betiltotta a lapot.⁴ Kassák 1916 őszén *MA* címmel új lapot alapított, melynek alcíme – „irodalmi és képzőművészeti folyóirat” – jelezte, hogy a szerkesztők, látszólag, nem kívántak politikai témákat érinteni. A *MA* és köre az 1918–1919-es forradalmak alatt azonban politikailag erősen radikalizálódott. Programjukat Kassák 1919 kezdetétől, a német expresszionisták mintájára, aktivizmusként definiálta.⁵ A Károlyi Mihály vezette polgári demokráciával szemben kritikus hangot megütő Aktivisták a kommunista forradalom mellett agitáltak és világnézeti különszámokban fejezték ki szolidaritásukat a forradalmi változásokkal. Az őszirozás forradalom után jelent meg a *MA* első világnézeti különszáma, amelynek borítóján Bortnyik Sándor *Kommunista köztársaságot* feliratú metszete, első oldalán pedig a *MA* művészei által szignált, kommunista forradalmat sürgető kiáltvány jelent meg. A *MA* decemberi, nemzetközi számában kimondottan politikai témákkal foglalkozott, a futuristák, és a Franz Pfemfert szerkesztette berlini *Die Aktion* köréhez tartozó baloldali expresszionista költők művei mellett Georgij Vasziljevics Csicserin szovjet külügyi népbiztos antantellenes nyilatkozatát is publikálták. *Tovább a magunk útján* című programjában Kassák az „új ember” és az „új világ” szocialista művészetét propagálta.⁶ (1. kép) A *MA* és köre tehát elkötelezve várta a kommunista forradalmat és kikiáltásakor üdvözölte a proletárdiktatúrát is.

A MA KOMPLEX PROGRAMJA A TANÁCSKÖZTÁRSASÁGBAN

Kassákék arra készültek, hogy a proletárforradalom művészetének lírai és vizuális formanyelvét az Aktivisták teremtik majd meg. A folyóirat világnézeti különszámaiban a kommunista forradalom mellett agitált, a német Spartakus-felkelés halottjaival foglalkozott, elsőként közölte magyar nyelven a szovjet alkotmányt, valamint Lenin *Állam és forradalom* című írását.⁷ (2–3. kép) Március végén Kassákék egy munkaprogramot fogalmaztak meg, amelyben összefoglalták terveiket: lényegében a *MA* korábban megkezdett programját kívánták tovább bővíteni. Kassák 1917-ben a

Szerk. és jegyz. József Farkas. Budapest, 1967.; Csaplár Ferenc: A *MA* és a Tanácsköztársaság. *Magam törvénye szerint. Tanulmányok és dokumentumok Kassák Lajos születésének századik évfordulójára*. Szerk. Csaplár Ferenc. Budapest, 1987. 149–159.

⁴ Bővebben ld.: *Jelzés a világba – Háború – avantgárd – Kassák*. Szerk. Dobó Gábor, Szeredi Merse Pál. Budapest, 2016.

⁵ Kassák Lajos: Aktivizmus (Felolvasás, 1919. II. 20.). *MA*, 4, 1919, 4. 46–51.

⁶ Kassák Lajos: *Tovább a magunk útján*. *MA*, 3, 1918, 12. 138–139.

⁷ Ld. a *MA* második, harmadik és negyedik világszemléleti különszámát. Budapest, 1919.

1. MA, 3, 1918, 12. Borító Bortnyik Sándor linóleumtszétével.

© Petőfi Irodalmi Múzeum –
Kassák Múzeum, Budapest

ráltak Kassákék mozgalmának.¹⁰ Az 1919. március végén megírt munkaprogramban Kassákék elsődleges igényként fogalmazták meg, hogy a MA folyóirat havonként kétszer, megduplázott terjedelemben (32 oldalon) jelenhessen meg. Újabb könyveket, képeslapokat akartak kiadni, budapesti és vidéki matinékat, előadóesteket, szemináriumokat szervezni. Folytatni kívánták kiállítási programjukat, amelyhez a Váci utcai helyiség kibővítését igényelték. Az előadásokhoz pedig hetente háromszor az őszirózsás forradalmat követően a Ferenciek tere közvetlen szomszédságában létrehozott Medgyaszay Színházat tervezték igénybe venni.¹¹

A szociáldemokrata Kunfi Zsigmond vezette Közoktatásügyi Népbiztosság kommunista tagjai, Szabados Sándor és Lukács György kezdetben kiemelten támogatták

MA komplex programjának meghirdetésével a berlini *Der Sturm* mintájára az avantgárd művészet magyarországi, alternatív intézményrendszerének létrehozására tett kísérletet.⁸ A folyóirat mellett könyvkiadót, színészképző szabadiskolát és előadóesteket szervezett, valamint kortárs képzőművészeti galériát is nyitott. Célja tehát egy olyan fórum létrehozása volt, amely az összes „új művész” számára lehetőséget biztosít a nyilvánossághoz jutáshoz.⁹ A MA 1918-1919 fordulójára elérte célját: a kortárs művészeti szcéna egyik megkezdhetetlen szereplőjévé vált. Ennek a folyamatnak fontos mozgatórugója volt a kezdetben Kassák bérelt lakásának egyik helyiségében (Visegrádi utca 15.), majd egy belvárosi üzlethelyiségben (Váci utca 11/b.) kialakított képzőművészeti galéria, amelynek jól válogatott kiállításai jelentős sajtóvisszhangot gene-

⁸ Kassák első lépésként, egy 1917. március 1-jei keltezésű dokumentum tanúsága szerint, részvénytársasággá alakította a MA kiadóhivatalát. Petőfi Irodalmi Múzeum-Kassák Múzeum [továbbiakban: PIM-KM], ltsz.: KM-an. 11/1.

⁹ Kassák Lajos: A „MA”. A MA folyóirat első képkiallítása: Mattis Teutsch János gyűjteménye. Budapest, 1917. 10-12.

¹⁰ Bővebben ld.: Dobó Gábor – Szeredi Merse Pál: *Elképzelni egy mozgalmat: a MA Budapesten*. Kiállítási leporelló, PIM-KM. Budapest, 2016.

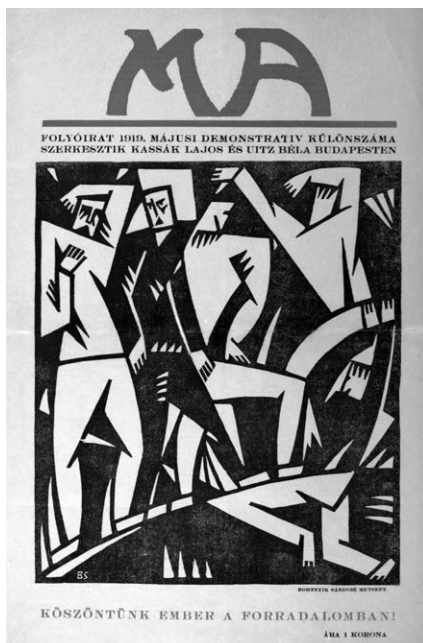
¹¹ [Kassák Lajos]: A MA művészcsoporthoz munkaterve. [Budapest, 1919. március vége] PIM-KM, ltsz.: KM-an. 12. – közli: Csaplár 1987. i. m. 150-152. – A program megvalósuló pontjait a MA április 10-én megjelent számában ismertette: A MA köréből. MA, 4, 1919, 4. 72.

2. A *MA* folyóirat világszemléleti negyedik különszáma, 1919. Borító Bortnyik Sándor linóleummetszetével.
© Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum, Budapest

a *MA* törekvéseit, a „bugris” „magyar futuristák” így a legtöbb követelésüket megvalósíthatták a következő hónapokban.¹² A *MA* a Tanácsköztársaság alatt ténylegesen kiemelt támogatást élvezett: bővített tartalommal, vörössel nyomtatott fejléccel, havonta kétszer – a proletárdiktatúra ideje alatt összesen ötször – jelent meg. Az Aktivista programhoz új külsőt is választottak: a lap vizualitását ekkoriban Bortnyik Sándor dinamikus erővonalakból felépített, az absztrakció felé induló kompozíciói határozták meg.¹³ (4. kép)

A folyóirat kiadása mellett Kassákék legfontosabb tevékenysége előadások és előadóestek szervezése volt.¹⁴ A Medgyaszay Színház igénybevételére Lukács György

3. A *MA* folyóirat 1919. májusi demonstratív különszáma, 1919. Borító Bortnyik Sándor linóleummetszetével.
© Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum, Budapest.

¹² Szabados az 1920-ban lefolytatott népbiztos per keretében, kihallgatásakor is kiemelte, hogy sokra tartotta Kassákot és Uitzot: „A maisták között volt két ember, Uitz Béla, és Kassák Lajos, akik európai szinten álló művészek, az ő működésüket állami pénzzel mindig szívesen segítettem.” [n. n.]: Szabados Sándor kihallgatása. *Az Est*, 1920. július 24. 2. – A sajtótermékek megjelentetésére és terjesztésére április 19-én létrehozott Szellemi Termékek Országos Tanácsa elnökeként Szabados április 27-én kelt levelében hatalmazta fel Kassákot arra, hogy a *MÁ*-t a Közoktatásügyi Népbiztosság költségére jelentesse meg. PIM-KM, ltsz.: KM-lev. 368/3.

¹³ Edit Tóth: Activating Visual Energy: The MA Circle and the Art of Sándor Bortnyik. *Acta Historiae Artium*, 54, 2014, 1. 95–110.; Bakos Katalin: *Bortnyik Sándor és a Műhely*. Budapest, 2018. 20–29.

¹⁴ A Központi Egyetemmé átnevezett Budapesti Tudományegyetem kupolatermében tartottak elő-

4. MA, 4, 1919, 5. Borító Bortnyik Sándor linóleum metszetével.
© Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum, Budapest

március 28-án kelt levele hatalmazta fel Kassákot,¹⁵ ahol már április 9-én megkezdtek az előadóestek sorát. Május 2-án a Zeneakadémia nagytermében rendeztek „demonstratív” előadást a „forradalmi munkásságnak és ifjúsunkasságnak”. Az előadóestek programjában az elméleti szövegek (Kassák Lajos, Hevesy Iván, Franyó Zoltán) és kortárs zenei előadások mellett az Aktivista csoport és külföldi szerzők versei hangzottak el a MA színészeinek előadásában.¹⁶ A sajtóbeszámolók szerint a belvárosi előadások jól sikerültek, ellenben a Szocialista Diákok Szervezete újpesti csoportjának szervezésében egy munkásotthonban megvalósult első, március 27-i előadás – Kassák visszaemlékezése szerint – kudarcba fulladt.¹⁷ Ezzel ellentétes tanulságot vont le Kassák a bécsi emigráció első évében a

Kommunisták Magyarországi Pártjához (KMP) intézett memorandumában, amelyben a MA újabb számainak megjelentetéséhez kérte a párt támogatását. „Mi Kaposváron¹⁸ és másutt a diktatúra alatt fényesen rácăfoltunk arra az ellenünk szívesen

adásokat: április 17-én Uitz Béla (*A kommunizmus mint tárgyi és pszichikai fundamentum a művészethez*, ugyanezzel a címmel tartott előadást Uitz a Galilei Körben is február 21-én), április 22-én Barta Sándor (*A kultúrájában forradalmasított ember*), április 29-én Szélpál Árpád (*Az új művészet problémái*), majd május 13-án Mácza János (*Színpad és társadalom*).

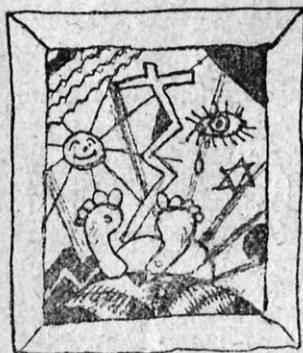
¹⁵ Lukács György helyettes népbiztos levele Kassák Lajosnak. Budapest, 1919. március 28. PIM-KM, ltsz.: KM-lev. 368/2.

¹⁶ A programok összefoglalását lásd: *Pesti Hírlap*, 1919. április 9. – közli: József 1967. i. m. IV.: 108–109. Továbbá: *uo.*, 133–134., 230., 976–977.

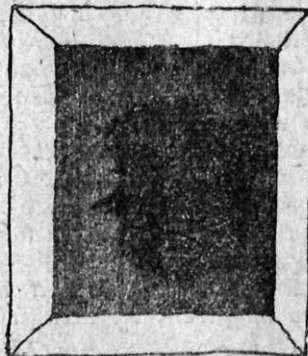
¹⁷ A program összefoglalását lásd: *Világ*, 1919. március 27. 7. – „Szomorú emlékü előadás volt. Az újpestiek csak rossz hírünkről ismertek bennünket, s most hiába léptünk eléjük forradalmi versekkel és drámai játékkal, az egészet valami különös komédiának fogták föl, és véginevetgéltek az előadást. A nagy színházterem tele volt emberekkel, s ez a tömeg egy pillanatig nem tudott fegyelmet tartani. [...] Mácza, a darab szerzője és rendezője kétségbeesetten szaladgált a szín mögött. Valósággal megőrijtette ez a sikertelenség. [...] Megfogadtuk, hogy művészetünkkel soha többé nem látogatunk ki Újpestre.” Kassák Lajos: *Egy ember élete*. Budapest, 1983. II.: 513. – *vö.*: Szélpál Árpád: *Forró hamu*. Budapest, 1984. 459. Mácza János az *Individuum: a tehetetlenség tragédiája egy felvonásban* című színművet 1918 nyarán írta, kézírata: Petőfi Irodalmi Múzeum, Kézirattár, ltsz.: V. 3525/31.

¹⁸ Az est programját ld.: PIM-KM, ltsz.: KM-1646.

Aktivista képsorozat

A domb tulsó oldalán fekvő
Vénusz talpai

Négerk és szerecsenek éjjeli
harca az alagutban

Séta ebéd után, amely spenót-
ból állt

Andrássy-út. Reggel 3 óra
15 perc 21 másodperc

5. kép. [n. n.]: Aktivista képsorozat. *Borsszem Jankó*, 1919. június 15. 6.
© Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum, Budapest

felhozott ellenvetésre, hogy a tömegek nem értenek meg bennünket. [...] Az történt [...] a diktatúra elején a színházakban, hogy a 90%-ban proletár közönség, amelyhez nekünk forradalmároknak csak *erőszakkal* és csak *legutoljára* Molnár Ferencz, Babits Mihály és Kosztolányi Dezső stb. után lehetett eljutnunk, váratlanul óriási lelkesedéssel és megértéssel fogadta a 20 éves aktivistákat. És ez történt a zeneakadémián május 2-án 1400 főnyi *tiszta* munkástömeg előtt.”¹⁹

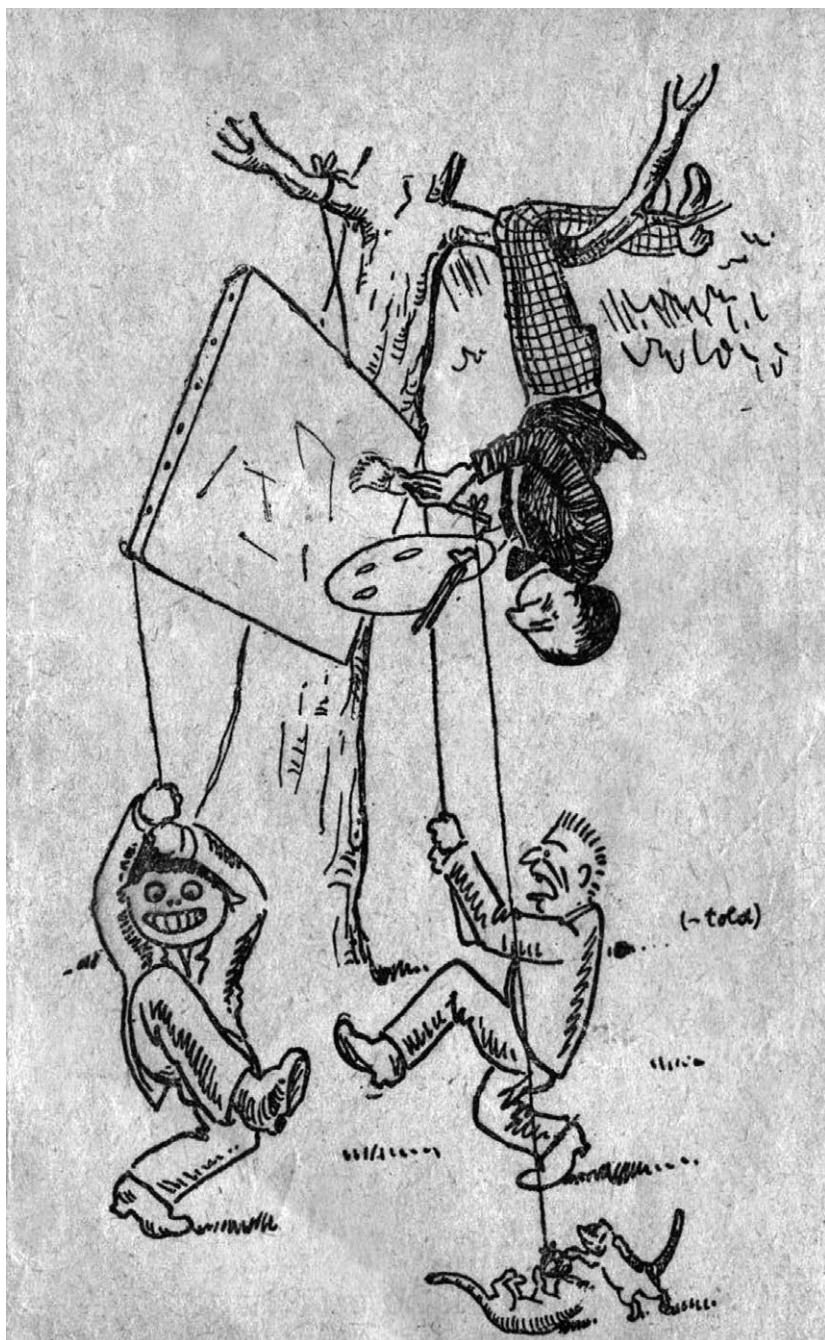
A MA már idézett munkaprogramjában a galéria is kiemelt helyen szerepelt. A tervek szerint az Aktivisták kiállításokat akartak rendezni „úgy a bel mint a külföldi legújabb forradalmi törekvésekből. Béccsel és Berlinnel már tárgyalásokat folytattunk kölcsönös kiállítások ügyében.”²⁰ Ezekből sajnos semmi nem valósulhatott meg, viszont Kassákék állandó kiállítást rendeztek be az április elején kibővített helyiségükben.²¹ A MA galériája viszonylag későn, május 12-én jutott egy új, reprezentatívabb helyiséghez, méghozzá a Ferenciek tere 9. szám alatti földszinti, kirakatos irodához, amelyben korábban az *Új Szó* katolikus folyóirat szerkesztősége működött.²² Ennek következtében a MA a Tanácsköztársaság ideje alatt csupán egy kiállítást

¹⁹ A MA folyóirat köré csoportosult Aktivisták memoranduma a Magyarországi Kommunista Párthoz. Aláírták: Uitz Béla, Kassák Lajos, Bortnyik Sándor, Újvári Erzs, Barta Sándor. Bécs, 1920. szeptember. PIM-KM, ltsz.: KM-an. 14.

²⁰ Csaplár 1987. i. m. 151. – A berlini kiállítás feltehetően a *Der Sturm* folyóirat galériájában valósulhatott volna meg, közelebbi információval azonban nem rendelkezünk, mert a MA és a *Der Sturm* korai kapcsolatának dokumentumai egyáltalán nem maradtak fenn. Azt viszont tudjuk, hogy Bécsben az Adolf Loos által alapított Freie Bewegung csoport 1919-ben – többek között – „magyar művészcsoportok” bemutatását is tervezte az osztrák fővárosban nyitott galériájában. Loos a Nyolcak művészeinek új munkáiból kívánt volna egy bécsi kiállítást szervezni a Tanácsköztársaság alatt, ez azonban nem valósult meg. Annak a feltételezését, hogy a Freie Bewegung mozgalom lehetett Kassák osztrák kapcsolata, az is erősíti, hogy 1920 novemberében Loos galériájában rendezték meg Uitz Béla 1918–1919-es festményeinek gyűjteményes kiállítását a MA Budapesten megkezdett kiállításorozatának utolsó, tizedik tárlataként. Kassák Lajos: Uitz Béla. MA, 6, 1920, 1–2. 10–12.; H. G.: Wiener Ausstellungssommer 1919. *Der Cicerone*, 11, 1919, 13. 415.; Tihanyi Lajos levele Bölöni Györgynek. Budapest, 1919. március 18. PIM Kézirattár, ltsz.: V. 4131/350/2. – közli: Majoros Valéria Vanília: *Tihanyi Lajos írásai és dokumentumok*. Budapest, 2002. 118–119.

²¹ Az idézett munkaprogramban kérték, hogy megkaphassák a MA helyiségének folytatását képző tánciskola helyiségeit is, mert „az egész nap zongorakísérettel tartó tánckurzusok állandóan zavarják a kiállítás közönségét”. A helyiség lefoglalására a Közoktatásügyi Népbiztosság Uitz Bélát jogosította fel április 2-án. József 1967. i. m. IV.: 712. – Egy Uitz tuszajaira vonatkozó, április 1-jei népbiztossági műtárgyvásárlási irat alapján feltételezhető, hogy a szerkesztőségben egy „állandó” kiállítás volt látható. *A Magyar Tanácsköztársaság képzőművészeti élete*. Sajtó alá rend. Kiss Dezső. Szerk. és bev. Németh Lajos. Budapest, 1960. 37–38.

²² Pogány Kálmán levele az Országos Lakásbizottságnak. Budapest, 1919. május 12. Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Adattár, ltsz.: 15699/62. [továbbiakban: MNG Adattár] A Központi Lakásbizottság határozata a „MA” folyóirat szerkesztősége és kiállítása részére. Budapest, 1919. május 12. és 20. PIM-KM, ltsz.: KM-an. 11/3–4, valamint szerkesztőségi közlemény, MA, 4, 1919, 7. 180.

6. [-told]: A kubista-futurista kiállításon. *Borsszem Jankó*, 1919. június 15. 12.

© Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum, Budapest

rendezett júniusban: nem meglepő módon a folyóirat arculatát is domináló Bortnyik újabb festményeiből.²³ Valódi műkritikai diskurzusra ekkor már nem lehetett számítani: a tárlattal, valamint Kassákék megdöbbenést keltően berendezett kirakatával csupán a szatirikus *Borsszem Jankó* foglalkozott, ott viszont nem voltak restek írások és gúnyrajzok során át visszatérni a *MA* kiállítására. Bortnyik – mára alig ismert – korai festményeiről egy egész sorozatnyi karikatúra jelent meg (5. kép),²⁴ sőt, a festmények készítésének módjáról is részletesen írtak, illusztrációval kísérve (6. kép): „A futurista kép a következőképpen készül: a festő lábaival egy ágba kapaszkodik és fejével lefelé lógva fest, behunyva szemmel. A *MA* folyóirat elolvastatása által külön célra fölíngerezt emberek rendszertelenül rángatják az ágot, melyen a festő lóg és a vásznat, melyre a festményét elköveti. Az ecsetre egy földig érő madzag és ennek végére egy kis gombolyag van erősítve, mellyel fiatal macskák játszadoznak. Ezekkel az egyenes vonalkezelést és a színek folytatólagos egybeolvadását kizáró manipulációkkal éri el a festő a futurista képeket jellemző titokzatosságteli hogyishívójukat.”²⁵

Többször visszatértek arra is, hogy a *MA* kirakatában látott „neoinfekcionista, vagy exkremencionista, sőt az újabb magyar művészeti terminológia szerint mácsatilus”²⁶ szerint készült alkotások megtekintése jelentette a proletárdiktatúra végnapjaiban a budapesti polgári közönség szórakozását. Kassák szerint „időnként olyan tolongás volt, hogy rendőröknek kellett a járdát szabaddá tenni a járókelők számára”,²⁷ és a „nagy csoport csodálta állandóan a kiállított képeket és szobrokat, a rettegett burzsuj minden gondját elfelejtette ott egy pár percre.”²⁸

HIVATALOS MŰVÉSZETTÉ TENNI A DADAIZMUST

„Szocialista művészetet akarunk, de [...] minden külső parancsokhoz alkalmazkodás nélkül. [...] A mi szerepünk nem azonos a pártagitátoréval, úgy annyira nem, mint

²³ Kemény Alfréd: Bortnyik képei és grafikája. Együttal a koncentrikus kompozíció és az aktív-passzív színek problémájának elmélete. *MA*, 4, 1919, 7. 172–174. Az előző kiállítás, Medgyes László grafikáiból, március 16-án nyílt meg. A Bortnyik-kiállítással egy időben voltak láthatók Révai Ilka portréfotográfiái a Váci utcai helyiségben, azonban nem a *MA* égisze alatt.

²⁴ [n. n.]: Aktivista képsorozat. *Borsszem Jankó*, 1919. június 15. 6. A sorozat egyik képe kifejezetten érdekes, az absztrakt festészet Alphonse Allais által a 19. század végén megalkotott – és Malevics *Fekete négyzete* által is érintett – toposza: „Négerék és szerezsenek éjjeli harca az alagútban.” Ld.: Inna Anatoljevna Vakar: *Kazimir Malevich: The Black Square*. Moscow, 2015. 24–25.

²⁵ [told]: A kubista-futurista kiállításon. *Borsszem Jankó*, 1919. június 15. 12.

²⁶ [n. n.]: Jaj, az a futurizmus! *Borsszem Jankó*, 1919. július 6. 7. – vö.: [n. n.]: Ez kell a proletárnak? *Az Ember*, 1919. május 29. – közli: József 1967. i. m. IV.: 1016.

²⁷ Kassák 1983. i. m. II.: 583.

²⁸ [n. n.]: Gnosztikusok vitaestélyén a futurista-festő műtermében. *Az Est*, 1921. február 2. 3. – A tárca említi, hogy az egyik, kirakatban látható szobor „egy görcsökben vonagló márvány női akt volt [...], rettenetesen kicsavart kezeivel a gyomrát tapogatta”. A szobor feltehetően Gergely Sándor *Tabu* című alkotása volt. Ld.: Apró Ferenc: *Gergely Sándor az aktivisták szobrása*. Szeged, 1986. 12.

ahogyan a kutató tudós szerepe nem azonos a leckéket bemagoltató tanárával.”²⁹ Kassák többször is nyomatékosította elképzelését, miszerint a MA független kell, hogy maradjon bármelyik párt közvetlen érdekeitől és a pártművészettől is. Az 1920-as évek második felében írt regényes önéletrajza, az *Egy ember élete* alapján határozottan elutasította a mozgalmából korábban kivált, elkötelezett kommunista Révai József felkérését, hogy a MA legyen a Tanácsköztársaság hivatalos lapja.³⁰ Ugyanakkor azt is hangsúlyozta, hogy véleménye szerint az új, kommunista társadalom művészetét csakis a MA körül csoportosult avantgárd művészek képesek megteremteni. Ezt a gondolatot summázta a proletárdiktatúra kikiáltását néhány nappal követően, március 25-én kiadott *Forradalmárok!* című röplap manifestuma is, amelynek aláírói között először volt olvasható az Aktivista művészek teljes névsora: 10 író, 9 képzőművész és 3 színész kapott itt helyet.³¹

Kassák ugyan hangsúlyozta a MA függetlenségét, de már március végétől kezdve részt vett a Közoktatásügyi Népbiztosság munkájában és az egyesült párt tagjává is vált. Az *Egy ember élete* alapján elsőként plakátcenzorként alkalmazták. Ezt támasztja alá Lukács György március 28-án kelt levele Kassák hagyatékában, amely feljogosította arra, hogy „Budapest területén minden plakát-ügyben tárgyalásokat folytasson és eljárjon.”³² Kassák emlékei szerint feladatkörének az vetett véget, hogy az általa sokat kritizált szociáldemokrata mozgalom vezető művésze, Biró Mihály egyik plakátját próbálta meg visszavonatni.³³ Ezt követően a Reinitz Béla zeneszerző által irányított színházi bizottság,³⁴ majd az Írói Direktórium munkatársa lett (Kassákon kívül kezdetben Lukács György, Balázs Béla, Révész Béla és Komját Aladár voltak a tagjai), de a legnagyobb feladatot mégis az írói kataszter összeállítása jelentette számára. A kataszter összeállítására azért volt szükség, hogy a későbbiekben létrejövő, alapjövedelmet biztosító írói szakszervezetbe csak „hivatásos írók” kerülhessenek be.³⁵ A kataszter összeállítása az írók esetében viszonylag gyorsan lezajlott és a bizottság már május 10-én közzétette az 550 felvett tag névsorát – amelyet egy nappal később ki kellett egészíteni, mert lemaradt róla többek között Babits Mihály és Kunfi Zsigmond is.³⁶

A MA csoportjának kiemelt anyagi támogatása és egyes tagok politikai szerepvállalása heves sajtóviták keresztüzébe került, amelyek a szociáldemokrata és kommunista frakciók közötti ellentétek viszonyrendszerében válnak értelmezhe-

²⁹ Kassák 1918. i. m. 139.

³⁰ Kassák 1983. i. m. II.: 519–520.

³¹ Aktivista művészek: *Forradalmárok!* Röplap, Budapest, 1919. március 25. PIM-KM, ltsz.: KM-1645.

³² Lukács György helyettes népbiztos levele Kassák Lajosnak. Budapest, 1919. március 28. PIM-KM, ltsz.: KM-lev. 368.

³³ Kassák 1983. i. m. II.: 515–516.

³⁴ József 1967. i. m. IV.: 933.

³⁵ Márai Sándor: Mi lesz az írókkal? *Magyarország*, 1919. április 3. – közli: József 1967. i. m. IV.: 84–85.

³⁶ Bővebben ld.: Babus Antal: Fülep Lajos az 1918–1919-es forradalmakban, II. rész. *Új Forrás*, 34, 2002, 4. 40–66.; József 1967. i. m. IV.: 331–336., 1001–1002.

tővé.³⁷ Az első vita április közepén folyt le, jelentős tanulságokkal. Kéri Pál a szociáldemokrata *Az Emberben* megjelent *Máca!* című cikkében támadta meg a Közoktatásügyi Népbiztosság vezetőségét. Érdemes kiemelni, hogy a cikk „megszólítottja” nem a támadás valós alanyai, Lukács György és Balázs Béla voltak, hanem a szinte ismeretlen Mácza János, akit április elején a Nemzeti Színház tanulmányi rendezőjévé neveztek ki: „Mácza és Kassák – egy világirodalom-boldogító, télenyáron mezítláb és hajadonfő járó, fekete inges magántudós-irány [ti. Szabó Ervin] képviselői, akik futuristák, szimultanisták, aktivisták, individuális anarchisták voltak, aszerint, hogy melyik szó tetszett meg nekik jobban, mindig azonban tehetségtelenek, műveletlenek és zavarosfejúek és akikről máig hiába kutatjuk, hogyan juthattak az anarchiával és futurizmussal a kommunista mozgalom élére, hacsak Lukács György nem hozta őket magával sznob uszályában.”³⁸

Kéri Pál azzal vádolta meg Lukács Györgyöt, hogy a *MA* „zavarosfejűinek” irányát a Tanácsköztársaság hivatalos művészetévé akarja tenni. A kommunista lapokban másnap már a szociáldemokraták kultúr-ellenforradalmáról cikkeztek,³⁹ amelyre válaszul Göndör Ferenc igyekezett visszaterelni a vitát a „szakmai” alapokra, elválasztva Lukácsot a *MA* „hóbortosaitól”, akiket szerinte egyetlen szervezet munkás sem fogadna el „irodalmi diktátorának”, mivel semmit sem ért meg írásaiból.⁴⁰ A következő napokban Révai,⁴¹ majd Lukács is azzal védekezett, hogy a *MA* nem képviseli a Tanácsköztársaság hivatalos propagandáját, mivel az egyetlen irányt sem támogat kiemelten (Lukács még azt is kiemelte, hogy Máczát „rendezőiséget tanulni volontairnek” küldte a Nemzeti Színházba).⁴² A vitát követően Lukács és Balázs sietve bemutatták a Népbiztosság irodalmi programját, amelyben szóba sem került Kassák és a *MA*.⁴³ A Sajtódirektórium döntése értelmében *Az Ember* folyóirat kiadása két héten át szünetelt, azonban a szociáldemokrata sajtó ezt követően sem hagyott fel a *MA* támadásával: a Tanácsköztársaság ideje alatt rendszeresen jelentek meg további, a „mácaisták” kiadványait és előadásait kritizáló cikkek.⁴⁴ Lukács véleménye, aki soha nem kedvelte Kassákot és társait különösebben, a proletárdiktatúra bukását követően a teljes ellenszenv felé tolódott el. 1926-ban a KMP *Új Március* című lapjában – a

³⁷ Bővebben ld.: Pomogáts 1986. i. m. 528–531.; Balázs 2018. i. m. 34–40.

³⁸ Kéri Pál: *Máca! Az Ember*, 1919. április 15. – közli: József 1967. i. m. IV.: 955–956.

³⁹ [n. n.]: Letörni a kultúr-ellenforradalmat! *Vörös Újság*, 1919. április 16. – közli: József 1967. i. m. IV.: 170–171.

⁴⁰ Göndör Ferenc: Kik akarják diktálni a proletárirodalmat? *Népszava*, 1919. április 16. – közli: József 1967. i. m. IV.: 171–174.

⁴¹ [Révai József]: Letörni a kultúr-ellenforradalmat. *Vörös Újság*, 1919. április 17. – közli: József 1967. i. m. IV.: 186–188. Göndör Ferenc válasza: uo., 960–961.

⁴² Lukács György: Felvilágosításul. *Vörös Újság*, 1919. április 18. – közli: József 1967. i. m. IV.: 196–198.

⁴³ [n. n.]: A Közoktatásügyi Népbiztosság irodalmi programja. *Magyarország*, 1919. április 19. – közli: József 1967. i. m. IV.: 199–201.

⁴⁴ Ld.: József 1967. i. m. IV.: 963–965.

Tisztaság könyve kapcsán – Kassákot a kommunista mozgalom „Mitläufer”-ének, azaz kéretlen „koloncának” minősítette.⁴⁵

VÖRÖS KATONÁK ELŐRE!

„Uitz Béla – ki lehet mondani nyíltan – legkülönb az összes magyar festők között” – írta Hevesy Iván a *Vörös Lobogó*-ban.⁴⁶ Mintha Uitz neve, annak ellenére, hogy a *MA* társszerkesztője volt, kevésbé kapcsolódott volna össze az Aktivista mozgalommal. Uitz április elején a *Vörös Újság*-ban, Révai József *Tiszta proletárpolitikát* című vezércikkéhez való hozzászólásként közölt *Diktatúra kell!* című írásában – az Aktivista művészek aláírásával kiadott röplappal megegyezően – amellett érvelt, hogy a forradalom határolódjon el a polgári és a szociáldemokrata művészekről is, hiszen „a proletárdiktatúrának csak a forradalmi szocialista művészetre lehet szüksége.”⁴⁷ Ugyanakkor kombattáns személyiségének köszönhetően nem csak írásban szállt szembe a szerinte nemkívánatos művészekkel: „a Fészek dobogójáról kiált tiltakozása, a művészet felébredt lelkiismerete a sehonnai epigonok, tehetségtelen, de annál lármásabb és szemtelenebb tömege felé.”⁴⁸ Uitz ugyan távol maradt a Művészeti Direktórium munkájától, a Herman Lipót vezetésével megalakult szakszervezetnek viszont vezetőségi tagja lett és gyűléseiken rendszeresen felemelte hangját: „szavai lángot szítottak és megsemmisülést lövelltek” – írta *Az Ember* kritikusa. – „Mennydörgés és villámlás között kihirdette, hogy most az ő ideje következett el, hogy átok, senyvedés és pusztulás vár mindenkire, aki nem az ő és társai művészi hitvallását követi. Csak az aktivistáknak és a többi futuristáknak, kubistáknak és expresszionistáknak szabad élniük, a többi művész halálának halálával bűnhődik és soha bemetetet nem talál az ígért földjére, a tejjel és mézzel folyó kataszterbe.”⁴⁹

Érdekes módon, leszámítva *Az Ember* támadó cikkét, Uitz munkásságát és művészetét a kritikusok nagyjából egységesen elválasztották a *MA* folyóirat „bugrisainak” irodalmától. A kritikákban, amelyek festészetéről megjelentek – akár még olyan esetekben is, amikor a *MA* csoportos kiállításain bemutatott alkotásait elemezték – egyáltalán nem merült fel az a tény sem, hogy Uitz éveken át a *MA* társszerkesztője volt. Az irodalmi viták végső kiéleződésének heteiben indult szociáldemokrata irodalmi lap, az *Új Idők* lapjain⁵⁰ például Kassákot továbbra is éles támadások érték,⁵¹ Kemény Alfréd viszont hosszú és elismerő tanulmányt szentelt Uitz festésze-

⁴⁵ Ld.: Angyalosi Gergely: Kassák Lajos és Lukács György viszonya. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 91/92, 1987/1988, 4. 462–471.

⁴⁶ Hevesy Iván: Uitz Béla. *Vörös Lobogó*, 1919. április 17. – közli: József 1967. i. m. IV.: 184–186.

⁴⁷ Uitz Béla: *Diktatúra kell* (Hozzászólás Révai József „Tiszta proletárpolitikát!” c. cikkéhez). *Vörös Újság*, 1919. április 10. – közli: József 1967. i. m. IV.: 128–130.

⁴⁸ Hevesy 1919. i. m. – közli: József 1967. i. m. IV.: 185. – vö.: Kassák 1983. i. m. II.: 539–544.

⁴⁹ [n. n.]: Uitz. *Az Ember*, 1919. július 3. 6–8.

⁵⁰ Bálint Gábor: A két „Új Idők” 1919-ben. *Magyar Könyvszemle*, 116, 2000, 2. 223–228.

⁵¹ [n. n.]: A *MA*. *Új Idők*, 1919. július 10. – közli: József 1967. i. m. 623–625.

7. Ismeretlen fotográfus: Uitz Béla *Vörös katonák előre!* és Dankó Ödön *Be a Vörös Hadseregbe* című plakátjai egy budapesti utcán, 1919. Fotográfia.

© A Földvári Books jóvoltából

tének. Kemény mint a *par excellence* forradalmi művészt mutatta be Uitzot, kiemelve, hogy „útja, mint minden forradalmár művész (Rembrandt, Greco, Cézanne stb.) útja: a folytonos haladás és mélyülés útja, de eredményeivel már most is kilendült egy ország határain túl a művészet univerzalizálásába.”⁵²

Uitz képzőművészeti munkássága azonban éppen annyira ellentmondásos fogadtatásban részesült, mint Kassákék lírája. A legnagyobb polémia az áprilisban készített, *Vörös katonák előre!* feliratú plakát körül bontakozott ki.⁵³ (7. kép) Hevesy Iván a *MÁ*-ban elevenítette fel a Kassák Lajos által a folyóirat bevezető, 1916-os kiáltványában hangoztatott elvet, miszerint „az új festészet monumentális, demonstratív és aktív, drámai erejű és egyszerűségű, csak ki kell mennie az utcára, hogy plakáttá legyen. Plakáttá a szó legjobb és leghelyesebb értelmében. Mert a plakát nem azt jelenti, mint eddig, hogy lármás, üresen rikoltó, szemtelen és semmitmondó, hanem: energikus kiáltás, az utca lelkébe öklöző agitáló akarat.”⁵⁴ Hevesy természetesen Uitz plakátját emelte ki, mint amely „monumentálisával, erőteljes ritmusával

⁵² Kemény Alfréd: Uitz Béla festészete. *Új Idők*, 1919. június 20. 84–87.

⁵³ A plakátról ld.: Bajkay Éva: *Uitz Béla (Szemtől szemben)*. Budapest, 1974. 77–80; Bajkay Éva: *Uitz Béla*. Budapest, 1987. 43–44.

⁵⁴ Hevesy Iván: Az új plakát. *MA*, 4, 1919, 5. 106–107. Vö. Kassák Lajos: A plakát és az új festészet.

és mozgalmasságával megfogja az utcát”, ezzel szemben Berény Róbert *Fegyverbel!* plakátjával kapcsolatban megjegyezte, hogy annak „elgondolása elcsépett és triviális, művészi értéke is nagyon kevés.”⁵⁵ A kijelentéssel szemben a szociáldemokrata *Az Ember* azonnal kikelt, mondván, hogy Hevesy megállapítása „éppen olyan kifecmítet, mint Uitz szerkesztő úr vöröskatonáinak lábai, amik miatt a szerzőt a legnagyobb lelki nyugalommal forradalmi törvényszék elé lehetne állítani.” A kritikus nem csak Uitz művét ítélte azonban el: „az ilyen plakátoktól egyetlen egy munkás nem áll be a vörös hadseregbe, hisz nem bolond, hogy őt is ilyen csúnyának rajzolják, vagy néger-zsidónak, mint Szilágyi Jolán plakátján látható.”⁵⁶ A *Vágóhíd* című élc lapban kevésbé élesen, de mégis lényeglátóan fogalmaztak: a „fametszetek primitív technikája kiabál le a nagy kétíves plakátról s az embernek szinte az volt az érzése, hogy a harmincéves háború marcona landsknechtjei ezek a félig guggoló, félig dobogva lépő, siralmasan elrajzolt lábú férfiak, akik kivételesen vörös katonajelmezt öltöttek magukra.”⁵⁷

Az éles ellentétek ellenére Uitz volt az egyetlen Aktivista művész, aki több állami megrendelést is kapott a Tanácsköztársaság alatt: a munka ünnepére szervezett nagyszabású felvonulás efemer dekorációjának elkészítésében is közreműködött. A május 1-jei ünnepség főszervezője Szamuely Tibor volt, aki egy évvel korábban Oroszországban láthatta a bolsevik ünnepséget és a budapesti díszítéseket is ennek a mintájára képzelte el. A művészeti munkálatokat Biró és Falus irányították, akik a város dekorálandó részeit kisebb szektorokra osztották képzőművészekből és főként építészekből álló csoportok között. A vörös anyaggal elfedett századfordulós emlékművek helyére azonban nem a modernista felfogás szerint, hanem szinte azokkal megegyező felfogásban készült szobrok kerültek. Érzékletes példa erre, hogy a millenniumi emlékművön a keresztény Magyarországot szimbolizáló Gábor arkangyal oszlopát eltakaró vörös obeliszk tövénél elhelyezett, munkásokat és Marxot ábrázoló szoborcsoportot ugyanaz a Zala György készítette, aki az eredeti emlékmű szobrait is formázta.⁵⁸ A királysobrokat tartalmazó oszlopsort vörös textíliákkal fedték el. Mindkét körív drapériáján a „Világ proletárjai egyesüljetek!” felirat állt, a végükön Uitz Béla pannóit helyezték el. (8. kép) A feliratok szerint az egyik a „Városi proletariátus”, a másik a „Földműves-szegénység” szimbolikus alakjait ábrázolta. A kompozíció egésze (a szobor, a képek, a feliratok, a vörös drapéria) a Marx tanításai jegyében egységesülő világproletariátust is hivatott volt megjeleníteni.⁵⁹

MA, 1, 1916, 1. 1-3.; Szabó Júlia: *A magyar aktivizmus művészete, 1915-1927*. Budapest, 1981. 71-85.

⁵⁵ Hevesy 1919. i. m. 107.

⁵⁶ [n. n.]: Az új plakát. *Az Ember*, 1919. június 5. 13-14.

⁵⁷ K. M.: Májusi plakátok, májusi versek. *Vágóhíd*, 1919. május 6. 8.

⁵⁸ Szabó Viktor: *A magyarországi Tanácsköztársaság propagandája*. PhD disszertáció, Eszterházy Károly Főiskola, Történelemtudományi Doktori Iskola. Eger, 2016. 301. – A május 1-jei dekorációról bővebben ld.: Révész Emese: A múltat végképp eltörölni – Helyett, legalább gyorsan elfedni. A Tanácsköztársaság május elsejei ünnepségének dekorációi. *Artmagazin*, 11, 2013, 2. 16-19.

⁵⁹ Bajkay 1974. i. m. 84-85.; Szabó V. 2016. i. m. 301.

8. Ismeretlen fotográfus: A Millenniumi emlékmű 1919. május 1-jén.
Fotográfia, MNM. ltsz.: 260. © Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

Uitz május elején oktatásra is lehetőséget kapott: a tehetséges ifjú proletárok művészeti képzésére Andrássy Gyula Duna-parti palotájában létrehozott Proletár Képzőművészeti Tanműhely vezetője lett (két oktatója pedig Nemes Lampérth József és Medgyessy Ferenc).⁶⁰ Ezzel valójában megvalósult a MA március végén meghirdetett programjának egy következő pontja,⁶¹ azonban a Tanműhely a MA-tól teljesen függetlenül működött, a Boross F. László vezette Ifjúmunkás propaganda ügyosztály keretében.⁶² Az oktatás mellett pedig, Lukács György felkérésére,⁶³ a Munka Házává átnevezett Parlament tanácstermének új dekorációján dolgozott. A tervek közül a *Halászokat* és az *Építőket* ábrázoló pannók készültek el május-júniusban, a központi helyre tervezett *Emberiség* nagy méretű tervét azonban csak a Tanácsköztársaság bukását követően készítette el Uitz, a három művet pedig – nagy sikerrel – Bécsben mutatta be, a MA által 1920 novemberében szervezett önálló kiállításán.⁶⁴ (VI., VII.

⁶⁰ Proletár Képzőművészeti Tanműhely. *Népszava*, 1919. május 4. 10; Uitz Béla: A Proletár Képzőművészeti Tanműhely programja. *Világ*, 1919. május 11. 1. – További dokumentumok: A Magyar Tanácsköztársaság képzőművészeti élete 1960. i. m. 94-97. – bővebben ld.: Bajkay 1974. i. m. 80-83.

⁶¹ „Az új irányok felé hajló fiatalság részére pedig festő iskolát akarunk szervezni Uitz Béla vezetésével.” Csaplár 1987. i. m. 151.

⁶² Szabó V. 2016. i. m. 33. – Pogány Kálmán április 23-án hatalmazta fel Uitzot arra, hogy a létesítendő iskola számára megfelelő helyszínt keressen és „ebből a célból lakásokat és más helyiségeket megtekinthessen”. MNG Adattár, ltsz.: 15694/62.

⁶³ Bajkay 1974. i. m. 86.

⁶⁴ Ld.: 20. jegyzet.

tábla, 9. kép) Az *Emberiség*ről Uitz maga írt részletes magyarázatot az 1922-ben *Egység* címmel indított proletkultós folyóiratában. Ennek megfelelően a kép „ideológiai alapja az emberiségnek a vörös emberben való megváltása. [...] A folyamat négy része: az ember származása, a szenvedés, a munka, a megváltott ember. Az egész kép centruma: a szeretet. Ide torkollik és innen indul ki minden életmegnyilvánulás, mind ideológiailag, mind művészileg.”⁶⁵

9. Uitz Béla: *Emberiség* (pannóterv), 1919–1920. Repr. *Egység*, 1, 1922, 1. 11.

© Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum, Budapest

BETILTOTTÁK A MÁ-T?

A *MA* utolsó budapesti száma július 1-jén jelent meg. Az ezt követő hetekben már a legtöbb irodalmi és művészeti folyóirat kiadása szünetelt: csupán a Tanácsköztársaság propagandája szempontjából legfontosabb napilapok jelenhettek meg, csökkentett oldalszámon.⁶⁶ Kassák július 8-án a Szellemi Termékek Országos Tanácsának írott levelében hivatkozott a bizottság három nappal korábbi határozatára a *MA* „papírhány miatti szüneteltetésének” elrendeléséről. Ugyanitt jelezte, hogy „a papírközpontból részünkre kiutalt papírmennyiségből még 20.000 ív van nyomdánkban. Ez a papírmennyiség azonban, mivel egyik oldalára már rá van nyomva lapunk vörös színű feje, – nagy papírpazarlás nélkül – más nyomtatványhoz fel nem használható.”⁶⁷ A *MA* következő számának kiadására mégsem került sor, ugyanakkor mindeddig nem került elő olyan dokumentum, amely egyértelműen alátámasztaná, hogy a *MÁ*-t a kommunista vezetőség politikai indokokra hivatkozva betiltotta volna. A betiltás inkább Kassák utólagos interpretációja volt: ezt olvashatjuk az 1920 szeptemberében a KMP-hez intézett memorandumában,⁶⁸ az utolsó a Tanácsköztársaság idején – *A világ új művészeihez!* címmel – megfogal-

⁶⁵ *Egység*, 1, 1922, 1. 11. – A festményt szintén részletesen elemezte Hevesy Iván: Uitz Béla. *Nyugat*, 15, 1922, 20. 1205–1211. – bővebben ld.: Bajkay 1974. i. m. 86–91.; Bajkay 1987. i. m. 44–47.

⁶⁶ Svéd 1974. i. m. 179–180.

⁶⁷ Kassák Lajos levele a Szellemi Termékek Országos Tanácsának. Budapest, 1919. július 8. PIM-KM, ltsz.: KM-lev. 388. – közli: Csaplár 1987. i. m. 154.

⁶⁸ „[...] bennünket a diktatúra közepén (taktikából vagy nem taktikából) egyszerűen megfojtottak.” A *MA* folyóirat köré csoportosult Aktivisták memoranduma a Magyarországi Kommunista Párthoz. Aláírták: Uitz Béla, Kassák Lajos, Bortnyik Sándor, Újvári Erzs, Barta Sándor. Bécs, 1920. szeptember. PIM-KM, ltsz.: KM-an. 14.

mazott kiáltványának kefelevonatára kézzel írt megjegyzésében,⁶⁹ az *Egy ember életében*,⁷⁰ valamint az először 1964-ben kiadott visszaemlékezésében is.⁷¹

A kommunista politikusok a proletárdiktatúra utolsó hónapjaiban „feltehetően úgy vélték, Kassák kivülállásával a kommunista érdekeket keresztezi, művészettelfogásával elriasztja a kommunisták szociáldemokrata szövetségeseit.”⁷² Az *Emberrel* folytatott polémia nem akart szünni – a vita hevében pedig Kahána Mózes még azt a kijelentést is megengedte magának, hogy a MA Aktivistái „nem szolgálták ki a burzsoá társadalmat, és nem fogják kiszolgálni a proletárdiktatúrát sem.”⁷³ Ezt követően nem volt meglepő az a lépés, amelynek keretében Kun Béla egyik júniusi, pártkongresszusi beszédében, a szociáldemokratáknak tett gesztusként,⁷⁴ megbélyegezte és elutasította a MA művészetét. „Új szellemi életnek, új kultúrának kell támadnia magából a proletariátusból” – mondta, – „és én bízom a proletariátus termelő erejében, abban a termelő erőben, amely intézményeket lerombolt és intézményeket alkotott, hogy meg fogja találni a szellemi élet terén is a maga kivirágzását. Kétségtelen, hogy ez nem a MA irodalma, amely a burzsoá dekadencia terméke. Új szellem fog megnyilatkozni a proletár szellemi élet terén, amelyből a proletariátus osztályának szelleme fog kivirágozni.”⁷⁵

Kassák *Levél Kun Bélához a művészet nevében* című nyílt válaszában hangsúlyozta azt az álláspontját, hogy az Aktivisták művészete a tökéletes művészeti megfelelője a kommunizmus politikai álláspontjának.⁷⁶ (10. kép) A MA és saját pártpolitikától való függetlensége mellett továbbra is kiállt: ezt a különállást igazolja az is, hogy a nyílt levelet a Szellemi Termékek Országos Tanácsának jóváhagyása

⁶⁹ „Ezt a kiáltványt [...] 1919 júniusában lapom betöltése után írtam.” Kassák Lajos: *A világ új művészeihez!* Budapest, 1919. PIM-KM, ltsz.: KM-an. 13. József Farkas szerint Kassák kiáltványa egy „aktivista album” címmel tervezett előszava, a korrektúralevonat július 21-én készült, kiadása azonban a papírhány miatt már nem valósulhatott meg. József Farkas: *Értelmiség és forradalom. Kultúra, sajtó és irodalom a magyar Tanácsköztársaságban*. Budapest, 1984. – vö.: Csaplár 1987. i. m. 149.

⁷⁰ Kassák 1983. i. m. II.: 614.

⁷¹ „Nyilatkozataink következménye az lett, hogy Pogány József helyettes népbiztos aláírásával a következő szám után betiltották a lapot.” Kassák Lajos: *A magyar avantgárd három folyóirata. Helikon*, 10, 1964, 2/3. 243.

⁷² György Péter – Ständeisky Éva: Kassák, a politikai gondolkodó (1919–1934). *Múltunk*, 36, 1991, 2/3. 70.

⁷³ Kahána Mózes: A „MA”-t több ízben ért támadásokról. *MA*, 4, 1919, 6. 142. – vö.: József 1967. i. m. IV.: 1019–1021.

⁷⁴ György-Ständeisky, 1991. i. m. 71.

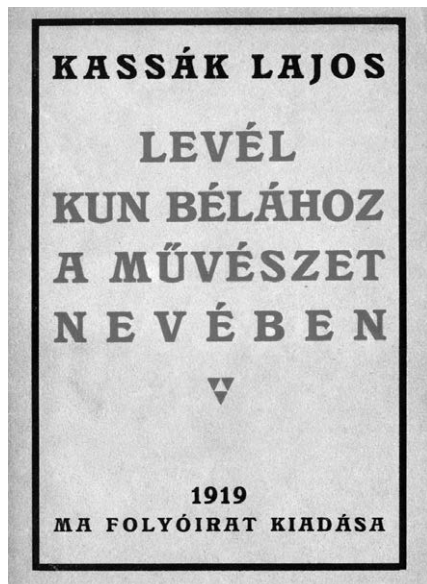
⁷⁵ Részlet Kun Béla válaszából az Országos Pártgyűlés második napján. *Vörös Újság*, 1919. június 14. – közli: József, 1967. i. m. IV.: 462–463.

⁷⁶ Kassák Lajos: *Levél Kun Bélához a művészet nevében*. *MA*, 4, 1919, 7. 146–148. Bővebben lásd: Pacsika Márton: Az új hangszer legtudatosabb kezelője – Kassák Lajos és a budapesti MA (1916–1919). *Művészet akcióban. Kassák Lajos avantgárd folyóiratai A Tett-től a Dokumentumig (1915–1927)*. Szerk. Balázs Eszter, Sasvári Edit, Szeredi Merse Pál. Budapest, 2017. 85–86.

nélkül, a mind súlyosabb papírhány el-
lenére több ezer példányban röpiratként
is kinyomtatta. A sajtótermékeket ellen-
őrző szerv július 1-jei keltezésű leve-
lében sem a nyílt levél tartalmával, ha-
nem a kiadás körülményeivel kapcsolat-
ban fogalmazott meg kritikát. „Az a
körülmény, hogy a röpirat tartalma a
MA folyóiratban megjelent volna, nem
lehet mentség, annál kevésbé, mert hi-
szen a külön lenyomathoz szükséges pa-
pírmennyiség sem Önnek, sem a nyom-
dának nem engedélyeztetett, és így a
kérdéses röpiratot Önnek megírni és ki-
adni, a nyomdának kinyomni, a Táltos-
nak pedig bizományi eladásba venni
nem volt szabad” – írták.⁷⁷

Kassákék tehát még 1919 nyarán is
bíztak pozíciójukban. Tevékenységüket
azonban nem a pártpolitika szolgálatá-
ban képzelték el, ami összeegyeztethe-
tetlen volt az „individuális szabadság ki-
fejlődésére [...] nem túlságosan alkal-
mas” proletárdiktatúra politikai elveivel.⁷⁸ Ettől függetlenül a Tanácsköztársaság bu-
kását követően Kassáknak és körének is menekülnie kellett a Horthy-rezim politikai
megtorlása elől. Kassákot 1919 nyarán több hónapra börtönbe zárták és csak
élettársa, Simon Jolán ismerősének közbenjárásával sikerült szabadulnia. A fogságot
követően, 1920 telén, illegális úton, egy hajó gyomrában bujkálva jutott el Bécsbe.⁷⁹

Az ellenforradalmi sajtó Kassákot és körét – antiszemita sztereotípiákat is moz-
gósítva – szorosan összekapcsolta a kommunistákkal. Kassák és a kommunisták
közvetlen kapcsolatának képzetét erősítette az is, hogy a Tanácsköztársaságot elő-
készítő szervezkedés és a *Vörös Újság* is ugyanabban, a Visegrádi utca 15. szám alatti,
félemeleti bérelt lakásban indult meg, amelyben Kassákék laktak és ahol kezdetben
a *MA* szerkesztősége, galériája is megnyílt. A kapcsolatot Sámuel Izsó jelentette, aki
a *MA* részvénytársaságának fő részvényese, a mozgalom egyfajta mecénása volt: ő
volt a háromezrősdös lakás főbérelője, amelynek egyik szobáját átengedte Kassákéknak.

10. Kassák Lajos: *Levél Kun Bélához a művészet nevében*. Budapest, 1919.

© Petőfi Irodalmi Múzeum
– Kassák Múzeum, Budapest

⁷⁷ A Szellemi Termékek Országos Tanácsa levele Kassák Lajosnak Budapest, 1919. július 1. PIM-KM, ltsz.: KM-lev. 419–420/4. – közli: Csaplár 1987. i. m. 153. – Kassáknak a levélre írt ceruzás megjegyzéséből derül ki, hogy a füzet feltehetően 5200, nem pedig a később az *Egy ember életében* közölt 10.000 példányban jelent meg.

⁷⁸ Kun 1919. i. m.

⁷⁹ Erről bővebben ld.: Kassák 1983. i. m. II.: 636–673.

Szándékairól igen keveset tudunk – az *Egy ember életéből* sem derül ki, hogy pontosan milyen megfontolásból támogatta Kassákot. A napilapokban megjelent apróhirdetési alapján rézgáliccal, rézkénporral, marókálival, lúgkővel, kénnel, ruha-festékekkel, sőt, szőlőkötözővel is kereskedett.⁸⁰ A Budapestre érkezett kommunis-tákkal minden bizonnyal nem Kassák, hanem ő került kapcsolatba, majd felajánlotta számukra a bérelt lakás Kassákék által nem használt szobáit.⁸¹ A februári letartóztatások során ő is a gyűjtőfogházba került,⁸² a Tanácsköztársaság alatt pedig – egy 1919. októberi riport alapján – a „rendőri szocializáló osztály főnöke lett”.⁸³ A Tanácsköztársaság bukását követő hónapokban több olyan „tényfeltáró” írás is megjelent a budapesti sajtóban, amelyben kifejezetten Kassákékat tették meg a proletárdiktatúra bűnbakjává. „Ezek a futuristák, neo-expresszionisták, aktivisták, kubisták és az ördög tudja még miféle pisták adtak először menedéket az Oroszországból jött Kun Bélának s az ő visegrádi-utcai szerkesztőségükből indultak hódító útjukra az első Lenin-aranyak, mint az eszme harcosai. Ugyanitt trónolt a művészgárda főmecénása, Lukács György is” – írta például a *Gyógyszerészek Lapja* a György Mátyásról készített portréjában.⁸⁴

⁸⁰ Kezdetben egy Vörösmarty utcai címen, majd, 1917 májusától Visegrádi utca 15. szám alatt.

⁸¹ Sámuel Izsó szerepéről bővebben ld.: Lengyel József: *Visegrádi utca*. Budapest, 1962. 36–53.

⁸² [n. n.]: Májusra tervezték a kommunisták az új forradalmat. *Az Est*, 1919. február 25. 6.

⁸³ [n. n.]: Visegrádi-utca 15. *Az Est*, 1919. október 3. 3.

⁸⁴ [n. n.]: György Mátyás. *Gyógyszerészek Lapja*, 14, 1919, 13. 3–4. – György Mátyás gyógyszerési szerepéről ld.: Kálmán C. György: *Élharcok és arcélek. A korai magyar avantgárd költészet és a kánon*. Budapest, 2008. 49–130. – Kun Béla a szovjet pártvezetőkötől pénzt kapott a KMP megalapítása és megszervezése körül felmerülő költségek fedezésére, a „Lenin-aranyak” kifejezés erre utalhat. Lásd: Borsányi György: *Kun Béla: politikai életrajz*. Budapest, 1979. 75.

Markója Csilla

„VÖRÖS POSZTÓ”

VÁROSINSTALLÁCIÓ 1919. MÁJUS 1-ÉN A FORRÁSOK TÜKRÉBEN¹

Szinte képtelenségnek tűnik, annyi minden változott meg a Tanácsköztársaság 133 napja alatt – igaz, csak arra a kis időre. A képzőművészeket érintő események közül a művészkataszterrel, vagy – Herman Lipót naplója révén – a szakszervezetek egyesítésével az előző számunkban foglalkoztunk. Jelen számunkban a Nyolcak, illetve Kassák szerepéről és a Mácza-vitáról olvashatnak, illetve egy tervezett, az 1919-es év művészetével foglalkozó kiállítás előkészületeként megpróbáljuk rekonstruálni a Tanácsköztársaság művészeti életének legfontosabb eseményét: a május elsejére készített, az egész várost elborító, szobrokban, képekben és ideiglenes emlékművekben gazdag dekorációt. Mivel ebből a monumentális közös műből, melyen több tucat művész dolgozott, gyakorlatilag minden megsemmisült, már csak forrásokra támaszkodhatunk, naplókra, fotográfiákra, korabeli újságcikkekre és visszaemlékezésekre. Egyszerre szürreális, távoli, mégis mehökkentően eleven az a történet, mely élénk tárul, teli feszítő ellentétekkel és feldolgozhatatlannak tűnő indulatokkal. Ezért átadjuk a szót most inkább az emlékezőknek, abban a reményben, hogy a mellékelt képes összeállítást, mint további kutatásokra ösztönző javaslatot, haszonnal forgathatják az érdeklődők a Tanácsköztársaság centenáriumaára készülve. Semmi sincsen befejezve, lezárva, mi is készülünk legalább még egy számmal a témában – e rövid bevezető egyben felhívás is, buzdítás a folytatásra.

(– a szerk.)

„MINT ÓRIÁS, VÉRES HÓLYAG, EGY VÖRÖS FÖLDGÖLYÖ” –
AZ EMLÉKEZET KÉRDÉSE

1919. május elsején a várost ellepték a monumentális vörös gömbök és az ember-nagyságot meghaladó léptékű fehér büsztök. Mintha a múltidéző homlokzatok elé repülő csészealjakkal szálltak volna le. Mindenhol futurisztikus, a francia forradalmi építészettől, Boullée és Ledoux gömbjeit és gúláit idéző mértani alakzatok tűntek fel, nem evilági méretű májusi fák lengedeztek, az emberek hangyák módjára vonultak a

¹ Itt szeretném megköszönni Baji Etelkának (Magyar Nemzeti Múzeum Fényképtár), és Demeter Zsuzsannának (BTM Kiscelli Múzeum Fényképtár), továbbá az Országos Levéltár munkatársának, Kalmár Jánosnak a szíves segítséget. Úgyszintén köszönöm Bardoly Istvánnak, Perényi Rolandnak, Kemény Gyulának, Barki Gergelynek, Rockenbauer Zoltánnak, Molnos Péternek, Sisa Józsefnek és Papp Gábor Györgynek a kutatómunkához nyújtott hasznos tanácsokat, Pataki Gábornak pedig a lektorálást.

1. Az ünneplő proletárok a Fürdő (József Attila) utcából az Andrassy útra és a Vilmos császár (Bajcsy-Zsilinszky út) útra vonulnak: dekoráció az Oktogonon.
Repr. *Érdekes Ujság*, 7. 1919. no. 18. Vajda Manó felvétele.

tövükben. (1-2. kép) Addig nem látott köztéri alkotássá változott egy napra Budapest, óriási városinstallációvá, köszönhetően egy kivételes, a mai napig ellentmondásos megítélésű történelmi pillanathoz. „A szocik és a bolsik erkölcsstelen összeálása” – így jellemezte naplójában a Tanácsköztársaságot a polgári radikális Jászi Oszkár, a leköszönt miniszterelnök, Károlyi Mihály barátja és hú harcostársa, ekkor még Lesznai Anna, a magyar modernekkel, a Nyolcakkal kiállító festőművész nő férje. Sommás ítélet, de a szociáldemokraták és a kommunisták mély belső konfliktusa, összeférhetetlensége több más ok – így a földkérdés és a katonai helyzet – mellett valóban hozzájárult a „szociális forradalom” gyors bukásához Magyarországon. Nem ez volt az egyetlen ellentét. A régi és az új nagy csatájában társadalmi osztályok, nézetek, eszmék, szokások és emberek ütköztek meg, ez vált az élet formájává, ez a *megütközés*, a szó minden értelmében. „Általános nagy depresszió mindenfelé – írta Jászi, – mintha a vulkán tetején néhány kis mániákus bócher kommunistasdit játszana.”² A célzás egyik lehetséges alanya, Lukács György filozófus, különben Jászi neje, Lesznainak régi jó barátja, szellemi társa mindeközben az *Ifjú Proletárban* az irgalom nélküli osztályharc szükségességéről és a burzsoázis erkölcsi skrupulusok nélkül történő, gyakorlati megsemmisítéséről értekezett.³ A sokféle megosz-

² 1919. április 1-ei bejegyzés. *Jászi Oszkár naplója 1919–1923*. Sajtó alá rend. Litván György. Budapest, 2001. 25.

³ Lukács György: A kommunizmus erkölcsi alapja. *A büszke tettek ideje*. Szerk. Farkas József. Budapest, 1978. II.: 119–120. Lesznai, Jászi, Lukács ellentmondásos kapcsolatáról vö. Markója Csilla: „Kezdetben volt a kert.” Három kulcsregény és három sorsába zárt vasárnapos: Lesznai Anna, Ritoók Emma, Kaffka Margit. *Enigma*, 17. 2007. no. 52. 67–108.

2. A *Vasárnapi Ujság* címlapfotója: Május elsejének megünneplése Budapesten, a felvonulás a Köröndön. Repr. *Vasárnapi Ujság*, 66. 1919. no. 19. 209.

tottság az 1919. május elsejei nagy léptékű városdekoráció stílárís eklektikájában is tetten érhető, a „maradi” és a „progresszív” elemek nyíltszíni találkozásában. Talán ezért is lehet ma olyan fontos a számunkra ez a látványos önreprezentáció, mely néhány napig élt csak, ám ha nem is könnyen, de rekonstruálható, hiszen képek és sajtóbeszámolók formájában mégiscsak ránk maradt. Az „elvörösödött” Andrássy út látványát Ulrich Géza meg is festette.⁴ (VIII. tábla) Mint már többen megírták, a „megváltónak remélt viharban” – amely május elseje délutánján, úgy öt óra magasságában eső és tomboló szél formájában konkrétan is beköszöntött – megkísérelték jelképesen birtokba venni és felülírni a historizmus történelemszemléletével gazdagon megjelölt köztereket. Ez a publikus beszéd a kisajátításról (a felállított kulisszák között minden fontosabb helyszínen szónokok szónokoltak) szeretett volna az utca művészeteként megjelenni, de központilag rendelték el, központilag irányították. És

⁴ Köszönöm Barki Gergőnek, hogy a képre felhívta a figyelmemet.

a kérdésre, hogy mit állítsanak az eltakart vagy lerombolt dolgok helyére, a május elsejei rendkívüli városhappening éppoly ellentmondásos választ adott, mint amilyen ellentmondások voltak azok az intézkedések, amelyeket az azonnali és radikális megoldások vágyától hajtva a proletárdiktatúra a művészeti élet minden területén hozott. A háborúk utáni utókor előszeretettel nevezte ezeket az intézkedéseket előremutatóknak, hiszen néhány hónap alatt új művésziskolák és művésztelepek nőttek ki a földből, közkinccsé vált és bemutatásra került a magángyűjtemények felbecsülhetetlen értékű anyaga, jó ötletek merültek fel a műemlékvédelem és a múzeumügy területén – de a művészkataszter felállításának hamvába holt kísérlete⁵ már előrevetítette, hogy a művészek nagyobb része nem tud azonosulni a hatalomra került modernista kisebbség vágyaival és elképzeléseivel. A magyar képzőművészeti modernizmus, a Nyolcak és az aktivisták csoportjainak egyes tagjait helyzetbe hozta a változás, az őszirózsás forradalom idején már szerepet játszó festőművész, Kernstok Károly viszont be kellett érje a nyergesújfalui festőiskola vezetésével: „Minden kommunista nagyon jól tudta, hogy Kernstok nem volt forradalmár”⁶ – írta róla „nyolcacos” társa, Pór Bertalan, aki a szintén Nyolcak-tag Berény Róbert helyére került a Művészeti Direktóriumba. A modernista festők politikai színrelépése nem utolsó sorban a filozófusból a Közoktatásügyi Népbiztosság erős emberévé avanszált Lukács György hathatós támogatásának köszönhetően valósult meg, a Mácza-vita⁷ azonban megmutatta, hogy házon belül sem nézik feltétlen jó szemmel az avantgárd doktrínák előretörését, s az elmérgesedő helyzetet bonyolította Kassák konfliktusa Lukáccsal, majd Kun Bélával, és egyre demonstratívabb elkülönülése az amúgy is megosztott szcénától. A két csoport között a kortársak gyakran nem tettek különbséget, együtt emlegették őket „a nyolcasok”, „a maisták”, vagy az „aktivisták” név alatt, s a Nyolcak belső konfliktusaival sem voltak tisztában. „A magyar aktivistákban 1919-ben még csak csírájában éltek a jövőtervező, kutató művészet szélsőségei, mégis ellenkezésre találtak egyes munkásmozgalmi vezetők körében. Az ellenkezés ideológiai oka a művészet tervező, világalakító szerepének tagadása, s helyette csupán alárendelt, alkalmazott szerepkörének mélyítése minél hagyományosabb formákban. Az életet formáló művészet és a társadalmat formáló ideológia nem hangolódott össze sem elméletben, sem gyakorlatban a tízes évek fordulóján” – írta Szabó Júlia a magyar aktivizmusról szóló könyvében.⁸ A Tanácsköztársaság idejéből viszonylag kevés művészetre vonatkozó forrás, egykorú visszaemlékezés maradt fent, ami nem is olyan meglepő, ha belegondolunk, hogy a nem feltétlen elkötelezett, csupán dolgozni kívánó művész társadalom passzív rezisztenciája (például távolma-

⁵ Bardoly István: A művészkataszter. *Enigma*, 24. 2017. no. 93. 109–115.

⁶ Pór Bertalan a Művészeti Direktóriumban végzett tevékenységéről. *Visszaemlékezések 1919-ről*. Szerk. Kende János, Sipos Péter. Budapest, 1989. 119.

⁷ Ld. erről jelen számunkban *Szeredi Merse Pál* tanulmányát, illetve a Mácza-vita dokumentumait Révai József: *Ifjúkori írások (1917–1919)*. Szerk. Agárdi Péter, F. Majláth Auguszt. Budapest, 1981. kötetének függelékében.

⁸ Szabó Júlia: *A magyar aktivizmus művészete, 1915–1917*. Budapest, 1981. 82.

radása a Vörös Hadseregtől) könnyen büntetendő cselekménynek, ellenforradalmi magatartásnak minősülhetett, a vörös terrort pedig rövid idő múlva brutális fehér terror követte, így a naplóirás bárkit veszélybe sodorhatott. A fennmaradt memoárok is nagyrészt az emigrációban születtek. Annál nagyobb ajándék Herman Lipót festőművész, grafikus ránk maradt terjedelmes naplófolyama, melynek több folyó-méterre rúgó anyagát a Magyar Nemzeti Galéria Adattára hiánytalanul őrzi. Herman Lipót a bukás utáni napokban így számol be a kikerülhetetlen öncenzúráról: „A proletárdiktatúra idején, mely nem volt a gondolatszabadság korszakának mondható (éppen úgy, mint a mostani korszak sem) gondolni kellett arra, hogy naponta jöhetnek házkutatást tartani, elolvashatnák, hogy mit gondolok a dolgokról, s esetleg számon kérhetnék tőlem azt. Ezért ezt az aggodalmat a nem is túlságosan alapos megfigyelő is észreveheti a március 31. – augusztus 1. közötti feljegyzéseken, láthatja, hogy egyik-másik mondat kissé ‘kifelé’ van adressálva. Jelenleg kissé megint az a helyzet, hogy a közhangulaton valami tömeghisztéria fekszik, az emberek egy ideig nem tisztán józan agyukkal, hanem az idegeikkel irányítatják magukat, cselekedeteiket. Megint nem mondhatja ki az ember egészen őszintén a véleményét, az is, hogy pillanatnyilag megszállott területen vagyunk, befolyásol. Talán már sohasem leszek annyira szabad ember, hogy egészen őszintén kutathatnám, mi is lakozik agyamban, hogy is gondolkozik az ember a körülötte s vele történő dolgokról.”⁹ Bármennyire igyekezett is Herman a Tanácsköztársaság napjaiban óvatosan fogalmazni, lényének eredendő közvetlenségét, őszinteségét, ítéleteinek biztonságát, éles megfigyelőkészségét nem rejthette el. Azért is rendkívüli nyereség a ránk maradt napló, mert a művészsztalok kedvelt figurája, a karikatúrákat is rajzoló Herman Lipi valamiképpen megtestesítette az átlagos, a kissé konzervatív, a „klasszikushoz” húzó, de azért az újdonságokra is figyelő, szociálisan érzékeny képzőművész prototípusát, még akkor is, ha a képzőművészeti szakszervezet¹⁰ élén több rálátása volt a dolgok menetére, mint pályatársai többségének. Herman helyzetére a művésztársadalomban saját egyleveltervei világítanak rá a legjobban. Noha a Tanácsköztársaság bukása után (is) megfogadta, hogy többet közéleti szerepet nem vállal, szinte rögtön egy újabb érdekvédő egyesület megalakításán törte a fejét: „Ez a művészegylet egészen simán fog megalakulni, annál a természetes szolidaritásnál fogva, mely a nemes és igaz törekvésű művészeket összefűzi. S ha ez megéri, úgy egyik napról a másikra megteremtődik. Fényes, Iványi, Csók, Réti, Rippl, Perlmutter, Mannheimer, Vaszary, Koszta – s ha meg nem hal, [Szinyei Merse] Pali bácsi, mint díszelnök, az öregebbek közül, akire számíthatok, míg a fiatalabbak, Hatvany, Basch, Pólya, Mattyasovszky, Zádor, Vidovszky, Rudnay, én s még néhányan adnák – szóval egyrészt a Japán társaság, másrészt az Ernst kiállítók. Lassanként az természetes kibővülne másokkal is, és 40–50 jó ember egy kitűnő blokkot alakíthatna, mely

⁹ „Érdekes, de szörnyen drága kísérlet”. Herman Lipót naplójegyzetei 1919. augusztustól decemberig. ld. jelen számunkban, 26–27. [továbbiakban: Herman naplók 2.]

¹⁰ A *Pesti Napló* a Képzőművészek és Iparművészek Szakszervezeteinek Szövetségéként említi az eredetileg a Rajzoló Szakszervezetéből kiinduló szerveződést. *Pesti Napló* 1919. április 6. 7.

magában foglalná a magyar művészet legjobbjait. *Úgy a külsőséges és talentumtalan konzervatívokat* (Jendrassik, Tornyai, Stetka), *amint a stréber és kellemetlen progresszíveket* (nyolcak, maisták) kizárná. De az új és talentumos fiatalokat természetesen nem. Az ideát, mint mondtam, egy időre még pihentetni kell, s csak akkor megcsinálni, mikor teljesen megéri az idő rá, mikor a szenvedélyek lecsillapodnak.”¹¹ Pedig a Tanácsköztársaság elején Herman még lelkesen és önként veti magát – a habitusának is megfelelő – szervezőmunkába. Az egyesülési procedúrákat követően általa (közfelkiáltással nevezték ki) vezetett képzőművészeti szakszervezet hozzáállására nézvést árulkodóak a kezdeti óvatos lelkesedést hamar felváltó kiábrándultabb mondatok. Már április 8-án így ír: „A művészdiktatúra részéről szigorú hangok hallatszanak, fenyegetések, s lélekben bizonyára az az óhaj, hogy ez a szakszervezet, mely együttes fellépésével esetleg némi óhajt is kifejezhetne – boruljon fel.” Április 13-án így tudósít a fejleményekről: „Böngésszük a kommunista iratokat, a forradalmi regényeket. Nagy, egészében igazán szép a terv, de a keresztültvitelnél nem kerülhetők el a zökkenések. Íme a művész direktórium! Pogány Kálmán nevű múzeumi hivatalnok – egy mérsékelt okosságú, de akaratos férfi a főnök, Berény, Kozma, Ferenczy Béni és Lessner a tagjai. Ők fogják megítélni s beosztani a művészeket Pór Berci, Tihanyi, Nemes-Lampérth, s Uitz segítségével. Nem valami szélsőségektől ment vélemények, bár Berény igen értelmes ember. Persze a művészettel foglalkozó társaim legnagyobb része szorongva tekint a határozat elé, s lehet, hogy egyelőre nem is minden ok nélkül.”¹² Az „értelmes Berény” azonban kihátrál a művészkatasztert összeállító bizottságból,¹³ a „nyolcasok”, továbbá a „tettesek” vagy „maisták”, különösen az Uitz ellen felhorgadó indulatok pedig még úgy is jól követhetőek mind Herman naplójában, mind a korabeli sajtóban, hogy a papírhány és a propaganda az utolsó hetekre elhallgattatja az orgánnumok kritikus részét.

Május elseje a Tanácsköztársaság 133 napjának nagyjából a lélektani fordulópontjára esik, a remény és a kétségbeesés törésvonalára. Minden szempontból szimbolikus dátum. „És ez a szörnyű Pest” – kiált fel a polgári radikális Jászi naplójában. „A sok piros drapéria megázottan és tépetten valami macabre és lugubre színezetet ad az egész városnak. Íme az ország romokban: ellenség és éhínség a küszöbön. Ellenben a szörnyű főváros sokmillió mulatságot rendez, amikor talán már kapui előtt állnak franciák, csehek, románok!”¹⁴ A szociáldemokrata Weltner Jakab, a *Népszava* főszerkesztője hasonlóképp vegyes érzelmekkel emlékezett meg ezekről a napokról: „Április közepe táján megkezdődtek már az előkészületek május elsejének megünneplésére. A Kormányzótanácsban helyet foglaló ifjú óriások azt hitték, hogy

¹¹ Herman naplók 2. i. m. 66.

¹² „Sajnos nem tudok hinni egészen a dolgok sikerülésében.” Herman Lipót naplójegyzetei a Tanácsköztársaság idejéből (1919. január–július). *Enigma*, 24. 2017. no. 93. 61., 63. [továbbiakban: Herman naplók 1.]

¹³ Ld. *Barki Gergely* tanulmányát jelen számunkban.

¹⁴ *Jászi Oszkár naplója* 2001. i. m. 31.

úgy ünneplik meg legméltóbban a május elsejét, ha egész Budapestet vörösre mázolják. Minden lehető és lehetetlen helyet elborítottak vörös szövetekkel és rengeteg ember foglalkozott azzal, hogy a hevenyészett zászlótartórudakat és gúlaszerű oszlopokat vörös színűvé fesse. Közben azonban a frontról nagyon rossz hírek érkeztek, mert a románok a rosszul kiképzett csapatokat mindenütt kiszorították állásaikból. Május elsején a főhadiszállást Szolnokról Gödöllőre kellett áthelyezni mert a csapatok a jól kiépített tiszai hídfőt elhagyták és rendetlen csoportban, teljes szétzúllottságban vonultak Budapest felé. Most már arról is gondoskodni kellett, hogy ezeket a fegyveres csoportokat még Budapest előtt lefegyverezzék, mert féltő volt, hogy Budapest békés lakosságát megtámadják. Május elsejének megünneplése a rikító és ízléstelen külső díszítése ellenére nagyszerűen sikerült. Százvezrek vonultak föl Budapesten lelkes hangulatban, olyan tömegek, akiknek sejtelmük sem volt arról, hogy a románok előtt nyitva áll az út Budapest felé és csak a szolnoki híd fölrobbantásának köszönhető, hogy előnyomulásukat pillanatnyilag meg lehetett állítani.”¹⁵ A Károlyi-házaspár szinte elborzadva szemlélte az ünnep kulisszáit: „1919. május 1-ét nem felejem el, amíg élek” – írta Károlyi Mihályné visszaemlékezésében – „Dúlt a háború. A magyar Vörös Hadsereg elszántan harcolt a betolakodók ellen. Szamuely, a magyar Kommün St. Just-je, pirosba öltöztette a várost. Sok ezer méternyi vörös drapéria borította be az épületeket, takarta a szobrokat, lengett a hidak fölött. A házfalakon mindenütt óriási plakátok. A burzsoázia nem merte elhagyni lakásait. A vörösnek ez a túltengése szememben a vért szimbolizálta, mely akkor fog folyni, ha az ellenség behatol Budapestre. Mert a frontokról rossz hírek érkeztek, és éppen ez a teátrális rendezés volt hivatva arra, hogy erről elterelje a figyelmet. Olyan volt a város, mint valami színpad az előadás után, amikor már eltávoztak a színészek.”¹⁶ (3. kép) Károlyi hasonlóképpen valami borzongatót, elrettentőt örökölt meg: „A pánik és a fanatikus lelkesedés által együttesen teremtettség körben ünnepelte meg Budapest grandiózus pompával 1919. május 1-ét. Az összes falakat plakátok és propagandafeliratok borították. A kilométer hosszúságú vörös drapériák látványa drámai hatást keltett.”¹⁷ De még a visegrádi utcai aktív kommunista, Lengyel József, a *Vörös Ujság* ifjú munkatársa beszámolóját is színezi valami baljós, sötét tónus: „Hetek óta tanakodnak a polgárok. ‘Három napig se tarthatják már magukat.’ ‘Az antant...jön az antant.’ S mégis! Vörös diadalkapuk, vörös zászlók, vörös transzparensok. 1919. május elseje! Dübörögnek a léptek... üresek a házak, az ablakok zárva. Vagy barát vagy, és a tömegben haladsz, vagy ellenség, s nem lobogtatsz kendőt az ablakból. [...] Szent Margit szigete ősrégi, gyönyörű kert a Duna közepén. Azelőtt beléptidíjat fizetett, aki ide akart jönni. Csak a gazdagok jártak ide. Proliból csak az, akinek mint szolga, kocsis, pincér, kertész vagy konyhai munkás akadt itt dolga. Ma a gyerekeké a sziget. »Minden a mienk« – kiáltja feléjük a vörös transzparens. S felnőttek ezen a napon nem jöhetnek a szigetre. Csak

¹⁵ Weltner Jakab: *Forradalom, bolsevizmus, emigráció*. Budapest, 1929. 200.

¹⁶ Károlyi Mihályné: *Együtt a forradalomban. Emlékezések*. Budapest, 1973. 316–317.

¹⁷ Károlyi Mihály: *Hit, illúziók nélkül*. Budapest, 1977. 207.

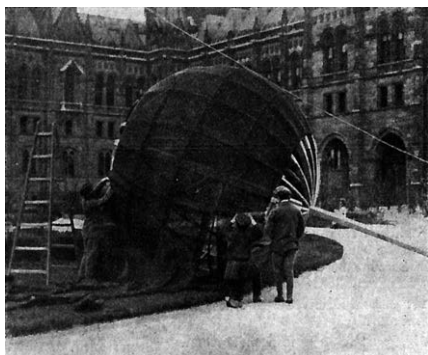
3. A diadalkapu a Kígyó-téren, háttérben a Belvárosi Takarékpénztár (Párisi-udvar) épülete, 1919. május 1. 6 cm x 4 cm-es kontaktmásolatok, fotópapíron. © A Földvári Books jóvoltából.

ha gyerekekkel jönnek. Vörös zászlódíszben a város. Vörös diadalívek, vörös árbocokon lobognak a zászlók. Újonnan mázolt villamoskocsikon hirdeti az írás: 'Világ proletárjai egyesüljete!' és jókedvűen fut délután a villamos a Hűvösvölgybe, a Városligetbe. Már másnap kezdődött a morgás. 'Vagonszám hozatták külföldről a vörös festéket. Inkább ennivalót vennének. Kár a drága pénzért.' Igen. Drága pénzért hozattuk. És helytállunk érte."¹⁸ A másik végponton az erős nemzeti keresztény szenvedélytől fűtött Tormay Cécile: „Panem et circenses! Kenyér nincs, a főváros éhezve támo lyog, cirkuszt hát a népnek. Leszakadt a ruha az elszegényedett százaz-rekről, talpig vörösbe kell hát öltöztetni a várost. Egész házakat vontak be, hídfőket, homlokzatokat, falakat. Vervörösre mázolták még a villamosokat is. És a forradalmi kormányzótanács Bécsnek az éhező Budapest díszleteiért bőkezűen harmincmillió értékű vágómarhát adott... [...] A vörös hátteren gigantikus gipsz-szobrok fehér lenek kísértetiesen. A Vérmező közepére két emelet magas, negyven méter hosszú, vörössel bevont koporsót ácsoltak, Martinovics, Dózsa György, Liebknecht Károly és Luxemburg Róza emlékéül. (31-32. kép) A budai hegy alatt vörös az Alagút torka és mellőle puskatussal gipsz szovjetkatonák suhintanak iszonyú arccal a földön járó szegény ember felé. (23. kép) Az utcák torkolatánál kalapáccsal suhint a *Népszava* óriás, mezítelen, vörös embere: 'Halál a burzsujokra!' A millenniumi emléket is elborítja a vörös. Árpád vezér bedesz kázott bronza felett a gipsz Marx emelkedik. (18. kép) A parlament előtt, mint egy óriás véres hólyag, egy vörös földgolyó, Andrásy lovasszobrára pedig vörös görög templom épült. (36. kép) És megint Marx, Lenin, Liebknecht, Engels, Luxemburg Róza kilenc méter magas gipszfeje. Gipsz, gipsz, vörös papírszövet, vörös oszlopok, vörös póznák és zászlók, girlandok, ótágú vörös szovjetszallagok. Fullasztó vörös maskara a magyar főváros halálra vált arca felett. A vörös keszkenő vér vágyat kelt a megvadított bikában... Mit akarnak ezek ott a Duna partján? Mi ez? Egy szörnyű téboly, vagy az Apokalipszis félelmes jövőndölésének a beteljesülése?"¹⁹ (4. kép) Az Apokalipszis közelgő képzetét a vihar fatális betörése is erősítette, az író Nagy Lajos novellában is felhasználta a motívumot, az antiszemitizmus terjedését érzékeltetve: „- Mintha az időjárás is megbolondult volna. Nem is emlékszem, hogy valaha is lett volna május elsején ilyen hideg.' - 'A vörös májust kicsit besavanyította az idő.' - 'Pesten nagy szélvihar volt. Hallotta, hogy azt az újságíró t agyonütötte egy kidőlt oszlop a Rákóczi úton?' - 'Valami Párisnak hívták.' - 'Páris! Biztos, hogy zsidó volt.' - 'Nem kár érte.' - 'Csak annyiból, hogy annak is ezek a disznók az okai. De cudarul meg fogják járni.'"²⁰ Az újságírónak a május 1-i ünnepségeket beárnyékoló tragédiáját Kassák is megörökítette: „Április utolsó napján tomboló vihar kerekedett a város fölé. Ordít a szél, mintha a házak megvonaglanának kínjukban, a díszítmények és emelvények inognak.

¹⁸ Lengyel József: *Visegrádi utca*. Budapest, 1972. 236-237.

¹⁹ Részlet Tormay Cécile *Két forradalom* című művéből. *Nem diadal, de legenda. Emlékezések 1918-19-re*. Szerk. Ferencz Suszsa. Budapest, 1989. 172.

²⁰ Nagy Lajos: 1919. május. *Megváltó viharban. Az 1918-19-es magyar forradalmak irodalmából*. Szerk. József Farkas. Budapest, 1979. 418.

4. Vörös földgömb a Parlament előtt.
Repr. *Vasárnapi Ujság*, 1919. no. 18.
204.

Itt-ott ijesztő romhalmaz, a Rákóczi úton kidőlt egy oszlop és agyonütötte Páris Pál újságíró. Apró, vékonyka ember volt, *Az Ujság* gyermekrovatának *Nagyapója*, az ország gyermekei szeretettel gondoltak rá naponta, s most holtan fekszik a romok alatt. Sokan megsiratják és sokan intő jelt látnak ebben a tragédiában. [...] Tegnapelőtt még úgy volt, hogy összeomlik a rendszer menthetetlenül, s most újból fölcspillannak a reménytüzek. De az is lehet, hogy mindez csak szemfényvesztés. Az éneksztótl nem hallani az ellen-séges ágyúdörgést, s a sok vörös posztó

eltakarja a keserűség és nyomorúság színeit.”²¹ A szomorú eset miatt a Tanács-köztársaság bukását követően nyomozás is indult: „A proletárok ünnepén vörös színt öltött az egész főváros. Diadaloszlopokat és obeliszeket emeltek és vörös papírvászonnal vonták be. Május 2-án a Rákóczi út és Erzsébet körút sarkán egy vörös diadaloszlopot a szélvihar eldöntött. A balesetnek két áldozata is volt. *Pariss* Pál hírlapíró *Az Ujság* munkatársa és *Német* József munkás. Már a proletárdiktatúra idején is megindították ebben az ügyben a vizsgálatot, s megállapították akkor, hogy az oszlopokat minden alap nélkül helyezték a gyalogútra és csak vékony dróttal erősítették az ablakpárkányokhoz. A budapesti államügyészség most utasította a rendőrséget, hogy indítsa meg a nyomozást ebben az ügyben, hogy kit terhel a gondatlanságért felelősség, ki tervezte és ki építette az emlékoszlopokat. A nyomozást a főkapitányságon Vogl József dr. rendőrfogalmazó vezeti.”²² A képző-művész Herman hasonló vegzálásoktól menekült meg, mikor gondosan távol tartotta magát a díszítéstől. A modern irányzatok híveinek is odaszúrt naplójában: „Május elsején a város fel volt díszítve pirossal. Barátaink nagy buzgalommal csinálták meg a dolgot, némely részen sikerült is valamit összehozni a papírvászonból, melyet pirosra festettek. A festészeti része sokkal gyengébb volt az ügynek, de hát a most divatban levő művészek, az «aktivisták» csinálták éppen úgy, mint a most már alaposan megszorodott plakátokat. Azt hiszem, le fogják majd járni magukat. A felvonulásban, mint néző részt vettem, a hangulat kissé nyomott volt. Látszik az embereken, hogy kocsmát, húsos ebédet, s némi italt (melyet a kommunista állam eltiltott) szívesebben vettek volna. Másnap hatalmas szélvihar volt, mely szétrombolta a díszek nagy részét, Jókai, ki ha élne, kissé ellenforradalmi érzésű volna – tudta volna ennek megfelelően ezt romantikus módon megírni.”²³

²¹ Kassák Lajos: *Egy ember élete*. Budapest, 1983. II.: 576.

²² A gyilkos májusi diadaloszlop. *Budapesti Hírlap*, 1919. december 7. 10.

²³ Herman naplók 1. i. m. 69.

5. 1919. május 1-jei felvonulás a Köröndön. A MÁV felvonulói, a szekéren egy mozdony modellje, a háttérben Bethlen Gábor szobra földgömbbel letakarva. Fotó.

© Budapest-képtár, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest

Lengyel József egy másik könyvében is megörökítette a vihart: „Másnap május volt, elseje, lengős-lobogós tavaszi szél, és félelemesen dübörgő és komoran vidám menet. Sok ablakban csokrok és zászlók virítottak, és sok ablak félig lehúzott redőnnyel hunyorított, mint célzó szem. Estére viharra nőtt a szél, zászlórudak törtek, diadal- kapuk nyöszörögtek, díszítések hullottak.”²⁴ Kelen Jolán is írt a nagy viharról: „Este- felé pusztító, romboló zivatar támadt, és szétzilálta csodás szimbólumainkat. Tépte, szaggatta a Köröndön hatalmas vörös földgömbjeinket, szakította le az Andrássy út végi szemérmesen megbúvó királyszobrokról az eltakaró piros lepleket, verte, pas- kolta a művészi dekorációkat könyörtelenül. Ott heverték azok földre teperve, megcsúfolva. Tudatunkat még könyörtelenebbül tépázták a harctérről szállongó hírek. Május elsejének estéjén sok reményt tönkrezúzott ez a nagy vihar.”²⁵ (5. kép)

Azt, hogy mit is rombolt szét a szélvihar, az utóbbi évtizedben többen is re- konstruálták.²⁶ Ezek a rekonstrukciók főképpen a *Népszava* és a *Vörös Ujság* május

²⁴ Lengyel József: *Prenn Ferenc hányatott élete*. 5. kiad. Budapest, 1969. 187.

²⁵ Kelen Jolán: *Eliramlik az élet...* Budapest, 1976. 140.

²⁶ Voigt Vilmos: Éljen és virágozzék... (A budapesti május elsejéről). *Budapesti Negyed*, 2, 1994, 1. no. 3. 166-186.; Vörös Boldizsár: Történelmi hősök, új rendszerek. Emlékszobrok Szovjet-Oroszországban és a Magyarországi Tanácsköztársaságban 1917-1918. *Mozgó Világ*, 24, 1998, 5. 85-105.; Vörös Boldizsár: Károlyi Mihály tér, Marx-szobrok, fehér ló. Budapest szimbolikus elfoglalása 1918-1919. *Budapesti Negyed*, 8, 2000, 3/4. no. 29/30. 144-172.; Vörös Boldizsár: „A múltat végképp eltörölni?”

1-én és 3-án megjelenő számaira, illetve a Magyar Nemzeti Múzeum Fényképtárában őrzött fotókra és a korabeli filmhíradókra támaszkodtak.²⁷ Azonban ennél jóval több forrás áll rendelkezésünkre, hiszen a nagy eseményről és a három hétig tartó előkészületekről sok lap, így pl. *Az Est*, a *Pesti Napló* vagy a *Pesti Hírlap* is beszámolt, és a képes újságok, magazinok, mint a *Vasárnapi Ujság*, az *Érdekes Ujság* vagy a *Tolnai Világlapja*, korabeli fotográfiák alapján nagyobb fotó-összeállításokat is közöltek az eseményről²⁸: ezekből és a ránk maradt visszaemlékezésekből, továbbá a levéltári és egyéb kutatásokból újabb részletek derülnek ki, illetve néhány adat (például nevek feloldása) pontosítható, korrigálható.

A KONCEPCIÓ ÉS A RENDEZŐSÉG KÉRDÉSE: FALUS ELEK VS. BIRÓ MIHÁLY

„A Magyar Tanácsköztársaság kormánya az idei május elsejét olyan hatalmas és impozáns munkásünnepké akarja avatni, hogy jelentőségében messze fölül szárnyalja az összes eddigi népünnepeket. A kormány azt akarja, hogy *történelmi nap legyen* az idei május elseje, s ezen a napon valami olyan hatalmasat akar rendezni a nép számára, hogy *örökké felejthetetlen legyen*. A Magyar Tanácsköztársaság kormánya május elsejének intézésével és rendezésével Szamuely Tibor népbiztost bízta meg. Szamuely tegnap délután öt órára magához hívatta a magyar irodalmi és művészvilág tagjait, hogy velük az ünnep rendezésének nagyobb vonásait megbeszélje. Szamuely előadta, hogy ezen a napon *az egész városnak vörösnek kell lennie*. Minden házon vörös zászlónak kell lengenie, a középületeket, köztereket művészileg kell feldíszíteni” – számolt be *Az Est* a május 1-ei felvonulás előkészítésére összehívott gyűlésről. „Bródy Sándor úgy gondolja, hogy nemcsak ötletekben gazdagnak, hanem grandiózusnak is kell lennie az idei május 1-nek, hogy a Tanácsköztársaság kormánya ilyen módon is demonstrálja a burzsoáziának, hogy nem ellensége az artistikumnak, sőt ellenkezőleg, minden erőt és minden munkát felhajszol, hogy a művészet szolgál-

Történelmi személyiségek a magyarországi szociáldemokrata és kommunista propagandában 1890-1919. Budapest, 2004. 88-92.; Révész Emese: A múltat végképp eltörölni, helyett, legalább gyorsan elfedni. A Tanácsköztársaság május elseji ünnepségének dekorációi. *Artmagazin*, 11, 2013, 2. 8-13.; Szabó Viktor: *A magyarországi Tanácsköztársaság propagandája. Doktori értekezés.* Témavezető: Romsics Ignác. Eger, 2016. http://disszertacio.uni-eger.hu/16/1/Szab%C3%B3%20Viktor_%20%C3%A9rtekez%C3%A9s.pdf.

²⁷ Ld. pl. Szabó Viktornál: „A május elseji ünnepségek bemutatására a következő források alapján kerül sor, melyekre a későbbiekben külön nem hivatkozom: A mai nagy ünnepnap. *Népszava*, 1919. május 1. 10-11. – A magyar proletárság piros májusa. *Népszava*, 1919. május 3. 2-6. – A májusi ünnep. *Vörös Ujság* 1919. május 1. 7. – A proletárforradalom májusi ünnepe. *Vörös Ujság* 1919. május 3. 3-7. – Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára – Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény Fotótára – *Vörös Riport Film* 5 (1919. május) – Vajda Manó (szerk.): *A Vörös május 1919. Közoktatásiügyi Népbiztosság*, Budapest, 1919.”

²⁸ A folyóiratok képanyaga jóval gazdagabb annál, mint amit válogatásunkban meg tudtunk jeleníteni: arra törekedtünk, hogy lehetőleg minden műalkotásról legyen egy azonosításra alkalmas kép.

latába állítsa. *Bíró* Mihály szeretné, ha Budapest fantasztikus színben úsznék. Az egész főváros vörös legyen, olyan szép legyen, mint egy meseváros.” Pogány Kálmán művészettörténész, Tarján Vilmos, Incze Sándor, Paulik Béla, Reinitz Béla és mások felszólalása után „*Molnár* Ferenc annak a véleményének adott kifejezést, hogy a felvonulás az eddigi szokástól eltérően *ne egy főútvonalon* történjék meg, hanem a vezérkari tisztek úgy oldják meg a tervet, hogy a város minden főbb útvonalán látható legyen a felvonulás...” Ez így is történt. „Végül megalakították a bizottságokat. A felvonulási bizottság tagjai lettek: *Kiss* Miklós városparancsnok, *Gábor*, *Pajor*, *Király*²⁹ és *Molnár* Ferenc. A szórakozási bizottságba kerültek: *Lugosi* Béla, *Hevesi* Sándor, *Jób* Dániel, *Márkus* László, *Bródy* Sándor, *Bíró* Dezső, *Tarján* Vilmos, *Czakó* Gyula, *Csató* Kálmán. A díszítési bizottság munkáját *Faragó* Géza, *Bíró* Mihály, *Falus* Elek, *Pogány* Kálmán, *Márkus* László és *Vértes* Marcell vállalta.³⁰ Az élelmezési bizottság tagjait *Erdélyi* Mór közlelmezési népbiztos fogja kijelölni.” – zárta tudósítását *Az Est*.³¹ A *Pesti Hírlap* is beszámolt a tervekről, először április 10-én: „Szamuely Tibor népbiztost bízta meg az ünnepségek rendezésével, aki érintkezésbe lépett az írók, festők, szobrászok, tervezők legkitűnőbbjeivel. Lobogók és drapériák vörös színébe fog öltözni az egész város.”³² Szamuely Tiborné erre így emlékezett vissza, még egy szójátékot is megengedve magának: „Tibor kapott megbízatást az ünnep rendezésére – a többi megbízatása mellé! Írókonferenciát hívott össze a Városháza nagytermébe – a magyar írók majd mindannyian eljöttek. Sokukat még nem ismertem. Különösen örültem, mikor *Móricz* Zsigmondot láthattam először közlőlől. Ott volt *Molnár* Ferenc, *Babits* Mihály, *Krúdy* Gyula, *Bródy* Sándor, a Sándor bácsi mellett ültem. A konferencia nem járt sok haszonnal. A megbeszélésen Tibor elnököl. A javaslatok azonban megvalósíthatatlanok voltak. Az egyik író azt indítványozta, hogy az egész várost takarják be díszítésül zöld gallyakkal. Meglepetve tapasztaltam, milyen türelmesen fogadta a hasonló zöltségeket.”³³ Április 17-én a *Pesti Napló*ban az előkészületekről ez jelent meg: „Vörösbén, az élet színében fog úszni az egész főváros. A főbb útvonalakat, a többi közt az *Andrássy* utat, a *Kossuth* Lajos utcát stb. gazdagon fogják feldíszíteni vörös lobogókkal, drapériákkal s a házak bizalmiférfiait felszólítják, hogy a lakók vörös szőnyegekkel, takarókkal és zászlókkal díszítsék a házakat.”³⁴ És: „Ennek a grandiózus tömegnek elrendezése, vezetése igen nagy feladat. Ennek megfelelően lesz rendezői központ, amely állandó telefonösszeköttetésben áll majd a Városligetben, Vörösmezőn és a

²⁹ *Gábor* Andor író, *Pajor* Rudolf a szállodai, kávéházi és éttermi alkalmazottak szakszervezetének titkára, *Király* Albert pedig a szakszervezeti tanács tagja.

³⁰ A díszítési bizottság tagjai neveinek feloldása: *Faragó* Géza (1877–1928) festő, grafikus, *Bíró* Mihály (1886–1948) festő, grafikus, *Falus* Elek (1884–1950) grafikus, iparművész, *Márkus* László (1881–1948) színházi rendező, író, műkritikus, *Vértes* Marcell (1895–1961) festő, grafikus.

³¹ Felejtethetetlen ünnepet rendeznek május 1-én. *Az Est*, 1919. április 10. 3.

³² Vörös Május Elseje. *Pesti Hírlap*, április 10. 6.

³³ Szamuely Tiborné Szilágyi Jolán: *Emlékeim*. Budapest, 1966. 79.

³⁴ A proletárság májusi ünnepe. *Pesti Napló*, 1919. április 18. 6.

Városmajorban székelő menetrendezőbizottságokkal. Az Andrássy út elején és végén, az Oktogonon, a nyugati pályaudvaron, a Károly körúton, a Rákóczi úton, a József körúton, a Baross utcában, a Baross téren, a Hungária körúton, a Kerepesi úton, a Széna téren és a Krisztina körúton rendező-állomások lesznek. Mentő- és segélyhelyeket állítanak fel a gyülekezőhelyeken, a menetvonalakon és a népünnepélyek színhelyén. *Kordont a Vörös Őrség fog tartani.*³⁵ Az ünnep közeledtén szaporodtak a felhívások és a bejelentések is: „A Városligeti Vajdahunyad ligeti játszótérre tervezett Zerkovitz-variété és kabaré előadását a nagy érdeklődésre való tekintettel az Országház előtti hatalmas téren fogják megtartani. Itt lesz egyébként a székely szovjetnek a szoborleleplezéssel kapcsolatos ünnepélye is.”³⁶ (33. kép)

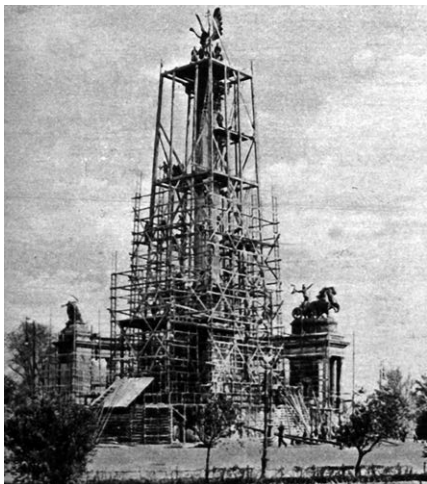
Április 16-án Herman Lipót is megbeszélésről számol be: „Estefelé a Fészekben még mindig nagydolog van. Vacsoránál szörnyen nagy tömeg, utána is odafönn. A vörös teremben Szamuely elvtárs vezetése mellett május 1-ei ünneprendezés megbeszélés, aggodalmam igaznak bizonyult, mert nagyon redukálódott a dolog, nincs se anyag, se pénz. Szóval a festés elmarad, amit nem is bánok, hiszen a rövid pár nap alatt úgysem lehetne semmi rendeset összehozni.”³⁷ Néhány hónappal később pedig már így emlékszik vissza: „Ha olvassa az ember az újságban (*Esti Hírek*) a rémregényeket lefőző történeteket a Lenin-fiúk rettenetes dolgairól, utólag is elémül a gondolatra, hogy milyen szörnyűségek vettek bennünket körül az elmúlt 4 1/2 hónap alatt. Hogy ezzel a rettenetes Szamuelyvel egyszer együtt ültünk a Fészek zongoratermében, mikor a május 1-ei díszítést beszélte meg a fiúkkal (milyen elégtétel, hogy abban nem vállaltam munkát). Hogy amikor a szakszervezetben lefőztük a túlzó Uitzokat és Nemes Lampérthekeket, tulajdonképpen milyen közel állottam ahhoz, hogy Lenin fiúkkal vonjanak felelősségre, amiért a népbiztosság hivatalos szervei ellen, a direktórium tagok ellen foglaltunk állást.”³⁸ Szamuely neje ugyanerre így emlékszik: „Tibor előzőleg többször járt a Fészek-klubban, ahová művészek, írók, újságírók jártak. Engem is magával vitt néha. Egyik este a Fészekből jött haza és elmesélte: ‘Beszéltem a festőkollegáimdal és bíráltam őket, hogy forradalmár témájú képeket nem festenek. Márfy Ödön megfelelt rá: Mi már megcsináltuk a mi külön forradalmunkat.’ Tibor nevetett.” – Márfy minden bizonnyal a Nyolcak művész-csoport egy évtizeddel azelőtti fellépésére gondolt, és így a magyar modernizmus forradalmára. A kis anekdota azonban rávilágít arra, hogy a Tanácsköztársaság prominensei a képzőművészet szerepét inkább a propagandában látták. Pedig Szamuely Tibor legalább grafikus neje, Szilágyi Jolán révén képen lehetett valamelyest művészeti ügyekben, de a Forradalmi Kormányzótanács összetétele alapján nem is volt reális, hogy a művészettörténeti folyamatokat bárki is komolyan mérlegre tudja tenni. A népbiztosok és egyéb tisztségviselők javarészt mit sem

³⁵ A diadalmas májusi ünnep. *Pesti Napló*, 1919. április 17. 5.

³⁶ A májusi nagy ünnep. *Pesti Napló*, 1919. április 29. 5.

³⁷ Herman naplók 1. i. m. 65.

³⁸ Herman naplók 2. i. m. 15–16.

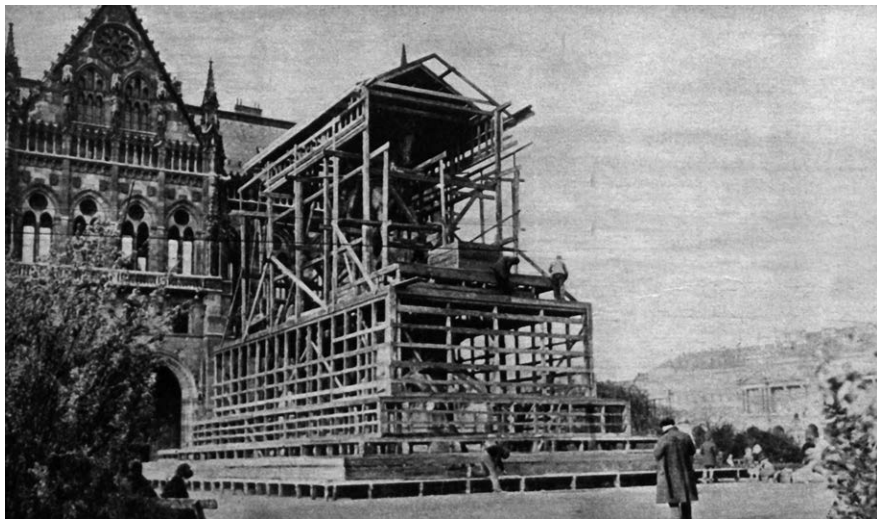
6. A Millenniumi emlékművet
begerendázzák. Repr. *Érdekes Ujság*, 7.
1919. no. 18.

konyítottak a művészethez, Lukácsnak megvoltak ugyan a Vasárnapi Kör révén a kapcsolatai (Lesznainak köszönhetően a Nyolcakhöz is), de ízlése nem volt hozzá,³⁹ Pogány Kálmán művészettörténész pedig, aki a művészeti direktórium tagjai közül érdemi hatalmat kapott a kezébe, az első adandó alkalommal visszatért a frontra harcolni, legendásan bátor katonai vezetőként. Szilágyi Jolán, aki plakátcenzori teendőket is ellátott a Tanácsköztársaság idején, így folytatja visszaemlékezését: „Major István iparművész kapott megbízást arra, hogy *Biró Mihállyal és Lóránt Istvánnal*, az Iparművész Szövetség elnökével karöltve, mint művészeti vezető, szervezze meg a május elsejei városdíszítést. Major írja visszaemléke-

zésében, hogy bemutatták Tibornak a terveket: ‘Minden tervet gondosan megtekintett, közölte velünk elképzeléseit. Nagyon meg volt elégedve, de a költségvetést ötmillió koronára csökkentette! Kifejtette: Ha a Tanácsköztársaság tízmillió koronát tudna szétosztani a hadirokkantak között, akkor ünnepelné legmúltóbban május elsejét. Sajnos nem vagyunk olyan anyagi helyzetben.’ Háromtagú direktóriumot választott ezügyben: ‘Ha Budapest ünnepi díszítése ötmillió koronánál többbe kerül, a háromtagú direktórium a fejével felel.’- mondta és eltávozott. Néhány nap múlva, Tibor utasítására, értesítették a rendezőseget, hogy a VIII. kerületi józsefvárosi pályaudvaron, tehervagonokban nagy mennyiségű papírvászon fekszik. A dekorációs probléma anyagi része így megoldódott.”⁴⁰ (6–7. kép) Major István iparművész tanár és a Herman által is emlegetett iparművész szakszervezeti vezető neve másutt nem kerül elő, ellentétben Biró Mihályéval, akinek a *Népszavából* ismert kalapácsos embere a város több pontját is díszítette monumentális méretben, szobor és plakát formájában május elsején. Azonban, ha hihetünk a kiváló, a Nyugat könyvborítóit is tervező, egyedi színpadképeiről és szecessziós enteriőrjeiről ismert, a Herman-naplókban sommásan olykor csak „berendezőként” emlegetett **Falus Elek**nek, akit amúgy Herman, noha barátok voltak, folyton csempül a naplójában, akkor őt kell a díszítési munkák szellemi atyjának, főrendezőjének tartanunk, míg Birót, Majort, Lórántot inkább az anyagi és politikai felelősség terhelhette: „A Tanácsköztársaság

³⁹ Vö. Forgács Éva új könyvének a Vasárnapi Körrel szóló tanulmányával: Éva Forgács: *Hungarian art. Confrontation and revival in the modern movement*. Los Angeles, 2016. – The safe haven of a new classicism: György Lukács, Lajos Fülep, Leo Popper and the quest for aesthetics, 1904–1912.

⁴⁰ Szamuely Tiborné 1966. i. m. 80.

7. Andrassy lovas-szobra a gerendák között. Repr. *Érdekes Ujság*, 7. 1919. no. 18.

május 1-jei városdekorálásának szervezését nem Bíró Mihály végezte. Szamuely engem hivatott, nekem adta fel a kérdést, még április legelején: hogyan lehetne a várost nagy arányokban dekorálni? – hogy »Újpesttől Promontorig minden vörösben ússzon« – így mondotta. Válaszom: »Idő nincs már, ha lenne, nincs anyag, de ha ez is lenne – ehhez nem egy és nem három, de száz jól organizált művész kell!!« Leírni!! – megtörtént! A várost felosztottam, a legjobb építészek, negyvenhatan párosával vagy hármassával nekifogtak – mindenki szerzett a saját területére festőt, szobrászt, segédezőket, stb. Itt kapcsolódott bele Bíró és a többiek, egy már teljesen elgondolt, egységes városdekorálásba. Én Pogánnyal és Herquettel az Andrassy utat a Millenáris emlékkal – terveztem, Bíró, Péter⁴¹ a várat. Én rendeltettem a katonáéktól maradt papírvásznat – ez mentett meg bennünket –, ebből volt nagyon sok. Születtek remekművek: a Nyugatinál Málnai remek kördíszítése, Jánszkyé a Népszínháznál, stb. Zala személyesen kérte tőlem, hogy ő akar az általunk lefödött Árpád fölé »valamit« csinálni. Éjjel-nappal csinálták is vagy tízen Marxot a két fiatal munkással – ő meg kijárt ellenőrizni; jobb lett az Árpádnál. Így volt. A pénzügyeket főleg Bíró csoportja intézte, és az ellenőrzést is, ebben semmi részem.⁴² Kétségtelen, hogy színházi és épületdekorációs tapasztalatai miatt erre a nagy képzelőerőt és gyakorlati jártasságot igénylő installációs feladatra Falus lehetett a legalkalmasabb, hiszen addigra több monumentális dekorációs megbízást is maga mögött tudhatott, köztük olyan köztéri installációs munkákat, mint az 1907-es városligeti művész-majális víziparádéja.⁴³ Ilyen léptékű feladatról, mint egy egész város enteriőrként, vagy

⁴¹ A kinyomtatott szövegben Bíró Péter szerepel, de ez nyilvánvaló sajtóhiba, Falus Elek Bíró Mihály grafikusra és Péter Sándor díszlettervezőre gondolhatott.

⁴² Falus Elek jegyzetei Pór Bertalan cikkéhez. *Nagyvilág*, 14, 1969, 2. 273.

színpadként történő berendezése, minden bizonnyal nem álmódott. Állítása, melyet egy – Bortnyik jóvoltából a halála után közölt – levélből ismerünk, Pór Bertalannak van adresszáva, feltehetően azért, mert Pórnak addigra megjelent a *Szabad Művészetben* egy visszaemlékezése, melyben Biró Mihályt nevesíti a május elseji városdekoráció rendezőjeként: „Pompázatos volt a művészetnek ez a kivonulása az utcára. Azt hiszem, ez a legelső szabad május nagy szociális jelentősége mellett sokunkban mint a monumentális dekorativitás felejthetetlen emléke él. A munkák elvégzésére az Iparcsarnokot és a Sportcsarnokot⁴⁴ bocsátotta a Forradalmi Kormány a művészek rendelkezésére. Itt dolgoztak százával a művészek, kommunisták és nem-kommunisták. Ennek a hatalmas munkának szervezője Biró Mihály volt, aki a Művészklub Rózsa utcai épületéből irányította a munkát.”⁴⁵ Azonban Pórnak fennmaradt egy eredeti, gépiratos visszaemlékezése (pontosabban egy vele készült interjú leirata) a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézetének Adattárában, amelyből kiderül a gyakorlati munkamegosztás: „A május elseji dekoratív munkát az egész városban Falus Elek tervezte. Részletekben a munkát Biró Mihály adta ki. Biró Mihály minden tekintetben százszázalékos ember és százszázalékos forradalmár volt, mint ezt a plakátjai is mutatják.”⁴⁶ Falus Elek viszont nem számított százszázalékos forradalmárnak, éppen ellenkezőleg – meglehet, ez az oka annak, hogy a nevét aztán gondosan kifejejtették a *Szabad Művészből*. De létezik Pórnak egy olyan visszaemlékezése is, mely a Párttörténeti Intézet archívumában rejtőzött és csak 1989-ben jelent meg, általában elkerülve a kutatók figyelmét. Ebben Pór még jobban konkretizálja a munkamegosztást: „Május elsejére a díszítést és tervezést egy Falus Elek nevű iparművészféle ember csinálta, igen tehetséges volt. A képzőművészeti részt ezen belül Biró Mihály. A Rózsa utcában, gróf Andrássy Jenő volt palotájában volt egy művészklub. Itt folyt a május elseji díszítések előkészítő munkája a festők és szobrászok részéről.”⁴⁷ Igen érdekes, hogy Beck Ö. Fülöp hogyan emlékszik vissza a szobrászok munkájára: „A köztereket ez alkalomra vörös papírvászonnal díszítették fel, és mindenfelé a városban nagyméretű fehér gipsz-szobrokat helyeztek el. Becsülöm legalább húszra kollégáimnak számát, akik ezeken a ‘propaganda-szobrokon’ – így nevezték őket – dolgoztak. Lázas munka folyt. Némelyik szobor létrehozására ketten-hárman is összeálltak, így például a Berliini-téren felállított, kalapáccsal suhintó, óriási ‘vörös munkás’-on is többen dolgoztak. A még nagyobb méretű Marx-műnél, amely az egész millenniumi emlékművet beborította, vörös vászonból készült építményével, az idősebb szobrász néhány

⁴³ A művész-majális. *Budapesti Hírlap*, 1907. május 29. 8.

⁴⁴ Sportcsarnokon itt Pór valószínűleg a Tattersallt érti.

⁴⁵ Pór Bertalan: Emlékezés 1919-re. *Nagyvilág*, 14, 1969, 2. 273. (a *Szabad Művészet* 1949. február-márciusi száma alapján).

⁴⁶ Pór Bertalan emlékezése a Tanácsköztársaság művészeti életéről. A gépelt leíratot készítette Németh Lajos. MDK-C-II-682. (141.) 6. A szöveg megjelent: *A Magyar Tanácsköztársaság képzőművészeti élete*. Sajtó alá rend. Kiss Dezső. Szerk. és bev. Németh Lajos. Budapest, 1960. 147.

⁴⁷ Pór Bertalan a Művészeti Direktóriumban végzett tevékenységéről. Pór 1989. i. m. 121.

fiatalt vett maga mellé, akiknek neve azonban nem szerepelt. Ilyen gigantikus vörös építményekkel más helyeken is díszítették a várost, például a Parlament előtt, az Alagút előtt, ahol Lenin és mások óriási méretű mellszobrainak környezet-megoldásait képezték. A Körönd négy szobrát nagy vörös gömbökkel fedték be, új szobrok díszé nélkül. Jó építészek tervezték és szerkesztették ezeket a papírchitektúrákat, olyanok, akiket ellátásuk nevében foglalkoztatni kívántak.⁴⁸ Pogány Kálmán művészettörténész, a Művészeti Direktórium fő embere pedig egy új nevet is említ a munkálatok élén, az Igazoló Bizottság előtt tett vallomásában: „Zala is csinált szobrot, mégpedig nagy lelkesedéssel és a többiek is mindnyájan, akikre nem is számítottunk. Egy sem tagadta meg működését. *Lányi*⁴⁹ vezette és szervezte meg a szobrászmunkálatokat. Úgy hallottam, hogy a májusi ünnepség szobrászmunkálatai több millióba kerültek.”⁵⁰

Mindezen források alapján talán kijelenthetjük, hogy a május elsejei városinstalláció, mint kollektív mű több tucat ember munkája, politikai koncepciója **Szamuely Tibor**, művészi, építészeti koncepciója pedig **Falus Elek** nevéhez köthető kiemelten, aki kijelölte a főképpen építészekből álló tervezőgárdát, de a festők munkáját és a konkrét szervezést **Bíró Mihály** irányította és felügyelte, afféle összekötőként a politikai megbízottak, a díszítő bizottság és a művészek között. Pogány Kálmán állítása szerint a szobrászok munkáját **Lányi Dezső** fogta össze.⁵¹ A díszítő bizottság (*Faragó Géza, Bíró Mihály, Falus Elek, Pogány Kálmán, Márkus László és Vértess Marcell*) feladata volt az olyan, olykor tényleg utópisztikusnak (és egyben megvalósíthatatlannak) bizonyult rendelkezések megszövegezése is, mint amilyen *Az Est* hasábjain jelent meg április 29-én a nők ajánlott vörös ruházatáról: „A május elsejei díszítő bizottság kéri az elvtársakat, hogy erkélyeiket és ablakaikat vörös szőnyegekkel és drapériákkal díszítsék május elsején. A menetben részt vevő elvtársnők a lehetőséghez képest vörös színű ruhában vagy kalapban jöjjenek.”⁵²

Pór máskor is beszélt 1919-es emlékeiről: „Az 1919-es május 1-e volt számomra a világ legszebb ünnepe. E nagy ünnepség megrendezésében is tevékeny részt vett a Művészeti Direktórium, és a legjobb építészek, szobrászok, festők, grafikusok álltak sorompóba, hogy a magyar munkásosztály az első szabad május elsejét méltó környezetben ünnepelje. Én is közreműködtem ebben, egy nyolc méter magas, hatalmas pannót készítettem, mely beborította a Múcsarnok egész homlokzatát” – nyilatkozta

⁴⁸ Rippl Rónai emlékezései. Beck Ö. Fülöp emlékezései. Sajtó alá rendezte Farkas Zoltán. Budapest, 1957. 326.

⁴⁹ Lányi Dezső (1879–1951) szobrász.

⁵⁰ Pogány Kálmán kihallgatási jegyzőkönyve. Dátum nélkül. Eredeti jegyzőkönyv a Bp-i 1. sz. Állami Levéltárban [ma: Budapest Főváros Levéltára], másolata az MTA Művészettörténeti Kutatóintézet Adattárában. Idézi: Kontha Sándor: A Tanácsköztársaság képzőművészete. A kutatás és értékelés problémái. *MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei*, 26, 1969, 1/4. 43.

⁵¹ Ezt más forrás eddig nem erősítette meg.

⁵² A kormányzótanács rendelete május elsejének megünnepléséről. *Az Est*, 1919. március 30. 2.

Pór Bertalan a *Magyar Nemzet*nek 1954-ben és az is kiderül visszaemlékezéseiből, hogy a *Vörös Hadsereg* című művet, mely, ha Pór ekkori munkáiból indulunk ki, valóban progresszív műalkotás lehetett, a másnap vihar letépte a homlokzatról és megsemmisítette, pedig már csak grandiózus méreténél fogva is a magyar modernizmus fontos fejezetének, a monumentális falkép- és pannófestészetnek válhatott volna egyik reprezentánsává.⁵³ A Pórral készült hosszabb beszélgetés gépelt leirata megjelent a Németh Lajos és Kiss Dezső által szerkesztett, ma már alig fellelhető forráskiadványban is, mely *A magyar Tanácsköztársaság képzőművészeti élete* címet viseli, és a Közoktatásügyi Népbiztosság a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található művészeti vonatkozású anyagából készült válogatást is tartalmazza. Kivéve a május elseji városdekoráció iratanyagát, amelyről dodonai módon csak ennyi olvasható a különben rendkívül alapos előszóban: „Ugyancsak hiányzik a május 1-i ünnepségek dekorációs munkáira vonatkozó iratanyag is. Az e témakörre vonatkozó forrásanyag publikálása már a következő kiadvány feladata.”⁵⁴ A következő kiadvány már nem jelent meg, mindenesetre az Országos Levéltár azért őriz néhány, a május elseji ünnepségre vonatkozó iratot is. „Átirat a szociális termelés népbiztosához a májusi ünnepélyhez szükséges anyagok átengedése tárgyában” – ez áll egy Rákosi Mátyásnak címzett irat kopfjában.⁵⁵ Ebben Pogány Kálmán azt kéri, hogy „a május hó 1-én rendezendő nagyszabású ünnepély díszítési munkálataihoz szükséges anyagok Biró Mihály elvtárs bejelentései alapján, aki a munkák vezetésére kapott megbízást, az ünnepélyt rendező bizottságnak akadálytalanul rendelkezésére bocsáttassanak.” Ugyanakkor Pogány a hadügyi népbiztostól két autót kér, egyet Biró, egyet pedig a díszítő bizottság részére (melynek Falus is a tagja), a szervezés lebonyolítására. Április 14-én kelt az az irat, amelyben Pogány Kálmán a művészellátó boltok zár alá vételéről intézkedik, azzal a hivatkozással, hogy „a belföldön található ilyen anyag nagyon kevés, ezt is dilettánsok vásárolják össze, s így behozatal hiányában hivatásos művészeinket az a veszély fenyegeti, hogy nem tudják munkájukat, tanulmányaikat folytatni.” A boltok tulajdonosait, telephelyét konkrétan nevešti is: Kreutle Ferenc, Dóri Ede, Erdélyi Emil, Krayér E. és Tsa, akik a Kammermayer, Nagymező, Izabella utcában és az Árpád úton tartanak fenn raktárakat. Feltehetően a művészellátó boltok köztulajdonba vételére is azért volt ilyen sürgetően szükség, hogy a képzőművészek egyetlen nagy tanácsköztársasági közös megbízatásához, a május elseji dekorálási munkákhoz minden eszköz adva legyen.

A BESZÉLŐ VÁROS – AZ ALKOTÓK ÉS AZ AZONOSÍTHATÓ MŰVEK KÉRDÉSE

Más orgánumok mellett a *Pesti Hírlap* megadta a Falus által kijelölt építészek és iparművészek neveit is (a művészek azonosítására lábjegyzetben tettünk kísérletet): „A díszítő munkákat a következő művészek tervezték: A Fürdő-utcát és Andrassy-

⁵³ Pór Bertalan: Legszebb emlékeim. *Magyar Nemzet*, 1954. március 21. 3.

⁵⁴ *A Magyar Tanácsköztársaság képzőművészeti élete* 1960. i. m. 3.

⁵⁵ MNL Országos Levéltára, iratszám: 1919–27-es fond, 5.27.77415

utat a millenniumi emlékgig *Falus Elek*, *Herquet Rezső* és *Pogány Móric*, a Városligetet *Maróthy Géza*, a Berlini teret, Nagykörutat és Boráros teret *Málnay, Medgyes, Scheiber és Jónás*, a Lipót körutat és Margit hidat *Skuteczky és Szende*, a Margitszigetet *Ferenczy Sándor*⁵⁶, a Vörösmarty, Margit körutat és Krisztina körutat *Földes, Körmendy és Lakatos*, a Várhegyet, Alagutat, Lánchidat, Erzsébet hidat és Margit-rakpartot *Biro, Makoldy és Péter*, a parlamentet, Ferenc József teret, Dunapartot és Petőfi teret *Bálint, Jámor és Faragó Géza*. A Keleti pályaudvart, Rákóczi utat, Kossuth Lajos utcát és Erzsébet hidat *Englerth, Jánsszky és Spiegel*. A Gellért-teret, Ferenc József hidat, Vámház- és Múzeum körutat, Calvin teret *Hickisch és Wannenmacher*, a Károly-körutat, Deák-teret és Vilmos császár-utat *Kaes és Menyhért Miklós*.⁵⁷ A Falus által kijelölt háromfős csoportok verbuválták a további munkaerőt, segédmunkásokat is. De megjelent például közvetlenül az ünnep előtti napokban egy másik lista is, *Az Estben*⁵⁸: „Most sokan vannak elfoglalva a május elsejei ünnepség előkészítése körül. A szobrászok közül *Lukácsi Lajos* készíti Szabó Ervin háromméteres, gipsz mellszobrát. Marx nagy szobra, amely a millenniumi emléknél fog állani, *Zala György* munkája lesz. Liebknecht szobrát *Gnádig Sándor*, az öt méter magas vöröskatonaszobrot *Kara Árpád* tervezi. A

⁵⁶ Makoldy József: Budapest díszítése május 1-én. *Építő Ipar – Építő Művészet*, 1919. május 4. 43. évf. 14. sz. 111. A cikkben Kotsis [(Iván) (?), (1889–1980, építész)] neve is szerepel.

⁵⁷ A proletáralom májusi ünnepe. *Pesti Hirlap*, 1919. május 3. 4. A nevek feloldása: Falus Elek (1884–1950) grafikus, iparművész, belsőépítész, Herquet Rezső (1884–1948) építész, Pogány Móric (1878–1942) építész, Maróti Géza (1875–1941) építész, Málnai Béla (1878–1941) építész, Scheiber Miklós (1880–?) építész, Medgyes Alajos (1892–?) építész, Jónás Dávid (1871–1951) építész, Skuteczky Sándor (1883–1944) építész, Szende Andor (1886–1972) építész, Ferenczy Sándor (1895–1931) építész, Földes Ede (1880–1927) építész, Körmendy Nándor (1894–1969) építész, festő, belsőépítész, Biró Mihály (1886–1948) festő, grafikus, szobrász, Makoldy József (1890–1957) építész, festő, grafikus, Péter Sándor (?–?) belsőépítész, díszlettervező, iparművész, Bálint Zoltán (1871–1939) építész, Jámor Lajos (1869–1955) építész, Faragó Géza (1877–1928) iparművész, grafikus, Englerth Károly, (1880–?) építész, Jánsszky Béla (1884–1945) építész, Spiegel Frigyes (1866–1933) építész, Hikisch Rezső (1876–1934) építész és Wannenmacher Fábán (1882–1967) építész, Kaesz Gyula (1897–1967) építész, belsőépítész, Menyhért Miklós (1878–1935) építész, belsőépítész. A kiemeléseket Makoldy József cikkéből vettük át, aki szintén közli ezt a listát. A korabeli sajtóban található neveket Szabó Viktor is feloldotta hivatkozott disszertációjában. Skuteczkyt, Szendét és Scheibert nem sikerült azonosítania, Herquet nevét Herguetnek, Péter Sándort Péter Károlynak írja, Földes Ede helyett Földes Imrét ír. Herquet a Herman-naplókban mindenütt q-val szerepel. Voltak, akiket a Magyar Mérnök- és Építész Egylet Tanácsa a Tanácsköztársaság után elmarasztalt a május elsejei dekorálásban való részvételük miatt, például Földes Edét, Kaesz Gyulát, Maróti Gézát, Menyhért Miklóst, Skuteczky Sándort, Szende Andort, Hikisch Rezsőt, Pogány Mórict, Medgyes Alajost, Jámor Lajost, Wannenmacher Fábiant, Spiegel Frigyes írásban megintették, továbbá Málnai Béla kamarai tagságát 3 évre fel is függesztették, mert ő egy műegyetemi tanári kinevezést is elfogadott – az ilyen adatok az azonosításhoz biztos támpontot jelenthetnek.

⁵⁸ *Az Est*, 1919. április 27. 3.

8. Építik a diadalkapukat a Kígyó-téren. 1919. május 1.
6 cm x 4 cm-es kontaktmásolatok, fotópapíron.
© A Földvári Books jóvoltából.

grafikusok közül *Basch Árpád*, *Tuszkay Márton*, a festők közül *Medgyesy László*, *Honti Nándor*, *Bardócz Árpád*, *Sándor József*, *Tipary Dezső* és *Pán József* vesz részt az ünnepség rendezésében.”⁵⁹ *Bardócz Árpád*, *Honti Nándor*, *Kövé Gyula*, *Medgyes László*, *Tuszkay Márton* és *Sándor József* nevét a festők között a *Pesti Napló* is említi.⁶⁰ Az Iparcsarnok díszítésénél újabb nevek merülnek fel: „Két szimbolikus kép is egészítette ki a csoportokat. Az egyik *Diósy*, *Bartha* és *Horváth*, a másik *Erbits*, *Predharszky* és *Vithally*.”⁶¹ Az összköltségekről a munkálatokban részt vevő Makoldy ezt írta: „A díszítés költsége kereken négy milliom, mely összegben bennfoglaltatik az anyagok ára, a munkabérek, fuvarozás, a művészek honorárium. A nagy területet felölelő dekorálást és annak gazdagságát tekintve ez az összeg nem nagy.”⁶² De a díszítés nem csak a nagy csomópontokra terjedt ki, ahogy azt a továbbiakban tételesen is felsoroljuk. (8. kép) Mindenki díszített a saját környezetében, minden olyan helyszínen, ahol az ünnepély több tucat szónoka közül valaki fellépett, voltak installációs elemek, ahogy ezt Gárdos Mariska elbeszéléséből tudjuk: „Az első szabad május 1-én több helyen beszéltem az ünneplő tömeghez. Mindenütt, ahol mint a

⁵⁹ Kara Árpád grafikus, szobrász, Lukácsy Lajos (?) (1876–1927) szobrász, Gnädig (Gnädig) Sándor 1903–1908 között tanult az Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskolában, Tuszkay Márton (1884–1940) grafikus, plakáttervező, Honti Nándor 1878–1961, Bardócz Árpád 1882–1938 festő, [Gy.] Sándor József (?), festő, Tipary Dezső (1887–1967) festő, Pán József (1901–1956) festő, díszlet- és jelmeztervező. Vö. Bardoly 2017. i. m. 93. A kérdőjel a forrásban található névristól való eltérés miatti bizonytalanságot is jelzi. A nevek azonosítása nem minden esetben magától értetődő, mert a vezetéknevet elírhatták, vagy több művész is viseli, vagy nem találni adatot arról, hogy a feltételezett közreműködő valóban részt vett a díszítésben. Medgyesy László esetében vagy Medgyes László (1892–1940-es évek második fele) festő, grafikusra, vagy Medgyessy Ferencre gondolhattak, aki saját műtárgylistája szerint a 2 méteres Engels-fejet készítette, de mivel két listán is szerepel a név, és a *Pesti Napló* listáján egyértelműen Medgyes Lászlóként, talán inkább a MA kiállítótermében is kiállító képzőművészről van szó. A szobrászok között nem említik Zala Györgyöt, Kisludai Strobl Zsigmondot és Szamosi Soós Vilmost, akikhez pedig konkrét művet is tudunk kötni (így pl. Szabó Ervin büsztjét Szamosi készítette, vagy legalábbis instruálta), a festők listájáról pedig hiányzik Uitz és Pór is, továbbá a más cikkekben említett iparcsarnoki pannó vagy a „Munka Háza” frízének alkotói, így ezt a listát közel sem tekinthetjük teljesnek vagy teljesen megbízhatónak.

⁶⁰ A proletárok nagy ünnepe. *Pesti Napló*, 1919. május 3. 4. Kövé Gyula (1883–1950) festő – az ő neve csak ezen a listán szerepel.

⁶¹ A proletárforradalom májusi ünnepe. *Vörös Újság*, 1919. május 3. 3. Diósy Antal (1895–1977) festő, Barta Ernő (1878–1956) festő, grafikus, plakátművész, Horváth Jenő (1892–?) festő, grafikus, Erbits Jenő, (1893–?) grafikus, az „Állj mellénk a Vörös hadseregbe” (1919) c. plakát tervezője. A Predharszky nevet a magyarországi felsőoktatási intézmények névsora alapján talán Predmerszky Bélaként (szül.: 1894) oldhatjuk fel, a Vithally nevet pedig esetleg Vitális Jánosként (szül.: 1891). Előbbi végbizonnyítványt szerzett, míg utóbbi csak két évet járt az Iparművészeti Iskolába. Szabó Viktor Predharszki Józsefként és Vitalis Erzsébetként azonosította az alkotókat, ám ilyen nevű diákok nyomára nem sikerült bukkanni a képző- és iparművészetet oktató intézményekben.

⁶² Makoldy 1919. i. m. 111.

Vörös Újság tudósítója megjelentem, fel kellett szólalnom. Hivatalosan lajstromozott előadója annak a hatalmas gyűlésnek voltam, melyet a Baroccaldi-cirkuszban rendeztek.⁶³ Ezt a helyiséget is nagyon szépen feldíszítették. A bejáratot vörös élővirág és zöld lombdíszes sátor alkotta, mely hosszan elnyúlt, akárcsak valami alagút. Az ötletes táblák, feliratok, szobrok, festmények közül is kivált egy hatalmas, fekete katalak. A koporsón óriási betűkkel ez a felírás volt olvasható: Itt nyugszik a kapitalizmus, örök békesség fényeskedjék neki! Tetején pedig oroszlán feküdt, mintha csak meg akarta volna akadályozni, hogy a kapitalizmus feltámadhasson. Szájában fehér tábla díszelgett piros betűkkel: Nincs feltámadás!⁶⁴

A számtalan ideiglenes műtárgyból a következőket sikerült biztosan⁶⁵ alkotóhoz rendelni: Faragó Géza és Székely Andor a „Munka Házának” *Világsszabadság és Forradalom* című pannóit a Parlamentnél, (36. kép) Medgyessy Ferenc két méteres *Engels-fejét*,⁶⁶ Szamosi Soós Vilmos *Szabó Ervin* mellszobrát,⁶⁷ (9.b. kép) Kisfaludi Strobl Zsigmond *Őszirozsás katonájának* felnagyított, egészalakos szobrát az Alagút-nál és a Parlamentnél (23. és 36. kép), Zala György *Marx*-csoportozatát a Millenniumi emlékműnél (18. kép), Uitz Béla két pannóját, a *Földműves-szegénységet* és a *Városi proletáriátust* a Millenniumi emlékművön (18. kép), Pór Bertalan: *A Vörös Hadsereg* című pannóját a Műcsarnok homlokzatán és Istók János szobrát, a *Munkát*. (33. kép)

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG KÖZTÉRI MŰVÉSZETI ALKOTÁSA: AZ IDEIGLENES EMLÉKMŰVEK HÁLÓZATA – „KOLOSSZUS SZOBROK” VS. ÓRIÁSI PANNÓK: A MODERNSÉG KÉRDÉSE

Kassák is megemlékezik az előkészületekről: „Közben hangos sietséggel folyik a készülődés május 1-ének megünneplésére. Minden összeszedhető textilanyagot és papírszakot összeszednek, a gyárakban megfestik vörösre, hogy rikító ünneplőbe öltöztethessék a komor, lefáradt várost. A főbb vonalakon állványokat emelnek, és építik a készülő monumentumok talapzatait. Kissé halotti torra készülődés ez, de a tömegek szerencsére nem okoskodnak a fölött, amit látnak.”⁶⁸ A festés sem maradt el, az Iparcsarnok épületében már készültek a monumentális vásznak, míg „a Tattersallban már hetek óta serényen dolgoznak a szobrászok azokon a hatalmas méretű szobrokon, a melyek az útvonalak építészeti hatását fogják fokozni.”⁶⁹ (9.a, 9.b–10. kép)

⁶³ A cirkusz a Városligetben állt, nevezték Barokaldi Néparénának is. Egészen 1938-ig fennállt.

⁶⁴ Gárdos Mariska: *Kukoricán térdelve*. Budapest, 1964. 48–49.

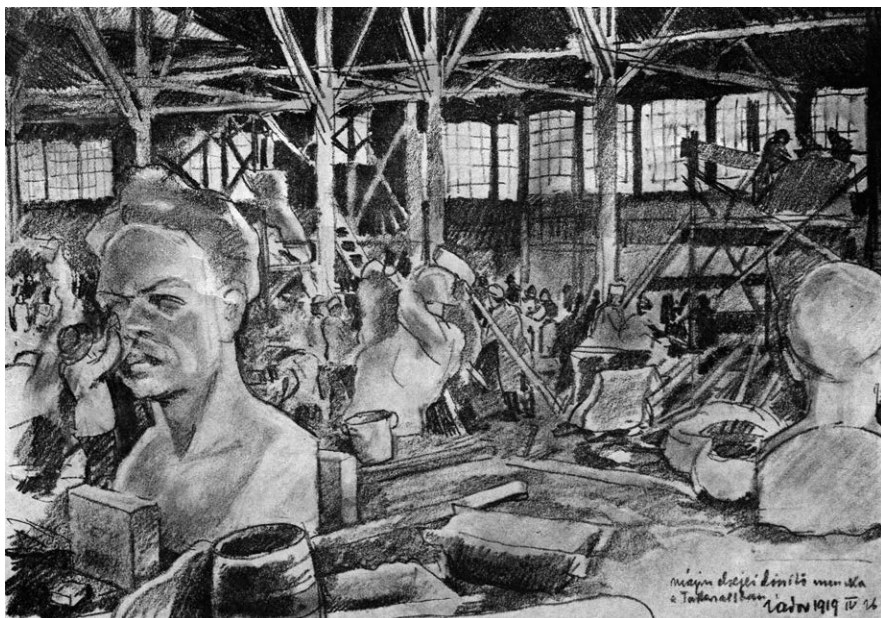
⁶⁵ Más forrásból meg nem erősítve, de Liebknecht mellszobrát talán Gnádig Sándorhoz rendelhetjük, és ismert az Iparcsarnok pannóinak alkotói névsora is.

⁶⁶ Sz. Kürti Katalin: *Medgyessy Ferenc*. Budapest, 1983. 64. Az információt elsőként László Gyula közölte: *Medgyessy Ferenc életműve*. Debrecen, 1972. 11.

⁶⁷ A fotó önmagában, néhány soros kísérszöveggel jelent meg az *Új Tükör*-ben, 1977. március 20. 12.

⁶⁸ Kassák 1983. i. m. II.: 574.

⁶⁹ A Nagy Május Elseje. *Az Est*, 1919. május 1. 2.

9. a. Előkészületek a május elsejei ünnepre. Díszító munkák a Tattersallban.

Zádor István rajza. (Szamosi Soós Vilmos szobrával az előtérben).

Repr. *Vasárnapi Ujság*, 66. 1919. no. 18. 205.

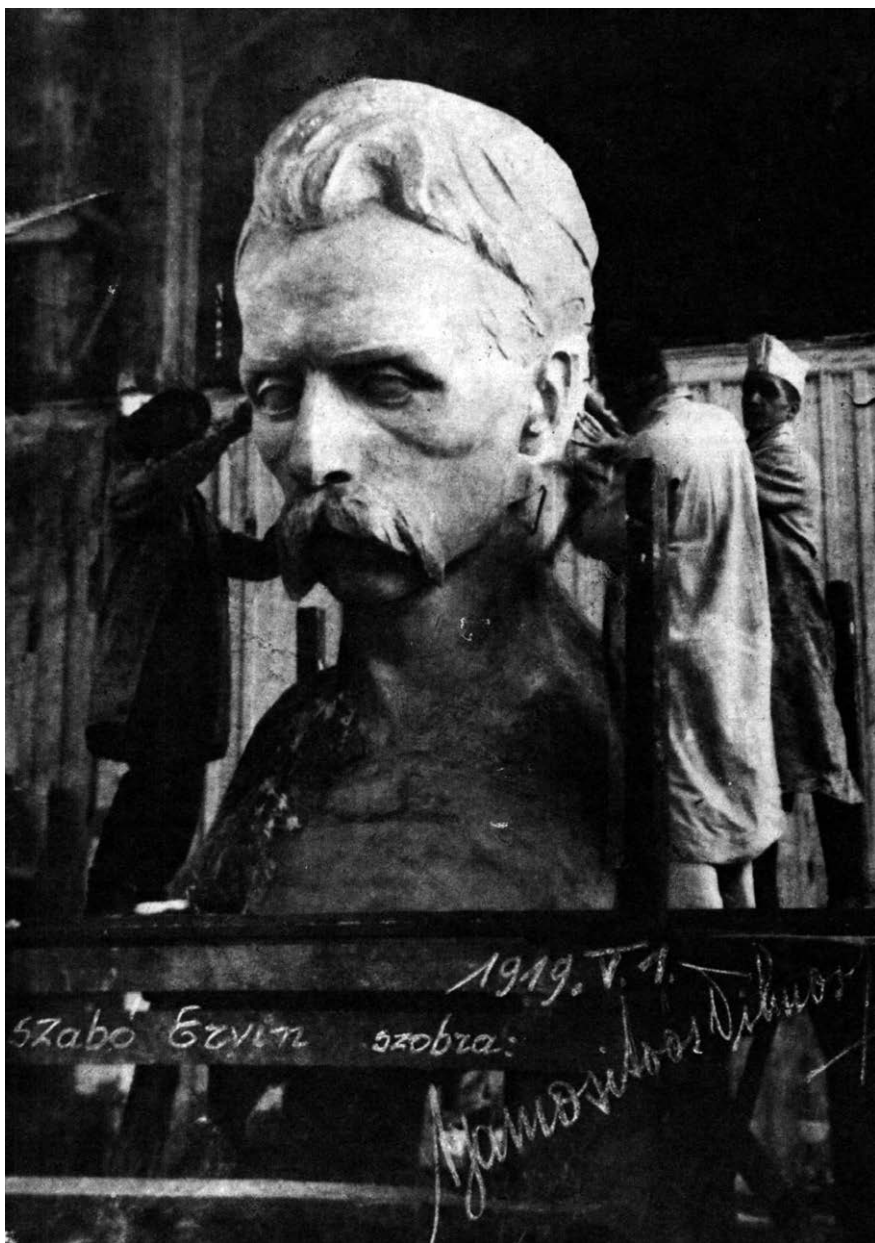
„A Vörös Május ünnepélyre nagy készültséggel vonult fel a szobrásztársadalom. 1919. május 1. megünneplésében én is részt vettem. Nagy lendülettel dolgoztam, hatalmas szobrokat készítettünk. Én megmintáztam az őszirózsás katonám háromméteres szobrát, három példányban. Kettő a Parlament déli részén épített Munka Házán, egy pedig az Alagút pesti oldalán állt. A Millenniumi Emlékműre egy hétméteres Marx-szobor készült, Zala György vezetése alatt.”⁷⁰ – írja Kisfaludi Strobl Zsigmond szobrász, akinek szerencsére ránk maradt szobrán, az *Őszirózsás katona* 71 centiméteres verzióján⁷¹ ma is tanulmányozhatjuk, milyenek is lehettek a Parlament előtti Munka Házának szobrai. Strobl később a könyvében apolitikus alkatát emlegeti, pedig arról, hogy a május 1-ei dekoráció monumentális felfogása milyen hatást tett rá, sok mindent megtudhatunk Herman 1919 júliusában a Százados úti művésztelepen feljegyzett szavaiból: „Sidlót látogattam meg. Stilizáló, Metzner- s Meštrović-szerű⁷² dolgokat csinál, de nekem nem nagyon szimpatikus ez a modor. Szentgyörgyihez⁷³

⁷⁰ Kisfaludi Strobl Zsigmond: *Emberk és szobrok*. Budapest, 1969. 74.

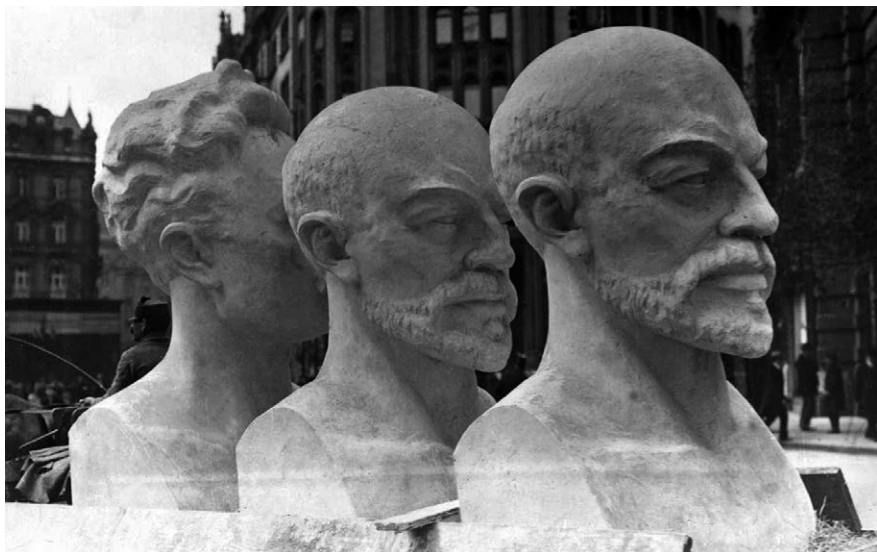
⁷¹ Kisfaludi Strobl Zsigmond: *Őszirózsás katona*, 1918. festett gipsz, 71 cm J. h.: Kisfaludi Stróbl 1918. Ltsz.: 76.3.2. Zalaegerszeg, Kisfaludi Strobl Gyűjtemény.

⁷² Franz Metzner (1870–1919) német szobrász; Ivan Meštrović (1883–1962) szlovén-horvát-jugoszláv szobrász. Monumentális emlékművek, épületplasztikák és szoborkompozíciók alkotói.

⁷³ Szentgyörgyi István (1881–1938) szobrászművész.

9. b. Szamosi Soós Vilmos: Szabó Ervin szobra.
Repr. *Új Tükör*, 1977. március 20. 12.

10. Készülődés 1919. május elsejére Budapesten; Lenin és Karl Liebknecht mellszobrainak szállítása lovas kocsin a Kossuth Lajos utcában a Ferenciek-terénél. Fotó. © Budapest-képtárház, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest

mentünk ezután. Ez ügyes ember, csak kissé hideg és merev. Erzsébet királyné pályázatának fő alakja szimpatikusan van megcsinálva, ruha drapériája sikerült s jól meggondolt. Stróbl Zsigához mentem ezután. Itt már nem vagyok új vendég, dolgait is jól ismerem. Most felrakott egy íjászt, egy 3 méteres hatalmas, Canova Héraklészére emlékeztető alakot, mely meglepően jól van kezdve. Nem hittem volna ilyenre képesnek. Azt hiszem, felesége biztatja nagyobb vállalkozásba kezdeni, mert ambicionálja, hogy lefőzze az ura Szentgyörgyit. Zsiga különben tanulékony s szorgalmas gyerek. Azt hiszem, a május elsejei kolosszus szobrok hathattak rá jó irányban.⁷⁴ Kisfaludi Strobl vöröskatonaként újrahasznosított szobra azonban korábban készült, és minden igyekezet dacára sem expresszívnek, sem modernnek nem nevezhető, de még csak sikerültnek sem igazán, rossz egyensúlyi viszonyaival és nehezen értelmezhető kéztartásával. (23. kép) Monumentális átiratai expresszívebbre sikerültek, különösen az arckifejezés terén, de még így is elütnek a Biró Mihály plakátfigurája (VIII. tábla) nyomán készített szobroktól, ahol a grafikai előkép stilizáltsága, dinamizmusa és lendületes vonalvezetése szerencsésen megjelent a szoborverzióban, dacára az egyidejűleg némileg klasszicizáló testfelfogásnak. Az ihletforrások modernizmusában Sidló Ferenc ezek szerint megelőzte Kisfaludit, noha Sidló fa lovasszobra a május 1-ei szoborállítás egyik áldozata, hiszen a Nemzeti Áldozatkészség szobrát is letakarták a Deák téren. Ebből is látszik, hogy a mű ideológiai vonatkozásai többet nyomtak a latban, mint a művésziek. Pedig Sidló tisztséget vállalt Herman mellett a Tanács-

⁷⁴ Herman naplók 1. i. m. 101.

köztársaság idején: a szobrászok képviseletében alelnök lett. Ugyanez a Sidló a Tanácsköztársaság után azonnal belépett a Keresztény Művészek Nemzeti Szövetségébe, a zsidó Herman Lipót nagy csalódására: „Nem okoz örömet olyan kollégák közé járni, kikről tudom, hogy hátam mögött antiszemita szövetséget alkotnak (Moldován, Márton, Sidló etc.)”⁷⁵ A hatalmi váltásokat mindenkor szorgosan követő Strobl, a szobor-újrashasznosítások nagy mestere is csatlakozott a keresztény művészek szövetségéhez, amely lépéséhez Herman csak ennyit tudott fűzni: „Utóbbi időben Zsiga nagyon kedvembe akar járni. Érzi, hogy a Szövetséghez csatlakozása a megvetett s ‘kizárt’ zsidó barátai körében nem nagy lelkesedést szült, s keresi a visszavonulási utat, illetőleg a módot, hogy lehetne egy üleppel két széken ülni.”⁷⁶

Ami az 1919-es városinstalláció művészeti előzményeit illeti, Vörös Boldizsár történész igen alapos tanulmányban tárta fel a lehetséges szovjet-orosz mintákat, melyeket Szamuely, mint főrendező, élőben is tanulmányozhatott: „A bolsevikok hatalomra kerülése után nem sokkal fejtette ki Lenin a ‘monumentális propaganda’ koncepcióját Lunacsarszkijnak, aki egy 1933-as visszaemlékezésében számolt be erről. A szovjet állam vezetője Campanella Napvárosának leírásából indult ki: e város falain olyan freskók vannak, amelyek a fiatalok számára szemléltető tananyagként szolgálnak, továbbá felébresztik az állampolgári öntudatot. [...] A részletekről szólva többek között megállapította, hogy az ország éghajlata aligha tűrne el a Campanella által leírt freskókat; helyettük propagandisztikus tartalmú feliratok elhelyezését és emlékművek (mellszobrok, egész alakok, féldomborművek, csoportok) felállítását javasolta. [...] Elgondolása szerint e lista alapján kell műveket rendelni a szobrászoktól: ideigleneseket is, akár gipszből vagy betonból. Fontos, hogy ezek a tömegek számára könnyen érthetőek legyenek: a talapzatokra magyarázó feliratokat kell elhelyezni. A Népbiztosok Tanácsa elrendelte, hogy a ‘cárok és szolgálók tiszteletére emelt’, és sem történeti, sem művészeti szempontból nem számottevő emlékműveket távolítsák el a terekről és az utcákról, és szállítsák raktárakba vagy hasznosítsák – értsd: olvassák be – azokat. A küszöbönálló eseményről tudomást szerezve a Pravda április 28-i száma elvi állásfoglalást tartalmazó cikket közölt e tárgyban. Az írás szerzője Kun Béla, az Oroszországi Kommunista (Bolsevik) Párt 1918. március 24-én megalakult magyar csoportjának elnöke volt.”⁷⁷ Kun és Szamuely tehát első kézből értesültek a monumentális propaganda lenini koncepciójáról, láthatták az ideiglenes emlékműveket, a fentebb már említett előkészítő megbeszéléseken Szamuely nyilván ismertette az elvárásokat. Kérdés, hogy a május elseji dekoráción dolgozó magyar művészek, akik viszont nem látták ezeket, milyen vizuális forrásokból meríthettek. Már Szabó Júlia leszögezte, hogy a „Tanácsköztársaság plakátjaira való közvetlen hatást csak egy orosz plakát esetében lehet kimutatni, az is többszörös átvétel derivátuma.”⁷⁸ Ahogy az is kérdés, hogy a művészek mit értettek pontosan „modern” felfogás alatt, mivel a megvalósult

⁷⁵ Herman naplók 2. i. m.

⁷⁶ Uo.,

⁷⁷ Vörös 1998. i. m. 88–90.

⁷⁸ Szabó 1981. i. m. 81.

Forradalmárok!

Az idő beteljesített benneteket. Feleszméltetek! És megteremtettétek a proletáriátus diktatórikus uralmát! A kommunista gazdasági rend immár alapjaiban fekszik előttelek. De ahhoz, hogy tényleg és hibátlanul megvalósuljon, összes erőtökkel ennek a minden dolgozóra egyformán legjobb gazdasági rendnek a megépítésében kell most maradéknélkül kiélni magatokat.

De a gazdasági forradalommal párhuzamosan mi, az új művészetek, az új morál, az új életformát jelentő kultúra töretlen és megakuvást nem tűró harcosai újból és most már megsokszorozott hittel fátylázunk elétek az új ember szabad, monumentális életét! A kommunista kultúrát!

Proletárok!

A burzsoá testi kizsákmányolással együtt meg kell szüntetnetek a ledöntött kapitalizmust szolgáló burzsoá művészeteket: a lelki kizsákmányolást.

Ebben az új életrendben csak azok vállalkozhassanak a proletáriátus lelki ujjaépítésére, **akik eddig is vérző, megrugdalt, szuronyokkal bőrtönözött „fanatikus bolondjai”** voltak az új életrendnek.

Igen **MI**, fiatalok, a burzsoá sajtó és társadalom fojtogató gázságainak elszenvedői, akik egész életvitelünkkel élén haladtunk a lázadóknak!

Követeljük méltó helyünket az új kultúra megformálásában, mert jól tudjuk, hogy az új lelkeket csak az igényesség tevő, **új utakra tanító és szuggeráló**, aktív, világszemléletes művészetek teremthetik meg. Mert csak és egyedül akkor lesz biztos alapokon nyugvó az új élet, ha túl a gyomorkérdésen már a felszabadult emberi igényesség feszíti magát szembe minden veszedelemmel.

De döntések el, vajjon azok, akik eddig a burzsoázia talpnyalói és szórakoztató bohócái voltak, akik a bankárok drága lakberendezéseihöz írták becukrozott szindarabjaikat és nyálfasztó „festményeiket”, le egészen a népbutító és elnarkotizáló kupléírókig, akik mindig a **levőbe-igénytelenítés**, a megalkuvás, a mindig jóllakottság párnás és higiénikus országútjain hájasodtak, akik végeredményben nem tudtak vagy nem akartak új életre, új hitre serkentő harcot keverni a komorságba esett proletárieltekbe, vajjon ezek **ma** alkalmasak-e arra, hogy az új kultúrát a proletáriátusnak elhozzák?

S vajjon mi a biztosítéka annak, hogy ma már alkalmasak, ha tegnap még ép az ellenkezője volt igaz ennek, és ha mégis, vajjon hogy fog kinézni mindezek után az az **új kultúra**, amelyet ők akarnak megcsinálni, ők, akik az utolsó pillanatig irtózatot utasítottak el maguktól minden új és megalkuvás nélküli törekvést!

Vigyázzatok! Ezek a nyúlós, ezeridomu elvakrobáták most sietve átmázolták magukat „az új keresetért” a kommunizmusba.

Vigyázzatok! Ezek az emberek át akarják menteni a kapitalista kultúrát!

MI, fiatal művészek, égő kiáltással tiltakozunk ez ellen a gázság ellen!

Felétek kiáltunk!

Forradalmár munkások, katonák, diákok!

Követeljük az új és szebb életek nevében a burzsoá „művészetekkel” való végleges leszámolást

Mert csak **igy** követeljük magatoknak a kenyér és hús mellé a kultúrát, mint testvéresült értéket!

Éljen a dolgozók szovjetközársasága!

Éljen a burzsoá művészetek fölött a forradalmi művészek diktatúrája!

Éljen az új kultúra: ölében a felszabadult emberrel!

Aktivistaművészek

Írók:

Barta Sándor
Hevesi Iván
Kahána Mózes
Kassák Lajos
Kudlák Lajos
Kádár Erzsébet
Máczka János
Reiter Róbert
Szélpál Árpád
Ujvári Erzsébet

Képzőművészek:

Bortnyik Sándor
Gergely Sándor
Máttyis Teutsch János
Medgyes László
Mohoj Nagy László
Pátzai Pál
Ruttkay György
Spangher Ferenc
Uitz Béla

Színészek:

Péri László
Simon Jolán
Viktor Lajos

Budapest, 1919. március 25.

11. A MA röplapja 1919. március 25-én.

© Tímár Árpád hagyatékából

művek, legalábbis annak alapján, amit látni lehet belőlük, különböző mértékben ugyan és nagyon heterogén módon, de magukon viselik a modernitás igényét, vagy legalábbis alkotóik igyekeztek eleget tenni az elképzelt követelményeknek. Ugyanis mást gondoltak Kassákék arról, hogy milyennek is kellene lennie ideális esetben a kommunizmus művészetének – Kassák sietett is a Tanácsköztársaság kikiáltása után egy röplapon tudatni a világgal, kik is pontosan a jövő művészei – (11. kép), megint mást a Nyolcak, de a május elsejei városinstallációban köreiből, úgy tűnik, hogy leginkább csak Uitz és Pór kapott szerepet. Ami a tervezőgárdát illeti, a Falus által válogatott építész-iparművész csoport tagjainak többsége tájékozottnak mondható a modern stílusirányzatok világában, elsősorban német (és angol) mintákat követtek, a Herman által is emlegetett Metzner idehaza akkor már jó ideje hatott, a május elsejei díszítők közül Maróti akkor már túl van a proto-art-deco Parisiana-homlokzat-szobrokon, épületterveiben igazi monumentális felfogásról árulkodik Pogány Móric, Wannemacher Fábián építész berlini vázlatkönyvébe 1911-ben a Bruno Schmitz-tervezte Weinhaus Rheingold homlokzatát skiccelte fel, a háború előtt erősen hatott a Wiener Werkstätte, a geometrikus szecesszió: tehát a monumentális felfogás, a stilizálás, tömbökben gondolkodás, a geometrikus formák használatának különféle modern előképei adva voltak, ezek keveredtek a hagyományos emlékműszobrászat és a lenini „könnyen érthetőség”, tehát a realiztikus ábrázolás követelményeivel és az olyan installációs előzmények tapasztalataival, mint a városligeti művész-majális, a millenáris ünnepségek, vagy a koronázási ceremónia nagy rendezvénye. Ezek közül az 1916-os várbéli koronázás köztéri dekorációja, a Vár komplex díszítésével, a hatalmas pilonokon álló szobrokkal, a koronázási dombbal, a monumentális zászlórudakkal és a bíbor drapériákkal még elég közeli élmény volt, ha nem is feltétlen jó emlékü. Akkor is igen rövid idő alatt kellett összehozni valami látványosat, de akkor a megbízott művészek (Györgyi Dénes, Kós Károly, Lechner Jenő, Pogány Móric, Telcs Ede stb.) és iparosokon kívül orosz hadifoglyok is nagy számban dolgoztak a díszítésen és különböző műtárgyakon. A művészek közül Pogány Móric a májusi városinstallációban is részt vett, tehát közvetlenül tudta kamatoztatni a IV. Károly koronázási ceremóniáján szerzett tapasztalatait. Nagyot fordult ugyan azóta a világ, de ami a művészek szükségleteit illeti, azok nem változtak, volt, aki kezdeti lelkesedéssel, volt aki gyanakvással fogadta az új szisztémát, de a piac felszámolása mindenkit sújtott és sokak napi megélhetése azonnal veszélybe került – a munka lehetőségére, a megbízásokra mindenkinek szüksége volt, ugyanakkor a művészek zöme úgy érezhette, hogy az olyan hangadók, mint Uitz és Pór, kiszoríthatják őket. „A művészek közül Uitz Béla dolgozott szívvel-lélekkel”⁷⁹ – szűkítette némi túlzással szinte egy főre az igazán elkötelezettek körét Pór Bertalan. Ahogy Lyka Károly írja: „már áprilisban megindult e kérdés körül a csata, e hó 10-én formulázta a Vörös Újságban egy festő, Uitz Béla, ennek a pártnak álláspontját a következőkben: ‘A proletárdiktatúrának csak a forradalmi szociális világnézetű művészetre lehet szüksége. A többiek álljanak félre a diktatúra alatt, még ha jóhiszeműleg akarnak is segí-

⁷⁹ Pór 1989. i. m. 119.

teni, csak ronthatnak a proletárdiktatúrán és vele a tiszta művészetén ... Az az ellenvetés, hogy lehet valaki jó művész amellet, hogy rojalista vagy burzsoá, tarthatatlan ... Hivatkoznak örök értékekre ... Csakhogy ezen »örök értékeket« a burzsoá-esztéták állították fel, nem tudva a művészet igazi értékét, a forradalmiságát, az alkotó erejét». ⁸⁰ Ha Uitz elvei érvényesültek volna, nem maradt volna, aki feldíszítse a várost: a gárda, aki végül dolgozott a díszítésen, igen vegyes összetételű volt és nem jellemezhető sem a „nyolcasok”, sem az aktivisták Herman által emlegetett dominanciájával, már csak azért sem, hiszen a zömük építész, díszlettervező, dekoratőr volt – az aktivistákkal és a Nyolcakkal történő azonosítás alapja inkább a részvevők általában vett progresszív, a modernre is nyitott hozzáállása lehetett, illetve a vezéregyeniségekre és a központi akaratra történő reagálás. ⁸¹ Uitz úgymond jó elvtárs volt, mindamellett rabiátus ember, „vad” kommunizmusát Demény Pál (akkor ifjúmunkás) örököltette meg plasztikusan börtönmélekeiben. A bukást követően, szeptember 1-én „A főkapitányságon alaposan megverték, majd egy földszinti hodályba kísérték” – emlékezett vissza Demény –, „ott találkoztam Uitz Bélával, aki egyfolytában a képeiről beszélt. A megfestettekről és a tervezettekről. A ludditákról beszélt sokat, bizonyos, hogy akkor és nem későbbben tervezte sorozatának hat lapját. A reménytelenség rácsaiból kiugró Ludd senki más, mint ő maga, a páncélmény Uitz. Szerencsére a nyomozás nem sokat tudott ránk bizonyítani.” ⁸²

Annak érzékeltetésére, hogyan is álltak Kassákék a május elsejei díszítéshez, idézzük Szélpál Árpád aktivista költő emlékeit a *Ma* köréből: „Olyan május elseje lesz, amilyen még nem volt soha! – A bank központi titkárságában Fonyó Anna is csak erről beszélt: – Láttam a nagyszerű Marx- és Engels-szobrokat? – Láttam. Elrémltem tőlük. Barta szerint a ‘giccs monumentumai.’ Kassák szerint: merénylet a kommunizmus ellen. De a millenniumi emlékművet takaró lepedőkre Uitz-freskók kerültek, ezekre büszkék voltunk. Pór Bertalan *Anyaság* című plakátját értékeltük. Tetszettek a Körönd vörös gömbjei, amelyek elfödtek a király által ajándékozott négy szobrot. [...] És eljött a május elsejei nagy felvonulás. De ez nem az a tömeg volt, amely az egykori tüntetéseken erőt mutatott és reményt adott. Majális – gondoltam,

⁸⁰ Lyka Károly: *Képzőművészetek. A bolsevizmus Magyarországon*. Szerk. Gratz Gusztáv. Budapest, 1921. 708.

⁸¹ A május elsejei dekoráció miatt megintett építészek listáját már közöltük, a később kizárt képzőművészek közül viszont csak öten vettek részt a dekorálásban és a többiek sem nevezhetők mind kommunistának – különböző okok miatt kerültek a listára: „Kizárták a kommunista képzőművészeket. A Magyar Képzőművészek Egyesülete legutóbb tartott közgyűlésén a 15.008–1920. számú B. M. rendelet értelmében a proletárdiktatúra alatt tanúsított inkorrekt és nemzetellenes magatartásuk miatt tagjai sorából kizárta a következőket: Berény Róbert, Pór Bertalan, Uitz Béla, Kernstok Károly, Biró Mihály, Czigány Dezső, Tihanyi Lajos, Tipary Dezső, Kornay József, Kmetty János, Vedres Márk, Groszmann Lajos, Vágó József és Pál Hugó. Tagsági joguktól három évre megfosztotta Teplánszky Sándort és Márffy Ödönt. Rosszallását fejezte ki Beck Fülöp, Medgyessy Ferenc és Györgyi Dénes magatartása felett.” *Friss Ujság*, 1920. június 3. 4.; *Magyarország*, 1920. június 20. 3.

⁸² Demény Pál: *A párt foglya voltam*. Budapest, 1988. 15.

12. Kun Béla és Szamuely Tibor népbiztosok megszemlélik a menetet a Millenniumi emlékműnél. Repr. *Vasárnapi Ujság*, 66. 1919. no. 19. 215.

megható majális: felszalagozott nők, férfiak vállukon gyermekükkel, felvirágozott teherautók a szakszervezetek jelvényeivel, csak éppen az összeolvasztó melegség hiányzott. Sokan csak kényszerből jöttek. Kivezényelték őket.”⁸³ Uitz a fotók tanúsága alapján valóban nem kötött kompromisszumot, a munkás és paraszt vágyott – de el nem ért – összefogását olyan minőségű képeken örököltette meg, melyekről a Tanácsköztársaság idejére a maisták házi szakírójává avanzsált Hevesy Iván csak a legkomolyabb elismerés hangján tudott szólni, felvéve Uitz ideiglenes munkáit a plakátművészet új korszakát ünneplő tanulmánya követendő példái közé: „A plakátnak és a freskónak ezt a viszonyát már tisztán demonstrálja néhány plakát, amely az utóbbi hetekben a budapesti utcák falaira került. Különösen Uitz Béla munkái: A ‘Vörös katonák előre’ és a Millenniumi emléken lévő két képe, a falusi és a városi proletár.”⁸⁴ Igazán sajnálhatjuk, hogy nem csupán Uitz műveit nem ismerjük, de Pór monumentális pannója is megsemmisült, ám talán képet alkothatunk róla abból a plakátból, mely ugyanaznap, azonos felirattal, témával és így feltehetően a más formátumban újraértelmezett művek sorát gyarapítva megjelent Budapest utcáin: „Május elsejére festettem egy óriási nagy vásznat a Műcsarnok homlokzatára, 8 méter magas volt. Emlékszem, hogy Zala György odajött és nagyon szépnek és jónak találta a kompozíciót. Másnap óriási szélvihar keletkezett a kora reggeli órákban. A

⁸³ Szélpál Árpád: *Forró hamu*. Budapest, 1984. 502.

⁸⁴ Hevesy Iván: Az új plakát. *MA*, 4. 1919. no. 5. 107.

kép teljesen tönkrement, egy foszlány sem maradt belőle. A kép felirata a következő volt: 'Feleségeitekért és gyermekeitekért előre!' Amint szomorúan ott állunk a feleségemmel, odaérkezik Szamuely Tibor, aki rövid időre Budapestre jött a frontról, hogy lássa a várost május elsején. Ő is nagyon sajnálta, hogy a festmény tönkrement."⁸⁵ (12. kép) Ezek az egyértelműen avantgárd képeken kívül született néhány „kevert” alkotás is, melyeken kimondottan szecessziós stílusjegyek vegyültek a Nyolcak modern téralakításával és az árkádiai festészetet előrevetítő, klasszicizáló tendenciákkal, így a gellérthegi monumentális pannó vagy a Faragó-Székely-féle fríz az Országház előtt, melynek alkotói olyan büszkék voltak művükre, hogy egyenesen a Parlamentbe szánták azt, amit Pór persze elutasított: „Az Andrássy szobor talapzata körül volt véve kb. 10–12 méter hosszú és 2–2 és fél méter freskószerű kartonnal, amelyet Faragó Géza, Hatvany báró és Fényes Adolf jó barátja, a Fészek egyik tagja és Dobay Székely Andor csináltak ezt a kompozíciót, amelyik erre nagyon megfelelt, hiszen egy napra csinálták. Nagyon impozáns volt. Május elseje után, már a Direktóriumban én vezettem a dolgot, kapok egy levelet, a lakásügyi hivatal vezetőjétől, hogy a Faragó és Dobay Székely Andor azzal fordultak hozzá, hogy ezt a pannót, melyet ők az Andrássy-szobor köré csináltak, helyezték el az országgyűlési teremben. Én erre a levélre azt válaszoltam, hogy a pannó már az állam tulajdonába került, tehát megvétele nem lehet szó, ami pedig a parlamentben való elhelyezést illeti, erre a direktórium nyilvános pályázatot fog kiírni, ha erről szó lesz, de egyelőre még nincs. Ez a pannó egy napra készült, céljának meg is felelt, de a parlament épületébe komplettebb dolgot gondolunk.”⁸⁶ Egy másik elképesztő méretű, és keretezésével hangsúlyosan táblaképet idéző festmény, mely a Gellérthegi forrás lépcsőire helyezve mintegy a hegy oldalát díszítette, fotográfián ránk maradt, így halványan fogalmat alkothatunk a kép ikonográfiai programjáról és stílusáról. (13. kép) A kép előterében egy kiűzetési jelenet látszik, meztelen izmos férfialak lángpallossal üldöz egy pénzeszsákkal menekülő tőkést. A kép középterében egy kalapácsos, frígiái sapkás munkást, asszonyt és három gyermeket látunk egyfajta profán parafrázisként. A család a háttérben felsejlő idilli táj felé igyekszik, egy szimbolikus fa, talán a Tudás Fája felé, amely alatt egy öregember könyvet olvas. A paradicsomi jelenet az új proletár Ádám és Éva megteremtésével és a burzsujok kiűzésével egyben egy közkedvelt modernista képtípust is megtestesít, az életkorok allegóriáját (gyermek, felnőtt, öreg). A Tudás fája és az Új Emberpár, az előtérben a forrásnimfák klasszikus pózában heverő aktfigurával már Kmetty János 1918-as *Koncert* című kompozícióján is megjelent, csak itt proletár angyalként, lángpallossal szerepel. A közép-európai modernizmus előszeretettel értelmezte újra a klasszikus ikonográfiai tradíciót, a 20-as évek úgynevezett „árkádiai festésze” ennek a szimbolikus-allegorikus kifejezésmóddal kacérkodó törekvésnek egyfajta fejleménye, és ebben a képben éppen az alkotók azon igyekezetét

⁸⁵ Pór 1989. i. m. 119. Ilyen címmel ismerünk megvalósult plakátot Pórtól (a képet ld. Rockenbauer Zoltán tanulmányában, 6. kép). Elképzelhető, hogy a pannó a plakát felnagyított verziója volt, de az is lehet, hogy ő maga összekeverte a pannót a plakáttal.

⁸⁶ Pór 1960. i. m. 147.

13. Pannó a Szent Gellért-szobor alatti vízcsurgónál:
 „Dolgozzatok és titek a Paradicsom.” Müllner János felvétele
 © Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár © HUNGART, 2018

fedezhetjük fel, hogy egyszerre feleljenek meg a hagyomány és a modernség kívánalmainak, közérthető vizuális nyelvre fordítsák le az avantgárd „izomembernek” csúfolt, a klasszikust dekoratívan újraértelmező modern aktfiguráit, didaktikus kontextusba helyezve őket. A sajtóban megjelent közlemények szerint a pannót is tartalmazó szektor díszítését Biró Mihály, Makoldy József és Péter Sándor tervezte.⁸⁷ Makoldy szemérmesen nem ír a saját szerepéről a május elsejét bemutató cikkében, így nem derül fény a pannó alkotóinak kilétére. Péter Sándor Herczeg Ferenc *Tillájához* készített díszleteiről ez jelent meg a *Színházi Élet*ben: „Hét díszlet készült a darabhoz. És mind a hét megfelel a miliő meg nem határozható, furcsa, kissé irreális stílusának. Képzőművészeti érdekességeknek is külön megállnak ezek a díszletek.”⁸⁸ A tőkéseket kiebrudaló proletár alakját Biró ugyan többször is feldolgozta karikatursztikus-expresszív formában, de a már-már Ferenczy Noémi gobelinjeit idéző, szőnyegszerű dekorativitással megfestett leveles ágak által tagolt terek a figurák méretének különös léptékváltásaival már a 20-as, 30-as évek neoklasszicizmusát és az art decót vetítik előre, talán a nagy méret miatt is kissé suta megfogalmazásban.

⁸⁷ Szabó Viktor a már hivatkozott disszertációjában a lapokban megjelenő Péter S. rövidítést Péter Károlyként oldotta fel.

⁸⁸ Szigligeti: Tilla. Herczeg Ferenc a Belvárosi Színházban. *Színházi Élet*, 1918. november 24./december 1. 47. sz. 4.

A közönség nem feltétlen volt megelégedve: „Szt. Gellértet elbújtatták egy nagy büdös sárga paraván mögé, lenn pedig egy ostoba mázolvány akarta vélünk értetővé tenni a paradicsomot. A nép ernyedten kullogott jobbra-balra, 200 vízcsap ontotta nedűjét, de nem is volt itt semmiféle lelkesültség, mint hajdinában-danában, sem egy kurjantás, sem egy lelkesülő örömteli arcz, mindenféle gyanakvás és szorongó érzés mutatkozott az arczokon. Nagy nehezen dőcögöttünk haza 3 órára.”⁸⁹

Visszatérve a szobrászokhoz, Telcs Ede így emlékezett május elsejére: „Visszavonulásom teljesen ösztönös volt, arról senkivel sem beszéltem, és mint hamarosan kiderült, ez szobrászainknál elég kivételes állásfoglalás volt. Kollégáim többsége vagy meggyőződésből, vagy opportunitásból, vagy egyszerűen mert élni és dolgozni akart, készséggel jelentkezett a hatalom új birtokosainál, hogy kivegye részét a május 1-jére tervezett nagy ünnepségek alkalmából felállításra kerülő szobrok elkészítéséből. Ezek – a határidő közelségére való tekintettel – csak ideiglenes felállításra voltak szánva, és természetesen csak gipszből készültek. Zala volt az első jelentkezők egyike, aki a saját maga által készített millenniumi emlékmű egy-egy csoportjának elfedésével állította fel azok fölé Marx és Engels óriási méretű mellszobrát. A május 1-jei ünnepség engem is kicsábított remeteségemből, átmentem Pestre, megnéztem Leninnek és a szocializmus többi előharcosának szobrai, (10. kép) de legfőképpen Budapest népének hangulata érdekelt. Meg kell őszintén mondanom, hogy meglepett a Városliget és a millenniumi emlékmű felé hömpölygő tömegek vidámsága, felszabadult tekintete.”⁹⁰ Mint láhattuk, Pór Bertalan és Beck Ö. Fülöp is úgy emlékezett, hogy Zala önként jelentkezett megcsonkított millenniumi emlékműve újrafogalmazására. (6., 18. kép) Fennmaradt a levéltári iratanyagban egy számla is, melyet a „Millenniumi emlék öt alakjának leszerelése tárgyában” (I. Ferdinánd, III. Károly, Mária Terézia és II. Lipót szobrát és Ferenc József a proletár szobordöntés után ott maradt csizmáit kellett leszerelni) küldött a Galli és Vignali – Hungária Magyar Műérczöntőde, 7815 koronáról kiállítva, 1919. április 13-án.⁹¹ Az iratokból úgy tűnik, hogy a cégnek ugyanakkor 10.000 koronát is átutaltak gyorssegélyként, arra a célra, hogy vasöntődét is berendezhessenek. Egyben az is kiderül belőlük, hogy az összeget egyenesen Pátzay Pálnak utalták ki, akit a „Művészeti- és Múzeumi Direktórium szobrász-szakos osztálya tagjának” neveznek. Ezek szerint a Millenniumi Emlék lebontásában Pátzay aktívan segédkezett. A lebontás történetéhez adalékokkal szolgál az az ügyészégi irat, melyben a Millenniumi Emlékmű megrongálásának ügyét Lukács György peranyagához csatolják. „A proletárdiktatúra kezdetén az Andrássy-út végén lévő ezredéves emlékmű 5 szobor-alakját talpazatáról ledöntötték, melyek közül 4 megrongálódott, egy pedig – Ferenc József volt királyunk – szobor alakja teljesen összetört. A kár megközelítőleg 630.000 koronát tesz ki. Az

⁸⁹ Lowetinszky János József naplója, 1919. május 1. – Közli: Vörös 2000. i. m. 170.

⁹⁰ Telcs Ede: ... *éltem, és művész voltam. Telcs Ede visszaemlékezései és naplói*. Sajtó alá rend. Merk Zsuzsa, Rapcsányi László. Baja, 2011. 175–176.

⁹¹ MNL Országos Levéltár, ltsz.: 5.27. 81522

a gyanú merült fel, hogy ezeket a rombolásokat az ún. „kulturdirektórium” hajtotta végre, melynek tagja dr. Pogány Kálmán, dr. Antal Frigyes, dr. Wilde János, dr. Kentzler Hugó, Berény Róbert, Pór Bertalan, Leszner építész és Ferenczy Béni szobrász voltak. [...] Pogány Kálmán meg nem cáfoltt védekezése szerint Lukács György népbiztos parancsára és főképpen azért is rendelte el a szobrok levételét, mert Szamuely Tibor telefonon sürgette a szobrok lebontását, kijelentvén, ha nem történik e tárgyban intézkedés, akkor ő majd felrobbantja, van elég dinamit Csepelen. Tanúvallomás szerint dr. Pogány a szobrok eltávolításának okául azt hozta fel, hogy Habsburg királyok [...] tanú egyúttal annak a meggyőződésének is hangot adott, hogy dr. Pogányban annyira ki volt fejlődve a művészi tárgyak iránti szeretet, hogy ha a szobrok művészi becsűiek lettek volna, akkor nem adta volna ki a parancsot azok ledöntésére.”⁹²

De hogyan interpretálta a történéseket maga Zala György, a Millenniumi emlékmű szobrásza a Tanácsköztársaság bukása után? A *Pesti Hírlap*ban 1920 januárjában megjelent, vele készített interjú igen tanulságos: „Az Andrássy-út büszke sugarának végében, a Liget fuvalmas szájánál, bevégzetlenül, szomorúan és megcsonkítva áll a Milleniumi emlék. Az ember szomorú pesti útjai közben, ha elvetődik mellette, megáll és rábámul. «Jaj», azt mondja magának, mert megszokta már, hogy jaj-jal kezdi a gondolatait, «jaj, hát ezzel mi lesz? hát ennek is vége van?» A világítóan világos nagy diadalmi oszlop az égre néz és nem felel. Egyszer szimbólumnak készült: az ezeresztendő magyarország, egy törhetetlen és megdönthetetlen nemzet ércebe öntött, győzedelmes, felmagasló szimbólumának. Ma, az oldalívek kirablott fülkéivel, megkopasztva, a bolsevik rúgásaitól megalázva sokkal szomorúbb jelképpé lett: egy lerogyott, a javait pocskékká szűretelt nép néma szimbólumává. Egy kitűnő ember, egy tökéletes művész élete nagy műve, betetőzése, dicsősége, teljes eredménye lenne ez a hatalmas, uralkodó szoborcsoport; íme, ma a befejezettség nyugalma helyett a keserűség és a bánat árnyékai telepedtek a bronzfigurák és a fehér oszlopok köré. [...] Megkérdem a Mestert, mit érzett, amikor meghallotta, hogy élete nagy művét a bolsevikok széthordják, összetörik. A művész bölcs szeme elborul és azt feleli, hogy halálosan lesújtotta a hír. Arra gondolt, hogy öngyilkos lesz, hiszen egész élete megsemmisült. Különösen kétségbeejtette a tanácskormány az a terve, hogy rengeteg szobrot le fognak rombolni, így többi közt az Andrássy-szobrot is. Ez a terv jóvátehetetlen, rettenetes lett volna, hiszen például a Millenáris-emléknél nemcsak a szobrok, hanem az egész építmény megsemmisítését tervezték. A burzsoá-műemlékek elpusztulása után – mert hiszen a művészetben is az volt az elvük, hogy mindent porba dönteni és aztán mindent újra felépíteni, – sor került volna a proletár-művészetre. Arra, amelynél a *Ma* kirakatában levő, rémületes szobrok jelezték a művészi jövőt.”⁹³ Zala György magatartására mi sem jellemzőbb, hogy mint a továbbiakban látni fogjuk, az öngyilkosság fontolgatása sem akadá-

⁹² MTA BTK Művészettörténeti Kutatóintézet, Adattár, MKCs-C-I-103/74.

⁹³ B. A. [Bónyi Adorján]: A ledőlt szobor. *Pesti Hírlap*, 1920. január 11. 6.

lyozta meg abban, hogy a Proletármúzeum berendezésében segédkezzen önkéntes szobrászati tanácsadóként, még a Tanácsköztársaság napjaiban, csak hogy a művei jövőjét biztosítsa.

Kontha Sándor 1969-ben így foglalta össze a városdekoráció kutatásával kapcsolatos feladatokat: „Bizonyos persze, hogy a május elsejére készített szobrok közül egyetlen egy sem fog előkerülni. Ezek a művek megsemmisültek, vagy megsemmisítettek. De feltétlenül tudnunk és tudatosítanunk kell, hogy voltak ilyen művek, s tudnunk kellene – ez bizonyára kideríthető – a művészek nevét. Nem reménytelen egyébként az sem, hogy egy-egy szoborról pontosabb képet alkothatunk majd. Ahogy Beck Ö. Fülöp tanácsköztársasági pénzmintája egy korábbi plakettjének, a „Háború és béke” címűnek „béke” alakját jeleníti meg, ugyanúgy alkalmazhatta a többi szobrász valamely korábbi figuráját, kompozícióját, hiszen a szobrászi művek, különösen a hatalmas méretű alkotások általában nem születnek máról holnapra. S ha teljes bizonyossággal tudnánk is, hogy e munkálatok során remekmű nem született (bár pl. némelyek szerint Zala Marx szobra jobban sikerült az Árpádnál), semmiképpen nem lenne lebecsülhető a művek dokumentatív, demonstratív értéke, s talán kielemezhető lenne valamelyest az is, hogy a kiegyezés utáni időszak konjunkturális viszonyai között, az Andrassy-úti paloták és a századforduló idején emelt középületek, emlékművek szobrászmunkáin nevelődött művészek hogyan tudták képességeiket a Tanácsköztársaság eszméinek propagálása érdekében csatasorba állítani, s hogy a témán, szándékon túl valóban volt-e ezekben valami új, előremutató, hasonlóképpen a festők, grafikusok műveikhez.”⁹⁴

Mindent összevéve annyit talán megállapíthatunk, hogy az 1919. május elseji városinstalláció szobrászi díszén olyan művészek dolgoztak – a historizmuson nevelkedett kisebb mesterek és segéderők mellett –, mint Medgyessy Ferenc, Zala György vagy Kisfaludi Strobl Zsigmond, utóbbiak csak felületesen, az elvárásoknak engedve változtattak némileg a stílusukon, továbbá a szobrok egy része már meglévő műalkotások újrahasznosítása volt, a felülírás felülírása. De még így is elmondható, hogy köszönhetően a tervezőgárda felkészültségének és már meglévő affinitásának a monumentálisabb felfogás, a geometriai formák használata és a stilizálás iránt, továbbá a befogadókhoz szelídített, egyes pannókban már-már az art decót előlegező, de pl. Uitz műveiben igazán impozánssá váló modern felfogásnak köszönhetően egy olyan összművészeti alkotás jött létre Budapest utcáin, mely ha nem is nevezhető egészében avantgárdnak, de a magyar modernizmus történetében feltétlen helyet és figyelmet követel magának.⁹⁵

⁹⁴ Kontha 1969. i. m. 43.

⁹⁵ Mintha Albert Ádám képzőművész is a városinstalláció modern, a forradalmi építészethez köthető geometrikus elemei és a monumentális minimálisba fordíthatósága ragadták volna meg a leginkább, mint erről a Kassák Múzeumban (PIM) rendezett kamarakiállítás tanúskodik, melyet a kiállított korabeli fotókópiák alapján az 1919. május elseji felvonulás ihletett, s melyen többek között monumentális motívumokat feldolgozó kisplasztikákat (kis méretű objekteteket) állított ki. A kiállítást egyelőre csak egy nyomtatott műtárgyjegyzék kíséri, az alkotó rövid bevezetőjével. A kiállítás kurátora Csatlós Judit volt.

A PROLETÁRMÚZEUM ÉS A NAGY MÁJUS – A MŰVEK SORSÁNAK KÉRDÉSE

„1919. május 1-re a millenniumi emlékmű szoborfalaira készítettem két hatalmas dekoratív plakátot, amelyek a munkásság és a parasztság egymáshoz való viszonyát ábrázolták. Sajnos ezek a plakátok elvesztek.” – mesélte Uitz 1968-ban egy interjújában, a Párttörténeti Intézet munkatársának.⁹⁶ Mint láttuk, Pór Bertalan hatalmas pannója is megsemmisült, és feltehetően erre a sorsra jutott a többi nagy méretű festmény is. De mi lett a szobrokkal?

„A Forradalmi Kormányzótanács még április 18-án tartott ülésén elhatározta egy kommunista proletármúzeum létesítését. Proletárok képzésére, a proletármozgalmak történetére vonatkozóan e célra direktóriumot hozott létre. [...] A gyűjtés és a szervezés munkája hetek óta folyik is már, a direktórium tagjainak, Diner-Dénes József, Krejcsi Rezső és Révész Mihály vezetésével.”⁹⁷ Révész 1919. május 31-én a *Népszavában* komplett programját nyújtja az új múzeumnak, a gyűjtőkör a nemzetközi és magyar munkásmozgalom minden szegmensére, tárgyi emlékére, dokumentumára, a folyóiratoktól a kisnyomtatványokig, plakátoktól a könyvekig és brosúrákig kiterjedt, beleértve az olyan tárgyi emlékeket is, mint a jelvények, zászlók, fotográfiák, de még „a halálfejes fenyegető ellenforradalmi névtelen levelek” is részét képezték a gyűjteménynek, mely a Reviczky-utcai Wenckheim-palotában kapott helyet (ma Központi Szabó Ervin Könyvtár). Ide szállították az 1919. május elseji városinstalláció a nagy vihar után megmaradt elemeit.

„Az első épületek egyike, amelyet az ellenforradalom rekvirált, a múzeum háza volt: vad tömeg támadt az első napon a gyűjteményre és úgyszólván mindent elpusztított. (A Nemzeti Múzeum becsületére legyen mondva, jegyzőkönyvben hivatalosan és igazságosan megállapította a barbár pusztítást, és az ellenforradalom legforróbb napjaiban fizette a proletármúzeum egyik tisztviselőjét, hogy a törmelékek között igyekezzék rendet teremteni, de ennek a fáradságos munkának sok eredménye nem volt.)”⁹⁸ – jegyezte fel Révész az 1919. augusztusában történekről. „Ugyancsak teljesen elpusztult a múzeum szoborgyűjteménye is. Mert ilyen is volt. A nagy májusra tudvalevően alaposan ellátták a forradalmi fővárost a rendezők a forradalmi férfiak szobraival. Ezek közül a legjobbakat lefoglaltuk és a Múzeum épületébe szállítottuk. A kalapácsos ember az épület homlokzata elé került, egy másik hatalmas szobor a plakátszoba főhelyére, egy hatalmas tükör elé, és a többi termekbe szimmetrikusan Marx, Engels, Szabó Ervin, Liebknecht szobrai, amelyeknek a kis modelljeit is megszereztük, a múzeum épületének főfölgáróját Petőfi, Martinovics, Dózsa reliefjei díszítették. A szobrok elhelyezésére és fölállítására nézve művészi és praktikus tanácsokat adott Zala György mester, aki a Múzeumnak szobrászati szakértője volt, és

⁹⁶ *Tanúságtevők. Visszaemlékezések a magyarországi 1918–1919-es forradalmak résztvevőire.* Vál., szerk. Petrák Katalin. Budapest, 1978. 469.

⁹⁷ Kommunista proletármúzeum. *Népszava*, 1919. május 29. 8.

⁹⁸ R. M. [Révész Mihály]: Egy történeti adattár. *Népszava*, 1923. június 8. 4.

aki a Múzeum vezetésével állandóan fönntartotta az érintkezést, rajta kívül más művészek is dolgoztak a múzeumnak. A romboláskor minden szobrot összezúztak, aminthogy tönkretették a szépen gyarapodó fényképgyűjteményt is, amelynek egyes darabjait (és pedig nem csak a májusra vonatkozót) hivatalosan kaptuk a hivatalos fotográfustól, de pénzen is igyekeztünk más fotográfusoktól megszerezni.”⁹⁹ A múzeum munkatársai sejtették, hogy egy esetleges összeomlást azonnali pusztítás követ majd. Készen állt egy folyamodvány a Nemzeti Múzeumnak címezve¹⁰⁰ az anyag azonnali átadásáról, de a románok megakadályozták ezt: „Tisztjeik, látván a piros betűs plakátok óriás tömegét, méltatlankodva, sőt, dühvel ismételtették előttünk: 'Már itt van a román hadsereg a fővárosban és maguk még mindig bolsevik agitációt mernek csinálni?!' A Nemzeti Múzeum egy tisztviselője a mi múzeumunk tisztviselőjétől csak hosszú napok eltelte után vette át az anyagot. A pusztításról, amit az ébredők és Friedrichék véghez vittek, hivatalos jegyzőkönyv van.”¹⁰¹

Amit tehát a májusi nagy vihar meghagyott, azt lerombolták azok, akiket augusztusban visszahozott a történelem forgószele: az ő szemükben pedig a május elsejei városdekoráció valóban nem lehetett más, csupán vörös posztó.

⁹⁹ Révész 1978. 479–480.

¹⁰⁰ 1919. augusztus elején a Proletármúzeum két alkalmazottja: Váradi András és Szentmiklósi Sándor a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatóságát a Proletármúzeum anyagának megmentésére kérte.: Ld. Gerelyes Ede: *A magyar múzeumügy a két forradalom időszakában 1918–1919*. Budapest, 1967. 314–315.

¹⁰¹ Révész 1978. i. m. 480.

A MÁJUS ELSEJEI VÁROSDEKORÁCIÓ VIZUÁLIS REKONSTRUKCIÓJA – MŰVEK ÉS HELYSZÍNEK

„Tűznél vörösebben, vértől pirosabban, a szabadságok tavaszának minden gerjedelmével égve közelít, sőt már itt is van: a *nagy május!* A magyar szovjetköztársaság boldog proletárjainak dolgos keze vörös ünneplőbe öltözteti Budapestet. A burzsoázia meghódított kővárain, a hatalmas bérpalotákon csintalan szellő ráncigálja a vörös drapériát, mintha csak a házak idegenkednének a szokatlan új köntös ellen. Na de kezdik megszokni, s engedelmesen tűrni a vörös egyenruhát. [...] A *több százezer méternyi vörös szövet* elképzelhetetlen sok formában érvényesülve szolgálja az ünnep harmóniáját. A rendező művészek száz- és százféle és szebbnél-szebb ünnepi objektumokat terveztek, melyeknek művészi formáit vörös szín fogja be, hirdetve az idei proletár május örök dicsőségét. A vörös póznák, lobogók és drapériák erdején haladva, minden fordulón, minden útkeresztezésen egy újabb meglepetés vár. A földből elővarázsolt vörös díszemlények, diadalívek és egyéb a forradalom és a munka dicsőítésére emelt oszlopok, szimbolikus építkezések égnek a május piros színében. [...] Vörös a pályaudvar, vörös a Lánchíd, Margit-híd, Erzsébet-híd, vörös a Liget, vörös a Vár, vörös a Vérmező, – vörös ennek a nagy városnak minden íze, porcikája. A forradalom kérlelhetetlen színe minden más tónust elnyom, csak itt-ott kegyelmez némi kis zöldet a természetnek és valami fehéret a szociális forradalom szabadsághősei emlékének. Marx, Engels, Lassalle, Lenin gigászi méretű fehér gipszszobrai tündökölve ragyognak ki a pompa vörös tengeréből.”¹⁰²

„Tíz óra fele tűnt fel a hatodik kerület proletársága, a menet élén a kerékpárosok, s mögöttük lassan bontakozott ki a sokaság. Órákon át, késő délutánig özönlöttek a Millenniumi-oszlop felé az ünneplő tömegek, tömött sorokkal töltötték meg a széles útnak mind a három járdarészét. Mindenütt az égő vörös szín, a dúsan díszített Andrássy-úton pirosuló emberfolyamok hömpölyögtek, (VIII. tábla) emberoszlopok mozdultak előre, tizes sorokban a középén, hatos sorokban kétoldalt a tömegek feje fölött messziről előcsillognak a vörös oszlopok, diadalkapuk, a lassan előremozgó sorok vörös táblákkal, zászlókkal a vörös szalagok folyama között. A magasban tíz repülőgép keringett, leszálltak, alig negyven méter magasban repültek végig az Andrássy-út felett.”¹⁰³ Kassák így számol be a május elsejei felvonulás kezdetéről: „A környékről és a kültelki negyedekből már hajnalban megindultak az ünneplő seregek, ezren és ezren, tízezren, százezren, tisztaba öltözötten, zászlók alatt menetelnek a város központja felé. Az ünnepség

¹⁰² A Nagy Május Elseje. *Az Est*, 1919. május 1. 2.

¹⁰³ A proletárruralom májusi ünnepe. *Pesti Hírlap*, 1919. május 3. 4.

14. Sportünnep az Andrásy úton, 1919. május 1.
Szemben a Fürdő (József Attila) utca elején álló diadalkapu.
Fotó. © Budapest-képtár,
Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest

rendezősege elég átgondoltan dolgozik. Az érkezők szakmák szerint csatlakoznak, s ezek a szakmai csoportok egymás mögé sorakoznak a végtelennek tűnő kigyóvonalban. Vasasok, fások, nyomdászok, cukrászok, hivatalnokok, színészek, mozisok és a többiek mind, mind külön jelvényekkel, és kibontott, hatalmas zászlók alatt monumentálisabb képet adnak minden katolikus processziónál és minden háborúba induló hadseregnél. És a város főbb útvonalain vörösben díszlenek a házak, a párkányokon és erkélyeken vörös drapériákkal játszik a szél, itt-ott zászlók nyúlnak ki mélyen az utak fölé, az ablakokból vörös és tarka szőnyegek csüngenek ki, amelyek néha úgy hatnak, mint az általános lelkesedés vörös tűzbokrai, néha pedig úgy tűnnek, mintha az otromba háztömegek gyulladáso, hatalmas nyelveiket öltögetnék az ünneplő tömeg felé. A fölvonulás főútvonala az Andrásy út.”¹⁰⁴

FÜRDŐ-UTCA (JÓZSEF ATTILA UTCA)

„A Fürdő utca sarkán hatalmas vörös diadalkapu engedi át magán a tömeget. A kapu fölött nagy betűkkel a fölírás: ‘Pusztuljon el a tőke, hogy romjain felépíthessük a világ nemzetközi kommunista társadalmát.’”¹⁰⁵ Kassák emlékeit kiegészíthetjük

¹⁰⁴ Kassák 1983. i. m. II.: 574.

¹⁰⁵ Uo., 574.

15. A Tolnai Világlapja címlapja, Harsányi Gyula felvételével: Diadalkapu a Fürdő (József Attila) utca és a Vilmos császár (Bajcsy-Zsilinszky) út sarkán.
Repr. *Tolnai Világlapja*, 1919. május 10.

azzal, hogy a Fürdő utca (ma József Attila utca) torkolatát befoglaló hatalmas diadalkapu másik oldalán „A vörös katona nem proletár testvérei, hanem a nemzetközi tőke ellen harcol” felirat volt olvasható, a kapu előtt büsztök, tetején frigiai sapkák voltak láthatók. (14., 15. kép) „A Fürdő-utca sarkán impozáns diadalkapu, a Deák-téren is hatalmas vörös tribünt emeltek, amelyen szimbolikus festmény jelképezte a forradalmat. Az Andrássy-úton különösen feltűnt az országos szocialista pártkör épületének pazar díszítése.”¹⁰⁶ – írta a korabeli sajtó.

OKTOGON

„Az Oktogon művészi kiképzése (1. kép) is igen hatásos és mellette a Batthyány-palota zászló- és szobordíszének akad sok bámulója. Az itt székelő terror-csoport csaknem teljesen pirosba öltöztette az épületet, amelyen két nagy pirosbetűs felirat büszkélkedik: ‘Kun-Vágó laktanya’ és ‘Lenin-fiúk.’”¹⁰⁷ A Cserny-féle különítmény székhelye előtt az utcafrontra nézett a Bíró alkotta vörös kalapácsos ember szoborverziójának egy példánya, az ellenségeire könyörtelenül lesújtó proletárdiktatúra szimbólumaként.

¹⁰⁶ A proletárruralom májusi ünnepe. *Pesti Hírlap*, 1919. május 3. 4.

¹⁰⁷ A vörös Budapest. *Vörös Újság*, 1919. május 3. 3.

16. 1919. május elsejei felvonulás a Köröndön. Fotó.

© Fortepan, adományozó Marics Zoltán.

KÖRÖND (KODÁLY KÖRÖND)

„A Köröndön négy lángoló vörös gömbben szunnyad a királysobrok közül négy, melyekről a mendemonda a háború előtti időben azt mondta, hogy a pesti ember azért utazik el könnyen a városból, hogy ne kelljen azokat látnia. A négy vörös gömb a négy világrészt jelképezi (az ötödiket diktatórikusan elintézték).” – írta Makoldy József, aki maga is részt vett a május elsejei munkálatokban, az *Építő Ipar – Építő Művészet* hasábjain.¹⁰⁸ „A Köröndön a négy szobortömböt egy-egy vörös földgömb takarja be, magát a teret pedig virágfüzérékkel díszített oszlopsor szegélyezi.” – írta Kassák.¹⁰⁹ A Köröndön (ma: Kodály körönd) a négy befedett szobor: Zrínyi Miklós, Bethlen Gábor, Bocskai István és Pálffy János szobra, mint a király ajándéka a nemzeti emlékezethez volt köthető, ezt az internacionalizmus szimbólumaival kívánták felülírni, a világforradalmat állítva szembe a hagyományos, történeti nemzetfelfogással. (16., 17. kép) „Hatásos volt az Oktogon művészi díszítése is, a Köröndön pedig hatalmas vörös földgömbök, girlandok oszlop-körökben.”¹¹⁰ – írta a sajtó. „A II. octogon is teljes vörös díszben pompázott, a négy szobor tetején négy óriási földgömb terpeszkedett, s tele volt tűzdelve vörös májusfákkal, a házak az Andrássy úton többé-kevésbé gazdagon vörössel díszítve, ami őszintén megvallva ijesztőleg hatott, sehol más szín, csak vadító vörös szín,

¹⁰⁸ Makoldy 1919. i. m. 110–111.

¹⁰⁹ Kassák 1983. i. m. II.: 575.

¹¹⁰ A proletáralom májusi ünnepe. *Pesti Hírlap*, 1919. május 3. 4.

17. A Köröndön. Révész és Biró felvétele.
Repr. Az *Érdekes Ujság*, 7. 1919. no. 18.

szerencse, hogy nincs már marhánk, mert felöklelnének bennünket.” – ez volt a véleménye az utca emberének.¹¹¹

MILLENNIUMI EMLÉKMŰ (HŐSÖK TERE)

„Az Andrássy út végén a millenniumi emlékművet vörös obeliszkké alakították át. Előttük áll Marx hatalmas szobra, s mellette jobbról egy vasmunkás, balról egy bányamunkás ölesre méretezett szoborfigurája komorlik. Ugyancsak Marxtól két oldalra két freskószerű festmény egészíti ki a csoportozatot. Az egyik a ‘városi proletárius’, a másik a ‘földműves szegénység’ szimbolikus megjelenítése. Az emlékoszlopon a fölírás: ‘Világ proletárjai egyesüljetek!’ A Szépművészeti Múzeum és a Múcsarnok épületei is vörös díszben ékeskednek. A Múcsarnok előtt harsogó monumentalitással áll Pór Bertalan *A vörös hadsereg* című festménye.”¹¹² „A millenniumi emlékoszlop helyéről 30 méteres vörös obeliszk mered az égnek. A köréje emelt kőárkádokról a vörös szövet lávája omlik alá, elrejtve a belül kuksolva remegő kiralszobrokat.”¹¹³ „A millenniumi emléket teljesen bevonták vörös drapériákkal; a középső óriási oszlopot tektonikus kiképzéssé változtatták és az előtte lévő Árpád-szobor burkolatával kilenc méter magas hármas csoportot helyeztek, melynek közepén áll Marx szobra, mellette egy bányamunkás és egy

¹¹¹ Lowetinszky János József naplója, 1919. május 1. Kézirat. – Közli: Vörös 2000. i. m. 169.

¹¹² Kassák 1983. i. m. II.: 575.

¹¹³ A nagy május elseje. Az *Est*, 1919. május 1. 2.

18. A beburkolt Millenniumi emlékmű, 1919. május 1.

Müllner János felvétele. BTM, ltsz. 13157.2

© BTM Kiscelli Múzeum Fényképgyűjtemény, Budapest © HUNGART, 2018

vasmunkás.”¹¹⁴ „A városligeti millenniumi emlék királyalakjait szintén bedeszkázták, az oszlop helyére vörös obeliszket emeltek. Előtte Marx szobra. Jobbra tőle egy vasmunkás, balra pedig egy bányamunkás. A háttér architektonikus képe szintén egészen vörössé változott, vörös keretül szolgált az obeliszkhez a Szépművészeti Múzeum és a Múcsarnok épületének díszítése.”¹¹⁵ (18. kép) A szoborcsoporthoz alkotója Zala György, aki a Millenniumi emlék szobrait eredetileg is megformálta. A királysobrok egy része akkor már hiányzott, a helyüket is takarta az egész emléket beborító vörös drapéria, melynek két végpontján látható volt az egész városdekoráció feltehetően egyik legértékesebb mű-párja, Uitz két pannója, melyek a városi proletáriátus és a parasztság annyira vágyott (de el nem ért) összefogását szimbolizálták. E két mű, akárcsak Pór monumentális, állítólag a Múcsarnok egész homlokzatát beborító pannója, sajnos megsemmisült. A Marx védnöksége alá helyezett két munkás Árpád szobra helyén a proletáriátus új honfoglalását, a proletáriátus különböző csoportjainak internacionalista összefogását jelképezte, mintegy az egész városinstalláció ikonográfiai programjának centrumaként. „Marxhoz kapcsolódott a Kommunista kiállítás záró felhívása, amely mindkét negyedköríven külön-külön is olvasható volt. A kompozíció

¹¹⁴ Uo.

¹¹⁵ Uo.

19. Május elsejei dekoráció a Városligetben,
az Iparcsarnoknál, előtte Lenin mellszobor. Fotó.

© Budapest-képtár, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest

egésze így a Marx tanításai jegyében egységessé forró világproletáriátust is hivatott volt megjeleníteni.” – írja a történelmi személyiségek szociáldemokrata és kommunista reprezentációjával foglalkozó alapvető könyvében Vörös Boldizsár.¹¹⁶

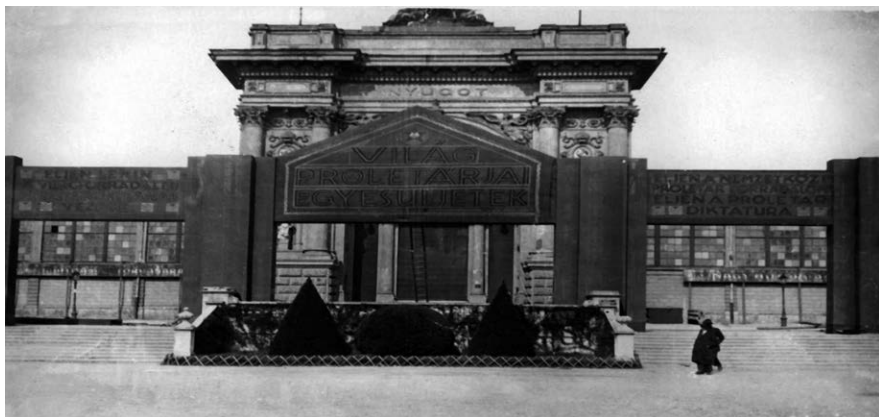
VÁROSLIGET/IPARCSARNOK/MEZŐGAZDASÁGI MÚZEUM

„A városligeti tavon oltárszerű emelvények magasodnak ki a vízből. Giccses, szentimentális tákolmányok, de ma ezek a szörnyszülöttek is a nép hatalmát és az igazság érvényesülését hirdetik. A Mezőgazdasági Múzeum előtt hatalmas freskó a proletár mezőgazdaságot jeleníti meg. Fölírás: amit az ember nem épített meg, az nem az övé! Minél magvasabb a munka, annál tiszteltebb a munkás!”¹¹⁷ „A városligeti tó sekély vizét Maróti lecsapolta, hogy művészete erejével pittoreszk szigetcsoportot építsen a Rákos-patak vizéből újra megtelt tó közepére.”¹¹⁸ „Gyönyörű architektonikus kiképzéshez jutott az Iparcsarnok, amelynek frontja elé teljes szélességében vörös kapuzatot emeltek, rajta ezek a felírások: „A faragott szentek több bajt hoztak a világra, mint az elevenek. – Amit az ember nem épített meg, az nem az övé. – Mennél magvasabb a munka, annál tiszteltebb a munkás. – A forradalmi nép, mint az olvadt érc, önmagát tisztítja meg. – Éljen a kommunista világforradalom! Éljen a kommunista május elseje! – Aki nem velünk harcol, ellenségünk. –

¹¹⁶ Vörös 2004. i. m. 91.

¹¹⁷ Kassák 1983. i. m. II.: 575.

¹¹⁸ Makoldy 1919. i. m. 111.

20. Ünnepi díszletek az Iparcsarnok bejáratánál, 1919. május 1. Fotó. © Budapest-képtárház, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest

Reszkessen a burzsoázia a kommunizmus világforradalmától.” (19., 20. kép) Két szimbolikus kép is egészítette ki a csoportokat. [...] Középen a „Világ proletárjai egyesüljete!” felirat dominált, jobbról az „Éljen a proletárdiktatúra!”, balról az „Éljen Lenin, a világ proletariátusának vezére!” a felírás. Az Iparcsarnok előtti téren Lenin és Engels szobra áll.”¹¹⁹ „A Városligeti Iparcsarnok előtt gyönyörű dekoratív hatások lesznek: itt egy-egy monstruózus Lenin-, Engels-, Liebknecht- és Szabó Ervin-szobrot helyeztek el.”¹²⁰ „A városligeti tapon vízi oltárszerű alkotások emelkedtek a vízből, festői látványt nyújtva. A két parton Marx nevét hirdetik hatalmas vörös betűk. A vajdahunyadi vár is gazdag díszítésű, egy nagy kép a proletár mezőgazdaságot szimbolizálja.”¹²¹ Az Iparcsarnok gazdag díszítését a munkásmozgalomban betöltött hagyományos szerepe mellett a leginkább az indokolhatta, hogy itt készültek a május elsejei dekoráció díszei, tehát a művészek helyben dolgozhattak rajta.

DEÁK-TÉR

„A Váci körút is ünneplőbe öltözött, a tömeg árad a házak kőpartjai között dalolva és ujjongva, a vörös lobogók árnyékában. A Deák téren a vörös szövetekkel burkolt halcsarnok¹²² előtt Lenin szobra áll (21. kép), vele szemben pedig, az Anker palota előtt a pikkelyes faszobor köré emelt vörös tömbön a forradalmat jelképező freskófestmény, kétoldalt Lenin és Szabó Ervin szobrával.”¹²³

¹¹⁹ A proletárforradalom májusi ünnepe. *Vörös Ujság*, 1919. május 3. 3.

¹²⁰ A mai nagy ünnepnap. *Népszava*, 1919. május 1. 10.

¹²¹ A proletárforradalom májusi ünnepe. *Vörös Ujság*, 1919. május 3. 3.

¹²² A földalatti lejárócsarnoka elárúsító kioszkkal volt egybeépítve. 1919-ben halat árultak benne, korábban a Reinisch testvérek virágboltja volt itt.

¹²³ Kassák 1983. i. m. II.: 575.

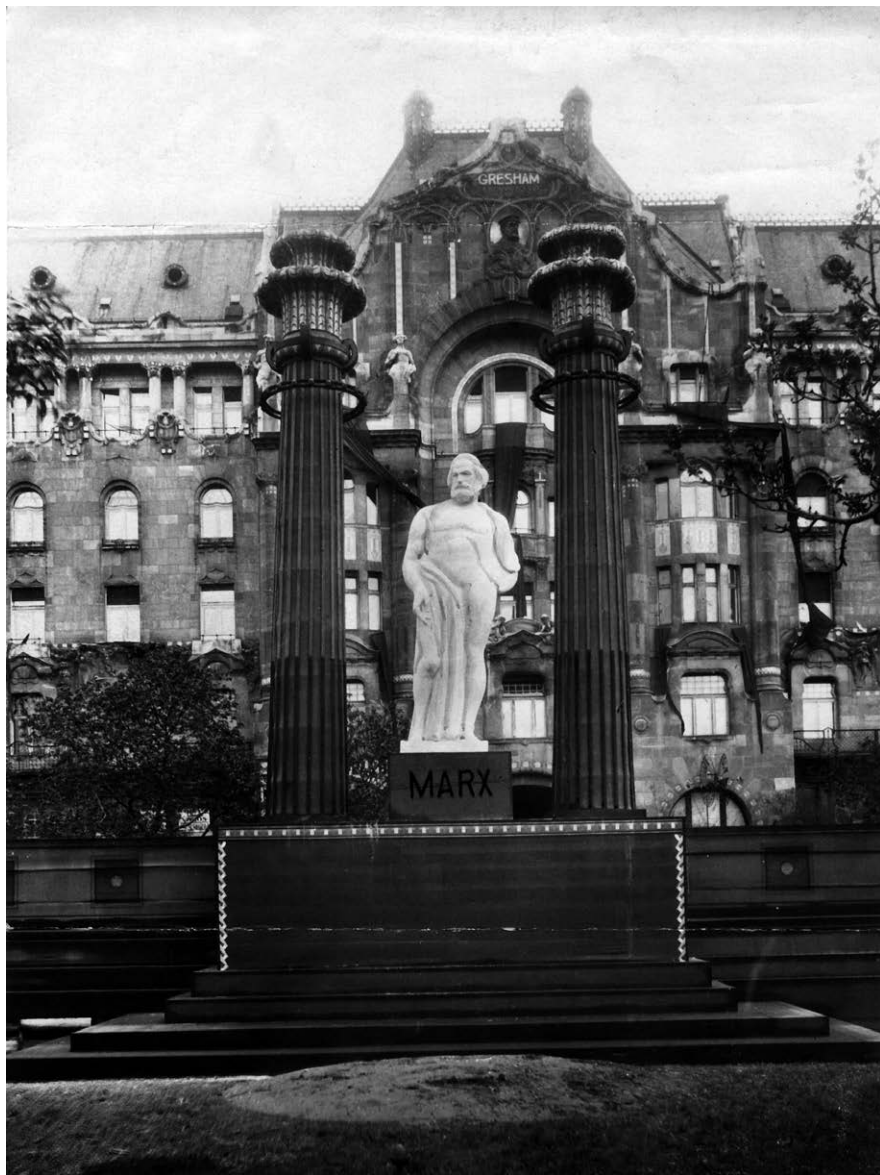

21. Lenin szobor a Deák-téren a Tanácsköztársaság idején a földalatti lejárócsarnokánál, 1919. május 1-én. Hátterben az Adria Biztosító székháza.
Fotó. © Budapest-képtár, Budapest
Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest

A fa lovas szobrot, melynek csupán néhány részlete maradt ránk, a hadirokkantak és hadiárvák javára adományozók kis fémtáblái borították, innét kapta a pikkelyes jelzőt. 1915. szeptember 2-án avatták fel a Gyorssegély-Augusztia Alap és a Hadsegélyező Hivatal megbízásából az ún. 'vashonvédok' és 'vértessvitézek' műfajában Sidló Ferenc Mátyás kori páncélos vitézt ábrázoló művét, erre pénzadomány ellenében fémlemezkeket szögelhettek az adományozók. Az avatáson a miniszterelnök, Tisza István is jelen volt, az ünnepi beszédet Csernoch János, Magyarország hercegprímása tartotta, így a szobor a háborús időszak mementójaként mindannak megtestesítőjévé vált, ami ellen az új rend fellépett.¹²⁴ Teljes egészében lefedték és egy vörös dísztribünt építettek köré, oldalait a forradalom lángjaival és szovjetszavakkal formázó szikrákkal dekorálták, az építmény két oldalán Lenin és Szabó Ervin büsztjeivel. „A Deák Ferenc-téren az *Áldozatkészség* soványan dotált és rég lesajnált szobra fölé monumentális vörös tribünt emeltek, melynek ragyogó bíbora merészen tükröződik vissza az Adria-palota csiszolt márványfalán.”¹²⁵

¹²⁴ A zord arcú lovas szobor fennmaradt töredékeit a Kiscelli Múzeum és a Hadtörténeti Intézet és Múzeum őrzi.

¹²⁵ A nagy május elseje. *Az Est*, 1919. május 1. 2.

22. Marx-dekoráció a Ferenc József (Széchenyi) téren a Gresham-palota előtt, 1919. május 1. Müllner János felvétele. BTM, ltsz. 13157.5

© BTM Kiscelli Múzeum Fényképgyűjtemény, Budapest, © HUNGART, 2018

23. Munkásmozgalmi dekoráció az Alagút bejáratánál, 1919. május 1.

Müllner János felvétele, ltsz. 14193.12

© BTM Kiscelli Múzeum Fényképgyűjtemény, Budapest © HUNGART, 2018

FERENC JÓZSEF-TÉR (ROOSEVELT TÉR, SZÉCHENYI TÉR)

„A Ferenc József-téren két színpompás oszlop között Marx életnagyságú szobra áll a tér közepén, magas talapzaton és megragadó hatást tesz.”¹²⁶ „A Kereskedelmi Bank házában nagy festmény porolyös munkást ábrázolt.”¹²⁷ „A Ferenc József-téren, szemben a Lánchíd pesti hídfőjével, éppen arra a helyre, ahová 1867-ben, Ferenc József magyar királlyá koronázása alkalmából a koronázási dombot építették, és ahová a későbbiekben az uralkodó lovas szobrának kellett volna kerülnie, vörös drapériás „Marx” feliratú emelvényre, két óegyiptomi stílusú oszlop közé állították fel a gondolkodó egész alakos szobrát, a hely kiválasztásával is hangsúlyozva jelentőségét: amint Ferenc József alakja- emléke ez esetben is a letűnt rendszert, úgy Marxé a Tanácsköztársaságot jelképezte (akárcsak a laktanya-átnevezéseknél).” – értékelte a koncepciót Vörös Boldizsár.¹²⁸ (22. kép)

LÁNCHÍD BUDAI HÍDFŐ

„A Lánchíd budai oldalán merész, vörös tömbök emelkednek a házak elé, s közülük

¹²⁶ A proletárforradalom májusi ünnepe. *Vörös Ujság*, 1919. május 3. 3.

¹²⁷ A nagy május elseje. *Az Est*, 1919. május 1. 2.

¹²⁸ Vörös 2004. i. m. 90.

24. Május elsejei dekoráció építése Baross Gábor szobrának befedésével a Baross téren. Fotó.

© Budapest-képtárház, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest

Marx és Engels szobrai tűnnek elő, arccal Pest felé fordultan.”¹²⁹ „A Lánchíd budai hídfőjénél diadalkaput állítottak föl, mellette Marx és Engels szobra.”¹³⁰ „A Fehérvári út elején vörös baldachin borul az úttest fölé.”¹³¹

VÁRALAGÚT (ALAGÚT)

„Az Alagút vörössel díszített bejárata előtt egy pörölyös munkás és egy vöröskatona szobrai állnak.”¹³² „Budán, az Alagút előtt kétoldalt egy-egy négyméteres szobor; az egyik Biró Mihály munkásait ábrázolja, a másik pedig egy vörös katonát.”¹³³ (23. kép) A vörös katona szobra valójában Kisfaludi Strobl Zsigmond *Őszirozsás katonájának* több méter magas változata. Az alagúton az országcímer helyébe stilizált kalapács került, fölötte frígiai sapka látható, továbbá a „Március 21. Proletárdiktatúra. Május 1.” felirat. A tetejét egy vörös csillag, keresztbe rakott kalapács és eke szimbólummal díszítette.

¹²⁹ Kassák 1983. i. m. II.: 575.

¹³⁰ A proletárforradalom májusi ünnepe. *Vörös Ujság*, 1919. május 3. 3.

¹³¹ Uo.

¹³² Kassák 1983. i. m. II.: 575.

¹³³ A proletárruralom májusi ünnepe. *Pesti Hírlap*, 1919. május 3. 4.

25. A nagy májusfa a Múzeum körút és a Kossuth Lajos utca sarkán, az Astoria Szálló előtt, 1919. május 1. 6 cm x 4 cm-es kontaktmásolatok, fotópapíron.

© A Földvári Books jóvoltából.

26. Ünnepi díszkapu, 1919. május 1. Ferenciek tere, háttérben a Királyi bérház.
Fotó. © Budapest-képtárház, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest

A BUDAVÁRI PALOTA

„A Nemzeti Palota koronáján l’art appliqué: hat méteres frígiai sipka. A vörös selyempapirossal leragasztott ablakok átszűrődő mély fénye estére mesevilágot varázsolt élénk.”¹³⁴ „A budai oldalon is minden házon piros drapéria leng s a Nemzeti Palota dunai oszlop- és ablaksora, sőt kupolája is vörössel vannak bevonva.”¹³⁵

KELETI PÁLYAUDVAR (BAROSS TÉR)

„A Keleti pályaudvar és környéke is piros színben úszik. A Baross-szobor helyét vörös oszloptömb foglalja el, melyen messze láthatóan egy hatalmas szovjet-csillag néz a város szíve felé.”¹³⁶ (24. kép) Bakó Albert ránk maradt akvarellje alapján a környező lámpaoszlopokat vörös szalagokkal és zászlókkal díszítették fel. A Keleti pályaudvart, Rákóczi-utat, Kossuth Lajos utcát (25. kép) végig díszítették.

KÍGYÓ-TÉR/FERENCIEK TERE

„A Kígyó téren két diadalkapuszerű alagút művészi gondolat, de a tér aszimmetriáját

¹³⁴ Makoldy 1919. i. m. 111.

¹³⁵ A proletárforradalom májusi ünnepe. *Vörös Ujság*, 1919. május 3. 3.

¹³⁶ A proletárforradalom májusi ünnepe. *Vörös Ujság*, 1919. május 3. 3.

27. Diadalkapuk a Kígyó-téren, háttérben a Belvárosi Takarékpénztár (Párisi-udvar), 1919. május 1. Fotó. © Fortepan, adományozó Schoch Frigyes

kellemetlenül hangsúlyozza.” – jegyezte meg Makoldy.¹³⁷ (26., 27. kép) Másoknak tetszett a monumentális látvány: „A Kígyó téren az eltüntetett szobrok helyén lévő architektonikus építmények is művészi kézre vallanak.”¹³⁸ Ezek a Pázmány Péter és Werbőczy István szobrot két diadalkapu mögé rejtették el, tetejüket vörös zászlókkal körbetűzött vörös földgömbök díszítették a világforradalom jegyében. A diadalkapuk feliratai: „Éljen a nemzetközi szovjetköztársaság”, illetve az „Éljen a nemzetközi proletárföderáció”. „A Ferenciek-terének két nagy oszlopát Lenin és Karl Liebknecht szobra díszíti.”¹³⁹ (28., 29. kép)

PETŐFI-TÉR

Az 1882-ben emelt Petőfi szobrot girlandokkal és szalagokkal díszítették, ezzel Petőfit beemelték a Tanácsköztársaság képzeletbeli panteonjába, Szabó Ervin, Rosa Luxemburg, Lassalle, Liebknecht, Marx, Engels, Lenin mellé.

¹³⁷ Makoldy 1919. i. m. 111.

¹³⁸ A proletárforradalom májusi ünnepe. *Vörös Ujság*, 1919. május 3. 3.

¹³⁹ Uo.

29. Ferenciek tere, háttérben a Belvárosi Ferences-templom és a Ferenciek-bazárja, az előtérben Lenin és Karl Liebknecht-mellszobrai. © Fortepan, adományozó Schoch Frigyes

ERZSÉBET-HÍD

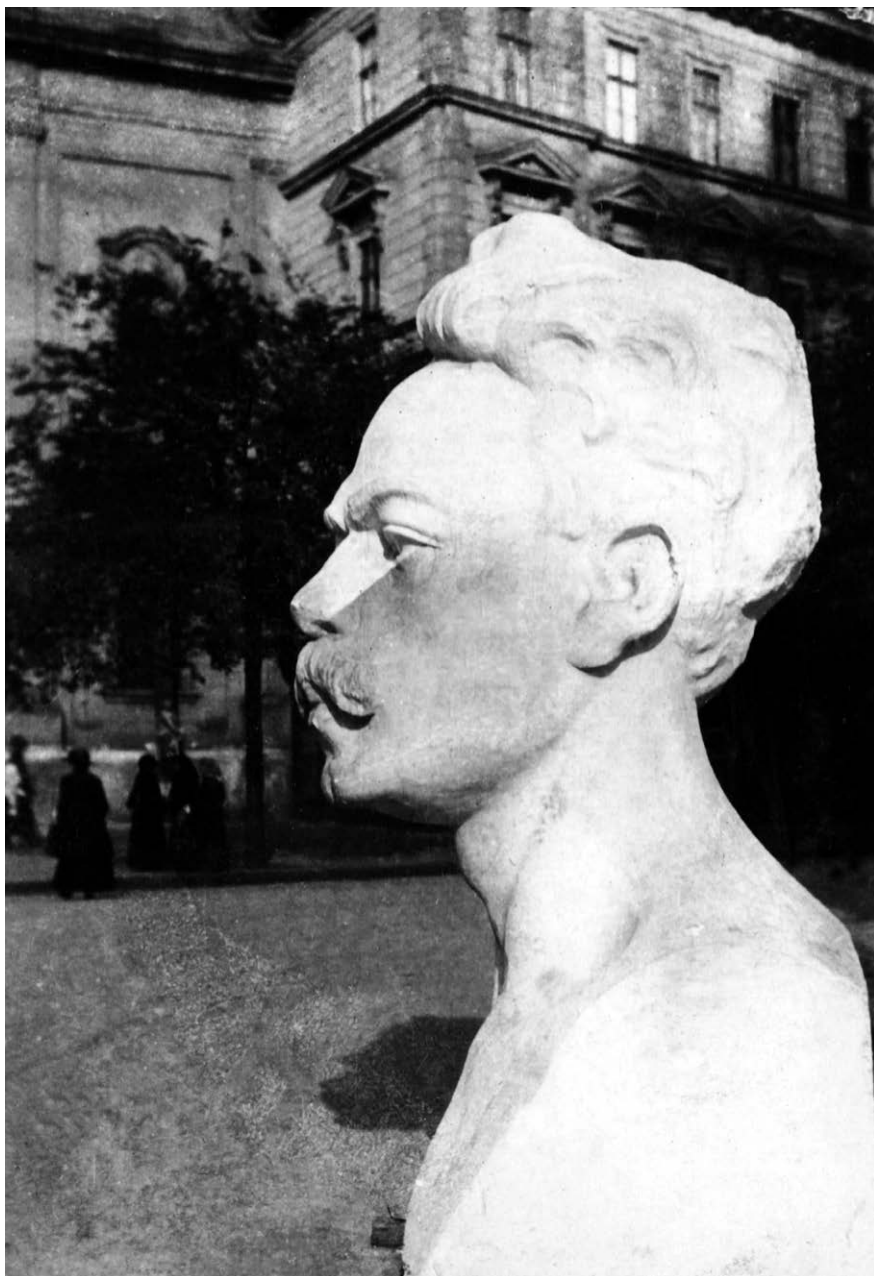
Az Erzsébet-hidat vörös zászlódíszbe öltöztették, az oszlopait vörös drapériákba burkolták. „A hidak lobogódíszben, a bejáratok házikók májusfákkal, drapériával, az Erzsébethíd lánchorgonyzó pillérein a munka jelképe gyanánt egy-egy hatalmas fogaskerék.” – írta a munkálatokban részt vevő Makoldy József.¹⁴⁰

GELLÉRTHEGY

„A Gellért-szobrot befedték, s körülötte vörössel vonták be az architektonikus hátteret. Az eltűnt püspök-szobor helyett az Erzsébet-hídi Gellért-lépcső lábánál levő szökőkút mellett hatalmas allegorikus festményt helyeztek el, amelynek felírása: „Dolgozzatok és tiétek a Paradicsom!”¹⁴¹ (30. kép)

¹⁴⁰ Makoldy 1919. i. m. 111.

¹⁴¹ A proletárforradalom májusi ünnepe. *Vörös Ujság*, 1919. május 3. 3.

28. Ferenciek tere, Karl Liebknecht mellszobra a Belvárosi Ferences-templom előtt, amit az 1919. május 1-ei dekorációhoz használtak. Fotó.

© Fortepan, adományozó Péchy László

30. Pannó a Szent Gellért-szobor alatti vízcsurgónál: „Dolgozzatok és titek a Paradicsom.” © Müllner János felvétele, Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: 68.846 MNM TF MEI/A.

© Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár © HUNGART, 2018

VÉRMEZŐ

„Átballagtunk a Lánchídon és Alagúton át a Vérmezőre, amelynek közepén egy kataphalk állott vörösből és vörösből boldogult Martinovich Ignác & társai vesztőhelyén, ez is satisfactio, a Vérmező fái piros dísszel vannak feldíszítve, nyílt színpadok voltak felállítva, az istenadta nép míg a hideg májusi szélben didergett a zöld fűvön, melyet katonáik annyi éven át óvtak tőle katonáikkal.” – írta a cseppet sem lelkes Lowetinszky János József, Pest vármegye 53 éves tisztviselője.¹⁴²

„A Vérmezőn, azon a helyen, ahol Martinovicsot és társait kivégezték, monumentális szarkofág épült, négy oldalán szónoki pódium, magát a teret pedig úgy alakították át, hogy alkalmas legyen a délutáni ünnepi játékokhoz. A bejárat előtt magas oszlopon Lenin mellszobra.”¹⁴³ „A budai Vérmezőt hatalmas oszlopsor ölelte körül, melynek tetején vérvörös lobogókat csattogtatott a hegyek mögül elő-elő-viharzó hűvös szél. A tér közepén a Martinovics-pör vértanúinak emlékére emelt szarkofág állott, míg a tér sarkaiban a tömeg mulatságára tánchely készült és zsákfutás, meg egyéb vidám dolgok részére elkerített alkalmi pálya. A Széna-tér felőli

¹⁴² Uo., 169–170.

¹⁴³ Kassák 1983. i. m. II.: 575–576.

31. Vörös majális a Vérmezőn, 1919. május 1. Fotó.

© Budapest-képtár, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest

részen a bejáratnál Lenin szobrát emelte egy vörös oszlop. Beszédük után szép sorban elszórt a tömeg, hogy aztán három óra felé az egész környék népének adja át a hatalmas teret. Vidám mulatozás és tánc vette kezdetét, de csak rövid ideig tarthatott, mert öt óra felé zimankós, zord hideget hajtó sűrű eső, novemberi eső kezdett esni és nemsokára már ismét egyedül állott a fekete fellegek alatt Martinovicsék komor szarkofágja.”¹⁴⁴ „A Vérmező közepén néma és komor mementóként állott Martinovics katafalkja. Négy oldalán emelvényekkel, a szónokok részére.”¹⁴⁵ „A közepén óriási vörös katafalk emelkedett, a vértanú jakobinus Martinovics emlékére. hatalmas méreteivel, komor és nemes stílusával a múlt véráldozatairól beszélt ez a katafalk.”¹⁴⁶ „Május elsejére elkészül a Vérmező közepén épülő hatalmas szarkofág, a mely az ott kivégzett Martinovics Ignác, továbbá Dózsa György, Liebknecht és Luxemburg Róza, a proletariátus mártírjainak emlékét szolgálja. Az emlékmű két emelet magas, 40 méter hosszú, 39 méter széles, négy sarkán négy hatalmas áldozó kehellyel, vörös drapériával bevonva az egész.”¹⁴⁷ A fennmaradt fotók alapján a műtárgy valóban inkább monumentális katafalknak tűnik, egy olyan kegyeleti helynek, mely a beszédük számára is pódiumot biztosított és beírta a magyar jakobinusok, azaz a Martinovics-mozgalom mártírjainak emlékét a Tanácsköztársaság és a Leninnel szimbolizált nemzetközi proletárforradalom történeti előzményei közé. (31–32. kép)

¹⁴⁴ A proletárruralom májusi ünnepe. *Pesti Hírlap*, 1919. május 3. 4.

¹⁴⁵ A magyar proletárság piros májusa. *Népszava*, 1919. május 3. 5.

¹⁴⁶ A Vérmezőn. *Vörös Ujság*, 1919. május 3. 4.

¹⁴⁷ Az ifjúmunkások májusi ünnepe. *Az Est*, 1919. április 27. 6.

32. A katafalk a Vérmezőn, 1919. május 1. Fotó.

© Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár, Budapest

NÉPLIGET

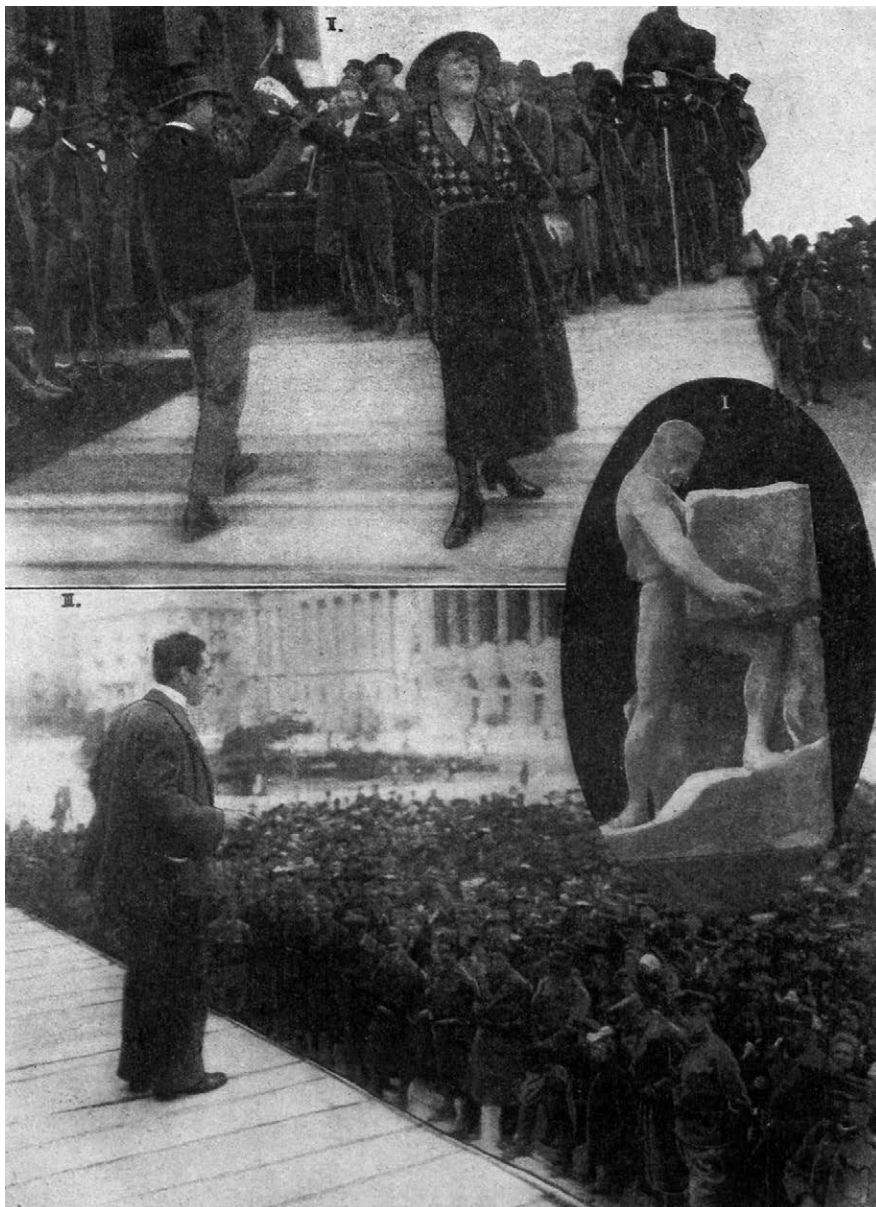
„A gyepek különböző pontjain hatalmas táblák voltak kifüggesztve, amelyekre előzően *Bardócz Árpád, Horti Nándor, Kövér Gyula, Medgyes László, Tuszkay Márton és Sándor József* piktorok rögtönöztek tréfás jeleneteket. E kacagtató képek körül folytak a népies szórakozások. Alkonyat felé a munkásdalárdák adtak elő több proletárdarabot, végül pedig cigányzenekarok csárdásra zendítettek.”¹⁴⁸

AZ ORSZÁGHÁZ-TÉR (KOSSUTH TÉR)

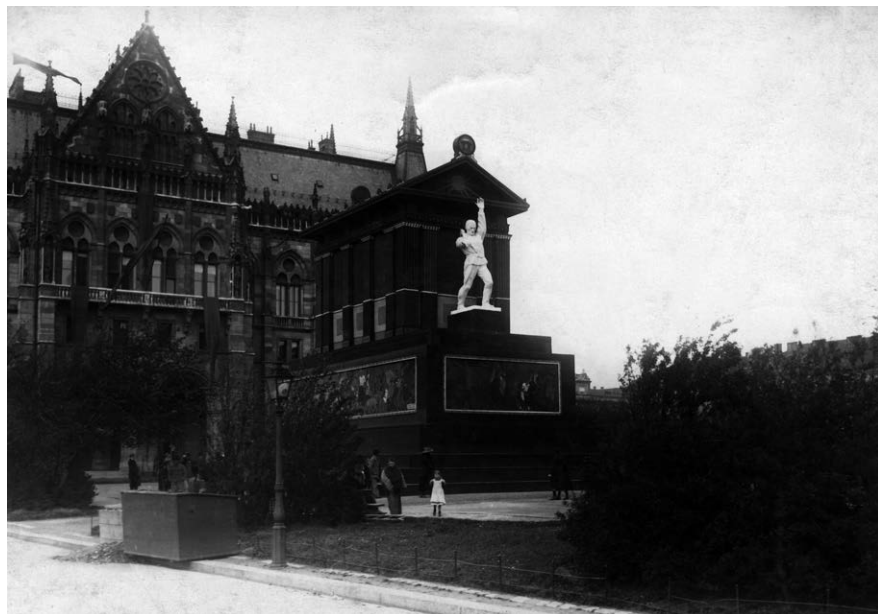
„Az Országház-téren két vörös oszlopon földgömb van elhelyezve. A bedeszkázott *Andrássy-szobrot* rendkívül szép, görög stílusú pavilonnal vették körül, amelyet *Bálint és Jámbor* műépítészek terveztek, kiváló allegorikus képdíszait pedig *Faragó Géza és Székely Andor* festették. A Pavilon felírása: Dicsőség a munkának! A parlamentnek az Alkotmány utcával szemben lévő bejárata is gazdagon fel van díszítve drapériákkal és szobrokkal.”¹⁴⁹ „Az Országház-téren a székely szovjet tartott gyűlést, ötezer ember jelenlétében leplezték le *Istók János* szobrát, a *Munkát*. (33. kép) A parlament lépcsős feljáratán álló szoborral szemben, gróf *Andrássy Gyula* lovasszobrának talapzatára a *Munka dicsőségének templomát* emelték. (34., 35. kép) A

¹⁴⁸ A proletárok nagy ünnepe. *Pesti Napló*, 1919. május 3. 4.

¹⁴⁹ A proletárforradalom májusi ünnepe. *Vörös Ujság*, 1919. május 3. 3.

33. A Budapestre szakadt székelység a májusi ünnep keretében szobrot leplezett le a Parlament előtt, Istók János székely szobrászművész „Munka” szobrát. Harsányi Gyula felvétele. Repr. *Tolnai Világlapja*, 1919. május. 10. 5.

34. A beburkolt Andrassy-szobor az Országház (Kossuth) téren, 1919. május 1. Müllner János felvétele. Ltsz. 57.54.1

© BTM Kiscelli Múzeum Fényképgyűjtemény © HUNGART, 2018

szoborleplezés és Zerkowicz kabaréjának előadása után innen is a szórakozóhelyekre vonultak el.”¹⁵⁰ A Munka Házának nevezett építmény oldalaira egy-egy vörös katonát ábrázoló szobor került, Kisfaludi Strobl Zsigmond *Őszirozsás katonája* alapján. „Az építmény talpazatán Faragó Géza és Székely Andor allegorikus táblaképei futottak körbe. A frízen a Forradalom és a Világ szabadság ruhátlan, allegorikus nőalakjai a különféle társadalmi osztályokat megszemélyesítő figurák menetét vezették. Az épület tetején a – valószínűleg a világosságot jelképező – Nap szimbólum, illetve stilizált kalapács és eke szimbólumok is megjelentek. Az építményt a „Dicsőség a munkának!” felirat díszítette. A téren elhelyezték még Lenin és Karl Liebknecht mellsobrát. Az országház előtt ünnepélyes keretek között került leplezésre Istók Jánosnak a „Munka” című szobra.”¹⁵¹

ÜLLŐI-ÚT/JÓZSEF-KÖRÚT

„Az Üllői-út es József-körút sarkán egy szoborba öntött hatalmas ököl emelkedik, mely kalapácsot tart.”¹⁵²

¹⁵⁰ A proletárralom májusi ünnepe. *Pesti Hírlap*, 1919. május 3. 4.

¹⁵¹ Szabó Viktor 2016. i. m.

¹⁵² A mai nagy ünnepnap. *Népszava*, 1919. május 1. 10.

35. Országház (Kossuth Lajos) tér, Andrássy Gyula szobra fölé épített, a „Munka Háza” nevű 1919. május 1-ei díszlet. Háttérben a Parlament. Fotó.

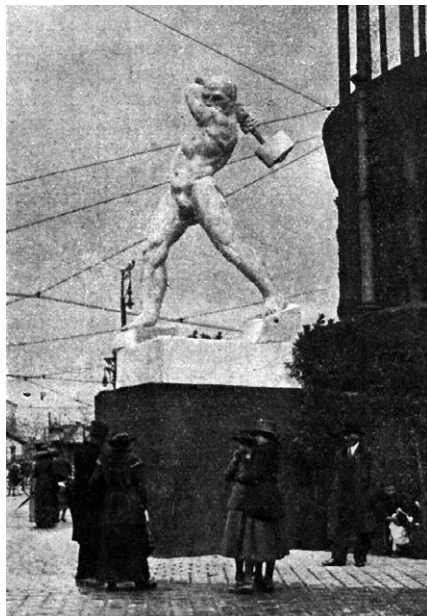
© Fortepan, adományozó Marics Zoltán

VÍGSZÍNHÁZ

„A Vígszínház portálájának vörös dísze is figyelemre méltó és a volt Közúti Társaság felékesített házán piros villanykörtékből van kirakva: Világ proletárai egyesüljete!”¹⁵³

BERLINI-TÉR (NYUGATI TÉR)

„A Berlini-tér különösen szép. A tér közepén vörössel bevont kör alakú díszoszlop emelkedik, amelynek három oldalán pörölyös munkás mutat a világtájak felé. A téren körös-körül girlandok kötik egybe az oszlopokat, s vörös zászlók és szalagok garmadája lebeg a szélben. Díszes a Nyugati pályaudvar épülete is, amelynek még az óráját is vörös csillagba foglalták s az erkélyen pálmákat és virágokat helyeztek el.”¹⁵⁴ „A Berlini-tér közepén vörössel bevont kör alakú díszoszlop emelkedett, amelynek három oldalán pörölyös munkás szobra mutat a világtájak felé.”¹⁵⁵ „A Berlini-téren egy kolosszális nagy vörös dob pereméről gigászi dárdák hegye fut a magasba s a dárdákra kötött veres szalagokkal ördögi táncot járat a szellő. A dob körül Bíró Mihály híres vörös emberének hármas gipszalakja méri pörölycsapásait a világ három tája felé.”¹⁵⁶ (36., 37. kép)

36. A „vörös ember” szobra a Berlini (Nyugati) téren. Repr. *Vasárnapi Ujság*, 66. 1919. no. 19. 216.

MARGIT-HÍD

Vörössel dekorálták a Margit-hidat is. (38. kép)

MARGITSZIGET

„A monumentális ünnepség legkedvesebb része mégis a gyerekek szigetén: a Margit-szigeten játszódtott le. A szigetet valóságos tündérkertté varázsolta az ünnepség rendezősege. A bejáratnál, végig a bevezető hídon, örökzöld és tarka virágfüzérék

¹⁵³ A proletárforradalom májusi ünnepe. *Vörös Ujság*, 1919. május 3. 3.

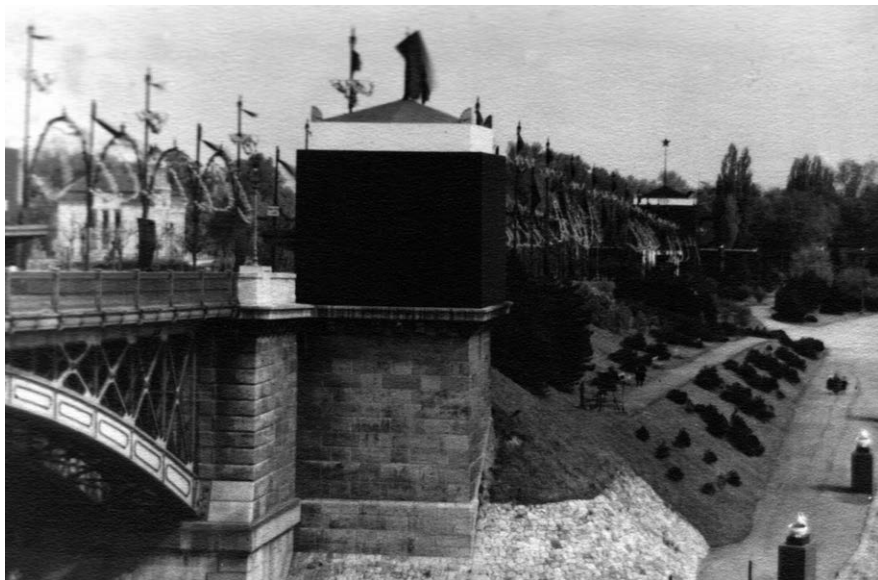
¹⁵⁴ Uo.

¹⁵⁵ A proletárruralom májusi ünnepe. *Pesti Hírlap*, 1919. május 3. 4.

¹⁵⁶ A nagy május elseje. *Az Est*, 1919. május 1. 2.

37. Az *Érdekes Ujság* címlapja, Vajda Manó felvételével:
 A Nagy Május a feldíszített Berlini (Nyugati) téren.
 Repr. *Érdekes Ujság*, 1919. no. 18.

38. A szigeti lejáró 1919. május 1-ei dekorációja a Margit hídról. Fotó.

© Fortepan, adományozó Marics Zoltán

ékeskedtek piros oszlopokra ráerősítve és a piros zászlók ezreit lobogtatta ide-oda a szél. A bejárat előtt levő térségen hatalmas szobormű, mögötte piros diadalkapu ékes fölírással és káprázatos dísszel várja a proletárgyerekek fölvonuló seregét.”¹⁵⁷ A Margitsziget bejáratánál a „proletáranya” monumentális szobra egy vörös diadalkapu elé került, „Gyerekek, tiétek a jövő!” felirattal és a kapu tetején vörös csillaggal, mely a betlehemi csillag újraértelmezéseként és egyben irányjelzőként is funkcionálhatott a szigetet aznap kizárólagosan látogató gyermekek számára. (39. kép)

¹⁵⁷ A magyar proletárság piros májusa. *Népszava*, 1919. május 3. 5.

39. Ünnepi dekoráció a Margit-szigeten. A Proletáranya szobra, mögötte felirat: „Gyerekek tietek a jövő”. Fotó.

© Budapest-képtár, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest

ÖSSZEFOGLALÁS – RECEPCIÓ ÉS RECENZÍÓ

Habár Körner Éva már 1952-ben ír róla,¹⁵⁸ a magyar művészet történetét feldolgozó nagy kézikönyv is tárgyalja,¹⁵⁹ Szabó Júlia pedig publikálta is 1989-ben a Strasbourgban rendezett XXVII. nemzetközi művészettörténeti kongresszuson¹⁶⁰ a május elseji városdekoráció legfontosabb képeit, a művészettörténészek ezidáig adósok maradtak a részletes rekonstrukcióval. Az alapozó munkát egy történész kezdte el, Vörös Boldizsár, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársa; az azóta megjelent szövegek nagyban támaszkodnak az ő kutatásaira és forrásaira. Alapkutatásnak nevezhető építőkockát Szabó Viktor tett az eddigiekhez 2016-ban írt doktori disszertációjával,¹⁶¹ melyet a Tanácsköztársaság pro-

¹⁵⁸ Körner Éva: Az 1919-es magyar Tanácsköztársaság képzőművészeti intézkedései. A *Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve 1951*. Budapest, 1952. 102–107.

¹⁵⁹ Aradi Nóra: A Tanácsköztársaság művészete. *Magyar művészet 1890–1919*. Szerk. Németh Lajos. Budapest, 1981. I.: 613–624.

¹⁶⁰ Júlia Szabó-Marosi: Hungarian Political Changes in 1918–1919. Evolution and Revolution in the Arts and Politics. *XXVIIe Congrès International d'Histoire de l'Art. L'art des révolutions, Section 2*. Strasbourg 1989. Ed. Klaus Herding. Strasbourg, 1992. 117–134.

¹⁶¹ Szabó Viktor 2016. i. m.

pagandájának szentelt. A fiatal történész elkezdte azonosítani a dekoráción dolgozó művészeket, mint most kiderült, valójában a Falus Elek által összeállított és a korabeli sajtóban több helyen is publikált építész-lista alapján, jelen dolgozat az ő munkájának egyfajta recenziójaként is felfogható, hiszen ezt sikerült kiegészíteni a festők és szobrászok neveivel, illetve feloldani, amit ő feloldatlanul hagyott, és remélhetőleg pontosítani a már leírtakat, megnövelve az azonosítható műtárgyak számát. De azt hozzá kell tenni, hogy ez csak egy újabb lépés a még előttünk álló úton, hiszen az újabb listák újabb kérdőjeleket és problémákat vetnek fel, ilyen például Medgyes László feltűnése, aki a részt vevő művészek között a kimondottan avantgárdnak nevezhetők kis csoportját gyarapíthatná, ha bebizonyosodna, hogy róla van szó, vagy ha tudnánk reprodukált művet rendelni hozzá. Hasonlóan újdonság a Medgyessy Ferenc Engels-fejével kapcsolatos információ, vagy Szamosi Soós Vilmos Szabó Ervin-büsztyének azonosítása az *Új Tükör* egy reprodukciója és Zádor István rajza alapján, további kutatásokat igényel a pannók festőinek olykor kérdőjeles névsora, vagy a Biró Mihály kalapácsos figurája alapján készített szobrok alkotóinak korábbi munkássága. A Proletármúzeumban Petőfit, Dózsát, Martinovicsot ábrázoló reliefeket is őriztek, melyek talán az Országház bejáratánál voltak május elsején, jó lenne tudni, ki készítette ezeket. Szintén tovább kutatandó az orosz előképek feltételezett szerepe, érdemes lenne megvizsgálni, milyen konkrét, a magyar sajtóban megjelent, Marxot, Lenint, Liebknechtet stb. ábrázoló fotók és rajzok¹⁶² segíthették azokat a művészeket, akik maguk nem láthatták a szakirodalomban emlegetett felvonulásokat és ideiglenes szovjet-orosz emlékműveket vagy milyen hazahozott képes propagandaanyagokkal, képes újságokkal találkozhattak (ha ugyan). Kisfaludi Strobl Zsigmond szobrát vöröskatonaként szokás azonosítani, holott a mű a már meglévő *Ősziórszás katona* újrahasznosítása, új kontextusba emelése, hasonlóan Biró Mihály 1911-es kalapácsos emberéhez, amely a szociáldemokraták lapjában, a *Népszavában* jelent meg először. A bőrkötényes kovácsok, a modern Héphaisztoszok meztelen leszármazottjához egy birkózó, Fischer Tibor állt modellt. Ismert visszaemlékezésén¹⁶³ túl erről tanúskodik egy 1945-ös sajtóhír is: „A Jókai tér 8. számú ház emeletét súlyos bombatalálat érte. A kőművesek az egyik szobában a romok között megtalálták Biró Mihály eredeti rajzát, az immár legendássá vált *Vörös kalapácsos embert*. Az eredeti rajz-kéziratot a művész Fischer Tibor birkózó-világbajnoknak dedikálta. Fischer pár nappal azelőtt érkezett haza a buchenwaldi deportálótáborból és erről a rajzról a következőket mondta: 'Valóban nem tudja senkisé, hogy Biró Mihálynak én voltam a modellje a kalapácsos vörösember megformálásánál. Biró 1910-ben eljárt a birkózóversenyekre, ott skicceket készített rólam, majd kérte, hogy álljak modellt, rólam akarja megmintázni a felszabaduló erőt.'"¹⁶⁴ A felszabaduló erő monumentális és megsokszorozott újrahasznosítása oly mértékben vált a május elsejei városinstalláció vizuális szimbólumává, hogy Biró Mihály mellett olykor el-

¹⁶² Vö. pl. *Friss Ujság*, 1918. szeptember 3. 1.

¹⁶³ Fischer Tibor: *Egy világbajnok emlékei*. Budapest, 1964.

¹⁶⁴ Megtalálták a kalapácsos „Vörös ember” eredeti rajzát. *Népszava*, 1945. augusztus 1. 5.

felejtődik Falus Elek központi szerepe, Szabó Viktor sem tárgyalja, pedig ez még az 1981-es kézikönyv írói számára evidenciának számított.¹⁶⁵ Bödök Gergely történész új tanulmányában – mely az eddigi kutatások eredményeit a május elsejék rövid történetével egészíti ki – Falus ugyan Bíró mellett, de csak mint „díszlet- és pavilontervező” szerepel,¹⁶⁶ a *Nyugat* címlapjának és Ady, Lesznai, Babits, Kaffka, Móricz, Szomory, Krúdy, Molnár Ferenc könyveinek legendás tervezője, a marosvásárhelyi Kultúrpalota díszítőfestésének, a Tükörterem bútorzatának alkotója, a Belvárosi Színház berendezője (a monumentális megoldások iránti érzékenységet a május elseji dekorációban is kamatoztató Herquet Rezsővel közösen), a termékeny szecessziós művész hiába kapott nemrégiben monográfiát,¹⁶⁷ május elseji működéséről abból sem tudunk meg többet, tehát ezen a téren is lehetne folytatni a munkát. Ami a május elseji dekoráció stílus kérdéseit illeti, Szabó Viktor véleménye szerint: „Feltűnő, hogy a május elseji dekorációs munkákban részt vevő építészek, művészek többsége a – bukott kapitalista rendszerben is preferált – heroikus emlékművek és szobrok hagyományait folytatta, ennek stílusát alkalmazta a forradalmárok alakjára is.”¹⁶⁸ Bödök viszont úgy véli: „Az elkészült dekorációk az avantgárd művészet formanyelvét közvetítették – ez számított ugyanis a tanácsköztársaság művészeti direktóriumá által a leginkább preferált haladó irányzatnak. Mind a szuggesztív színek, mind az utcai térformák erőteljes szerepeltetése csak arra szolgált, hogy hangsúlyozza a magát progresszívnek tekintő diktatúra művészi ízlésének látványos szakítását az ‘ancien régime’ idejétmúlt historizmusával.”¹⁶⁹ Valójában a május elseji városdekoráció nehezen tekinthető egységes műnek. Ahogy a Díszítő Bizottság (mely tagságában nem volt azonos a Művészeti Direktóriummal) hiába szeretne volna, hogy a nők mind vörösbe öltözzenek az egységes összehatás kedvéért, úgy utópia maradt a dekoráció megálmodott egysége is. A kulisszák mögött ádáz harcot vívtak kommunisták és szociáldemokraták, a szocdem Göndör Ferenc lapjában, *Az Emberben* Lukácsot és a magyar avantgárdot támadták, amely szintén nem volt egységes, az önféjű Uitz konfliktusokat generált, a legújabb kutatások szerint magát továbbra is csoportnak definiáló Nyolcak, melynek Pór is tagja volt, nem pendült egy húron Kassákékkal, akik idővel Kunnal is összevesztek, Herman Lipóték szakszervezete, mely a csendes többséget képviselte és amelynek Falus is a tagja volt, csak ímmel-ámmal kötelezte el magát, de a torzsalkodás és a megosztottság mögött azt is látni kell, hogy a művészettörténeti folyamatokat nem írhatta felül egy csapásra semmiféle akarat, különösen nem egy olyan, mely nem is tisztázta teljesen céljait, művészeti ízléspreferenciáit. Herman Lipót, a volt szakszervezeti elnök a bukás után, novemberben jegyezte fel naplójában, hogy a Richard

¹⁶⁵ „...háromhetes szervező munkáját Szamuely Tibor irányította, ő bízta meg a munkák megtervezésével Falus Eleket.” Aradi 1981. i. m. 618.

¹⁶⁶ Bödök Gergely: A nagy vörös május. *Rubicon*, 28, 2017, 10. 57.

¹⁶⁷ Zetelaki Orsolya: *Arcképvázlat Falus Elekről*. Budapest, 2008.

¹⁶⁸ Szabó Viktor 2016, i. m. 302.

¹⁶⁹ Bödök 2017. i. m. 58.

Tattersall nevét¹⁷⁰ viselő lovarda főépületében, a „Kóbliban” dolgozó szobrászokat lerajzoló Zádortól (9. kép) levelezőlapot kapott Weimarból, „hogy mennyire expresszionista lett egész Németország. A MA-isták elbújhatnának a ‘konzervativizmusokkal’. Úgy látszik, ez éppen olyan betegség, mint a forradalom és a bolsevizmus. Ezen is át kell az embereknek esniök. Én egyelőre szolidabb vagyok, mint valaha, csakis a régieket bújom. Ma pl. Daumier-t fedeztem fel újra, tegnap Rembrandtot. Nekem elég modernnek ezek is.”¹⁷¹ Ugyanakkor idéztük az anekdotát, melyben Márffy Szamuelyt arról világosította fel, hogy a magyar művészet történetében a forradalom már rég lezajlott, és ez így igaz, a századfordulótól kezdve, de aztán a magyar Vadak és a Nyolcak fellépésével még a világháború előtt tért hódítottak Magyarországon is a modern irányzatok, így lehetséges, hogy a „nyolcacos” Pór Bertalan már a Faragó-féle szimbolista-szeccsziós pannót is idejétmúltnak érezhette, és nem kívánta a Munka Háza ideiglenes installációjából a Parlamentbe (amit a valódi munka házává szerettek volna tenni) átemelni. Tehát nem csak a szobrok támaszkodtak olykor a hagyományra, de a pannók is tükrözték alkotóik művészet-történeti státuszát, a szerves modernizálódási folyamat nem is annyira stációt, mint inkább egymás mellett élő stílászaklatoit, s az is érzékelhető, hogy a művészek megpróbálták ezeket a pozíciókat aktualizálni, a „modern felfogás” elég tágra értelmezett központi imperatívuszának engedelmeskedve. Ha az összkép vágyott és akart modernizmusa mögé nézünk, stílászaklato sokféleséget láthatunk, ahogy arra már Révész Emese is felhívta a figyelmet,¹⁷² különböző stílusjegyeket, melyeket művenként érdemes elemezni, továbbélt szeccsziót, beköszöntő neoklasszizmust, romantizmust, realizmust, a historizáló emlékműszobrászat aktualizálását, a majdani art decót felviláglantó geometrikus elemeket, Uitz műveiben erőteljes avantgárdot, Pór májusi plakátján a Nyolcak modernizmusának továbbvitelét – de e sokféleséget mégiscsak sikerült egy igen szuggesztív, látványos egységbe foglalni, sikerült a várost, mintha csak egy korai Christo járt volna itt, „becsomagolni” és úgy átnyújtani lakóinak, hogy egyszerre közvetítse mindazt, amit üzeni kívántak, de azt is, amit el akartak hallgatni. Május hatodikán lebontották a dekorációt, amit nem tett tönkre a vihar, azt a Proletármúzeumba szállították, ott pusztult el minden a revansot kívánók már korántsem jelképes kalapácsütései alatt, de az emberek emlékeiben még sokáig élt, félelem, csalódás és szorongás hullámaival vetve – a feszültséget jobb esetben nevetéssel próbálták meg elsimítani. Vörös Boldizsár egy újabb cikkében, a propaganda lehetséges befogadási módokról írva példaként hozza a Körönd monumentális vörös földgömbjeire reflektáló pesti viccet: „Az elfojtott pesti humor szerint ezek a népbiztosok szobrai: vörös hólyagok.”¹⁷³ Sinkó Ervin, a meggyőződéses kommunista, az *Optimisták* című kulcsregény szerzője fogalmazta talán meg legvilágosabban

¹⁷⁰ A Nemzeti Lovarda jogelődje nem hivatalosan viselte Tattersall nevét, a köznyelvben nevezték így.

¹⁷¹ Herman naplók 2. i. m. 1919. nov. 11-i bejegyzés.

¹⁷² Révész 2013. i. m. 8–11.

¹⁷³ Vörös Boldizsár: Elismerés, elutasítás, megőrzés. Reagálások a magyarországi Tanácsköztársaság propagandájára. *Turul*, 90, 2017, 1. 53.

azt az etikai természetű dilemmát, ami a művészek egy részét – a munka lehetőségein túl – foglalkoztatta, a választás kényszerét hatalom és erkölcs között: „A burzsoázia uralma nyomoron, kizsákmányoláson, testi-lelki megbecsztelenítésen, véres erőszakon épült. Jó, hogy megdőlt. De mi dőlt meg? A rendőrök helyett vörösőrök, az osztrák-magyar hadsereg helyett vöröskatonák, a parlamentek és királyok helyett munkástanácsok és népbiztosok. [...] Az erőszak uralkodott rivális nélkül most is, épp úgy, mint azelőtt. [...] Azt tettem, hogy az elmeegógyintézet falaira vetettem magamat, mert elhittem az őrjöngőknek, hogy a falak rosszullettüknek egyetlen okai...”¹⁷⁴

¹⁷⁴ Sinkó Ervin: *Az út. Naplók 1916–1939*. Szerk. József Farkas, Illés László. Jegyzetek: Bosnyák István. Budapest, 1990. 92., 72.

Földvári
BOOKS

**Antikvár könyvek, kéziratok és fényképek
adása, vétele.**

www.foldvaribooks.com

info@foldvaribooks.com

+36 20 418 2552